

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ- 2023

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2023 ОН №2 (22)

ДOTOOD ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛЬ

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ

Онол, арга зүйн сэтгүүл

2023 ОН

“ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ СУДЛАЛ”

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Н.Батсайхан Онцгой байдлын сургуулийн захирал, доктор (Ph.D), дэд профессор,
дэд хурандаа

Зөвлөлийн гишүүд:

Б.Энхтүвшин Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D),
дэд хурандаа

Ц.Ганчимэг Гамшгаас хамгаалах албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D),
дэд хурандаа

Б.Одгэрэл Эдийн засаг-нөөц, ар талын тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D),
дэслэгч

Дугаарыг эрхэлсэн:

Б.Энхтүвшин Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд
хурандаа

Л.Булганхангай Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн дэд профессор, ахмад

Цаасны хэмжээ: В5

Хэвлэлийн хуудас: 24.8

Хэвлэлийн тоо: 15 ш.

ДХИС-ийн хэвлэх үйлдвэрт хэвлэв.

АГУУЛГА

МОНГОЛ УЛСЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН АСУУДАЛ.....7	
	<i>Б.Энхтүвшин</i>
БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ.....15	
	<i>И.Ургамал</i>
ТОГТВОРТОЙ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО БА ХҮНД ЭЭЛТЭЙ АМЬДРАХ ОРЧНЫ ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ 22	
	<i>Н.Хүсэл</i>
ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮҮХЭД ХАМГААЛАЛ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ.....29	
	<i>С.Анхбаяр</i>
ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮН АМД ШААРДЛАГАТАЙ ХҮНСНИЙ НӨӨЦИЙГ ТООЦООЛОХ НЬ 39	
	<i>А.Баянхангай</i>
ЗҮҮН БҮС НУТГИЙН ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ 47	
	<i>Т.Баатархүү</i>
ГАЗРЫН ТОСНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ АГУУЛАХ БОЛОН ШАТАХУУН ТҮГЭЭХ СТАНЦЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН АЮУЛЫГ ҮНЭЛЭХ АРГА ЗҮЙ.....54	
	<i>М.Мөнхбат</i>
БОЛЗОШГҮЙ НӨХЦӨЛД АРД ИРГЭДЭЭ ХАМГААЛАХ ХАМГААЛАЛТЫН ТОГТОЛЦОО.....62	
	<i>П.Цэдэв, Г.Балжинням</i>
АВРАГЧ-ГАЛ СӨНӨӨГЧИЙН ХӨГЖҮҮЛЭХ СУРГАЛТЫГ БҮЛЭГ ХАМТ ОЛНЫ УУР АМЬСГАЛТАЙ ХАМААРУУЛАН СУДАЛСАН НЬ.....66	
	<i>Г.Даваадорж</i>
ГАЛ ТҮЙМЭР УНТРААХ, АВРАХ АНГИЙН ДАДЛАГА СУРГУУЛИЛТАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ.....83	
	<i>Х.Цэнд-Очир</i>

ХОЙД БҮСИЙН АЙМГУУДЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭНД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ.....	87
	<i>А.Зориг</i>

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН ГАЗРЫН ГАМШГААС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖЛЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДЛЫН СУДАЛГАА.....	92
	<i>А.Тавхайдорж</i>

ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ АРГА ЗАМ.....	107
	<i>М.Дамба</i>

ГАЛ ТҮЙМРИЙН ДОХИОЛЛЫН СИСТЕМ АШИГЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ.....	116
	<i>Н.Хатанбүүвэй</i>

МОНГОЛ ОРНЫ ГАН ХУУРАЙШИЛТАЙ НӨХЦӨЛД ҮР ТАРИА, ТЭЖЭЭЛИЙН ТАРИМЛЫГ СЭЛГЭЭНД АШИГЛАЖ УРГАЦ БҮРДҮҮЛЭХ НЬ.....	121
	<i>М. Бадамзаяа</i>

ҮЕРИЙН ЭРСДЭЛИЙН ОНОЛ АРГА ЗҮЙ.....	131
	<i>Б.Доржхорол</i>

ХӨДӨӨ ОРОН НУТАГТ ОБЪЕКТЫН ГАЛ ТҮЙМРЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ САЙЖРУУЛАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ.....	144
	<i>М.Ууганбаяр, Л.Булганхангай</i>

АЛБАНЫ НОХОЙН СУРГАЛТЫН АРГА ЗҮЙГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ.....	147
	<i>Б.Отгонбаяр</i>

МОНГОЛ УЛСЫН КОРОНАВИРУСТ ХАЛДВАРТ ӨВЧИНД ӨРТСӨН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ.....	158
	<i>Б.Баяржаргал, Н.Ганпүрэв</i>

УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ, ЭРҮҮЛ АХУЙД АНХААРАХ АСУУДАЛ.....	167
	<i>Б.Ганзагас, Н.Одмаа</i>

ӨМНӨХ ҮГ

Монгол Улсын хувьд “Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичиг батлагдснаас хойш гамшгаас хамгаалах менежментийн тогтолцооноос гамшгийн эрсдэлийн менежмент рүү шилжиж, гамшгаас хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгох, хууль эрхзүйн орчныг шинэчлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, олон нийтийн оролцоог дэмжих чиглэлээр салбарын хүрээнд нилээдгүй ажлыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Онцгой байдлын байгууллагын салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын цар хүрээ жилээс жилд улам гүнзгийрч гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоо, эрсдэлийг үүсгэгч төрөл бүрийн хүчин зүйлс, гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх шинэ судалгааны арга зүй нэвтэрсээр байна.

Улс орны хэмжээнд гамшгаас хамгаалах, гал түймэртэй тэмцэх, нөөцийн бодлого үйл ажиллагааны удирдлага зохион байгуулалт, гамшгаас хамгаалах төрөөс баримтлах бодлоготой холбоотой судалгаа, шинэ мэдлэг-инновацийг нэвтрүүлэх чиглэлд улам бүр өргөжиж байгаа энэ үед манай сэтгүүлийн 2022-2023 оны хичээлийн жилийн хоёр дахь дугаарт өөрийн эрдэм шинжилгээний бүтээл, өгүүлэл, нийтлэл, мэдээ, мэдээллүүд мэргэн уншигч та бүхний мэдлэг оюуны тань санд үнэтэй хувь нэмэр оруулна гэдэгт итгэлтэй байна.

Эрхэм баян-эрдэм ухаан дэлгэрэх болтугай.

МОНГОЛ УЛСЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН АСУУДАЛ

TO THE QUESTION OF FIRE SAFETY IN MONGOLIA

ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн

Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D)

Дэд хурандаа Б.Энхтүвшин

tuvshuu416@gmail.com

Хураангуй. Нийтлэлд гал түймрийн аюулгүй байдал, эрсдэлийн тодорхойлолтыг авч үзсэн бөгөөд Монгол Улсын гал түймрийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээг эрсдэлийн ерөнхий арга зүй ашиглан тодорхойлсон. Гал түймрийн ерөнхий эрсдэлийг тооцоход хувь хүний гал түймэрт өртөх эрсдэлийн утгыг мөн тооцон нийгэм-эдийн засгийн хувьд ойролцоо зарим улс орны гал түймрийн эрсдэлийн шаардлагатай болон бодит утгыг хооронд харьцуулан судалсан. Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад гал түймрийн тоо буурч байгаа хэдийч гал түймрийн эрсдэл талаас заавал судлаж тогтоох, урьдчилан сэргийлэх, удирдах арга замыг тус өгүүлэлд авч үзсэн.

Түлхүүр үг: Гал түймэр, гал түймрийн аюулгүй байдал, хувь хүний гал түймрийн эрсдэл, эрсдэлийн удирдлага.

Гал түймэр бол хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гамшиг ослын хамгийн түгээмэл аюулын нэг бөгөөд иргэн, төрийн болон төрийн бус байгууллагын үүрэг бол гал түймрийн аюулгүй байдлыг хангах явдал юм.

Гал түймрийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхийн тулд галын аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бий болгож, энэ тогтолцооны хүрээнд ажиллаж байна. Энэ системийн түлхүүр үг нь "аюулгүй байдал" гэсэн нэр томъёо бөгөөд аюулгүй байдлыг тусгайлсан арга зүй ашиглан тогтоодог. Одоогийн байдлаар Монгол Улсад дагаж мөрдөгдөж буй эрх зүйн актуудад "галын аюулгүй байдал" гэсэн ойлголтыг авч үзэхдээ "Гал түймрийн аюулаас хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, байгаль орчин болон нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалсан байдлыг"¹ хэлнэ гэж заасан нь нийгэм-эдийн засаг талаасаа тайлбарлаж болно. Мөн Тольковын толь бичигт аюулгүй байдлын дараах тодорхойлолтыг авч үзэхдээ "аюул байхгүй, хамгаалалт, найдвартай байдал" гэж тодорхойлсон байна.

Улс төрийн нэвтэрхий толь бичигт "Аюулгүй байдал гэдэг нь хувь хүн, нийгэм, төр, түүнчлэн улс орны дотоод, гадаад аюулаас найдвартай хамгаалах байдал" гэсэн тодорхойлолтыг өгсөн байдаг.

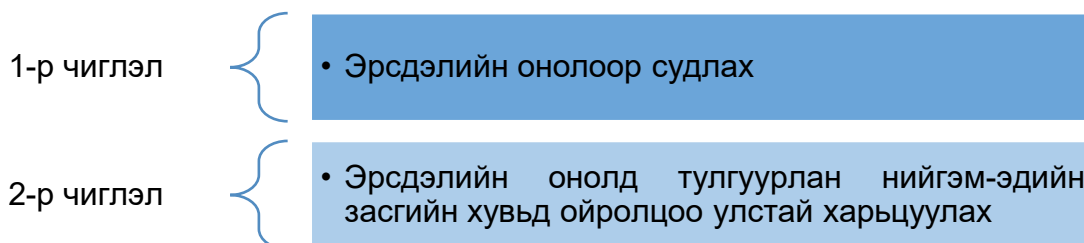
Аюулгүй байдал гэдэг үг нь "байхгүй" гэсэн утгыг илэрхийлдэг бөгөөд "аюул" гэсэн язгуур өөрөөр хэлбэл гамшиг, осол, гал түймрийн аюул гэх мэтээр гал түймрийн аюулгүй байдлын тогтолцоонд авч үздэг.

Тиймээс гал түймрийн аюулгүй байдлын тогтолцоо нь гал түймэр гарах магадлалыг багасгах, учирч болзошгүй нийгэм-эдийн засгийн хохирлыг тус тус багасгах, урьдчилан сэргийлэх явдал юм. Гэсэн хэдий ч статистик мэдээнээс харахад Монгол Улсад жил бүр 2500 орчим үйлдвэрлэлийн болон ахуйн гал түймэр гарч, үүнээс 70 гаруй амь насаа алдаж, 70-80 орчим хүн хүнд, хөнгөн гэмтдэг. Монгол Улсад 2016-2021 онд тохиолдсон гал

¹ Галын аюулгүй байдлын тухай хууль, 2017 он.

түймрийн статистик тоон мэдээлэлд үндэслэн гал түймрийн өнөөгийн дүн шинжилгээг боловсруулсан.

Монгол Улсын сүүлийн 6 жилийн (2016-2021) гал түймрийн нөхцөл байдлыг хүснэгт 1-ээс үзэхэд гал түймрийн аюулаас жилд дунджаар 60 орчим хүн амь насаа алдаж, 46 хүн гэмтэж, эдийн засагт дунджаар 4,5 тэрбум төгрөгийн шууд хохирол тус тус нийгэм-эдийн засагт учирсан байна. Энэхүү нийгэм-эдийн засагт учирсан хохирлыг цааш нь 2 чиглэлээр судлах шаардлагатай байна.

Ингэж бид гал түймрийн нөхцөл байдлыг дэлгэрэнгүй судалснаар өнөөгийн нөхцөл байдал, гал түймрийн менежментийн асуудал бусад улс орноос хэр түвшинд явагдаж буйг тогтоох юм. Өөрөөр хэлбэл эрсдэл нь энэхүү аюулын үзүүлэлтийг бусад улстай харьцуулах боломжийг судлаач бидэнд олгож буйгаараа давуу юм.

2016-2021 оны гал түймрийн үндсэн мэдээллийг эрсдэлийн ерөнхий аргаар дараах томъёогоор тооцно². Үүнд:

R_1 – нэгж хугацаанд нэг хүнд ноогдох гал түймрийн (түүний аюултай хүчин зүйлүүд) эрсдэл;

$$R_1 = \frac{N_{\text{гал}}}{Q_{\text{хүн ам}}} \left[\frac{\text{гал түймэр}}{10^3 \text{ хүн. жил}} \right] \quad (1)$$

R_2 – нэгж гал түймэрт өртөн нас барж буй хүний эрсдэл;

$$R_2 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{N_{\text{гал}}} \left[\frac{\text{нас баралт}}{\text{гал түймэр } 10^2} \right] \quad (2)$$

R_3 – нэгж хугацаанд гал түймэрт хүн нас барах эрсдэл;

$$R_3 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{Q_{\text{хүн ам}}} \left[\frac{\text{нас баралт}}{\text{хүн. жил } 10^5} \right] \quad (3)$$

R_4 – нэгж хугацаанд гал түймэрт гэмтэх эрсдэл;

$$R_4 = \frac{N_{\text{гэмтэх}}}{Q_{\text{хүн ам}}} \left[\frac{\text{гэмтэх}}{\text{хүн. жил } 10^5} \right] \quad (4)$$

R_5 – нэгж гал түймрийн улмаас учрах эдийн засгийн хохирол;

$$R_5 = \frac{N_{\text{эдийн засгийн хохирол}}}{N_{\text{гал}}} \left[\frac{\text{нэгж төг.} \cdot 10^4}{\text{гал түймэр}} \right] \quad (5)$$

Эрсдэл R_1 нь галын аюулын магадлалыг тодорхойлдог бөгөөд харин R_2, R_3, R_4, R_5 нь гал түймрийн аюулын зарим үр дагаврыг тодорхойлдог. Нөгөө талаар нийгмийн эрсдэлийг

² Брушлинский Н.Н., Соколов С.В., Клепо Е.А. и др. Основы теории пожарных рисков и ее приложения: Монография / Бришлинский Н.Н., Соколов С.В., Клепо Е.А., Белов В.А. и др. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2012. – 192 с.

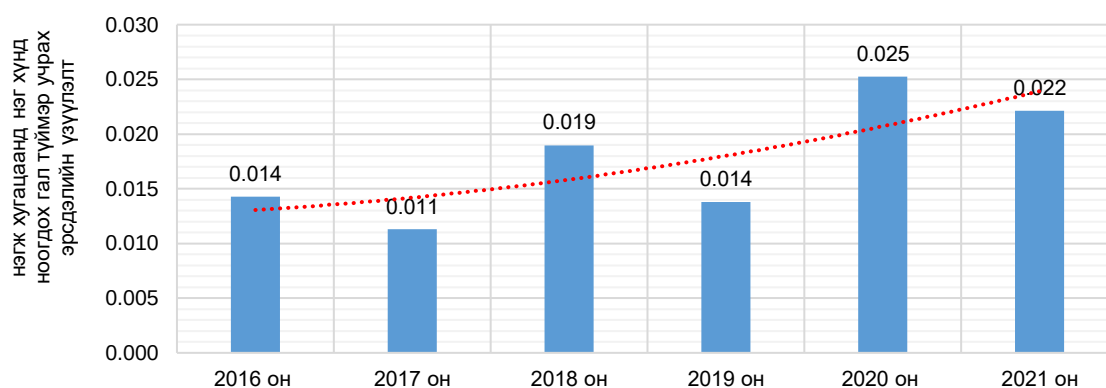
R_3, R_4 -т хамааруулдаг бөгөөд гал түймрийн улмаас хүн амын дунд нас баралт, гэмтэгсдийн эзлэх байр суурийг илэрхийлдэг. Харин эдийн засгийн эрсдэлийг R_5 -аар тус тус илэрхийлдэг.

2016-2021 оны албан ёсны статистик мэдээнд үндэслэн гал түймрийн эрсдэлийг (1-4) томъёогоор тооцоолсон утгыг хүснэгт-2 нэгтгэн харуулав.

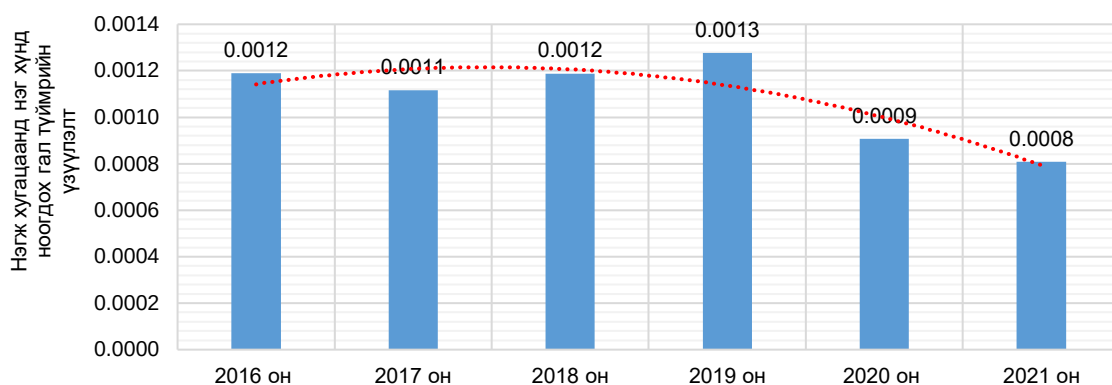
Хүснэгт 2. Гал түймрийн ерөнхий эрсдэлийн үзүүлэлтийг тогтоох 2016-2021 он

Гал түймрийн эрсдэлийн харгалзах томъёо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Дундаж үзүүлэлт
$R_1 = \frac{N_{\text{гал}}}{Q_{\text{хүн ам}}},$	0.0012	0.0011	0.0012	0.0013	0.0009	0.0008	0.0011
$R_2 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{N_{\text{гал}}},$	0.014	0.011	0.019	0.013	0.025	0.022	0.018
$R_3 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{Q_{\text{хүн ам}}},$	$1.7 \cdot 10^{-5}$	$1.3 \cdot 10^{-5}$	$2.2 \cdot 10^{-5}$	$1.8 \cdot 10^{-5}$	$2.3 \cdot 10^{-5}$	$1.8 \cdot 10^{-5}$	0.000018
$R_4 = \frac{N_{\text{гэмтэх}}}{Q_{\text{хүн ам}}},$	$1.02 \cdot 10^{-5}$	$1.03 \cdot 10^{-5}$	$1.29 \cdot 10^{-5}$	$2.06 \cdot 10^{-5}$	$1.40 \cdot 10^{-5}$	$1.58 \cdot 10^{-5}$	0.000014
$R_5 = \frac{N_{\text{эдийн засгийн хохирол}}}{N_{\text{гал}}},$	1324.93	1478.67	1052.26	1006.73	1350.76	1687.08	1,316.74

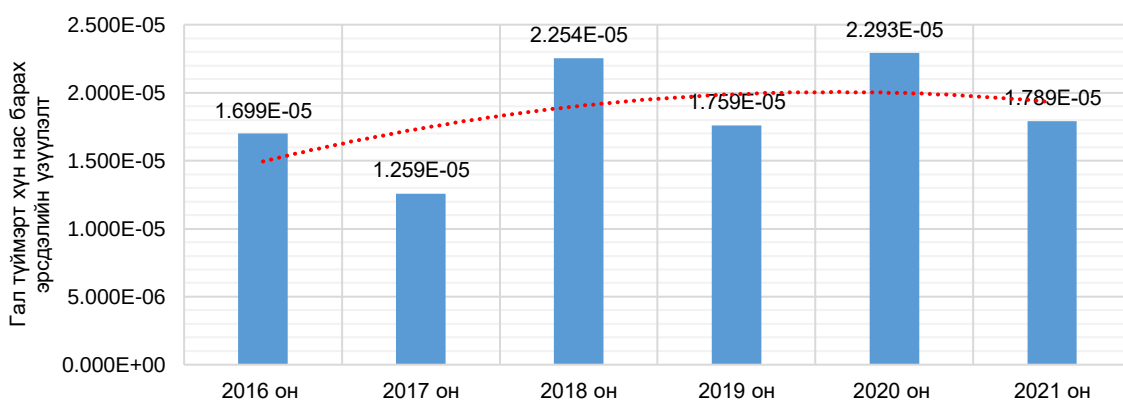
Дээрх хүснэгтийн дундаж үзүүлэлтийн мэдээллээс харахад Монгол Улсын 1000 иргэнд жилд дунджаар 1 гал түймэр, 1000 гал түймэр тутамд 18 хүн нас барж байгаа бөгөөд 100 000 хүн ам тутамд 2 хүн амь нас алдаж байгаа бөгөөд гал түймэрт гэмтэгсэд нь 100 000 хүн ам тутамд ойролцоогоор 1 хүн өртөж байгааг хүснэгт 2-ээс харж болно. Эрсдэлийн (R_1 – R_5) динамик үзүүлэлтээр мөн дараах байдлаар шинжилж болно.

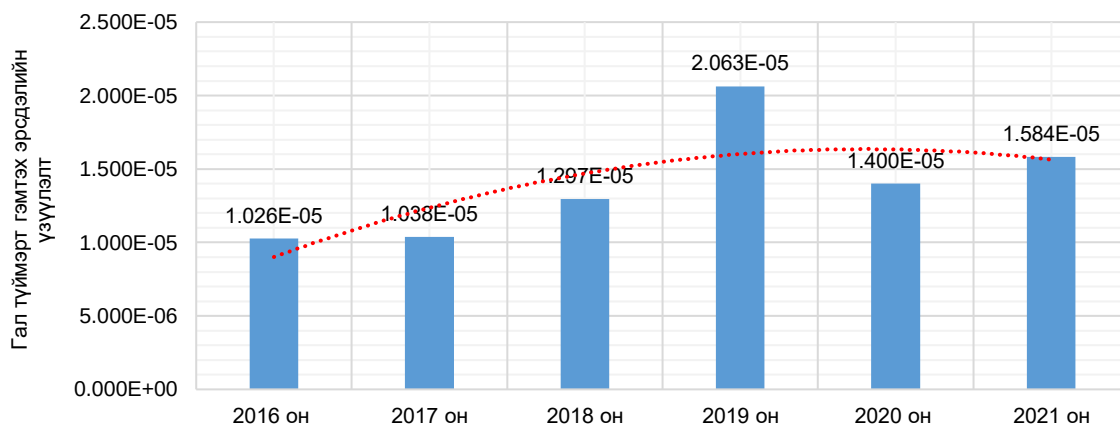
Зураг 1 – Нэг хүнд ноогдох гал түймрийн эрсдэлийн R_1 үзүүлэлт.

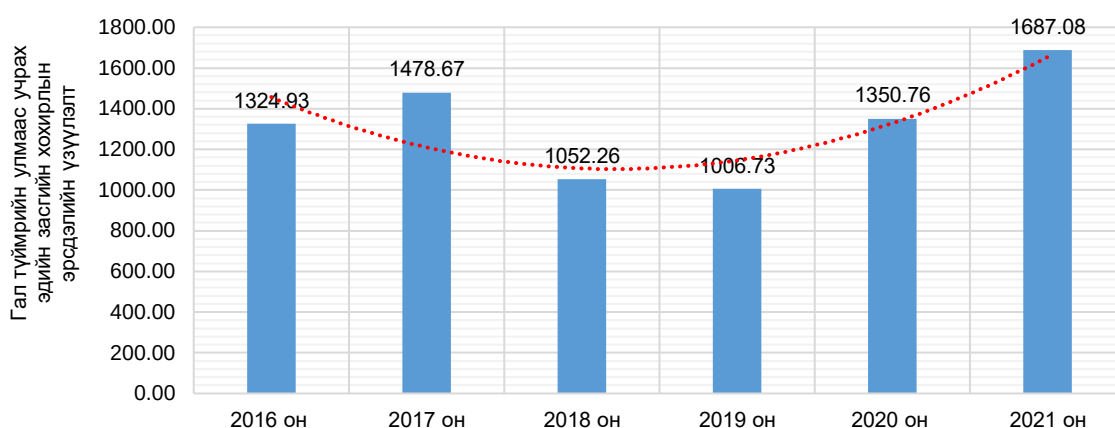
Зураг 2 – Гал түймэрт өртөн нас барж буй хүний эрсдэлийн R_2 үзүүлэлт.

Зураг 3 – Гал түймэрт хүн нас барах эрсдэлийн R_3 үзүүлэлт.

Зураг 4 – Гал түймэрт гэмтэх эрсдэлийн R_4 үзүүлэлт.

Зураг 5 – Гал түймрийн улмаас учрах эдийн засгийн хохирлын эрсдэлийн R_5 үзүүлэлт.

Эрсдэлийн динамик (R_1 – R_5) үзүүлэлтийн зураг 1-5 -аас үзэхэд гал түймрийн тохиолдол бүрд өртөн нас барж буй эрсдэл (R_1) хувьд өсөх хандлагатай бөгөөд хамаарлын коэффициент нь 0.8 буюу 80%-ийн хамааралтайгаар өсөх хандлагатай байна. Гал түймэрт өртөн нас барах эрсдэл буюу гал түймэрт өртөх хувь хүний эрсдэлийн (R_3) динамик үзүүлэлтийн хамаарлын коэффициент 0.3 буюу сул холбоостой буюу цаашид энэ төрлийн эрсдэл өсөх, буурах магадлал тодорхойгүй байгааг харж болно. Мөн гал түймрийн улмаас эдийн засагт учрах хохирлын эрсдэлийн (R_5) хамаарлын коэффициент 0.7 буюу 70%-ийн хамааралтайгаар цаашид хохирлын хэмжээ өсөх магадлалтай байна. Харин гал түймрийн гаралтаас хамааран түүнд нас барах эрсдэл (R_2) болон гал түймэрт гэмтэх эрсдэл (R_4) нь тус тус буурах магадлалтай байгааг тус тус эрсдэлийн динамик үзүүлэлтийн зургаас харж болно.

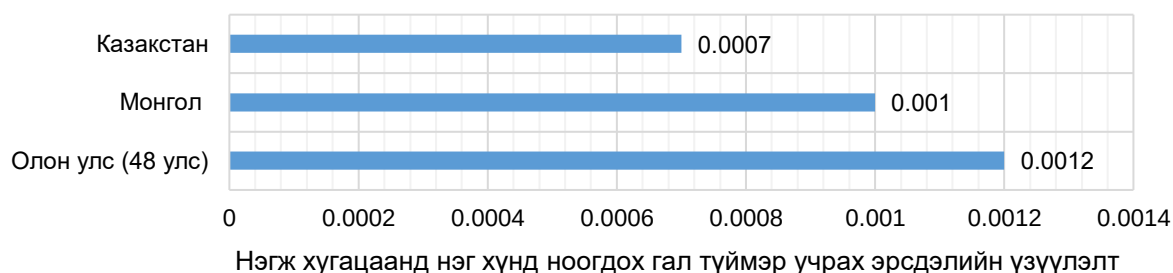
Гал түймрийн аюулгүй байдлын түвшинг ерөнхий эрсдэлийн аргаар бусад улстай харьцуулан судлах нь аюулын түвшинг бодиттойгоор харуулах боломжийг олгодог. Иймд Дэлхийн гал түймрийн статистик мэдээнд үндэслэн ерөнхий эрсдэлийн харьцуулалтыг дараах байдлаар хийнэ (хүснэгт – 3 үзүүлэв).

Хүснэгт 3. Гал түймрийн ерөнхий эрсдэлийн үзүүлэлтийг тогтоох 2020 оны дүн мэдээ³

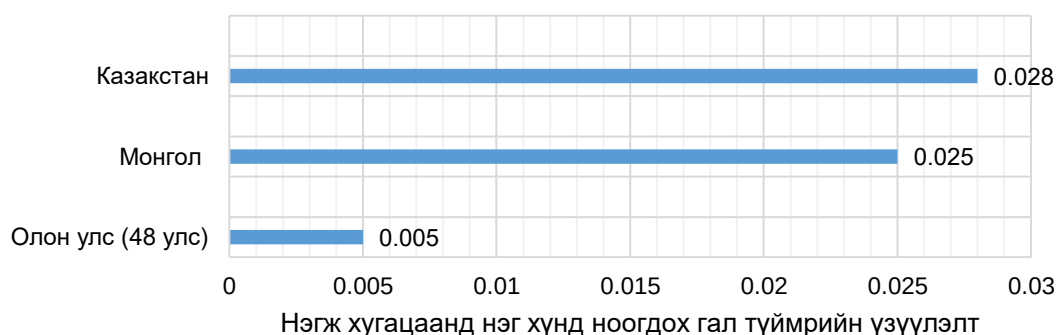
Харьцуулж буй улс	$R_1 = \frac{N_{\text{гал}}}{Q_{\text{хүн ам}}}$,	$R_2 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{N_{\text{гал}}}$,	$R_3 = \frac{N_{\text{нас баралт}}}{Q_{\text{хүн ам}}}$
Олон улс (48 улс)	0.0012	0.005	$0.6 \cdot 10^{-5}$
Монгол	0.0010	0.025	$2.3 \cdot 10^{-5}$
Казакстан	0.0007	0.028	$2.0 \cdot 10^{-5}$

³ Brushlinsky N. N., Ahrens M., Sokolov S. V., Wagner P. World Fire Statistics. Report № 27. Center of Fire Statistics. International association of fire and rescue services, 2020. Хандалтын горим: <https://www.ctif.org/>

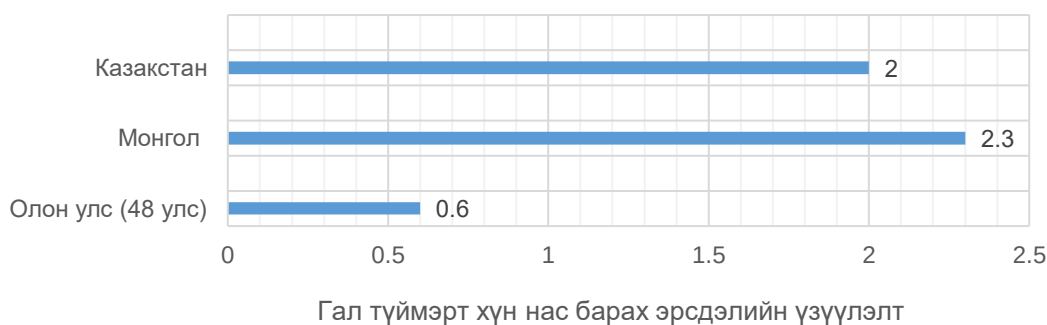
Монгол Улсын гал түймрийн нөхцөл байдлыг нийгэм-эдийн засгийн хувьд ойролцоо Казакстан улс болон олон улсын гал түймрийн нөхцөл байдлыг үзүүлэлтийг R_1 – R_3 эрсдэлээр дараах байдлаар үзүүлэв (зураг 6-8).

Зураг 6 – Нэг хүнд ноогдох гал түймэр учрах эрсдэлийн R_1 харьцуулсан үзүүлэлт

Зураг 7 – Гал түймэрт өртөн нас барж буй хүний эрсдэлийн R_2 харьцуулсан үзүүлэлт

Зураг 8 – Гал түймэрт хүн нас барах эрсдэлийн R_3 харьцуулсан үзүүлэлт

Гал түймрийн эрсдэлийн харьцуулсан үзүүлэлт зураг 6-8-аас үзэхэд Монгол Улсын хувь хүний гал түймрийн эрсдэлийн R_3 түвшин нь бусад улс орны үзүүлэлтээс ойролцоогоор 14-74% илүү буюу гал түймрийн эрсдэл нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэд дахин их байгаа нь Монгол Улсын гал түймрийн аюулгүй байдлын одоогийн тогтолцоог шинэчлэн сайжруулах шаардлагатай байгааг харж болно.

Дүгнэлт

Монгол Улсын гал түймрийн аюулгүй байдлын асуудлыг эрсдэлийн ерөнхий арга зүйн аргачлалын дагуу судалж үзэхэд цаашид гал түймрийн гаралт давтамж нэмэгдэх

хандлагатай байна. Мөн хувь хүний гал түймрийн эрсдэлийн хувьд олон улсын дундаж үзүүлэлтээс хэд дахин өндөр байгаа нь гал түймрийн эрсдэлийн менежментийн аргыг системтэй нэвтрүүлж одоогийн эрсдэлийн түвшинг зөвшөөрөгдөх түвшин хүртэл бууруулах ёстой юм.

Эрсдэлийн онолоор гал түймэр гарах магадлал, түүний үр дагавар гэж үздэг бөгөөд гал түймрийн улмаас нийгэм-эдийн засагт үзүүлж буй эрсдэлийг багасгахын тулд гал түймрийн аюулгүй байдлын системээс "эрсдэлийн менежмент" рүү шилжих шаардлагатай ба одоогоор Монгол Улс эрсдэлийн удирдлагын олон улсын стандарт MNS 31000:2018-ыг нэвтрүүлсэн бөгөөд тус стандартад заасны дагуу эрсдэлийг удирдах гэдэг нь эрсдэлийн түвшинг хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл бууруулахад чиглэсэн цогц арга хэмжээг (инженер, техник, эдийн засаг, нийгмийн зохион байгуулалт, хууль эрх зүйн болон бусад) боловсруулж хэрэгжүүлэх явдал гэж үздэг.

Гал түймрийн эрсдэлийг удирдах гол ажил нь эрсдэлийг хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл бууруулахын тулд эрсдэлийн менежментийг гурван үндсэн чиглэлээр гадны өндөр хөгжилтэй улс орон дараах арга хэмжээг авдаг. Үүнд:

- эрсдэл шилжүүлэх;
- эрсдэлийг хүлээн зөвшөөрөх түвшинд буулгах;
- эрсдэлийг бууруулах.

Эрсдэл шилжүүлэх – гэдэг нь эрсдэлээс үүдэн гарах алдагдлын ачааг хуваалцах явдал юм. Өөрөөр хэлбэл гал түймрийн нийгэм, эдийн засгийн болзошгүй үр дагавраас даатгалын системийг сонгох. Даатгалын тогтолцоо нь сүүлийн жилүүдэд хөгжиж буй салбарт тооцогдож байна.

Эрсдэлийг хүлээн зөвшөөрөх түвшинд буулгах – гэдэг нь гал түймрийн болзошгүй аюулд урьдчилан бэлтгэх, түүнийг тогтворжуулах, арилгах ажлыг шуурхай зохион байгуулах.

Эрсдэлийг бууруулах – гэдэг нь гал түймрийн магадлал, түүний үр дагаврыг бууруулахад чиглэсэн зохион байгуулалт, инженерийн болон бусад арга хэмжээний цогц гэж тус тус үздэг.

Энэхүү санал болгож буй эрсдэлийн менежментийн арга нь гал түймрийн эрсдэлийг бууруулах илүү уян хатан, үр дүнтэй арга бөгөөд өнөөгийн эрх зүйн зохицуулалтын актуудад нэмэлт, өөрчлөлтийг оновчтой нэвтрүүлснээр гал түймрийн аюулгүй байдлын түвшинг нэмэгдүүлэх ёстой. Мөн эрсдэлийг удирдах үйл явцын хамгийн чухал алхам нь эрсдэлийн түвшинг тогтоох бөгөөд эрсдэлийн ерөнхий болон нарийвчилсан аргуудыг шинжлэх ухааны үндэстэйгээр тус тус нэвтрүүлэх шаардлагатай. Иймд тус эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь эрсдэлийн ерөнхий аргыг нарийвчлан авч үзлээ.

Ашигласан материал

1. 2022 оны Монгол Улсын хүн амын тоон мэдээлэл / Монгол Улсын статистикийн хороо [Цахим эх сурвалж]. Хандалтын горим: https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_2400_012V1&CL_24_12_select_all=0&CL_24_12SingleSelect=_1_8_9&YearM_select_all=0&YearMSingleSelect=_202112_202012_201912_201812_201712_201612_201512&YearY_select_all=0&YearYSingleSelect=&viewtype=table (хандсан огноо 2023.02.20).
2. 2022 оны тайлан / Онцгой байдлын ерөнхий газар [Цахим эх сурвалж]. Хандалтын горим: <https://nema.gov.mn/index> (хандсан огноо 2023.02.08).

3. Брушлинский Н.Н., Соколов С.В., Клепко Е.А. и др. Основы теории пожарных рисков и ее приложения: Монография / Бришлинский Н.Н., Соколов С.В., Клепко Е.А., Белов В.А. и др. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2012. – 192 с.

4. Brushlinsky N. N., Ahrens M., Sokolov S. V., Wagner P. World Fire Statistics. Report № 27. Center of Fire Statistics. International association of fire and rescue services, 2020. Хандалтын горим: <https://www.ctif.org/>.

5. Байгалмаа Энхтүвшин. Комплексная оценка пожарных рисков в Монголии // Пожары и чрезвычайные ситуации: предотвращение, ликвидация. – 2018. – № 4. – С. 69–76.

БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

*ДХИС-ийн Эрх зүй нийгмийн ухааны сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D)
цагдаагийн ахмад И.Ургамал
urgamalivanov@gmail.com*

Хураангуй. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт Цэнгэг усны нөөц, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх зэрэг онцлог экосистемийг тусгай хамгаалалтад авч, унаган байгалийг хамгаална гэж заасанчлан Монгол Улс ирээдүйн хөгжлийнхөө алсын харааг экологи, байгаль орчинд ээлтэй байхаар томъёолж хуульчилж байгаа билээ. Гэвч хууль тогтоомжийн үл нийцэл, хэрэгжилтийн дутмаг байдал өнөөг хүртэл байсаар байгаа бөгөөд энэхүү өгүүлээр тус асуудалд хууль эрх зүйн үүднээс үнэлэлт, дүгнэлт өгөхийг хичээлээ.

Түлхүүр үг: Экологи, тэнцвэрт байдал, хүний эрх, хууль зүйн хамгаалалт, зөрчил, гэмт хэрэг.

Оршил.

“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн зорилго 6-д Ногоон хөгжлийг томъёолсон бөгөөд байгаль орчинд ээлтэй ногоон хөгжлийг эрхэмлэн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, байгаль орчны тогтвортой байдлыг ханган үр өгөөжийг нь өнөө болон ирээдүй хойч үе хүртэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүний амьдралын чанарыг сайжруулна, **Зорилт 6.1-д** Байгалийн үнэ цэн, өгөөжийг үнэлэн хамгаалж, анхдагч экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгална гэж заасан.

Мөн Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 1.1.2-т Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхолд монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын халдашгүй байдал ... экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана гэж;

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.1-д Монгол Улсад газар, түүний хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад байна гэж тус тус заасан.

Мөн 2016 оны 1 сарын 1-нээс дэлхий нийтээр хэрэгжиж эхэлсэн тогтвортой хөгжлийн баримт бичгийг нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин гэсэн үндсэн гурван тулгуурт суурилан боловсруулсан байдаг. Үүнээс дүгнэвэл байгаль орчин, экологийн асуудал нь хүний оршин байх, аюулгүй амьдрахын гол тулгуур хүчин зүйл болох нь харагдаж байна.

Нэг. Монгол Улсын байгаль орчныг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт.

Монгол Улсад байгаль орчны чиглэлээр 33 хууль, нэгдэн орсон буюу соёрхон баталсан олон улсын 14 гэрээ, конвенц хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Эдгээр хуулийг ерөнхий агуулгын хувьд:

1. Байгаль орчныг хамгаалахад чиглэсэн;
2. Уул уурхайн салбарын хуулиуд;
3. Байгаль орчны хяналтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн процедурын шинжтэй хуулиуд;

4. Татвар (албан татвар, төлбөр, хураамж) хураахад чиглэсэн хуулиуд хэмээн дөрвөн хэсэгт ангилж болно⁴. Үүнээс гадна байгаль орчны гол эрх зүйн хамгаалалт бол Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль мөн юм. Хэдийгээр эрх зүйн орчин бүрэлдэн тогтсон боловч хууль хоорондын зохицол, хэрэгжилтийн асуудал өнөөг хүртэл тулгамдсан асуудал хэвээр байна.

Мөн Монгол улсын Үндсэн хуульд заасанчлан “Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээх”-эд чиглэгдэх учиртай.

Энэхүү зорилгыг бүрэн хангаж чадаж буй эсэх нь өнөөдөр тулгамдсан асуудлын нэг бөгөөд хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг, түүнчлэн зөрчлийн хуулийн заалтууд өөр хоорондоо зөрчилтэй, эрүүгийн хуулиар хамгаалагдвал зохих байгалийн үнэ цэнэтэй объект болох ус, ус бохирдуулахтай холбогдсон үйлдлийг эрүүгийн хуулиас гадуур шийдэж байгаад үнэлэлт дүгнэл өгөхөд чиглэгдлээ.

Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн 24 дүгээр бүлгийн олон гэмт хэргүүд нь зөрчлийн хуульд заасан зөрчлийн шинжтэй агуулгын давхардал үүсгэснээр энэ төрлийн гэмт хэргийн тоо буурч харин зөрчлийн тоо эрс өссөн юм.

Хан-Уул дүүргийн нутаг дэвсгэрт гарсан энэ төрлийн зөрчлийн дийлэнх буюу 98 хувийг Байгаль орчин, амьтан, ургамлыг хамгаалах журмын эсрэг зөрчлийн тоо эзэлж, сүүлийн 3 жилд дунджаар энэ тухай гомдол, мэдээлэл 176 бүртгэгдсэний 96 хувьд зөрчлийг шалгаж тогтоон, холбогдогч нарт шийтгэлийн хуудсаар шийтгэл оногдуулсны 45 хувьд нь хуулийн этгээдэд, 55 хувьд хүнд, нийтдээ 165.093.020 төгрөгийн торгох шийтгэл оногдуулсныг төлж барагдуулсан байна. Дээрх зөрчлүүдийн 49 хувийг Зөрчлийн тухай хуульд заасан “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль зөрчих”, 27 хувийг “Тусгай хамгаалалттай газар нутагт хориглосон үйл ажиллагаа явуулах”, 16 хувь нь “Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хууль зөрчих”, үлдсэн хувийг “Агаарын тухай, Ойн тухай, Амьтны тухай, Усны тухай хуулиудыг зөрчих” зөрчлийн тоо эзэлж байна.

Харин хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг нь нийт байгаль, хүрээлэн буй орчны гэмт хэргийн 44.5 хувь, хууль бусаар мод бэлтгэх нь 36.1 хувь, хууль бусаар ан агнах 11.7 хувь тус тус эзэлж жил бүр тогтмол үйлдэгдэж нэмэгдсээр байна⁵. Мөн Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийг шийдвэрлэсэн шүүхийн шийтгэх тогтоолд дүн шинжилгээ хийхэд ихэнх тохиолдолд торгох ял оногдуулдаг ба байгалийн объектуудын экологи, эдийн засгийн үнэлгээ өндөр байдаг учраас гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлын хэмжээ их гарч ингэснээр торгох ялын үр нөлөө буурах хандлагатай байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг нөхөн төлж чадахгүй хүн торгуулийг төлж чадах эсэх нь эргэлзээтэй. Түүнчлэн хорих ял оногдуулахгүйгээр тэнсэж байгаа тохиолдол нилээдгүй байгаа нь шүүхийн шийтгэх тогтоолд хийсэн дүн шинжилгээгээр тогтоогдлоо⁶.

Байгаль орчныг бохирдуулах гэмт хэргийн дотор тулгамдаж буй гол асуудал нь усны бохирдол, 2020 оны усны тооллогын дүнгээр 116 гол горхи, 381 булаг шанд, 180 нуур

⁴ Уул уурхайн салбар дахь БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ХУУЛЬ ЭРХЗҮЙН ШИНЖИЛГЭЭ. 2018 он

⁵ Баянгол дүүргийн прокурорын газрын хяналтын прокурор, хууль цаазын зөвлөх Эрдэнийн Болор-Эрдэнийн ярилагаас, <https://www.arslan.mn/social/news/633574.shtml>.

⁶ <https://legaldata.mn/shiidver/huraangui>

тойром, 5 рашаан ширгэсэн дүн гарсан байна. ⁷ Энэ нь мэдээж дийлэнх нь хүний, хуулийн этгээдийн хууль бус үйлдэл, үйл ажиллагаатай холбоотой. Гэтэл энэ үйлдлийг эрүүгийн хуулийн хамгаалалтаас гадна үлдээсэн, зөвхөн зөрчилд хариуцлага тооцож торгох байдлаар хязгаарлаж байгаа нь дээрх байгалийн тэнцэл алдагдахад хүргэх нөхцлүүдийн нэг гэж харж байна.

Хоёр. Байгаль орчны эрх зүйн хамгаалалтын хийдэл, зөрчил.

Ийнхүү Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24 дүгээр бүлэгт заасан гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт зөрчилдөөнтэй, хэргийн зүйлчлэл хийхэд хүндрэл учруулж, хуулийн хэрэгжилт, хэрэглээний явцад онол, арга зүйн болон бодлого, зохицуулалтын алдаа, хийдэл бүхий асуудлууд үүсэж улмаар хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдөх, нөгөө талаас ял завшуулах боломжийг олгож эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтын ээдрээ төвөгтэй байдал нь байгалын тэнцэл алдагдах, хүний эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлж байна гэж дүгнэлт хийхэд хүрч байна.

Эрүүгийн болон Зөрчлийн тухай хуулийн давхцал, хийдэлтэй зарим зүйл, заалтыг дурдвал:

1. Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг (ЭХТА.24.6)

Энэ гэмт хэргийн объект нь мод бэлтгэх талаар тогтоосон журам, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зургадугаар зүйлийн 1, 2 дахь хэсэгт заасны дагуу ойн нөөц нь төрийн өмч мөн бөгөөд гагцхүү ард түмний мэдэлд байх (Ойн тухай хууль.4.1) утгаараа төрийн өмчлөх эрхэд халдсан давхар объекттой гэмт хэрэг юм.

Зөвшөөрөлгүйгээр ойд мод бэлтгэсэн, гарал үүслийн гэрчилгээгүйгээр мод, модон материалыг бэлтгэсэн, тээвэрлэсэн, худалдсан, худалдан авсан нь энэ гэмт хэргийн объектив талыг бүрдүүлнэ.

Субъектив тал нь санаатай гэм буруугаар илэрнэ.

Субъект нь нийтлэг субъект байх ба хүндрүүлэх нөхцөлд хуулийн этгээдийг субъектээр тооцсон.

Зөрчлийн хуулийн 7.9. 11.”Гэрээ байгуулахгүйгээр ойгоос мод бэлтгэсэн, эсхүл гэрээний нөхцөл, болзлыг зөрчин үйл ажиллагаа явуулсан бол...” зөрчилд тооцож шийтгэл хүлээлгэхээр заажээ.

Ойн тухай хуулийн 33.1.”Ойн санг гэрээгээр эзэмшигч ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, ойн мэргэжлийн байгууллага сум дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийг үндэслэн ойн анги (байхгүй бол сум, дүүргийн эрх бүхий албан тушаалтан) -тай мод бэлтгэх гэрээ байгуулна”, мөн хуулийн 34.1.”Энэ хуулийн 32.2-т заасны дагуу аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас тогтоосон хэмжээнд багтаан ойн анги /байхгүй бол сум, дүүргийн эрх бүхий албан тушаалтан/ иргэн, ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, ойн мэргэжлийн байгууллагад мод бэлтгэх эрхийн бичиг, гарал үүслийн гэрчилгээ олгоно”, мөн хуулийн 38.1.”Иргэн, ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ойн дагалт баялгийн нөөц ашиглах эрхийн бичгийг тухайн ойн анги /байхгүй бол тухайн нутаг дэвсгэрийн байгаль хамгаалагч/ олгоно” гэж заасны дагуу ойгоос мод бэлтгэх, гарал үүслийн гэрчилгээгүйгээр мод, модон материалыг бэлтгэсэн нь ЭХТА-н 24.6 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийн объектив талын заавал байх шинж болно.

⁷ Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд Н.Уртнасаны мэдээлэл. 2020 он.

Энэ нь мөн зөрчлийн хуулийн 7.9. 11 “Гэрээ байгуулахгүйгээр ойгоос мод бэлтгэсэн, эсхүл гэрээний нөхцөл, болзлыг зөрчин үйл ажиллагаа явуулсан” гэх зөрчлийн объектив шинжийн үйлдлийг хангаж буй нь дээрхийн адил тухайн тохиолдолд (ЭХТА 24.6) гэмт хэрэг гэж үзэх үү эсхүл зөрчилд (ЗТХ 7.9. 11)-ээр хариуцлага хүлээлгэх эсэх асуудал нь эргэлзээтэй, “коллизи” үүсгэсэн асуудал болж байна.

2. Байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэг/ЭХТА.24.8/.

Энэ гэмт хэргийн объект нь ховор, нэн ховор байгалийн ургамлыг бэлтгэх талаар тогтоосон журам, нөгөө талаас төрийн өмчийн халдашгүй байдал давхар объект нь болно.

Объектив тал нь зохих зөвшөөрөлгүйгээр, хуульд зааснаас өөр зорилгоор нэн ховор, ховор ургамал, тэдгээрийн үр, эрхтэнийг түүсэн, бэлтгэсэн, худалдсан, худалдан авсан, хадгалсан, тээвэрлэсэн, боловсруулсан хууль бус үйлдлээр илэрнэ.

Субъектив тал нь санаатай гэм буруугийн хэлбэртэй.

Субъект нь нийтлэг субъект байх ба хүндрүүлэх нөхцөлд хуулийн этгээдийг субъектээр тооцсон.

Зөрчлийн хуулийн 7.7 дугаар зүйл. Байгалийн ургамлын тухай хууль зөрчих.

1. Зохих зөвшөөрөлгүйгээр, эсхүл зөвшөөрөлд заасан хугацаа, хэмжээ, ургамал түүж бэлтгэх журам зөрчиж:

1.1. байгалийн ховор ургамлыг ахуйн хэрэгцээнд;... түүсэн, бэлтгэсэн, худалдсан бол гэж заасан нь ЭХТА-н 24.8 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийн объектив шинжтэй яахын аргагүй давхцаж байгаа нь ихэнх тохиолдолд зөрчилд шийтгэл хүлээлгэж байна.

4. Байгалийн тэнцэл алдагдуулах гэмт хэрэг /ЭХТА.24.9/

Амьтан, ургамлын зүйлийг зөвшөөрөлгүйгээр гэмтээсэн, устгасан, газар, газрын хэвлий, агаар мандал, усны нөөцийг хордуулсан, бусад хэлбэрээр экологийн тогтолцоог алдагдуулсныг Байгалийн тэнцэл алдагдуулах гэмт хэрэг гэнэ.

Объект нь байгаль болон хүний амьдрах эрүүл аюулгүй орчин

Объектив тал нь байгалийн тэнцэл алдагдуулсан хууль бус үйлдлээр илэрнэ. Энэхүү хууль бус үйлдэл нь амьтан, ургамлыг зөвшөөрөлгүй гэмтээсэн, устгасан, газар, газрын хэвлий, агаар мандал, усны нөөцийг хордуулж улмаар экологийн тэнцвэртэй байдлыг алдагдуулснаар илрэх юм.

Хуульчлагдсан диспозицид амьтан, ургамлын зүйлийг зөвшөөрөлгүйгээр гэмтээсэн, устгасан, газар, газрын хэвлий, агаар мандал, усны нөөцийг хордуулсан гэх үйлдлүүд тусдаа бие даасан үйлдэл, эдгээрээс гадна өөр бусад хэлбэрээр экологийн тогтолцоог алдагдуулсан үйлдэл байхаар тусгажээ. Тэгэхээр дуобдсан үйлдлүүдийн аль нэгийг хийснээр төгс үйлдэгдсэн гэмт хэрэг болох бөгөөд үйлдлийн эцэст экологийн тогтолцоо “алдагдсан” байхыг шаардахгүй хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэрэг болно.

Субъектив тал нь санаатай гэм буруугаар илэрнэ.

Субъект нь нийтлэг субъект, хүндрүүлэх нөхцөлд хуулийн этгээд гэмт хэргийн субъект болох юм.

Зөрчлийн хуулийн холбогдох заалтууд:

а/Зөрчлийн хуулийн 7.6 дугаар зүйл. Амьтны тухай хууль зөрчих

1. Хугацаа дууссан гэрээ, зөвшөөрлөөр, эсхүл гэрээ, зөвшөөрөлгүйгээр амьтныг:

1.1.ашигласан;

1.2.барьсан;

1.3.агнасан бол гэх заалт нь ЭХТА-н 24.9.1 дэх хэсэгт заасан “...амьтан...зөвшөөрөлгүйгээр устгасан, гэмтээсэн...” гэх заалттай адил хуульчлагдсан байх байгаа нь хэргийн зүйлчлэл хийхэд хүндрэл учруулж байна.

Энэ тохиолдолд ихэнхдээ зөрчлийн хуулиар шийтгэл хүлээлгэж байна. Учир нь ЭХТА-н 24.9 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн объектив шинж маш ерөнхий байдлаар хуульчлагдсан, өөрөөр хэлбэл дурьдсан үйлдлүүдийг хийснээр “экологийн тэнцвэрт байдал алдагдахад хүргэсэн” гэх нөхцлийг дэлгэрүүлж хуульчлах зайлшгүй шаардлагатай байгааг анхаарах хэрэгтэй юм.

б/. Зөрчлийн хуулийн 7.7 дугаар зүйл.Байгалийн ургамлын тухай хууль зөрчих

1.Зохих зөвшөөрөлгүйгээр, эсхүл зөвшөөрөлд заасан хугацаа, хэмжээ, ургамал түүж бэлтгэх журам зөрчиж:

1.1.байгалийн ховор ургамлыг ахуйн хэрэгцээнд;

1.2.элбэг ургамлыг үйлдвэрлэлийн түүхий эд болгон ашиглах, орлого олох зорилгоор түүсэн, бэлтгэсэн гэх заалт ЭХТА-н 24.9.1 дэх хэсэгт заасан “...ургамал...зөвшөөрөлгүйгээр устгасан, гэмтээсэн...” гэсэнтэй мөн л давхцаж байгааг дээрх байдлаар тайлбар хийхэд хүргэж байна.

Хэргийн зүйлчлэл хийхэд мэдээж Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн 1.15 дахь хэсэгт заасан “гэм буруугийн зарчим”-д тулгуурлан зөрчлийн хуулиар шийтгэл хүлээлгэх боломжтой.

в/.Уг гэмт хэргийн объектив үйлдэл болох “...газар, газрын хэвлийг хордуулсан...” нь Зөрчлийн хуулийн 7.10 дугаар зүйл.Газрын хэвлийн тухай хууль зөрчихтэй холбоотой заалт түүний дотор 7.10.8 дахь хэсэгт “Ашигт малтмалын ордыг гэмтээж сүйтгэсэн, баялаг хэсгийг нь сорчлон олборлосон, эсхүл ашигт малтмалын балансын нөөцийг зохистой ашиглах шаардлагыг зөрчсөн, олборлох үед ашигт малтмалын хаягдал, бохирдлыг тогтоосон хэм хэмжээнээс хэтрүүлсэн бол...” гэх заалттай,

г/.Уг гэмт хэргийн “агаар мандал... хордуулсан...” гэх үйлдэл нь Зөрчлийн хуулийн 7.4 дүгээр зүйл.Агаарын тухай хууль зөрчих заалт бүхэлдээ,

д/. Тухайн гэмт хэргийн “...усны нөөцийг...хордуулсан, экологийн тогтолцоог алдагдуулсан...” гэх үйлдэл Зөрчлийн хуулийн 7.15 дугаар зүйл.”Усны тухай хууль зөрчих” заалт бүхэлдээ тус тус тухайн гэмт хэрэгтэй давхардан хуульчлагдсан байна. Энэ тохиолдолд дээр дурдсаны дагуу зөрчилд шийтгэл хүлээлгэх байдлаар шийдвэрлэж байгаа бөгөөд практикт ЭХТА-н 24.9 дэх хэсэгт зааснаар зүйлчилж ял оногдуулсан кейс байхгүй байна.

Иймээс “Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг” ЭХТА-н 24 дүгээр бүлэгт нэмэлт өөрчлөлт яаралтай оруулах шаардлагатай байна. Дээрх байгаль орчны эсрэг, байгалын тэнцэл алдагдуулсан үйлдлүүдийг Эрүүгийн хуулиар хамгаалсанаар хүний эрүүл аюулгүй

орчинд амьрах, байгалын тэнцэл алдагдуулахаас хамгаалагдах эрх хэрэгжих нэг суурь нөхцөл болох юм.

ДҮГНЭЛТ

Манай улсад байгаль орчны талаар эрх зүйн орчин бүрэлдэн тогтсон боловч хууль хоорондын зохицол, хэрэгжилтийн асуудал өнөөг хүртэл тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг нь байгаль орчин, хүний эрүүл аюулгүй орчин түүнчлэн төрийн нийтийн өмчид халдсан нийгэмд аюултай үлдэл, эс үйлдэхүйг хэлнэ гэж өргөн хүрээнд тодорхойлох боломжтой. Өөрөөр хэлбэл энэхүү бүлгийн гэмт хэргийн объект нь байгаль орчин болон хүний амьдралын эрүүл аюулгүй орчин, нөгөө талаас Монгол улсын Үндсэн хуулийн Зургадугаар зүйлийн 1.Монгол Улсад газар, түүний хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад байна.

Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн, нийтийн өмч мөн гэснээс төрийн, нийтийн өмчлөх эрх уг бүлгийн гэмт хэргийн объект болно гэж үзэж байна.

Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийн олон зүйл хэсэг нь зөрчлийн хуульд тусгагдсан зөрчлийн шинжтэй агуулгын давхцал үүсгэж улмаар хэргийн зүйлчлэл хийж ял оногдуулахад хүндрэл бэрхшээл учруулж байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь ял завшуулах эсхүл хүний эрхийг зөрчих явдлыг өөгшүүлэх бөгөөд гэмт хэргийн болон зөрчлийн давхардсан үйлдлийг Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн 1.15 дахь хэсэгт заасан “Гэм буруугүйд тооцох” зарчмын хүрээнд “...эрүүгийн хууль болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийг тайлбарлах, хэрэглэхэд эргэлзээ гарвал түүнийг сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид ашигтайгаар шийдвэрлэнэ” гэснийг баримтлах боловч үр дагавар нь гэмт хэргийг зөрчил гэж зүйлчлэх эрсдэл учруулж байгаа юм. Иймээс Эрүүгийн хуулийн 24-р бүлэгт нэмэлт өөрчлөлт оруулах шаардлагатайг харуулж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он
2. Эрүүгийн хууль 2015 он
3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хууль 2017 он
4. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль 2017 он
5. Зөрчлийн хууль 2017 он
6. Агаарын тухай хууль 2012 он
7. Амьтны тухай хууль 2012
8. Байгалийн ургалмлын тухай хууль 1995 он
9. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль 1995 он
10. Усны тухай хууль 2012 он
11. Газрын тухай хууль 2002 он
12. Газрын хэвлийн тухай хууль 1988 он
13. Ашигт малтмалын тухай хууль 2006 он
14. Ойн тухай хууль 2012 он
15. Цөмийн энергийн тухай хууль 2009 он
16. Химийн хортой болон аюултай бодисын тухай хууль 2006 он

Хоёр. Ном, сурах бичиг

17. С.Нарангэрэл.Монгол улсын Эрүүгийн эрх зүй.Ерөнхий анги.УБ.1999

18. С.Нарангэрэл. Монгол улсын Эрүүгийн эрх зүй.Тусгай анги.УБ.1995
19. С.Жанцан.Монгол улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол.1 боть (Гэмт хэргийн сургааль).УБ.2009
20. Д.Баярсайхан. Эрүүгийн эрх зүй, Эрүүгийн процессын шинэтгэлийн асуудлууд.УБ.2019

Дөрөв.Статистик, тоо баримтын судалгаа

21. Цагдаагийн байгууллагын тоо баримт 2018-2020 он
22. Прокурорын байгууллагын зөрчлийн талаарх тоо баримт 2018-2020 он
23. Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс гаргасан тоон судалгаа/ЭХТА-н 24 дүгээр бүлэг.Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг/ 2018-2020 он

ТОГТВОРТОЙ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО БА ХҮНД ЭЭЛТЭЙ АМЬДРАХ ОРЧНЫ ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн багш
Н.Хүсэл.*

Хураангуй. Сүүлийн үед Олон улсад Хүний хөгжлийн үндсэн хэмжүүрийг чанартай амьдрал гэж үзэх хандлага ажиглагдах болсон. Чанартай амьдралын үзүүлэлт гэдэг нь хүн эрүүл байж, өөрийн авьяас чадвар, чадамжаа нээн илрүүлэх, түүнийгээ хөгжүүлэх, үр шимийг нь хүртэх боломж нөхцөлийг бий болгох ойлголт юм. Эдгээр ойлголт судлагдаж байгаа өнөө цагт хүний эрүүл байхын гол үндэс суурь нь хүрээлэн буй орчин буюу эрүүл аюулгүй орчинд ажиллаж амьдрах баталгаа гэж үзэж байна. Тиймээс Монгол Улсын нийт хүн амын амьдралын сэтгэл ханамжийг дээшлүүлэхэд анхаарах, байгалийн нөөц баялгаа зохистойгоор ашиглах, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дундаж наслалтыг нэмэгдүүлэхэд иргэд олон нийтийн байгууллагын хамтын ажиллагаа хэрхэн хэрэгжиж байгаад шинжилгээ хийж, бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн үйл явцад тулгамдсан асуудлыг тодорхойлохыг зорилоо.

Түлхүүр үг: тогтвортой хөгжил, эрүүл орчин, хөтөлбөр

Нэгдсэн үндэсний байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн Тогтвортой хөгжлийн дээд хэмжээний 2015 оны 9 дүгээр сард зохион байгуулагдсан чуулга уулзалтаар 17 зорилго, 169 зорилт, 244 шалгуур үзүүлэлт бүхий 2030 он хүртэлх Дэлхийн Тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөрийг баталсан нь тогтвортой хөгжлийг зайлшгүй бодлогын түвшинд хэрэгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага байгааг олж харж, дэлхий нийтийн түвшинд зорилтуудыг гаргасан бөгөөд улс орон бүр эдгээр зорилтуудыг үндэсний хөгжлийн төлөвлөлтийн үйл явц, бодлого, стратегитай уялдуулах ажлыг хэдийн эхэлсэн нь манай улс оронд хэрэгжиж байгаагаас харж болно. 2016 оны 1 сарын 1-нээс “Тогтвортой хөгжлийн зорилго” албан ёсоор дэлхий нийтээр хэрэгжиж эхэлсэн ба энэ нь **нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин** гэсэн хөгжлийн тулгуурт суурилан тогтвортой хөгжилд хүрэх Дэлхийн нийтийн урт хугацааны бодлогын баримт бичиг юм.

Манай орны хувьд “АЛСЫН ХАРАА-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого нь суурь есөн зорилго, 47 зорилттой бөгөөд 2021-2030 он, 2031-2040 он, 2041-2050 он гэсэн 3 үе шаттайгаар зорилт тус бүрийн хүрэх үр дүнг тодорхойлсон ба эдгээр зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх 73 шалгуур үзүүлэлттэйгээр боловсруулж батлагдсан байна. Түүнчлэн Улсын Их Хурлаас Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг Улсын Их Хурал 2020 оны 05 дугаар сарын 07-ний өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцэн баталсан бөгөөд Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой, залгамж чанарыг хангах, үндэсний хэмжээнд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд баримтлах зарчмыг тодорхойлж, Монгол Улс 30 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлэх урт хугацааны хөгжлийн нэг бодлоготой байхаар тусгасан нь дэлхийн хөгжингүй улс орнуудаас жишиг авч, тэдгээр орнуудаас хөгжлийн хувьд хоцрохгүй байх бодлого, баримт бичиг боловсруулах шаардлага тулгарснаар Монгол Улсын Их хурлаас гаргасан урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Алсын хараа-2050 зорилго, зорилтыг гаргаж

энэхүү бодлогыг хэрэгжүүлээд цөөн хэдэн жилийг үдэж байгаатай холбогдуулан урт хугацааны бодлогын хэрэгжилтийг судлах хэрэгцээ, шаардлага тулгарч байна.

Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт:

Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн. Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ. Иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийнхээ хүрээнд газрын хэвлийн баялгийг ашигласнаар байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн талаар мэдэх эрхтэй ба Монгол Улсын иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй мөн хөдөлмөрлөх, эрүүл мэндээ хамгаалах, үр хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх, байгаль орчноо хамгаалах нь иргэн бүрийн журамт үүрэг мөн.⁸

Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах, өнөө болон ирээдүйн үеийнхний ашиг сонирхлын үүднээс байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялгийг зохистой ашиглах, жам ёсны боломжтойг нь нөхөн сэргээхтэй холбогдож төр, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хооронд үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.⁹

Хуулиар хамгаалах объект, түүнтэй холбогдсон нэр томъёо:

- ✓ "байгаль орчин" гэдэгт хүний амьдрал, үйл ажиллагаанд шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн чулуун мандал, усан мандал, шим мандал, агаар мандлын харилцан шүтэлцээт хүрээлэл хамаарна;
- ✓ "ус" гэдэгт Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх мөрөн, гол, горхи, булаг, шанд, рашаан, мөнх цас, мөс, мөсөн гол, байгалийн болон хиймэл нуур, цөөрөм зэрэг газрын гадаргын болон газрын доорх ус хамаарна;
- ✓ "ургамал" гэдэгт Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт ургадаг байгалийн болон таримал ой, мод, бүх төрлийн дээд, доод ургамал хамаарна;
- ✓ "агаар" гэдэгт Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн хийн бүрхэвч хамаарна;
- ✓ "байгаль орчинд хортой нөлөөлөх" гэдэгт байгаль орчин, түүний баялгийг бохирдуулах, муутгах, гэмтээх, сүйтгэх, сөнөөж мөхөөх үйлдэл / эс үйлдэхүй/ хамаарна.
- ✓ "байгаль орчныг хамгаалах" гэдэгт байгаль орчныг бохирдохоос урьдчилан сэргийлэх, байгалийн баялгийг жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломжийг нь алдагдуулахгүйгээр, байгалийн даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тэдгээрт хяналт тавих ажиллагаа хамаарна;
- ✓ "байгаль орчинд учруулсан хохирол" гэж байгалийн баялгийг зөвшөөрөлгүй бэлтгэсэн, олборлосон, эсхүл байгаль орчны чадавхын тогтоосон хэм хэмжээ, зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээний хязгаараас хэтрүүлэн байгаль орчныг бохирдуулсан, доройтуулсан, гэмтээсэн, байгалийн нөөц баялгийг хомсдуулсан, экологийн тогтолцоог алдагдуулсан аливаа үйлдэл, эс үйлдэхүйг хэлнэ.

⁸ Монгол Улсын үндсэн хууль

⁹ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 1 дүгээр зүйл

Байгаль орчныг хамгаалах талаархи иргэний эрх, үүрэг¹⁰

Байгаль орчныг хамгаалах олон нийтийн байгууллага байгуулах, хөрөнгийн сан үүсгэх нутгийн иргэд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгалийн баялгийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх, түүний ашиг шимийг хүртэх, байгалийн нөөц, баялгийн халдашгүй байдлыг хангах, байгаль орчинд хортой нөлөөлөх аливаа үйл ажиллагааг хязгаарлах, таслан зогсоох шийдвэр гаргахыг болон байгаль орчинд хортой нөлөөлж болзошгүй аж ахуйн нэгж, байгууллагыг шинээр байгуулах зөвшөөрөл олгохгүй байхыг холбогдох эрх бүхий байгууллагаас шаардана.

Иргэн байгаль орчныг хамгаалах талаар дараахь үүрэг хүлээнэ:

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль тогтоомжийг сахин биелүүлэх, үндэсний уламжлал, зан заншил эзэмшиж хэрэглэх, үр хүүхдэдээ экологийн хүмүүжил олгох, байгаль орчинд хортой нөлөөлөхөөс сэргийлэх, өөрийн буруугаас учруулсан хортой нөлөөлөл, түүний хохирлыг арилгах буюу нөхөн төлнө.

Байгаль орчныг хамгаалах талаарх төрийн чиг үүрэг, зарчим¹¹

Төр нь хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах зорилгоор байгаль орчинд хортой нөлөөлөхөөс болон байгаль орчны тэнцэл алдагдахаас сэргийлэн хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлж хүний амьдрах, хөдөлмөрлөх, амрах байгаль орчны тааламжтай нөхцөл бүрдүүлэх, экологийн баримжаатай эдийн засгийг хөгжүүлж байгаль орчны тэнцлийг хангах, байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг ашиглах шийдвэр, үйл ажиллагаа ил тод байна.

Байгаль орчны судалгаа, шинжилгээ, түүний санхүүжилт¹²

Улсын болон бүс нутгийн хөгжлийн баримжааг тодорхойлох, нэн ховордсон амьтан, ургамлыг нөхөн сэргээх, өсгөн үржүүлэх, хөрс, ус, агаарыг хамгаалах болон хүн амын эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах талаарх судалгаа, шинжилгээний ажлыг улсын болон орон нутгийн төсвөөс санхүүжүүлнэ.

Байгаль орчныг хамгаалах талаарх төрийн байгууллагын бүрэн эрх¹³

Улсын Их Хурал байгаль орчныг хамгаалах талаар байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх төрийн бодлогыг тодорхойлох, Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр байгаль орчныг хамгаалах, экологийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр батлах, байгалийн баялгийн нөөцийг ашигласны болон орчныг бохирдуулсны төлбөр, хураамжийн дээд, доод хэмжээг тогтоох, устах аюулд орсон амьтан, ургамлын жагсаалтыг батлах, өөрчлөх, байгалийн зарим объектыг улсын тусгай хамгаалалтад авах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

Засгийн газар байгаль орчныг хамгаалах¹⁴ экологийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, байгалийн баялгийг ашиглах, импортлох, экспортлох хэмжээг хуульд заасан үндэслэлээр хязгаарлах буюу тодорхой хугацаагаар хориглох, иргэдэд экологийн боловсрол, хүмүүжил олгох ажлыг зохион байгуулах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

Төрийн захиргааны төв байгууллагын бүрэн эрх¹⁵

¹⁰ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйл

¹¹ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 5 дугаар зүйл

¹² Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 11 дугаар зүйл

¹³ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 13 дугаар зүйл

¹⁴ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 14 дүгээр зүйл

¹⁵ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 15 дугаар зүйл

Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, байгаль орчны тэнцлийг хангах, байгаль орчинд учирч болох хохирлоос урьдчилан сэргийлэх, учирсан хохирлыг арилгуулах төрийн бодлого, хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, салбар дундын болон бүс нутаг хоорондын удирдлага, бодлогын төлөвлөлт, зохицуулалтыг хариуцаж, байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг боловсруулж, эрх бүхий байгууллагаар батлуулах буюу төрийн захиргааны холбогдох төв байгууллагатай хамтран баталж, биелэлтийг зохион байгуулах, экологи-эдийн засгийн үнэлгээ тооцох аргачлалыг батална.

Байгаль орчныг хамгаалах талаар улсын захиалга өгч судалгаа, шинжилгээ, зураг төслийн ажил гүйцэтгүүлэх, өөрийн харьяа судалгаа, шинжилгээ, зураг төслийн болон мэргэжлийн байгууллагын үйл ажиллагааг удирдах, байгаль орчны тухай мэдээллээр иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг хангах биологийн болон генетикийн нөөцийг тогтвортой ашиглахад чиглэгдсэн уламжлалт мэдлэг, шинэ санаа, амьдралын туршлагыг хэрэглэснээр гарах үр ашгийг тэгш, шударгаар ашиглах явдлыг дэмжих, байгаль орчныг хамгаалах асуудлаар гадаад улс, олон улсын байгууллагатай хамтран ажиллах, байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг нөхөн сэргээх, экологийн боловсрол, хүмүүжил олгох ажилд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга байгаль орчныг хамгаалах, байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, нутаг дэвсгэрийнхээ аж ахуйн нэгж, байгууллагын байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялгийг ашиглах, нөхөн сэргээх, байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх үйл ажиллагаанд харьяалал харгалзахгүйгээр хяналт тавьж, илэрсэн зөрчлийг арилгуулах арга хэмжээ авах, шаардлагатай бол тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагын байгаль орчинд хортой нөлөөлж буй үйл ажиллагааг өөрөө түдгэлзүүлэн зогсоох буюу уг асуудлыг эрх бүхий байгууллагад тавьж шийдвэрлүүлэх бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

Байгаль орчныг хамгаалах нийтлэг арга хэлбэр¹⁶

Монгол Улс санхүүгийн баталгаа бүхий "Байгаль орчныг хамгаалах, экологийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр"- тэй байна. Нийт хүн амд экологийн боловсрол, хүмүүжил олгох, үндэсний өв уламжлалыг эзэмшүүлэх хоргүй, аюулгүй, бохирдолгүй, хаягдалгүй технологи нэвтрүүлэн ашиглахыг урамшуулна.

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал¹⁷

“Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа” гэж Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хамгаалан бэхжүүлэх тал бүрийн баталгаа бий болгоход чиглэсэн төрийн бодлогын байгууллага, аж ахуйн нэгж, албан тушаалтан, иргэнээс хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг хэлэх ба Экологийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог зааж өгсөн.

Хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр

Монгол Улсын Засгийн газраас өргөн мэдүүлсэн ““Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг Улсын Их Хурал 2020 оны 05 дугаар сарын 13-ний өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцэн баталсан ба уг тогтоолын хавсралтад Монгол Улс 2050 он хүртэл хугацаанд хэрэгжүүлэх урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, хяналт шинжилгээ-үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийг

¹⁶ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 19 дугаар зүйл

¹⁷ Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал 3 дугаар зүйл

тодорхойлж өгсөн. Үүнээс авч үзэхэд урт хугацааны бодлогыг хэрэгжүүлэхэд зөвхөн манай улс гэлтгүй аливаа улс орон салбар бүрийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэдгийг анхаарах нь зүйтэй юм.

Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлагдсанаар Монгол Улс ирэх 30 жилийн хугацаанд 3 үе шаттайгаар Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл, Хүний хөгжил, Амьдралын чанар ба дундаж давхарга, Эдийн засаг, Засаглал, Ногоон хөгжил, Амар тайван аюулгүй нийгэм, Бүс, орон нутгийн хөгжил, Улаанбаатар ба дагуул хот гэсэн 9 зорилгын хүрээнд 47 зорилтыг дэвшүүлж, үе шат бүрд хүрэх үр дүнг тодорхойлон, хэрэгжүүлэхээр тусгасан.¹⁸

Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын үнэт зүйл, зорилго чиглэл нь Монгол хүний амьдралын сайн сайхан байдлыг дээшлүүлэх, Монгол Улс 2050 онд нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, амьдралын чанараар Ази тивд тэргүүлэгч орнуудын нэг болох, төрт ёс, өв соёл, үндэс язгуураа дээдлэх, хүн төрөлхтний дэвшилтэт ололтод хөл нийлүүлэн алхах, хүрээлэн буй орчин, байгаль, дэлхийгээ хайрлан хамгаалах, ардчилсан шударга засаглалыг бэхжүүлэх, аливаа улс орноос эдийн засгийн хараат бус байх эрхэм зорилгыг агуулсан бодлогын баримт бичиг батлагдсан юм. Тус урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг батлахдаа Улсын Их Хурлаас 2016 онд баталсан “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” бодлогын баримт бичигт тусгагдсан зорилтуудыг агуулгаар нь “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 1 дүгээр үе шат буюу 2030 он хүртэлх хугацааны хүрэх үр дүн, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд бүрэн тусгасан ба зарим үр дүнг дахин шинэчлэн тусгасан байна.

Дэлхий нийтээрээ хүрэхээр зорьж буй Тогтвортой хөгжлийн зорилтын 11 дүгээр зорилго бол “Ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих” юм. Энэ хүрээнд 2030 он гэхэд дараах зорилтуудыг биелүүлсэн байхаар зорьж байна.

Үүнд:

- Хүрэлцэхүйц, аюулгүй, хямд үнэтэй орон сууц, суурь үйлчилгээгээр хүн бүрийг хангаж, орлого багатай иргэдийн хорооллыг сайжруулах
- Эмзэг бүлгийн хүн ам, эмэгтэйчүүд, хүүхэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон өндөр настай хүмүүсийн хэрэгцээ шаардлагыг онцгой анхааран, замын аюулгүй байдал, тухайлбал нийтийн тээврийг өргөжүүлэн сайжруулах замаар аюулгүй, хямд үнэтэй, хүртээмжтэй, тогтвортой тээврийн системийг хүн бүрд хүргэх
- Агаарын чанар, хотын болон хог хаягдлын менежментийн асуудалд онцгой анхаарлаа хандуулах замаар хотуудын нэг хүнд ногдох байгаль орчныг сөрөг нөлөөллийг бууруулах
- Хүн бүрийг, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхдүүд, өндөр настнууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг аюулгүй, бүх талын оролцоог хангасан, хүртээмжтэй, ногоон болон нийтийн эзэмшлийн талбайгаар хангах
- Хамтын оролцооны, нэгдсэн, тогтвортой хүн амын суурьшлын төлөвлөлт, менежментийн чадавх, бүх талын оролцоог хангасан, тогтвортой хот байгуулалтыг сайжруулах юм.

Урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ үндэсний, салбарын, салбар хоорондын болон бүс нутаг, аймаг, нийслэлийн түвшний хөгжлийн бодлого, баримт бичигт тусгаж, шаардагдах хөрөнгийг улс, орон нутгийн төсвийн болон санхүүжилтийн бусад эх үүсвэрээс төлөвлөн үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх үүргийг Монгол Улсын Засгийн газарт өгсөн ба “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод таван жил тутамд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийж, үр дүнг үндэслэн дараагийн үе шатанд

¹⁸“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого

хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг тухайн үе шатны хүрэх үр дүнтэй нь нийцүүлэн боловсруулж, Улсын Их Хурлаар батлуулж байхаар заажээ.

Манай улсын хувьд Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тусгагдсан хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдал хурцаар тавигдаж буй асуудлын нэг бол болж байна. Улаанбаатар хот агаарын бохирдлын хэмжээгээр Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагаас гаргасан агаарын чанарын зөвлөмжид зааснаас 20 дахин их үзүүлэлтэй гарч дэлхийд дээгүүр бичигдэж байгаа нь бидний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд харшлах нөлөө үзүүлж байгааг илтгэн харуулж байна. Хүүхэд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнд ээлтэй, хүртээмжтэй хот, орчныг бий болгох нь нийгмийн бусад бүлгүүд ч энэхүү хүртээмжтэй орчны ашиг тусыг хүртэж байдаг гэсэн ойлголт юм.

Дүгнэлт

Дэлхийд аз жаргалын индексийг амьдралын чанар, эерэг болон сөрөг сэтгэл хөдлөлийн үзүүлэлтэд тулгуурлан гаргадаг ба амьдралын чанар гэдэг нь өдөр тутам эрүүл, тогтвортой амьдрах суурь хэрэгцээ хангагдсан байдлыг хэлдэг ажээ. Монгол Улс аз жаргалын үзүүлэлтээр 5.76 оноогоор дэлхийн 149 улсаас 68 дугаарт эрэмбэлэгдэж байна. Үүнээс үзэхэд “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд тулгамдсан асуудлын нэг бол Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллага болох Байгаль орчныг хамгаалах алба, Гаалийн алба, Дипломат алба, Гамшгаас хамгаалах албадын салбар хоорондын хамтын ажиллагаа юм. Салбар хоорондын хамтын ажиллагаа дутмаг байгаагаас эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрх эс хангагдаж, иргэд олон нийтийн эрх ашиг хөндөгдөж байна. Салбар тус бүрийн хууль, үзэл баримтлалд урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлнэ гэж ерөнхий байдлаар тусгасан нь хэрэгжих явц, үр нөлөөнд дутагдалтай харагдаж байна.

Харин “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилго, зорилтод тус бүрийн чиглэлийг нарийвчлан тусгасан нь нийгмийн аль ч салбар, бүлэг, хүрээнд ойлгомжтой, хүртээмж сайтай байна гэж үзэж байна. Иймээс иргэд, олон нийтэд хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрийг таниулах, сурталчлах, мэдээлэх цаашлаад Үндэсний хэмжээнд авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа болгон хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар төрийн байгууллага, нийгмийн байгууламжид заавар зөвлөгөө гаргаж, арга замыг тодорхойлж өгөх шаардлага тулгарсан гэж дүгнэж байна.

Санал

Монгол Улс урт хугацааны хөгжлийн бодлого хөтөлбөрт тусгагдсан “Ээлтэй хот-иргэдийн оролцоог” дэмжих зохицуулалтад шинжилгээ хийж дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилго, зорилт тус бүрийг таниулах, суртал ухуулга бүхий үндэсний хэмжээний аяныг сар бүр зохион байгуулах,
2. Ногоон хөгжил, эко орчныг төвлөрүүлэхэд иргэд, олон нийтийн байгууллагад хандив, тусламж, урамшуулал олгуулах,

Хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд салбар хоорондын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлснээр аливаа улсад эдийн засгийн тогтворжилт, орлогын тэгш байдал хангагдаж дундаж давхаргыг нэмэгдүүлэх чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Ашигласан эх сурвалж

Хууль, тогтоомж:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль
2. Байгаль, орчныг хамгаалах тухай хууль
3. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал

УИХ, ЗГ-ын тогтоол, бодлогын баримт бичиг

1. Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал - 2030
2. "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого

Цахим эх сурвалж

1. <http://www.zasag.mn/>
2. <https://cabinet.gov.mn/>
3. <http://nda.gov.mn/>

ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮҮХЭД ХАМГААЛАЛ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

ДХИС-ийн магистрант, ахлах дэслэгч С.Анхбаяр

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсад тохиолдож байгаа гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын асуудлаар сүүлийн үед нэлээн өргөн хүрээнд яригдах болсон. Бид бүхэн тайван амгалан цагт ч өөрсдийн гэрэлт ирээдүй гэж ярих дуртай хүүхдийн талаар хангалттай мэдлэгтэй байж, тэдний аюулгүй амьдрах орчныг бүрэн бүрдүүлж чадаж байна уу гэдэг эргэлзээтэй. Гэтэл гамшгийн үед хамгийн их хохирол амсдаг нийгмийн бүлэг нь мөн л хүүхдүүд байдаг. Ийм учраас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын шинжилгээ, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, олон улсын туршлагын тухай судалгааны талаар өгүүлэв.

Түлхүүр үг: Хүүхэд хамгаалал, эрх зүйн зохицуулалт

Удиртгал

Улсын Их Хурлаас 2015 онд баталсан “Төрөөс боловсролын талаар баримтлах бодлого”-ын гуравдугаар бүлгийн 3.2-т Боловсролын хөгжлийн стратегийг “Сургуулийн өмнөх боловсрол “хүүхдийг сургах, сургуульд бэлтгэх” гэсэн зорилгоос илүүтэйгээр хүний хөгжлийн үндэс, өөрийн онцлог, чадвар, бүтээлч үйлээрээ хөгжих, насан туршийн боловсролын суурь үе хэмээн хөгжүүлнэ” гэж заасан боловч сургуулийн өмнөх боловсрол олгож байгаа хэлбэр нь хүүхдийг сургуульд бэлтгэх зорилгоор шинжлэх ухааны мэдлэг түлхүү эзэмшүүлж харин тэдэнд гамшгаас өөрийгөө хамгаалах, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, хэрхэн биеэ хамгаалах, бусдад туслах гэх мэт амьдрах ухааны талаарх мэдлэг мэдээлэл олгохгүй байна.

Дэлхий дахинд түгээмэл тохиолддог байгалийн 30 гаруй аюулт үзэгдлээс манай оронд ган, зуд, пясан болон шуурга, хуй салхи, цөлжилт, аянга, аадар бороо, үер, хүн малын олон улсын хөл хориот гоц халдварт өвчний тархалт зэрэг байгалийн гаралтай 10 гаруй аюулт үзэгдэл, ой хээрийн түймэр, нисэх онгоцны сүйрэл, гол нуурын мөсний цөмрөлт, уурхайн дэлбэрэлт, гүний нуралт, химийн хорт бодисын хордуулалт, объектын гал түймэр болон автотээврийн хэрэгслийн томоохон осол зэрэг хүний буруутай үйл ажиллагаа, техникийн холбогдолтой осол гарч, хүний амь нас, эд хөрөнгө, хүрээлэн буй орчин сүйрч, нийгэм эдийн засагт ихээхэн хохирол учирч байна.

Иймд бага насны хүүхдийн өдөр тутмын амьдралд хэзээ ч тохиолдож болох гамшиг осол, аюул, үер, гал түймэр гэх мэт гамшигт үзэгдэл, малын болон хүний халдварт өвчний аюулаас өөрийгөө хамгаалах мэдлэг чадварыг хүүхдүүдэд бага наснаас эхлэн олгох нь илүү үр дүнтэй хэмээн үзэж, сургуулийн өмнөх болон сургуулийн боловсролд болзошгүй гамшгаас өөрийгөө хамгаалах сургалтын арга зүйг боловсруулан нэвтрүүлэх, түүнийг боловсронгуй болгох арга замыг эрэлхийлэх зорилгоор гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн шинжилгээ сэдвийг сонгов.

Гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалал

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцид “18 нас хүрээгүй хүн бүрийг хүүхэд гэнэ” гэж тодорхойлсон. Монгол Улсын Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиар “Монгол Улсын иргэн төрсөн цагаас эхлэн 18 нас хүртэл, эсхүл Монгол Улсын олон улсын гэрээнд заасан

тохиолдолд 18 наснаас дээш 21 хүртэл насны хүнд энэ хуульд заасан тусламж, үйлчилгээг үзүүлж болно.” гэж заасан.

“Хамгаалал” гэж нас, хүйс, жендер, үндэс угсаа, тусгай хэрэгцээт буюу хөгжлийн бэрхшээлтэй, нийгмийн болон улс төрийн харьяалал, шашин шүтлэг болон бусад байдлаас үл хамааран бү хүмүүсийн эрхийг бүрэн дүүрэн, ижил тэгш хангахад чиглэсэн бүхий л үйл ажиллагааг хэлнэ.¹⁹

А. Батхишиг, О.Мягмар нарын бүтээлд “Хүүхэд хамгаалал нь нийгмийн бүх орчинд хүүхэд бүрийг үл хайхрах байдал, дарамт, хүчирхийлэл, мөлжлөгийн бүх хэлбэрээс, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хариу үйлчилгээ үзүүлэх зорилготой олон талт, цогц, мэргэшсэн үйл ажиллагаа юм.”²⁰ гэж дурдсан байна. Н.Мөнхчулуун “Хүүхэд хамгаалал гэдэг нь хүүхдийг хүчирхийлэл, дарамт, мөлжлөг, үл хайхрах явдлын улмаас учрах хор хөнөөлөөс нийгмийн бүхий л орчинд хамгаалах явдал юм²¹” гэжээ. НҮБ-ын хүүхдийн сангийн судалгааны бүтээлд “Хүүхэд хамгаалал гэж хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл, үл хайхрах байдал, мөлжлөг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, хариу үйлдэлд үзүүлэхэд чиглэсэн санаачлага, үйл ажиллагаа юм”²² хэмээн тодорхойлсон байна.

Дээрх эрдэмтэн, судлаачийн тодорхойлолтыг дүгнэн үзээд хүүхэд хамгаалал гэдэг нь нийгмийн бүхий л орчинд хүүхэд бүрийг үл хайхрах байдал, дарамт, хүчирхийлэл, мөлжлөгийн бүх хэлбэрээс, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хариу үйлчилгээ үзүүлэх зорилготой олон талт, цогц, мэргэшсэн үйл ажиллагаа төдийгүй мэдлэг, хандлагын цогц гэж тодорхойлж байна.

Нийгмийн бүхий л орчин гэдэгт гэр бүл, боловсрол, асрамж, халамж, хорих, засан хүмүүжүүлэх байгууллагууд, ажлын байр, малын бэлчээр, гудамж талбай, олон нийтийн газар, цахим орчин, хэвлэл мэдээлэл зэрэг хүүхдийг хүрээлэн буй орчин юм. Мөн хүүхдийг нийгмийн бүхий л орчинд эрүүл, аюулгүй байлгах, тухайн хүүхдийн нас, онцлогт тохируулан эцэг эх, асран хамгаалагч, хүүхдийн сэтгэл зүйч, багш, нийгэмд үлгэр дуурайлал болсон нөлөө бүхий хүмүүс, хүүхэд хамгааллын чиглэлээр мэргэшсэн алба хаагчдаар мэдлэг олгох, гамшгийн үед хүүхэд өөрийгөө хамгаалах мөн аюулгүй орчинг эцэг эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчээр нь бүрдүүлж хангуулахад оршино.

Хууль тогтоомжийн хүрээнд болон уламжлалын дагуу хүүхдийн сайн сайхны төлөө тодорхой хариуцлага хүлээсэн хувь хүн, олон нийт, төрийн болон төрийн бус байгууллага нь хүүхдийн аюулгүй, сайн сайхан байдал, нэр төр, хөгжилд бодит болон болзошгүй хор хөнөөл учруулахаас сэргийлэх, хамгаалах, хүүхдийн эсэн мэнд, эрүүл байх, хөгжих, суралцах сайн сайхан амьдрах эрхийг хангах явцдаа хүлээсэн үүргээ санаатай болон санамсаргүйгээр биелүүлээгүй байдлыг хэлнэ.²³

Хүүхдийг үл хайхрах явдал нь хүүхэдтэй зүй бус харьцах явдлын бусад хэлбэртэй адил хүүхдийн хэвийн хөгжил, эрүүл мэнд, оюун ухаан ба танин мэдэхүйн хөгжилд хор нөлөөг үзүүлнэ.

АНУ-ын Холбооны Засгийн газрын Хүүхдийг хүчирхийлэл, дарамтаас хамгаалах ба эмчлэх тухай хуульд “Хүүхдийг асран хамгаалах үүрэг хүлээсэн эцэг эх, асран хамгаалагч, хүмүүжүүлэгчийн зүгээс хүүхдэд сэтгэл санааны дарамт, бие махбодын болон бэлгийн

¹⁹ Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS6948:2021 стандарт

²⁰ Батхишиг.А, Мягмар.О, Нямдорж. М “Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ” УБ.,2009.

²¹ Мөнхчулуун.Н, ““Хүүхэд хамгааллын талаарх эцэг эхчүүдийн ойлголт хандлага, түүнийг дээшлүүлэх нь “ судалгааны ажил УБ., 2015,

²² Save the children’s definition of Child protection, 2007, UNICEF, Internationally Recognized Child

²³ Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS6948:2021 стандарт

дарамт, хүчирхийлэл үзүүлэх, улмаар хүүхдийг мөлжих байдлаар хүүхдийн бие махбод, сэтгэл санаа, аюулгүй байдалд хор хөнөөл, аюул занал учруулсан буюу учруулах эрсдэлтэй бүхий л үйлдлийг хүүхэдтэй зүй бус харьцах явдал гэнэ.”²⁴ гэж тодорхойлсон.

Хүүхэдтэй зүй бусаар харьцах явдал гэдэг нь хүүхдийн төрөлхийн болон хуулиар тогтоосон эрхээ эдлэх хэрэгцээг хязгаарлаж, өөрийгөө болон бусдыг хүндэтгэдэг бие хүн болж төлөвших, хөгжихөд нь саад болсон сэтгэл зүйгээр, биеийн хүчээр, бэлгийн харилцаагаар, үг хэлээр, үл хайхарч шоовдорлох замаар сэтгэл санаа, бие махбодид хор нөлөө, гэмтэл учруулж болохуйц, эсвэл учруулсан аливаа үйлдлийг хэлнэ.²⁵ гэж томъёолон байдаг ба эцэг эх, асран хамгаалагч, нийгмийн үйлчилгээний байгууллагын зүгээс үйлдсэн болон хийх ёстой үүргээ биелүүлээгүй, эс үйлдлүүдийг бүгдийг хамруулж ойлгохоор тусгасан.

“Дарамт” гэж давуу тал, эрх мэдлээ урвуулан ашиглаж хүүхдийн нэр төр, эрхэм чанар, аюулгүй байдал, хөгжил, сайн сайхан байдалд хор хохирол учруулах зүйлийг санаатайгаар үйлдэхийг хэлнэ.²⁶

“Хүчирхийлэл” гэж хүүхдийн аюулгүй нөхцөл байдал, сайн сайхан байх, нэр төр, сурч боловсрох хөгжихөд бодит болон болзошгүй сөрөг нөлөө үзүүлэх санаатай үйлдлийг хэлнэ.²⁷

“Мөлжлөг” гэж хүүхдийн эмзэг байдлыг ашиглан тэднийг хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, наймаалах, садар самуун болон бусад эрсдэлт үйл ажиллагаанд уруу татан ашиг хонжоо олох үйлдлийг хэлнэ.

“Эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхэд” гэж эрүүл мэнд, амь нас, аюулгүй байдал, хөгжих хэвийн орчин нь алдагдсан, эсхүл асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч, хууль ёсны төлөөлөгчгүй, эсхүл гамшиг, онцгой байдлын нөхцөлд байгаа хүүхдийг хэлнэ.²⁸

Урьдчилан сэргийлэх гэж аливаа үйл явдал, нөхцөл байдлыг бий болгохгүй байхын тулд урьдчилан авч байгаа арга хэмжээг хэлнэ.

Анхан шатны урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь хүүхдийн дарамт шахалт, үл хайхрах байдал, мөлжлөг, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллийн тохиолдлыг бууруулах зорилгоор хүн амын дундах хүүхэд хамгааллын эрсдэлийн үндсэн шалтгааныг шийдвэрлэх, хоёрдогч урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь гамшиг, онцгой байдлын үед хүүхдийг аюул, ослоос авран хамгаалах, гэр бүлээсээ хагацсан, салсан хүүхдэд сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх, болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авах, гуравдагч урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь хүүхэд, гэр бүл болон хүрээлэн буй орчны тодорхой хүчин зүйлийн улмаас дарамт шахалт, үл хайхрах байдал, мөлжлөг, хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэлд өртөх онцгой эрсдэлтэй хүүхдийн эмзэг байдал болон аюул заналхийллийн шалтгаан, үүсвэрт анхаарлаа хандуулах, дөрөвдөгч урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь дарамт шахалт, үл хайхрах байдал, мөлжлөг, хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдэд тусах урт хугацааны хор хөнөөлийг бууруулах, дахин хор хөнөөл учруулах нөхцөлийг бууруулах; юм.²⁹

“Хүүхэд хамгааллын хариу үйлчилгээ” гэж эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхдийг илрүүлэх, нөхцөл байдлын үнэлгээ хийх, аюулгүй байдлыг хангах, дэмжих, холбон зуучлах,

²⁴ Scannapieco and Connel-Carrick, ‘Understanding child maltreatment’ 2005.

²⁵ Энхтуяа. С., “Хүүхэд хамгааллын үндэс” УБ 2009.

²⁶ Энхтуяа. С., “Хүүхэд хамгааллын үндэс” УБ 2009.

²⁷ Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS6948:2021 стандарт

²⁸ “Хүүхэд хамгааллын тухай хууль” 2016 он Төрийн мэдээлэл 2016 он, №28

²⁹ Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS6948:2021 стандарт

нийгмийн харилцаанд дасган зохицуулах, гэр бүлд нь эргэн нэгтгэх үе шат бүхий үйл ажиллагааг хэлнэ.³⁰

Мөн “хариу арга хэмжээ” гэж гамшиг, онцгой байдлын үед буюу түүний дараа мэн даруй хүний амь насыг аврах, эрүүл мэндэд учрах хор хөнөөлийг бууруулах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, хүний нэр төрийг хамгаалах, гамшигт нэрвэгдсэн хүмүүсийн амьжиргааны наад захын хэрэгцээг хангах зорилгоор үйлчилгээ, тусламж үзүүлэхийг хэлнэ.³¹

Гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын асуудлыг авч үзэхээс өмнө гамшиг, гамшгийн үеийг тодорхой авч үзье.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулинд “гамшиг” гэж аюулт үзэгдэл, ослын улмаас олон хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирох, мал, амьтан олноор хорогдох, эд хөрөнгө, музейн үзмэр, цуглуулга, түүх, соёлын дурсгалт зүйл, хүрээлэн байгаа орчинд улс болон орон нутгийн эдийн засаг, нийгмийн дотоод нөөц, боломжоос давсан хохирол учрахыг хэлнэ.³²

Гамшгийн үе гэж хор уршийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх зорилгоор бүх хүн, хүч, техник хэрэгслийг ашиглан янз бүрийн арга хэрэгслийг ашиглан гүйцэтгэх зорилго, зорилт, газар, цаг хугацаа, арга замууд хоорондын харилцан ойлголцол зөвшилцөн тохиролцдог үйл ажиллагааг хэлнэ.

Хүүхэд хамгааллын эрх зүйн зохицуулалт

Жил бүр дэлхийн хэмжээнд 175 сая хүүхэд үер, хар салхи, ган гачиг, халуун, хүчтэй шуурга, газар хөдлөлт зэрэг байгалийн гамшигт нэрвэгддэг. Байгалийн гамшгийн үед хүүхдүүдийн бие махбодын эрүүл мэнд, сэтгэцийн эрүүл мэндтэй холбоотой асуудлууд ихээр үүсэж байна. Иймд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах бодлого, хөтөлбөрийн тусламжтайгаар олон нийтийг гамшигт илүү сайн бэлтгэх, хариу арга хэмжээ авахад нь тусалснаар хүүхдийн эрсдэлийг бууруулж болох учраас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаарх эрх зүйн зохицуулалтад шинжилгээ хийлээ. Эрх зүйн шинжилгээг олон улсын эрх зүйн зохицуулалт болон үндэсний эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд судаллаа.

Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, Хүүхэд хамгааллын тухай хуулиудыг 2016 онд баталсан бөгөөд эдгээр нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Гэр бүлийн тухай хуулийн хамт хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлж байна. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц нь ийнхүү Монгол Улсын хууль тогтоомжид тусгалаа олж хэрэгжиж байна. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль (2016) нь эрхийн талаарх өргөн хүрээний ойлголтыг тодорхойлж, үүрэг хүлээгчдийн хууль ёсны үүрэг хариуцлагыг голчлон хөндсөн бол Хүүхэд хамгааллын тухай хууль (2016) нь хүүхдийг үл хайхрах, хүчирхийлэх, мөлжих зэрэг бүх хэлбэрийн хүчирхийллээс хүүхдийг хамгаалахад чиглэсэн болно. Олон улсын гэрээнүүд нь эдгээр хуулийн үндсэн чиглэл болсон байна.

Олон Улсын эрх зүйн зохицуулалт:

Олон улсын гэрээ, конвенцод нэгдэх, соёрхон батлах асуудлыг Улсын их хурал (УИХ) бүрэн эрхийн хүрээнд шийдвэрлэдэг бөгөөд Монгол Улсын соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон гэрээ нь дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчлэхийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан. Монгол Улс эдүгээ хүний эрхийн олон улсын 60 гаруй гэрээнд нэгдэн орж, мөн дээрх хуульд нийцсэн үндэсний 700 орчим хуулийг батлан хэрэгжүүлж байна.

³⁰ Энхтуяа. С., “Хүүхэд хамгааллын үндэс” УБ 2009.

³¹ Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS6948:2021 стандарт

³² “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль” 2017 он Төрийн мэдээлэл 2017 он №05

Монгол Улс 1989 онд НҮБ-ын Хүүхдийн Эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцод, түүний нэмэлт протоколууд болох Хүүхдийг худалдах, хүүхдийн биеийг үнэлэх, хүүхдийг садар самуунд сурталчлахын эсрэг (2003), Хүүхдийг зэвсэгт мөргөлдөөнд оролцуулахын эсрэг (2004), Мэдээлэл хүргүүлэх журмын тухай (2015) онд нэгдэн орсон. Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын үндсэн 8 конвенцыг соёрхон баталсны дотор Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах тухай 182 дугаар конвенцыг 2001 онд, Ажил эрхлэх насны доод хязгаарын тухай 138 дугаар конвенцыг 2002 онд соёрхон баталж нийт 30 гаруй олон улсын гэрээ, конвенцод нэгдэн орсноос хүснэгт 1-т байгаа олон улсын гэрээ, конвенц нь гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын асуудлыг нийтлэг байдлаар тусгасан нь гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын зохицуулалтыг нарийвчлан тусгаагүй байна.

Хүснэгт 1. Монгол Улсын нэгдэн орсон хүүхэд хамгаалалтай холбоотой олон улсын гэрээ конвенци дахь гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын зарим зохицуулалт

№	Олон улсын гэрээ, конвенцийн нэр	Баталсан огноо	Гамшгийн үетэй холбоотой заалт
1	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал	1948.12.10	25.2 “Эх нялхас онцгой асрамж, туслалцаа авах эрхтэй. Баталгаатай гэр бүлээс гарсан буюу бутач гэдгээс үл хамааран бүх хүүхэд нийгмээс адилхан хамгаалалт эдлэх ёстой.”
2	Хүүхдийн Эрхийн тухай конвенц	1989.11.20	3.2 “Оролцогч улсууд хүүхдийн эцэг эх, асран хамгаалагч буюу түүний төлөө хуулийн дагуу хариуцлага хүлээх бусад этгээдийн эрх, үүргийг харгалзан, хүүхдийг хамгаалах, халамжлах зорилгоор хууль тогтоох болон захиргааны бүхий л зохистой арга хэмжээг авна.”
3	Монгол Улсын Засгийн газар, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн Сангийн хоорондын хамтын ажиллагааны тухай үндсэн хэлэлцээр	1994.02.08	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн Сан /ЮНИСЕФ/-нь энэхүү болоод бусад тогтоолуудаар санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, шаардлагатай зүйлээр хангах, сургалт явуулах, зөвлөгөө өгөх замаар хүүхдийн яаралтай шаардлагатай, байнгын ба хэтийн хэрэгцээг хангах, ... мөн түүнчлэн аль зохистой газарт нь хүүхдийн эсэн мэнд бойжих, хөгжих нөхцөлийг хангах, хүүхдийг хамгаалахад чиглэсэн үйл ажиллагаа, хөтөлбөрүүдийг ЮНИСЕФ-тэй хамтран ажиллаж байгаа орнуудад бэхжүүлэх зорилтыг харгалзан ...энэхүү хэлэлцээрийг байгуулав

4	Хүүхдийг хамгаалах болон улс хооронд үрчлэх асуудлаар хамтран ажиллах тухай Конвенц	1993.05.2 9	Энэхүү Конвенц нь зөвхөн эцэг эх хүүхдийн байнгын харилцаа бий болгох үрчлэлтэд хамаарна.
---	---	----------------	---

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах дэлхийн гуравдугаар бага хурал Японы Мияги мужийн Сендай хотноо 2015 онд зохион байгуулагдаж, Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ баримт бичгийг батлан улс орнууд хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Энэхүү баримт бичигт “Гамшгийн эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх хүн төвтэй үйл ажиллагааг өргөн хүрээнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг үр дүнтэй, үр нөлөөтэй болгохын тулд олон салбарын олон төрлийн аюулыг тооцсон, хүртээмжтэй болгох хэрэгтэй. Удирдан зохицуулах үүрэг, хариуцлага бүхий Засгийн газрууд бодлого, төлөвлөгөө, стандарт боловсруулах, хэрэгжүүлэхдээ эмэгтэйчүүд, хүүхэд, залуус, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, ядуу иргэд, шилжин суурьшигсад, нутгийн уугуул иргэд, сайн дурынхан болон ахмадууд, холбогдох бусад талуудын оролцоог хангах хэрэгтэй. Төрийн, хувийн хэвшлийн болон иргэний нийгмийн байгууллагууд, академи, шинжлэх ухаан, судалгааны байгууллагууд нягт хамтран ажиллаж, хамтын ажиллагааны шинэ боломжуудыг бий болгох, бизнесийн үйл ажиллагаандаа гамшгийн эрсдэлийг тооцдог байх шаардлагатай байна; Олон нийтийн онцлог, хэрэгцээ шаардлагыг тусгасан кампанит ажил зохион байгуулах, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчлах зэргээр олон нийтийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах мэдлэг, мэдээлэл, боловсрол, ойлголтыг дээшлүүлэх үндэсний стратегийг дэмжих;” зэрэг асуудлуудыг тусгасан байна.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ баримт бичгийг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийн хүрээнд “Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгааллын нийтлэг шаардлага MNS 6948:2021” стандартыг 2021 онд баталсан.

Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт:

Хүүхдийн эрхийн тухай Конвенцийн зарчмыг шингээн 1996 оны 6 дугаар сарын 1-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хууль нь хүүхдийн эрхийн анхны бие даасан хууль болсон бөгөөд 2016 онд шинэчлэн найруулж Хүүхдийн эрхийн тухай хууль нэртэйгээр баталсан. 2016-2017 онд шинээр баталсан болон шинэчлэн найруулсан Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, хууль, Эрүүгийн тухай хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль зэрэг хуулиудад хүүхдийг хүчирхийллээс хамгаалах, тусламж үйлчилгээ үзүүлэх, хүүхэд хамгааллын зохицуулалтуудыг нарийвчлан оруулсан юм. Тухайлбал: “Монгол Улсын Үндсэн хууль³³”-нд иргэнийхээ хувьд хүүхэд амьд явах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах, сурч боловсрох,

³³ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 1992, №1 “Монгол Улсын үндсэн хууль”

халдашгүй чөлөөтэй байх, шашин шүтэх эс шүтэх, итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх, шударга шүүхээр шүүлгэх зэрэг эрхийг эдлэхээр тусгасан. “Иргэний хууль”³⁴-ийн дагуу насанд хүрээгүй буюу 14-18 хүртэлх насны этгээд иргэний эрх зүйн бүрэн бус чадамжтай байна. Насанд хүрээгүй иргэн хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгч /эцэг, эх, харгалзан дэмжигч/-ийн бичгээр олгосон зөвшөөрлийн үндсэн дээр хийнэ. Насанд хүрээгүй хүнд өөрийн хөдөлмөрийн хөлс, оюутны тэтгэлэг, тэдгээртэй адилтгах бусад орлого, тэдэнд өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулахад нь зориулж шилжүүлсэн эд хөрөнгийг захиран зарцуулах, өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх ахуйн чанартай хэлцэл хийх эрхийг хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр бие даан хэрэгжүүлж болно. Мөн тус хуулиар 7-14 хүртэлх насны этгээд иргэний эрх зүйн зарим чадамжтай, 7 хүртэлх насны этгээдийг иргэний эрх зүйн чадамжгүй гэж тус тус тодорхойлсон. Боловсролын тухай хууль³⁵-иар хүүхэд сургуулийн өмнөх болон бага, суурь, бүрэн дунд боловсролыг үнэ төлбөргүй эзэмших, төрөлх хэл, бичиг үсэг, ёс заншил, түүх соёлын уламжлалыг өвлөх; оюун ухаан, авьяас билэг, бие бялдар, ур чадвараа хөгжүүлэхэд төрөөс дэмжлэг авах, чөлөөтэй бодож сэтгэх, өөрөө эсхүл бусдаар дамжуулан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, өөрийгөө хөгжүүлэх хүүхдийн эрхийг хуулиар баталгаажуулсан. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх хууль³⁶ нь гэр бүлийн хүчирхийллийг илрүүлэх, таслан зогсоох, хохирогч, түүний гэр бүлийн бусад гишүүний амь нас, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хамгаалах, үйлчилгээ үзүүлэх, урьдчилан сэргийлэх тогтолцоо, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоож өгсөн. Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай³⁷ хууль нь эрүүл, аюулгүй орчинд хүүхэд харах үйлчилгээг зохион байгуулахтай холбогдсон харилцааг зохицуулдаг. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай³⁸ хууль нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний нийгмийн харилцаанд оролцох тэгш эрх, түүнийг хангах, хэрэгжүүлэх, хамгаалах талаар төрийн байгууллага, иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, үүрэг, оролцоо, баримтлах зарчмыг тодорхойлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулна. Хүүхдийн эрхийн тухай³⁹ нь хүүхдийн эрхийг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллага, иргэн, хуулийн этгээдийн бүрэн эрхийг тодорхойлж, хүүхдийн эрхийг хангах тогтолцоог бий болгох, хүүхдийн эрх, эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулж байна. Хүүхэд хамгааллын тухай хууль⁴⁰ нь хүүхэд хамгааллын үндэсний тогтолцоо, оролцогч талуудын харилцааг тодорхойлж, хүүхдийг үл хайхрах байдал, дарамт, мөлжлөг, хүчирхийллийн бүх хэлбэр, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, хариу үйлчилгээ үзүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулдаг.

Дээрх хуулиудад хүүхэд хамгааллын тогтолцоо бэхжүүлэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн гэж үзэж байна.

Хүүхэд хамгааллын талаарх хуулиудад хэрэгжилтийг хангах тогтолцоонд салбар хоорондын хамтын ажиллагааны зохицуулалт хангалтгүй, хүүхдэд үзүүлэх үйлчилгээний чанар хүртээмжийн хариуцлагын тогтолцоог тусгах шаардлагатай.

Мөн хүүхэд хамгааллын тогтолцоонд хүүхдийн тусламжийн утас, хамтарсан баг, хүүхдийн эрхийн хууль зүйн хороо, хүүхдийн эрхийн улсын байцаагч зэрэг олон үйлчилгээ

³⁴ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2002, №7 “Иргэний хууль”

³⁵ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2002, №19 “Боловсролын тухай хууль”

³⁶ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2017, №5 “Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх хууль”

³⁷ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2015, №19 “Хүүхэд хамгааллын тухай хууль”

³⁸ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2016, №28 “Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хууль”

³⁹ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2016, №19 “Хүүхдийн эрхийн тухай хууль”

⁴⁰ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2016, №28 “Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай хууль”

үзүүлэгч талууд нэмэгдсэн хэдий ч талуудын хамтын ажиллагаа дутагдалтай гэж үзэж байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын хөгжлийн тулгамдсан асуудлын нэг бол яах аргагүй хүүхэд хамгаалал юм. Энэхүү асуудлын гол цөм нь эцэг эхчүүдийн гүйцэтгэх үүрэг, хүлээх хариуцлага, түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хүн болж төлөвшихдөө олж авсан академик боловсрол билээ. Тэр ч утгаараа цаг хугацааны аль ч үед аав ээжүүдийн үүрэг хариуцлагыг өндөржүүлэх шаардлагатай байна. Гэхдээ энэхүү асуудал нь зөвхөн Монголд ч биш дэлхийн улс орнуудад ус агаар мэт үгүйлэгдэж байгаа юм. Энэ хүрээнд ажиглагдаж байгаа нэг нийтлэг зүйл бол эцэг эх, гэр бүлийн гишүүд, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч, багш сурган хүмүүжүүлэгч, төрийн болон төрийн бус байгууллагууд өөр өөрийн үүрэг хариуцлагатай байж түүнийгээ хэрэгжүүлэх явдал юм.

Онцгой нөхцөл байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал ба урьдчилан сэргийлэлт гэдэг нь осол, гамшгийн үед хүүхдийг үл хайхрах явдал гаргахгүй байх, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс хамгаалах зорилгоор урьдчилсан арга хэмжээнүүд авсан байхыг хэлж байна.

Ингэхдээ иргэдийнхээ амь нас эрүүл мэндийг гамшиг ослоос хамгаалах үүрэгтэй Онцгой байдлын байгууллагын зүгээс онцгой байдлын үед хүүхэд хамгаалал, урьдчилан сэргийлэх талаар аав ээжүүд болон гэр бүлийн гишүүд чухам юуг анхаарах ёстойг маш товчоор тоймлон мэдээлж байна.

Хүүхэд хамгааллын асуудал зөвхөн эцэг эхийн төдийгүй захиргаа, аж ахуйн нэгж олон нийтийн байгууллагуудын санаа тавих ёстой асуудал гэдгийг ойлгох хэрэгтэй.

Хүүхэд хамгааллын бүхий л асуудлыг хамарсан цогц, уялдаа холбоотой хууль нь хүүхэд хамгааллын үр дүнтэй тогтолцоог баталгаажуулах хүчирхэг хэрэгсэл. Хүүхэд хамгааллын асуудал нь ялгаатай хэд хэдэн суурь хуулиуд, мөн олон журам, дүрэм, заавар бүхий эрх зүйн хоёрдогч баримт бичгүүдэд тусгагдсан байдаг. Энэ нь хүүхдэд хамгааллын үйлчилгээ хэрэгтэй үед ямар шат дарааллаар, хэрхэн хүргэх талаар үүрэг хүлээгчид тодорхой ойлголт, мэдээлэлтэй байхад хүндрэл үүсгэж байна.

Хамгаалал хэрэгтэй хүүхэд бүр адил тэгш хамгаалагдах ёстой. Хамгааллын үйлчилгээ нь зөвхөн амьдарч буй орон нутгийн харьяаллаас хамаарахгүй, малчин өрх, дотоодын шилжилт хөдөлгөөн хийсэн өрхийн хүүхэд, тэдний гэр бүлийн гишүүдийн амьдралын хэв маягт тохирсон илүү уян хатан байх явдал их чухал. Энэ хүрээнд ажиглагдаж байгаа нэг нийтлэг зүйл бол эцэг эх, гэр бүлийн гишүүд, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч, багш сурган хүмүүжүүлэгч, төрийн болон төрийн бус байгууллагууд өөр өөрийн үүрэг хариуцлагатай байж түүнийгээ хэрэгжүүлэх явдал юм.

Гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын асуудалд аюул, осол, гамшгийн үед хүүхдийг үл хайхрах явдал гаргахгүй байх, эрсдэлт нөхцөлд өртөхөөс хамгаалах зорилгоор урьдчилсан арга хэмжээнүүд авсан байхыг хэлж болно.

Хүүхэд хамгааллын тухай хууль нь 18-аас доош насны хүүхдэд хамааралтай бөгөөд зөвхөн Монгол Улсын харьяалалтай хүүхдэд уг хууль үйлчлэхээр заасан нь дутагдалтай тал ажиглагдлаа. Энэ нь Монгол Улсад амьдарч буй иргэн бус хүүхдүүд хууль ёсоор болон хууль бусаар оршин сууж буй эсэхээс үл хамааран ямарваа хамгаалалтгүй үлдэнэ гэсэн үг юм. Иймээс эдгээр хүүхдүүдийн хамгааллын асуудлыг эрх зүйн зохицуулалтад тусгах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд “Эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхэд” гэж эрүүл мэнд, амь нас, аюулгүй байдал, хөгжих хэвийн орчин нь алдагдсан, эсхүл асран хамгаалагч,

харгалзан дэмжигч, хууль ёсны төлөөлөгчгүй, эсхүл гамшиг, онцгой байдлын нөхцөлд байгаа хүүхдийг ойлгоно гэж тусгасан ч хуулийн гуравдугаар бүлэгт “Эрсдэлт нөхцөлд байгаа” хүүхдүүдэд буюу гэмт хэргийн хохирогч болсон, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдсон, ял шийтгүүлж, албадлагын арга хэмжээ авагдсан, сургалт, хүмүүжлийн тусгай байгууллагаас суллагдсан хүүхдэд үзүүлэх хариу арга хэмжээ, үйлчилгээг тусгаж, гамшиг, онцгой байдлын нөхцөлд байгаа хүүхдийн талаар нарийвчлан тусгаагүй байна.

Харин “Гамшиг, онцгой байдлын үеийн хүүхэд хамгаалал, Ерөнхий зарчим, салбар дундын хамтын ажиллагааны нийтлэг шаардлага MNS 6948:2021” стандарт нь гамшиг, онцгой нөхцөл байдлын үед хүүхдийн амь насыг аврах, аюулгүй байдлыг хангах, бүх төрлийн дарамт, хүчирхийлэл, үл хайхрах явдал, мөлжлөгөөс хамгаалуулах хүүхдийн эрхийг баталгаажуулах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, зохистой хариу үйлчилгээг хүүхэдтэй хамааралтай асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага болон төрийн захиргааны шат, шатны байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллага, гамшгаас хамгаалах улсын албад, мэргэжлийн анги, дотоодын болон олон улсын хүмүүнлэгийн байгууллага, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн байгууллага, иргэд, олон нийт хамтран зохион байгуулах үйл ажиллагааны зохицуулалт уялдаа холбоог зохицуулагдахаар тусгасан нь гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалтай холбогдсон харилцаа зохицуулагдаж байна гэж дүгнэлтэд хүрлээ.

Ашигласан материал

Монгол Улсын хууль, тогтоомж:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992
2. Боловсролын тухай хууль. 2002
3. Гэр бүлийн тухай хууль. 1999
4. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль. 2017
5. Монгол Улсын Иргэний хууль. 2002
6. Олон улсын гэрээний тухай хууль. 2016
7. Хөдөлмөрийн тухай хууль. 2021

Олон улсын гэрээ

1. Албадан хөдөлмөрийн тухай 29 дүгээр конвенц. 1930
2. Албадан хөдөлмөрийг устгах тухай 105 дугаар конвенц. 1957
3. Дарамт, хүчирхийллийг устгах тухай 190 дүгээр конвенц. 2019
4. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт. 1966
5. Олон улсын гэрээний тухай Венийн конвенц. 1969
6. Тахир дутуу хүмүүсийн мэргэжлийн нөхөн сэргээлт, хөдөлмөр эрхлэлтийн тухай 159 дүгээр конвенц. 1983
7. Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай 138 дугаар конвенц. 1973
8. Хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогын тухай 122 дугаар конвенц,
9. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1946
10. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц. 1989
11. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай 182 дугаар конвенц. 1999
12. Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон байгууллага байгуулах эрхийг хамгаалах тухай 87 дугаар конвенц. 1948
13. Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт. 1966

УИХ, ЗГ-ын тогтоол, бодлогын баримт бичиг

3. Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал - 2030
4. Төрөөс хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар баримтлах бодлого (2016-2026)

Ном, сурах бичиг, гарын авлага:

1. М.Мөнхбат. Олон улсын гэрээний эрх зүй. Уб., 2017
2. С.Нарангэрэл. Эрх зүйн толь бичиг. Уб., 2007
3. Ч.Нямсүрэн. Эрх зүйн онол. Уб., 2017
4. ОУХБ. Тоглоомын дүрэм. Уб., 2019
5. ОУХБ. ОУХБ-ын конвенц, зөвлөмжүүдийн эмхэтгэл. Уб., 2012
6. ОУХБ. Зохистой хөдөлмөрийг дэмжиж 2030 он хүртэлх Тогтвортой хөгжлийн зорилгын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх нь. Уб., 2019

Нэг сэдэвт бүтээл

Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, илтгэл

Цахим эх сурвалж

ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮН АМД ШААРДЛАГАТАЙ ХҮНСНИЙ НӨӨЦИЙГ ТООЦООЛОХ НЬ

/Хөвсгөл аймгийн Мөрөн суманд тулгуурлан тооцооллыг гаргав /

ДХИС-ийн магистрант, ахлах дэслэгч А.Баянхангай

Хураангуй : Томоохон хэмжээний хохирол, сүйрэл учруулсан гамшиг тохиолдсон үед Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын хүн амд шаардагдах хүнсний нөөцийг хүн амын судалгаан дээр тулгуурлан ямар хэмжээнд шаардагдах, байгаа нөөц хүрэлцэх эсэхийг тодорхойлох, хариу арга хэмжээг төлөвлөхөд чиглэгдэнэ.

Түлхүүр үг: Гамшгийн үеийн хүнсний нөөцийн тооцоо,

Оршил: Манай орны суурин газрын 75 орчим хувь нь газар хөдлөлтийн 7.0 болон түүнээс дээш, 12 суурин газар 9.0 болон түүнээс дээш баллын газар хөдлөлтийн эрсдэлтэй бүсэд байдаг бөгөөд тэр дундаа Монгол улсын хамгийн олон хүн амтай аймаг болох Хөвсгөл аймагт сүүлийн 3 жил газар хөдлөлтийн тоо, давтамж ихсэж байгаатай холбогдуулан аймгийн нийт хүн амын 35 орчим хувь Мөрөн суманд амьдардаг.

Шинжлэх ухааны академийн Одон орон геофизикийн хүрээлэнгийн судлаачдын гаргасан статистик судалгаанаас үзэхэд 2021 оны 1 сарын 1-нээс тус оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийг дуустал хугацаанд Монгол орны нутаг дэвсгэрт 137849 удаагийн газар хөдлөлт болсоноос 3,5 магнитуд болон түүнээс дээш хүчтэй газар хөдлөлт 271 удаа болсон 226 удаагийн газар хөдлөлт нь Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын нутаг дэвсгэрээс 280 км-ийн зайд алслагдсан Ханх суманд болсон байна.⁴¹ Томоохон хэмжээний аливаа гамшиг, аюул тохиолдсон үед Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын иргэдэд шаардагдах хүнсний нөөцийг хүн амын судалгаан дээр тулгуурлан ямар хэмжээнд шаардагдахыг олоход чиглэгдэнэ.

Тайван цагт Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын хүн амд шаардлагатай хүнсний нөөц бүрдүүлэлтийг “Гамшгийн үеийн орон нутгийн хүнсний нөөц тооцох аргачлал”-аар тооцож урьдчилан бүрдүүлсэн тохиолдолд гамшгийн үед түүний хор уршгийг арилгах явцад нэрвэгдэгсэд болон бусад хүн амын хүнсний хангалтыг зохион байгуулахад ямар нэгэн бэрхшээл хүндрэл гарахгүй байх нөхцөл бүрдэж өгнө.

Иймд энэхүү хүнсний нөөцийг тооцох аргачлалаар нөөц бүрдүүлэлтийг хийх нь зайлшгүй шаардлагатай үйл ажиллагаа юм.

Судалгааны материалын арга зүй: Харьцуулалт, дүн шинжилгээ хийх аргуудыг ашиглаж хийх.

Үндсэн хэсэг:

Нэг. Гамшгийн үеийн Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын иргэдийн хүнсний нөөц бүрдүүлэлт

“улсын нөөц” гэж нийгэм, эдийн засгийг тогтвортой байлгах, үндэсний аюулгүй байдал, хүн амыг хангахад зориулагдах болон гамшиг, эдийн засгийн хүндрэл бэрхшээл, дайны байдал зэрэг онцгой байдлын үед энэ хуульд заасан зориулалт, нөхцөлийн дагуу ашиглахаар нөөцлөн хадгалж буй бараа, материалыг /цаашид “нөөцийн бараа, материал”

⁴¹ ШУА-ийн Одон орон геофизикийн хүрээлэн

гэх/;⁴²

“стратегийн нөөц” гэж нийгэм, эдийн засгийг тогтвортой байлгах, үндэсний аюулгүй байдал, хүн амыг хангахад зориулагдах нэр төрөл, тоо хэмжээг нь бууруулж үл болох нөөцийн бараа, материалыг;

“гамшгийн нөөц” гэж гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд зарцуулахаар хадгалсан бараа, материалыг; хэлнэ⁴³ хэмээн заажээ.

Монгол Улсын “Хүнсний тухай хууль”-д заасны дагуу Монгол хүний бие махбодийн хэвийн үйл ажиллагаа, өсөлт хөгжилтийг хангах, илч зарцуулалтыг нөхөхөд шаардагдах хүнс, үндсэн шимт бодис, эрдэс, аминдэмийн зохистой хэмжээг батлах үүргийг Эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хэрэгжүүлэх ёстой байдаг.

Эрүүл мэндийн сайдын 2017 оны А/74 тоот тушаалаар баталсан “Жишсэн дундаж хүний илчлэгийн хоногийн хэрэгцээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээ” болон Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2008 оны 01/176 тоот тушаалаар баталсан “Хүнсний аюулгүй байдал, хангамжийн статистикийн үзүүлэлтийг тооцох аргачлал”-ыг үндэслэж тайван цагийн болон гамшгийн үеийн жишсэн дундаж хүн амын хүнсний хэрэгцээг тооцох аргачлалыг боловсруулсан байна.

Тус аргачлалд жишсэн дундаж хүн амын тайван цагийн жилийн хүнсний хэрэгцээ болон гамшгийн үеийн 3 хоногийн (олон улсад тогтсон жишгийн дагуу) хүнсний хэрэгцээг жишсэн дундаж хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүр, жишсэн бүтээгдэхүүнд шилжүүлэх илтгэлцүүр ашиглан тооцдог.

ЖИШСЭН ДУНДАЖ ХҮН АМЫН ТООЦОО

Хүн амын хүнсний жилийн хэрэгцээг тооцохдоо юун түрүүнд жишсэн хүн амын тоог тодорхойлно.

Жишсэн дундаж хүн ам гэж насны бүлэг тус бүрийн хүний тоог шилжүүлэх илтгэлцүүр ашиглан ижил түвшний дундаж хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүрийн насны ангиллын дагуу бүлэглэж, илтгэлцүүрээр (хүснэгт №1)-ээр үржүүлэн, бүлэг тус бүрийн дүнг нэмж тооцно. Жишсэн хүн амын тоог дараах томъёог ашиглан тооцно. Үүнд:

$$ХА_{жиш} = \sum K_a * ХА_a$$

ХА_{жиш}-тухайн жилийн жишсэн хүн амын тоо

K_a-а насны бүлгийн хүн амыг жишсэн хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүр

ХА_a-а насны бүлгийн хүн амын тоо

Хүснэгт 1

№	Насны бүлэг	Жишсэн хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүр	Тухайн жилийн хүн амын тоо	Жишсэн хүн амын тоо
1	0-3 насны	0.52	3650	1,898
2	4-7 насны	0.65	3766	2,447.9
3	8-10 насны	0.73	3074	2,244.02
4	11-14 насны	0.92	2459	2,262.28
5	15-17 насны	1.07	1921	2,055.47

⁴² Улсын нөөцийн тухай хуулийн заалт

⁴³ Улсын нөөцийн тухай хууль

6	18-59 насны	1.27	23419	29.742.13
7	Тэтгэврийн насны	0.96	4796	4.604.16
Дүн				45252

Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын нь **хамгийн сүүлийн үеийн буюу 2023 оны статистик мэдээллээр 43085⁴⁴ хүн амтай** байх бөгөөд жишсэн дундаж хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүрийн насны ангиллыг статистик мэдээллийн нэгдсэн сангийн насны ангиллын дагуу авлаа.

Хүснэгт 2

№	Насны бүлэг	Жишсэн хүнд шилжүүлэх илтгэлцүүр
1	0-3 насны	$3650 \times 0.52 = 1,898$
2	4-7 насны	$3766 \times 0.65 = 2,447.9$
3	8-10 насны	$3074 \times 0.73 = 2,244.02$
4	11-14 насны	$2459 \times 0.92 = 2,262.28$
5	15-17 насны	$1921 \times 1.07 = 2,055.47$
6	18-59 насны	$23419 \times 1.27 = 29,742.13$
7	Тэтгэврийн насны	$4796 \times 0.96 = 4,604.16$
Дүн	жишсэн хүн амын тоо	45252

ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮН АМЫН ХҮНСНИЙ ХЭРЭГЦЭЭГ ТООЦОХ НЬ

Нийт хүн ам, өрх гэр бүл, хувь хүн амьдралынхаа туршид зохистой хүнсээр тогтвортой хангагдаж байх нөхцлийг хүнсний тогтвортой байдал гэх бөгөөд гэнэтийн гамшиг, эсвэл улирлын чанартай хомсдол тохиолдсон үед ч хүнсний хүртээмж тогтвортой байх ёстой. Энэ үүднээс аливаа суурин газрын буюу хот, аймгийн төвийн хүн амын гамшгийн үед хэрэглэх хүнсийг зөв сонгож, хадгалах үүргийг тухайн суурин газрын удирдлагууд хүлээх ёстой.⁴⁵

Энэхүү аргачлалд гамшгийн үед хүн амд нэн зайлшгүй шаардагдах хүнсний бүтээгдэхүүнээр “Стратегийн нөөцийн бараа, материалын нэр төрөл батлах тухай” УИХ-ын 2008 оны 5 дугаар сарын 09 өдрийн 30 дугаар тогтоолоор стратегийн бүтээгдэхүүнд оруулахаар заасан гурил, төрөл бүрийн будаа, элсэн чихэр, цэвэр ус, нөөжилсөн махнаас гадна олон улсын жишгийн дагуу хуурай сүү, давс, ургамлын тос зэрэг бүтээгдэхүүнийг сонгон зөвлөмж болгосон байдаг.⁴⁶

Гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний бүтээгдэхүүн нь урт хугацаанд хадгалах боломжтой байх ёстой. Гамшгийн үед нэг хүний хоногт хүнсээс авах шим тэжээлийн хэмжээг олон улсын жишгийн дагуу 2100 ккал-иор тооцож мах, махан бүтээгдэхүүнийг орлох нөөжилсөн мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг орлохуйц хуурай сүү, гурилан бүтээгдэхүүнийг орлохуйц гоймон зэргийг сонгодог. Эдгээр нөөжилсөн, хатаамал хэлбэртэй бүтээгдэхүүний хэрэгцээг тооцохдоо ҮХАА-н сайдын 2013 оны А/162 дугаар тушаал (Хавсралт)-аар баталсан гол

⁴⁴ Хөвсгөл аймгийн статистик мэдээ 2023 оны 03 сарын

⁴⁵ Улсын нөөцийн тухай хууль

⁴⁶ Стратегийн нөөцийн бараа, материалын нэр төрөл батлах тухай” УИХ-ын 2008 оны 5 дугаар сарын 09 өдрийн 30 дугаар тогтоол

нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүнийг нэгж бүтээгдэхүүнд шилжүүлэн тооцох илтгэлцүүрийг ашиглана.⁴⁷

Гамшгийн үеийн жишсэн дундаж нэг хүний хоногийн хэрэгцээг тайван цагийн жишсэн дундаж нэг хүний хүнсний хоногийн хэрэгцээг хүнсний бүтээгдэхүүнийг нэгж бүтээгдэхүүнд шилжүүлэн тооцох илтгэлцүүрт хувааж тооцоно. Үүнийг томъёогоор харуулбал:

$$1. \text{ЖДХХI}_{\text{гамшгийн үеийн}} = \frac{\text{ЖДХХ}_{\text{тайван цагийн}}}{\text{ШТИ}}$$

2. $\text{ЖДХХI}_{\text{гамшгийн үеийн}}$ – Гамшгийн үеийн жишсэн дундаж нэг хүний хоногийн хэрэгцээ

3. $\text{ЖДХХ}_{\text{тайван цагийн}}$ – Тайван цагийн жишсэн дундаж нэг хүний хоногийн хэрэгцээ

4. ШТИ – Хүнсний бүтээгдэхүүнийг нэгж бүтээгдэхүүнд шилжүүлэн тооцох итгэлцүүр
Тухайлбал, гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний төрлөөр сонгосон нөөшилсөн махыг нэгж бүтээгдэхүүнд буюу маханд шилжүүлэх итгэлцүүр 1,21 бол хуурай сүүг нэгж бүтээгдэхүүнд буюу шингэн сүүнд шилжүүлэх итгэлцүүр 8,60 байна.

Тайван цагт жишсэн нэг хүнд хоногт 200 гр мах, махан бүтээгдэхүүн хэрэглэхийг зөвлөмж болгодог бөгөөд үүнийг нөөшилсөн маханд шилжүүлэн тооцвол:

$$\underline{200 \text{ гр мах, махан бүтээгдэхүүн}} = 165,3 \text{ гр нөөшилсөн мах } 1,21$$

Гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний зүйлийг итгэлцүүрт шилжүүлэн тооцсон тооцоо.⁴⁸

Хүснэгт 3

№	Хүнсний төрөл	Гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний төрөл	ЖД нэг хүний хоногийн хэрэгцээ, гр	Шилжүүлэн тооцох итгэлцүүр	Гамшгийн үеийн ЖД нэг хүний хоногийн хэрэгцээ, гр
1	Мах, махан бүтээгдэхүүн	Нөөшилсөн мах	200,0	1.21	7.4
2	Сүү	Хуурай сүү	150.0	8.60	17.4
3	Гурил	Гурил	100.0	1.00	100.0
4	Гурилан бүтээгдэхүүн	Гоймон	220.0	1.00	220.0
5	Төрөл бүрийн будаа	Будаа	78.0	1.00	78.0
6	Саахар, чихрийн зүйл	Саахар	23.0	1.00	23.0
7	Ургамлын тос	Ургамлын тос	25.0	1.00	25.0
8	Давс	Давс	5.0	1.00	5.0
9	Ундны ус	Ундны ус	2,000.0	1.00	2,000.0

Дээрх хүснэгтэд заасан итгэлцүүрийг ашиглан жишсэн дундаж хүн амын гамшгийн үед буюу 3 хоногт хэрэглэх хүнсний хэрэгцээг тооцохдоо жишсэн дундаж нэг хүний хоногийн хүнсний хэрэгцээг жишсэн хүн амын тоонд үржүүлэн дахин 3-т үржүүлнэ.

Жишсэн хүн амын гамшгийн үеийн буюу 3 хоногийн хүнсний хэрэгцээг дараах томъёогоор тодорхойлно.

⁴⁷ ҮХАА-н сайдын 2013 оны А/162 дугаар тушаал (Хавсралт)-аар баталсан гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүнийг нэгж бүтээгдэхүүнд шилжүүлэн тооцох илтгэлцүүр

⁴⁸ ҮХАА-н сайдын 2013 оны А/162 тоот тушаал

$ЖДХХЗ_{гү} = ЖДХХ1_{гү} * ХА_{жиш} * 3 \text{ хоног}$

$ЖДХХЗ_{гү}$ – жишсэн дундаж нэг хүний 3 хоногийн хүнсний хэрэгцээ

$ЖДХХ1_{гү}$ – жишсэн дундаж нэг хүний хоногийн хэрэгцээ

$ХА_{жиш}$ – тухайн жилийн жишсэн хүн амын тоо

Үүнээс улбаалан Хөвсгөл аймгийн Мөрөн сумын хүн амын гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний хэрэгцээг тооцоход жишсэн дундаж нэг хүн хоногт 165,3 гр нөөшилсөн махны хэрэгцээтэй гэж үзэж Мөрөн сумын жишсэн хүн амд үржүүлэн үүнийг 3 хоногт үржүүлэн гр-ыг тн-д шилжүүлэх 1000000-д хуваахад 173,8 тн нөөшилсөн мах шаардлагатай байна.

$$\frac{165,3 \text{ гр} * 45252 * 3 \text{ хоног}}{1000000} = 22,4 \text{ тн}$$

Энэ мэтчилэн бусад хүнсний бүтээгдэхүүнийг тооцон хүснэгт 4-т үзүүлэв.

Хүснэгт 4

№	Хүнсний төрөл	Гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний төрөл	Гамшгийн үеийн ЖД нэг хүний хоногийн хэрэгцээ, гр	Мөрөн сумын жишсэн хүн амын тоо		Шаардлагатай бараа материалын тоо хэмжээ, тн
1	Мах, махан бүтээгдэхүүн	Нөөшилсөн мах	165.3	45252	3 х о н о г	22,4
2	Сүү	Хуурай сүү	17.4			2,3
3	Гурил	Гурил	100.0			13.5
4	Гурилан бүтээгдэхүүн	Гоймон	220.0			29,8
5	Төрөл бүрийн будаа	Будаа	78.0			10,5
6	Саахар, чихрийн зүйл	Саахар	23.0			3,1
7	Ургамлын тос	Ургамлын тос	25.0			3,3
8	Давс	Давс	5.0			678
9	Ундны ус	Ундны ус	2,000.0			271,5

Эрүүл мэндийн сайдын 2017 оны А/74 дүгээр тушаалын дагуу тооцсон энэхүү жишсэн нэг хүний нэг хоногийн хүнсээс авах илчлэг, шим тэжээлийг 2500 ккал байхаар тооцсон байдаг бол гамшгийн үед хүнсээс авах илчлэгийн хэмжээг 2100 ккал байхад тохиромжтой гэж олон улсад үздэг байна. Энэ нь тайван цагийн хоногийн хүнсээс авах илчлэгийн 87%-тай тэнцэх хэмжээ юм.

Жишсэн дундаж нэг хүний гамшгийн үед хэрэглэх хоногийн хүнсээс авах илчлэгийн хэмжээ

Хүснэгт 5

№		Жишсэн 1 хүний хоол хүнснээс	Шимт бодисууд, (гр)
---	--	------------------------------	---------------------

	Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл	хоногт авах илчлэг, ккал*	Уураг	Тос	Нүүрс ус
1	Нөөшилсөн мах	364	34.7	24.8	0
2	Хуурай сүү	87	4.4	4.7	
3	Гурил	350	11.5	1.5	70
4	Гоймон	7	2.4	4.0	
5	Цагаан будаа	284	5.5	0.4	57
6	Саахар	92	0.0	0.0	23
7	Ургамлын тос	221	0.0	25.0	0
8	Ундны ус				
	Бүгд	2163	82,4	60,3	

Дүгнэлт: Энэхүү судалгааны ажлыг дүгнэж үзэхэд Мөрөн сум 45252 хүн амд гамшгийн үед ашиглах нөөц бүрдүүлэлтийг \Хүснэгт 6\ харууллаа.

Хүснэгт 6

д\ д	Хүнсний төрөл	Гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний төрөл	Шаардлагатай хүнсний нөөц , тн
1	Мах, махан Бүтээгдэхүүн	Нөөшилсөн мах	22,4
2	Сүү	Хуурай сүү	2,3
3	Гурил	Гурил	13.5
4	Гурилан бүтээгдэхүүн	Гоймон	29,8
5	Төрөл бүрийн будаа	Будаа	10,5
6	Саахар, чихрийн зүйл	Саахар	3,1
7	Ургамлын тос	Ургамлын тос	3,3
8	Давс	Давс	678
9	Ундны ус	Ундны ус	271,5
Нийт			357,7

Дүгнэлт: Мөрөн суманд үйл ажиллагаа явуулж байгаа 7 махны үйлдвэр, хүнсний бараа, материал зардаг 5 том сүлжээ дэлгүүрт байгаа хүнсний бүтээгдэхүүний тоо, хэмжээг Хөвсгөл аймагт 2023 оны 03 дугаар сарын 10-наас 15-ны хооронд “ Гамшгаас хамгаалах команд штабын сургууль” зохион байгуулсантай холбогдуулж гаргуулсан нөөцийн судалгаан дээр тулгуурлаж шаардлагатай хүнсний нөөцтэй харьцуулж үзэж дүн шинжилгээ хийв.

Мөрөн сумын гамшгийн үед бараа материалаар хангах гэрээ бүхий ААНБайгууллагуудад байгаа нөөцийн тоо, хэмжээ 2023 оны 03 дугаар сарын эхний 10 хоногийн байдлаар ⁴⁹

⁴⁹ Аймгийн Засаг даргын 2023 оны А/08 дугаар захирамжаар гэрээ байгуулсан ААНБайгууллагын нөөцийн судалгаа

д\д	ААБНэр	Мах /тн/	ААБНэр	Сүү /тн/	Гурил /тн/	Гурилан Бүтээгдэ	Төрөл бүрийн	Саахар, чихрийн зүйл	Ургамлын тос	Давс /тн/
1	Уудам хангай	-	Оргил ХҮТ	1	5	3	13	18	9	2
2	Дуутулаан	3,3	Тэвхэн ХҮТ	0,6	9	6	12	13	5	1
3	Лидер хүнс	8	Номи н ХҮТ	1,2	12	7	20	15	12	1
4	Баян Шувуут	12	Эрхэс ХҮТ	1,8	8	2	6	9	3	1
5	Энгэр мөрөн	-	Нар супер маркет	0,5	3	0,5	3	4	1,5	0,3
6	Мах маркет	100								
7	Таван-Эрдэнэ	2								
8	Нөөцөнд байгаа хүнс /тн/	125,3		5,1	37	18,5	54	60	28,5	5,3
9	3 хоногт шаардлагатай хүнс /тн/	22,4		2,3	13,5	29,8	10,5	3,1	3,3	678
10	Харьцуулалт	17 хоног		6 хонгог	8 хоног	Хүрэлцэхгүй 1 хоног	15 хоног	58 хоног	25 хоног	7 хоног

Дээрх харьцуулалтаас харахад Мөрөн суманд 2023 оны 4,5,6 сард мах, гурил, гурилан бүтээгдэхүүний нөөц 7 хонгоос бага хоногийн нөөцтэй байхаар харагдаж байна. Махны үйлдвэрүүд гадны хөрөнгө оруулттай учир мах, махан бүтээгдэхүүнийг нөөцөлдөггүй, мөн бусад аж ахуй нэгж байгууллагууд гэрээнд заасан нөөцийн бараа бүтээгдэхүүнээс бусад бараа

бүтээгдэхүүнийг худалдан борлуулдаг нь гамшгийн үед хүнсний хомсдол үүсэх эрсдлийг бий болгож болох юм гэсэн таамаглалд хүнсний тооцоо хийсэн судалгаа харуулж байна.

Зөвлөмж: Энэхүү өгүүлэлд ашигласан хүнсний нөөцийг тооцоолох аргачлалыг ашиглан цаашид хот, дүүрэг, аймаг, сум хороодууд өөрийн нутаг дэвсгэрт харьяалагдах хүн амын гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний нөөцийн тооцоог гаргаж , үүнийг зохих шатны хүмүүст үүрэг болгох түүнчлэн эрх зүйн баримт бичгүүдэд тусгаж өгөх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль
2. Улсын нөөцийн тухай хууль
3. ХХААЯам, Дэлхийн зөн “Гамшгийн үеийн орон нутгийн хүнсний нөөц тооцох аргачлал”
4. Монгол Улсын Хүнсний Тухай хууль
5. Эрүүл мэндийн сайдын 2017 оны А/74 тоот тушаалаар баталсан “Жишсэн дундаж хүний илчлэгийн хоногийн хэрэгцээг хангах хүнсний бүтээгдэхүүний жишиг хэмжээ”
6. Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2008 оны 01\176 тоот тушаалар баталсан “Хүнсний аюулгүй байдал, хангамжийн статистикийн үзүүлэлтийг тооцох аргачлал”

ЗҮҮН БҮС НУТГИЙН ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

ДХИС-ийн магистрант, хошууч Т.Баатархүү

Хураангуй: Хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, гарсан тохиолдолд хохирол, зардал багатай богино хугацаанд унтраах асуудал маш чухал бөгөөд сумын түвшинд уг үйл ажиллагаанд эхний ээлжид сумын ерөнхий зориулалттай мэргэжлийн ангийнхан оролцдог. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, Галын аюулгүй байдлын тухай хуульд ой, хээрийн түймэртэй тэмцэх үйл ажиллагааг зохион байгуулж хэрэгжүүлэхийг заасан байдаг ч өнөөгийн байдлаар сумын мэргэжлийн ангийн оролцоо, багаж зэвсэглэмж нь учир дутагдалтай байна. Иймд ерөнхий зориулалттай мэргэжлийн ангийн үйл ажиллагааг сайжруулснаар түймэрт учирч болох хохирол, эрсдэлийг багасгах гол хүчин зүйл болж байна.

Түлхүүр үгс: Мэргэжлийн анги, ой, хээрийн түймэр.

Удиртгал

Ой, хээрийн түймрийн улмаас жилд дэлхийн ойн сангийн 1 хувь устдаг гэсэн тооцоо байдаг бөгөөд ой модны нөөцийн тал хувь нь сүүлийн 30 жилд устаж үгүй болсон. Иймээс ой хээрийн түймэр нь олон улсын түвшинд яригддаг томоохон эрсдэл билээ.

Хүн төрөлхтөн ой, хээрийн түймрийн хор хөнөөлтэй тэмцэх арга замыг эртнээс хайж, энэ талаар багагүй туршлага хуримтлуулсан гэж хэлж болохоор ч өнөөг хүртэл ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх асуудал дэлхийн аль ч улс оронд бүрэн шийдэгдээгүй тулгамдсан асуудлын нэг байсаар байна.

Манай улсын хувьд хаврын хуурайшилтын үед ой хээрийн түймэр гарах нь ихэсдэг. Ойн шатах материал, цаг агаарын нөхцөл байдал, гал гаргах эх үүсвэр гэсэн гурван нөхцөл бүрдсэн тохиолдолд түймэр гарч эхэлнэ. Монгол оронд хавар, намрын улирал, заримдаа хуурайшилт ихтэй зуны улиралд ой, хээрийн түймэр их, бага хэмжээгээр байнга тохиолдож байна. Ойн түймэр тохиолдох хамгийн идэвхжилтэй үе нь хавар 4,5 дугаар сар бөгөөд энэ үед жилийн бүх түймрийн 80 гаруй хувь нь гардаг. Харин намар 9,10 дугаар сард 15-18 хувь нь тохиолддог нь уур амьсгал, ургамал зүйн онцлогтой холбоотой.

Ой, хээрийн түймрийн гарах шалтгаанд байгаль цаг уурын нөхцөл байдлаас гадна хүний буруутай үйл ажиллагаа ихээхэн нөлөөлдөг бөгөөд манай орны газарзүйн онцлогоос шалтгаалж жилийн хур тунадасны хэмжээ бага, хаврын улиралд хуурайшилт их байдаг учир иргэдийн сонор сэрэмжгүй, хайнга үйлдэл асар их хохирлыг дагуулдаг билээ.

Ой, хээрийн түймрийн 10 тохиолдлын 9 нь хүний буруутай үйлдэл байдаг. Статистик үзүүлэлтээс харахад жилд дунджаар 3 сая га ой, хээрийн талбай түймэрт өртөж байгаагийн 80 орчим хувийг хээрийн талбай эзэлж байна.

Үндсэн хэсэг

Тал хээрийн түймрийн онцлог

Дорнод Монголын тал хээрийн экосистем, Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг, биологийн төрөл зүйл болон нийгэм, эдийн засагт ноцтой хохирол учруулдаг хүчин зүйлүүдийн нэг бол гал түймэр юм.

Сүүлийн жилүүдэд Дорнод, Хэнтий, Сүхбаатар аймгуудын нутаг дэвсгэрт гардаг ой, хээрийн түймрийн тоо өсөж, давтамж ойртсоноос нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд сөрөг нөлөө нь ихсэж байна.

Тал хээрт хүний хяналтаас гадуур тархан шатаж байгаа галыг хээрийн түймэр гэдэг. Тал хээр газар хур тунадас харьцангуй бага унадгаас хавар, намрын улиралд хуурайшилт ихтэй, хүчтэй салхитай байдаг учир түймэр маш их хурдацтай тархдаг онцлогтой.

Хээр тал нь нэг болон олон наст өвслөг бут, сөөг ургамал шатах материал ихтэй учраас түймрийн шаталтын эрч хүчийг тэтгэх аюултай байдаг. Салхины хурдаас шалтгаалан хавар хээрийн түймрийн тархах хурд нь 20-30 км/цаг зарим тохиолдолд 40-50 км/цаг хүрдэг юм.

Тал хээрийн түймэрт зөвхөн ургамлын нөмрөг шатаад зогсохгүй түймрийн фронтын дагуу хамгаалалтгүй байгаа айл өрх, өвөлжөө бууц, бэлтгэсэн өвс цахилгааны болон холбооны шон, мал сүрэг, ан амьтан шатах тохиолдол гардаг.

Салхины хүч ширүүсэх тусам их хэмжээний талбайг хамран шатаж байгаа түймрийн дөлний өндөр нь 1.0- 1.5 м хүрч маш халуун илч угаа гарах тул гар аргаар цохиж унтраах боломжгүй болдог. Салхины хурд 20 м/с их байх тохиолдолд агаарын босоо урсгалаар шатаж байгаа өвс ургамал, аргал хомоол 200 м түүнээс хол зайд шидэгдэж шинээр түймрийн голомт бий болдог онцлогтой⁵⁰

Гал түймрийн нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд үзүүлэх нөлөө.

Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар аймгуудад 2013-2022 онд гарсан ой хээрийн түймрийн судалгаа⁵¹

ЗҮҮН БҮСИЙН АЙМГУУДАД ТОХИОЛДСОН ОЙ, ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН НЭГДСЭН МЭДЭЭ																
д/д	Он	Тохiolдлын тоо	Хамарсан тоо		Нэрвэгдсэн хүн			Хорогдсон, устгасан мал, амьтан	Шатсан гэр, орон сууц, барилга	Шатсан талбай /м2/га/	Учирсан хохирол /сая.төг-өөр/	Зарцуулсан зардал /сая.төг-өөр/	Ажилтасан хүч хэрэгсэл		Аварсан	
			аймаг, нийслэл	сум, дүүрэг	Нийт	Нас барсан	Түлэгдсэн, бэртсэн, өвчилсөн, хордсон						Хүн	Техник	Хүн	Эд хөрөнгө /сая.төг/
1	2022	87	3	29	0	0	0	75	7	574836.7	4391.3	72.03	2314	449	2	119.35
2	2021	48	3	25	0	0	0	0	0	273666	2280.7	7343.8	2005	346	0	0
3	2020	27	3	11	0	0	0	0	2	92202.556	1713.3	142.9	337	43	0	1275.3
4	2019	46	3	5	0	0	0	0	3	576376.42	53729.273	66.878	4131	464	0	0
5	2018	37	3	16	0	0	0	0	6	554465	2340.876	20.045	1094	177	0	0
6	2017	84	3	20	0	0	0	0	12	50580.264	2541.875	86.723	928	150	0	0
7	2016	85	3	5	9	3	6	3207	31	28526.8	5294.3	45.6	3583	458	0	0
8	2015	138	3	9	25	0	25	12994	232	1993959.7	77870.2	251.3	13387	2145	0	0
9	2014	43	1	0	11	1	10	3662	60	44940.1	1421.4	2291	655	45	0	0
10	2013	69	1	0	2	2	0	24	9	32987.6	3533.3	444.5	3555	616	0	0
Бүгд		664			47	6	41	19962	362	4222541.14	155116.524	10764.8	31989	4893	2	1394.65

Зөвхөн 2015 онд Зүүн бүсийн 3 аймагт сүүлийн 10 жилд 664 удаа ой, хээрийн түймэр гарч, давхардсан тоогоор 120 сумын нутгийг хамран, ой, хээрт 4222541.14 га бэлчээр, 362 гэр, орон сууц, 19962 мал, ан амьтан, нас барсан 6, түлэгдэж, бэртэн 41, нийт 47 хүн түлэгдэж, бэртсэн, 155116.524 сая төгрөгийн хохирол гарч, түймэр унтраахад бензин шатахуун, хоол хүнс бусад бүгд 10764.8 сая төгрөгийн зардал гарсан байна. Түймэр унтраахад 31989 хүн, 4893 машин техник хамрагджээ.

Эдгээр тоо баримт, судалгаанаас үзэхэд гал түймэр нь нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд хэчнээн их хор нөлөөтэй болох нь тодорхой харагдаж байна. Түймэр нь хүний амь нас, эрүүл мэндийг хохироож нөхөж баршгүй хохирол учруулдаг бөгөөд иргэд, малчдын

⁵⁰ Дорнод Монголын Биологийн төрөл зүйл төсөл (Сумын гал түймрийн менежментийн загвар) Чойбалсан хот 2002.

⁵¹ Зүүн бүсийн төв Дорнод аймгийн Онцгой байдлын газрын ой, хээрийн түймрийн судалгаа 2023

гэр, байшин, хашаа, мал, үйлдвэрлэлийн барилга зэрэг өмч хөрөнгийг нь шатаан устгаж ядууралд оруулдаг нийгмийн ноцтой сөрөг үр дагавартай байдаг.

Малын бэлчээрийн өвс ургамал шатсанаас бэлчээрийн тэжээлийн нөөц хомсдож мал аж ахуйд сөрөг нөлөө үзүүлдэг, харин байгаль орчинд түймрийн үзүүлэх нөлөөлөл нь сөрөг болон эерэг талуудтай байдаг гадаадын зарим орны туршлагаас үзэхэд хэт олон жил гал түймэр гараагүй тохиолдолд хур хагд өвс их хэмжээтэй хуримтлагдсанаас шатах материалын нөөц ихсэж, хэрэв түймэр гарвал унтраахад бэрхшээлтэй, хор хохирол ихтэй болдог тул зориуд хяналттайгаар тодорхой хугацаанд хэсэгчлэн шатаах арга хэмжээ авдаг байна.

Томоохон нутаг дэвсгэрийг хамарсан хүчтэй түймрийн үед ан амьтан түймэрт шатах, байршил нутгаасаа дайжих зэрэг сөрөг үр дагавар гардаг. Намар гарсан түймрийн улмаас мал сүрэг болон туурайтан амьтад ялангуяа цагаан зээр өвлийн бэлчээргүй болж тэжээлийн дутагдалд ордог.

Гал түймрийн өнөөгийн менежментийн сул талууд:

Шадар сайдын 2017 оны 75 дугаар тушаалын 1 дүгээр хавсралтаар Мэргэжлийн ангийн дүрэм батлагдсанаар Ерөнхий зориулалтын мэргэжлийн ангийн бие бүрэлдэхүүнийг суманд 66-аас доошгүй хүнтэй байхаар тусгаж өгсөн ч засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн үндсэн нэгж болох сум багийн түвшинд хараахан бүрэлдэж амжаагүй байна. Сумын хэмжээнд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, гарсан түймрийг шуурхай унтраах ажлыг зохион байгуулах уг асуудлыг сумын Засаг дарга, СОКомисс орон тооны бус байдлаар зохион байгуулж байна.

Сум багийн түвшинд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх, түймэртэй тэмцэх үйл ажиллагааны төлөвлөлт чанаргүй, хэн хэдийд юуг яаж хийх ёстойг сайн мэдэхгүй, энэ талаар тогтсон нарийн дэг журам дутагдалтай байна. Сумын ОК зарим үйл ажиллагааг төлөвлөдөг боловч түүнийг хэрэгжүүлэх санхүүгийн баталгаа болох төсвийг төлөвлөж батлуулах асуудалд сул анхаарч иржээ.

Түймрээс урьдчилан сэргийлэх болон унтраах үйл ажиллагааны зардлыг төлөвлөөгүй, шатах тослох материал, хоол хүнс, ялангуяа гал унтраах анхан шатны багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж худалдан авах санхүүгийн эх үүсвэргүйгээс түймрээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохих шаардлагын түвшинд хийхгүй, түймрийг эрт илрүүлж хохирол багатай шуурхай унтрааж чадахгүй байна.

Гарсан түймрийг шуурхай унтраах бэлтгэл, зохион байгуулалт хангалтгүйгээс цаг ихээхэн алдаж, түймрийг өргөжүүлэн газар авхуулж, аймаг сум дамжуулан алддаг, заримдаа хөрш зэргэлдээ улсын хилийг давуулдаг явдал гарсаар байна.

Сум багийн удирдлагууд түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд гол анхаарлаа хандуулж, шаардлагатай хөрөнгө зардлыг гаргахгүй, түймэр нэгэнт гарсан хойно нь гэнэт ухаарч, унтраах үйл ажиллагаанд ихээхэн үргүй зардал гаргадаг явдал өнөөгийн гал түймрийн менежментийн сул талуудын нэг мөн.

Ой, хээрийн түймрээс хамгаалах тухай хууль тогтоомжуудаар хүлээсэн үүргийг нь аж ахуй нэгж, байгууллага, айл өрх, иргэн бүрд сурталчилж ойлгуулах, хуулийн хэрэгжилтэд тавих хяналт шалгалтыг зохион байгуулах, илэрсэн зөрчил дутагдлыг тухай бүрд арилгуулах, зөрчил гаргагчидтай хариуцлага тооцож нийтэд ил тод мэдээлэх ажил зохих түвшинд хийгдэхгүй байна.⁵²

⁵² Дорнод Монголын Биологийн төрөл зүйл төсөл (Сумын гал түймрийн менежментийн загвар) Чойбалсан хот 2002.

Гал түймрийг хохирол багатай, шуурхай унтраах үйл ажиллагаа:

Гал түймэр унтраах үйл ажиллагаанд түймэр гарсныг илрүүлэхээс эхлээд түүнийг унтрааж дуусах хүртэл авсан бүх арга хэмжээ багтана. Түймэр гарсныг цаг алдалгүй илрүүлэн, хурдан мэдээлж, унтраах арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулж чадсан эсэхээс түймэртэй тэмцэх ажлын үр дүн шалтгаалах ба ой, хээрийн түймрийг гарч байгаа эхний үед унтраах нь хамгийн хялбар байдаг.

Нэгэнт гарсан түймрийг хугацаа алдалгүй, цаг тухайд нь хурдан шуурхай илрүүлж, унтраах анхны арга хэмжээг багийн Засаг дарга, тухайн багийн малчид иргэдтэй хамтран авах ёстой.

Багийн Засаг дарга буюу хэсгийн ахлагч нь малчдынхаа нутаглаж байгаа байршлыг ойролцоо хариуцсан газар нутагт нь гарсан түймрийг түргэн шуурхай унтраах ажлыг эхлүүлэхийн хамт сумын онцгой комисст утсаар болон биеэр мэдээлэл өгнө.

Ой, хээрийн түймрийг унтраах ажлыг зохион байгуулж байгаа удирдагч нь түймрийн цагийн байдлыг тодорхойлон, үнэлэлт, дүгнэлт өгч, газар орны бартаа, зам, гол мөрөн, түймэр тархах чиглэл, гол хүчээ хаана байгуулах талаар шийдвэр гарган, түймэр унтраах хэсэг, бүлгүүдийг шуурхай оновчтой зохион байгуулж ажиллана.

Түймэр унтраах ажиллагааны үе шатууд

- Түймрийн тархалтыг зогсоох
- Түймрийг унтрааж цурамд оруулах
- Түймрийн цурав доторх галыг унтраах
- Түймрийн цурвын манаа

Түймрийн тархалтыг зогсоох. Ой, хээрийн түймрийн унтраахдаа салхины хүчнээс хамаарч унтраах аргыг сонгоно. Салхины хүч их бол асаж байгаа салхины чиглэлийн дагуу хажуу болон ар хэсгээс нь эхлэн цохиур буюу үлээгч аппарат, ус шүршигч ашиглан унтраах арга хэрэглэнэ.

Түймрийг унтрааж цурамд оруулах. Түймрийн цурмын захаар асаж байгаа цог нурмыг цэвэрлэж, цурмын гүн тийш шүүрдэх, цурмын захад ойр уугьж байгаа хожуул, хомоол, үндсийг ус болон шороогоор сайтар унтраах шаардлагатай.

Түймрийн цурав доторх галыг унтраах. Цурвын захад асаж байгаа мод, унанги мод зэргийг унтрааж шаардлагатай бол хөрөөдөж цурвын гүнд оруулан аюулгүй арга хэмжээг авч уугьж буй хомоол, үндэс, бут салхинд асаж түймэр дахин дэлгэрэх аюултай байдаг тул сайтар цэвэрлэж унтраах хэрэгтэй.

Түймрийн цурмын манаа. Ой, хээрийн түймрийн үед үндэс, хомоол, хожуул, хөрсөн доогуур асч, түймрийн цурамын гадна талд шинээр цурам үүсэх, мөн шатаж байгаа мод унаж шинээр түймэр гарах зэрэг шалтгаанаар дахин дэлгэрдэг тул 3-8 хоногоор харуул манаа гаргах нь дахин түймэр гаргахгүй юм⁵³.

⁵³ А.Бадамдорж. Ой, хээрийн түймрийг унтраах арга зүйн зарим асуудал (Дорнод аймгийн жишээн дээр) 2015

Хээрийн түймэрт гарч байсан алдаа дутагдал, ололттой талуудыг сум орон нутаг болон Онцгой байдлын газрын түймэрт ажиллах хүн хүч, техник хэрэгсэл, томилолт, цалин хөлс, шатахуун, хоол хүнс, орон нутгийн газар зүйн байршил, онцлогт харьцуулалтын аргаар дүн шинжилгээг хийсэн болно. Дээрх харьцуулалтын арга дээр мөн ахуйн гал түймрийн чөлөөт шаталга, хүрэлцэн очих хугацааг тооцож гаргадаг аргачлалын дагуу хээрийн түймрийн чөлөөт шатлагийн дундаж хугацааг тооцож гаргасан. Уг тооцооноос ой, хээрийн түймрийг богино хугацаанд унтраахад зарцуулах зардал, хохирлыг багасгах нь сумын мэргэжлийн ангийн чадавхтай холбоотой гэдгийг харж болно.

ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ЧӨЛӨӨТ ШАТЛАГЫН ТООЦОО

$$t_{ч.ш}=t_m+t_{ц.т}+t_{бб}+t_o$$

$t_{ч.ш}$ =чөлөөт шатлага

t_m =Мэдээ авах, өгөх хугацаа

$t_{ц.т}$ =Яаралтай цуглар дохиогоор ажиллах хугацаа

$t_{бб}$ = Бэлэн байдал хугацаа

t_o = Замд явах хугацаа

Тайлбар:

t_m = 1. Хяналтгүй шатах шатлагын процесс /10-30мин/ 15¹

2.хэн нэгэн харсан /5-10мин/ 5¹

3.утасны сүлжээтэй /2-5мин/3¹

4.утасны сүлжээгүй

5.морьтой тодорхой зайнаас хамаарч /5-20мин /10¹

5.техник хэрэгсэлтэй /5-10мин /5¹

t_m = түймрийг анх харсан иргэн 1+2+3 бол =23мин

түймрийг анх харсан иргэн 1+2+4 бол 30мин

түймрийг анх харсан иргэн 1+2+5 бол 25мин

дундаж хугацаа 25 мин

Мэдээг сум, аймаг орон нутгийн удирдлага

Онцгой байдлын газарт мэдээлэх

$t_{ц.д}$ - Цуглар дохиогоор ажиллах хугацаа

$t_{дха}$ -ОБГ-н Дуудлага хүлээн авагчид мэдээллэх хугацаа

$t_{обг}$ удирдлага- Дуудлага хүлээн авагчаас ОБГ-н удирдлагуудад танилцуулах хугацаа

$t_{с/захирагч}$ - ОБГ-н түймэр унтраах, аврах анги, Эрэн хайх, аврах ангиудад ЯЦ дохиогоор цугларах мэдээлэл хүргэх хугацаа

$t_{с/т}$ ЖАГСАХ- ЯЦ дохиогоор ирсэн салаа, бүлгийн алба хаагчид жагсаж үүрэг чиглэл авах.

$$t_{ц,д} = t_{дха} + t_{обг \text{ удирлага}} + t_{с/захирагч} + t_{с/т \text{ ЖАГСАХ}}$$

тайлбар:

1. $t_{дха}$ = мэдээллийг хүлээн авах
2. удирдлагад танилцуулах /2-4мин/ 3 мин
3. С/захирагч нар — ЯЦ зарлах —————> /15-30мин/ 15 мин
4. Салаа, тасаг жагсах /5-10мин/ 5 мин

$$t_{ц,а} = 3\text{мин} + 3\text{мин} + 15\text{мин} + 5\text{мин} = 26\text{мин}$$

Дундаж хугацаа 26 мин

$$t_{б.б} = t_{б/зэв} + t_{ХАБ\text{заавар}} + t_{автомашин \text{ шат}}$$

$t_{б/зэв}$ - автомашинд гал унтраах багаж зэвсэглэмж ачиж байршуулах /5-8мин/ (6мин)

$t_{заавар}$ - алба хаагчдад ХАБЭАД-н зааварчилгаа өгөх /5-10мин/ (7мин)

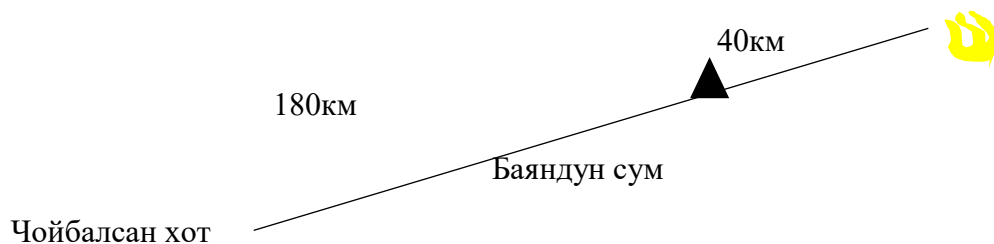
$t_{шат}$ - автомашин шатахуун цэнэглэх /5-10мин/ (8мин)

$$t_{в \text{ в}} = 6\text{мин} + 7\text{мин} + 8\text{мин} = 21\text{мин}$$

дундаж хугацаа 21мин

$$t_{ч \text{ ш}} = t_{м} + t_{ц,т} + t_{б \text{ б}} + t_{о}$$

$$t_{ч \text{ ш}} = 25\text{мин} + 26\text{мин} + 21\text{мин} + 188\text{мин} = 260\text{мин} = 4 \text{ цаг } 20 \text{ мин}$$

$$T_o = \frac{220\text{км} \cdot 0.60}{70\text{км/цаг}} = 188\text{мин} \text{ ОБГ Шуурхай албаны автомашины хүрэлцэн очих хугацаа}$$

Сумаас мэргэжлийн анги, дайчилгаа, иргэдийн бүлэг хүрэлцэн очих хугацаа

$$T_o = \frac{40\text{км} \cdot 0.60}{70\text{км/цаг}} = 34\text{мин} \text{ Сумаас мэргэжлийн ангийн бүлэг хүрэлцэн очих хугацаа}$$

$$t_{ч \text{ ш}} = t_{м} + t_{ц,т} + t_{б \text{ б}} + t_{о}$$

$$t_{ч \text{ ш}} = 25\text{мин} + 26\text{мин} + 21\text{мин} + 34\text{мин} = 106\text{мин} = 1 \text{ цаг } 46 \text{ мин}$$

Харьцуулалт - Сумын давуу тал:

1. Хүрэлцэн очих хугацаа бага.
2. Газар орноо мэднэ./гол, нуур цөөрөм, зам, уул хад, жалга дов, бэлчээр г.м/

- 3.Хоол хүнс хангагдах боломжтой.
- 4.Айл өрх, өвөлжөө, гэх мэт аварч гаргах айл, өрх, мал амьтан мэддэг.
- 5.Ажиллах хүн хүч ихтэй.

Сумын дутагдалтай тал:

- 1.Багаж зэвсэглэмж байхгүй. /цөөн тооны/
- 2.Тусгай автомашин байхгүй.
- 3.Цалин хөлс, урамшуулал байхгүй.
- 4.Аюулгүй байдлыг хангах тусгай хувцас хэрэглэл байхгүй.

Аймгийн Онцгой байдлын газрын давуу тал:

- 1.Тусгай автомашин, багаж зэвсэглэмжтэй /үлээгч аппарат, рло, цуравдагч, цохиур, тросон шүүр г.м/
- 2.Сансарын болон үүргэвчин холбооны хэрэгсэлтэй./ириудум/

Аймгийн Онцгой байдлын газрын дутагдалтай тал:

- 1.Хүрэлцэн очих хугацаа их зарцуулдаг.
- 2.Газар орон мэдэхгүй.
3. Шатахууны хомсдолтой.
- 4.Хоол хүнс байхгүй.
- 5.Ажиллах хүн цөөхөн./1 бүлэг 12 хүнтэй/

Дээрх харьцуулалтын аргаас харахад сумын мэргэжлийн ангийн дутагдалтай талыг сайжруулахад ой, хээрийн түймрийг цаг алдалгүй хохирол багатай унтраах нөхцөл бүрэн байна гэж харж болохоор байна.

Дүгнэлт

Иймд сургалт явуулан олон нийтийн мэдлэгийг дээшлүүлэх замаар урьдчилан сэргийлэх, орон нутгийн түвшинд мэдээлэл солилцоог боловсронгуй болгож хяналтгүй түймэр тархах эрсдэлийг бууруулах, хамтын ажиллагааг сайжруулах, түймрийн аюулыг арилгах техникийн хангамжийг сайжруулах, ой хээрийн түймрийн гамшгийн эрсдэлийн менежментийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Дорнод Монголын Биологийн төрөл зүйл төсөл (Сумын гал түймрийн менежментийн загвар) Чойбалсан хот 2002.
2. Мэргэжлийн ангийн дүрэм 2017.
3. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль 2017.
4. Зүүн бүсийн төв Дорнод аймгийн Онцгой байдлын газрын ой, хээрийн түймрийн судалгаа 2023.
5. А.Бадамдорж. Ой, хээрийн түймрийг унтраах арга зүйн зарим асуудал (Дорнод аймгийн жишээн дээр) 2015.

ГАЗРЫН ТОСНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ АГУУЛАХ БОЛОН ШАТАХУУН ТҮГЭЭХ СТАНЦЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН АЮУЛЫГ ҮНЭЛЭХ АРГА ЗҮЙ

ДХИС-ийн магистрант, хошууч М.Мөнхбат

Хураангуй. Монгол Улсын хүн амын төвлөрөл болон эдийн засгийн өсөлтийг дагаад гал түймрийн тоо, хохирлын хэмжээ жил бүр өсөн нэмэгдсээр байгаа энэ цаг үед гарч болох эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх арга замыг судлан тодорхойлохыг зорилоо.

Түлхүүр үгс: Газрын тосны бүтээгдэхүүн, шатахуун түгээх станц, гал түймэр, аюул, эмзэг байдал, эрсдэл, үнэлгээ.

Оршил

Монгол улсын хөгжлийн чиг хандлагад нөлөөлөх стратегийн ач холбогдол бүхий бүтээгдэхүүний нэг нь газрын тосны бүтээгдэхүүн бөгөөд эдийн засгийн суурь үнийг бүрдүүлэгч, импортоос бүрэн хамааралтай бөгөөд түлш эрчим хүчний аж үйлдвэрийн гол бүрэлдэхүүн хэсэг болдог. Сүүлийн жилүүдэд түлш шатахууны эрэлт хэрэгцээний байнгын өсөлт нь юун түрүүнд авто тээврийн хэрэгслийн тоо огцом өссөнтэй холбоотой. Түүнээс гадна уул уурхай ба хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжиж байгаатай холбогдон түлш шатахуун тэр дундаа дизель түлшний хэрэглээ огцом нэмэгдэж байна. Монгол Улсын газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ цаашид жилд 10 хувийн өсөлттэй өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна.

Гал түймрийн аюултай эмзэг байдал үүсгэж байгаа орчин

Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын гал түймрийн аюулгүй байдлыг хангахад нутаг дэвсгэрт орших объектуудын аюулгүй байдлыг хангах нь нэн чухал юм. Үүнд:

- Ерөнхий төлөвлөлт
- Ачиж буулгах байгууламж
- Насосын станц
- Дамжуулалтын шугам хоолой
- Нутаг дэвсгэрт байрлах объект г.м

ШТС-ыг суурин, зөөврийн, хөдөлгөөнт гэж 3 ангилдаг байна. Хот суурин газар, авто замын дагуу суурин ШТС-ыг байрлуулах ба барилга байгууламж нь гал тэсвэршилтийн II-оос доошгүй зэрэглэлтэй байхаар тодорхойлогдсон байдаг.

Зураг 1. Шатахуун түгээх станцын схем зураг

Барилгын материалын хийц бүтээцийн галын аюултай эсэхийг, физик химийн шинж чанараар нь, шатдаг, шатдаггүй, уугин шатдаг, хортой утаа гаргадаг чанаруудаар ангилан хувааж үзэж болно. Үүнийг хүснэгт-1-ээс: шатах чадвар, дөллөж авалцан асах чадвар, гадаргуу дээрх дөлний тархалт, утаа үүсэх чадвар ба хордуулах чанар зэргийг харж болно.

Хүснэгт-1. Шатах чадвар

Барилгын материалын галын аюулын шинж чанар	Материалын төрөл		Барилгын материалын галын аюулын шинж чанар нь галын ангилал, бүлгээс шалтгаалана					
			КМО	КМ1-бага зэрэг	КМ2-дунд зэрэг	КМ3-ердийн шатдаггүй/хэвийн/	КМ4-хялбархан шатдаггүй/хүчтэй/	КМ5-хялбархан шатдаггүй/шатахгүй/хурд өндөртэй/
Уугин шатдаг, шатдаг, шатдаггүй материалын төрөл	Шатдаггүй	Чулуун хөвөн, шил	Шатдаггүй	Муу Ш1	Дунд Ш1	Ердийн шатдаггүй ЕШ2	Хял Ш3	Хял-хурдтай Ш4
	Муу шатдаг	Гипсон хавтан, шахмал картон						
	Шатдаг	Хуван цар төрлий						

		Н хавтан						
Шатдаг удаан шатдаг	Үртэс, шилэн хөвөнтэй холисон хавтан, Мөн хялбар шатдаг хар цаас			Ш1- Бага зэрэг шатдаг	Ш2- дунд зэрэг шатдаг	Ш2- дунд зэрэг шатдаг	Ш2- дунд зэрэг шатдаг	Ш3- хялбар хан шатдаг
Утаа үүсгэн шатдаг	Утаа бага гаргах полистролбетон , утаа гаргадаг хавтан			У2- Дунд зэргийн утаа ялгаруулах чадвартай	У2- Дунд зэргийн утаа ялгаруулах чадвартай	У3- Дунд зэргийн утаа ялгаруулах чадвартай	У3- Дунд зэргийн утаа ялгаруулах чадвартай	У3- Дунд зэргийн утаа ялгаруулах чадвартай
Хортой утаа үүсгэгч материал	Бага аюултай цаас /Онц аюултай/ төрөл бүрийн полимер материал			Х2- дунд зэргийн аюултай	Х2- дунд зэргийн аюултай	Х2- дунд зэргийн аюултай	Х3- өндөр зэргийн аюултай	Х4- Онцгой аюултай
Галын дөл гаргаж дөллөн шатаж тархах				ТҮ1- Дөллөн тархдаггүй	ТҮ1- Дөллөн тархдаггүй	ТҮ2- Бага зэрэг дөллөн тархдаг	ТҮ2- Бага зэрэг дөллөн тархдаг	ТҮ4- Дөллөн шатаж тархдаг

Газрын тосны бүтээгдэхүүнийг түгээх ШТС нь галын аюулгүйн норм дүрмээр далд савны парк, орлого буулгах, автомашинд шатахуун түгээх талбайнуудын орчин нь галын аюулгүйн норм дүрмээр В-1, В-I нь галын ангиллын тэсэрч дэлбэрэх бүсэд багтдаг болно.

ШТС-ын эмзэг байдлын бүс нь далд сав, тоног төхөөрөмж, техник хэрэгслийн эргэн тойрны орон зайд үүсгэж байгаа хий уур нь, агаартай холилдон холимог хий үүссэн байдаг тул энэ нь аюултай орчин юм. Энэ орчныг 3 хэмжээст бүсээр илэрхийлэгдэг байна.

ШТС-ын нутаг дэвсгэрийн, барилга байгууламжийн хамаарал бүхий орон зайг галын болон тэсрэх аюултай байдлаар нь 3 бүс болгон хуваана. Үүнд:

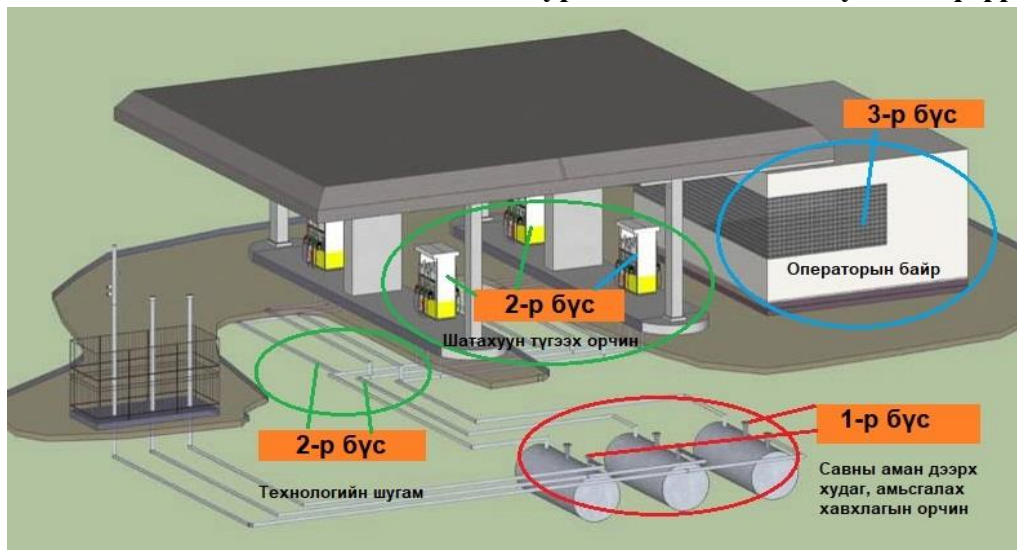
1-р бүс. Байнгын тэсрэлтийн аюултай орчин.

2-р бүс. Үйл ажиллагааны үед тэсрэмтгий холимог үүсч болзошгүй орчин.

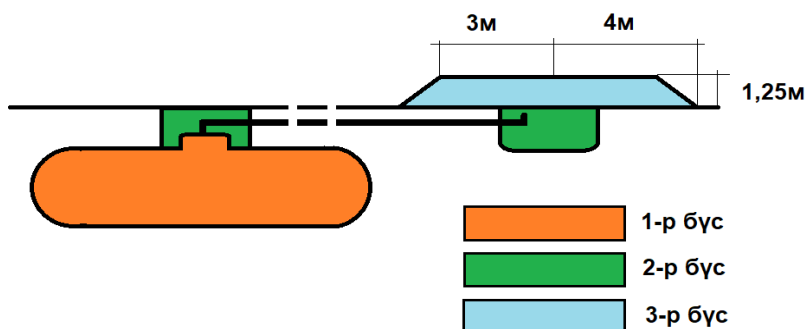
3-р бүс. Осол гэмтлийн үед үүсдэг тэсрэмтгий холимог хийн орчин.

Энэ орон зайн бүсийг Монгол улсын Үйлдвэр худалдааны сайдын 2002 оны 27 тоот тушаалаар батлагдсан ШТС-ын галын аюулгүйн дүрэм, Английн АРЕА/ІР- ийн зөвлөмж зэргийг үндэслэн тооцсон байдаг.

Зураг 2. ШТС-ийн аюултай бүсүүд

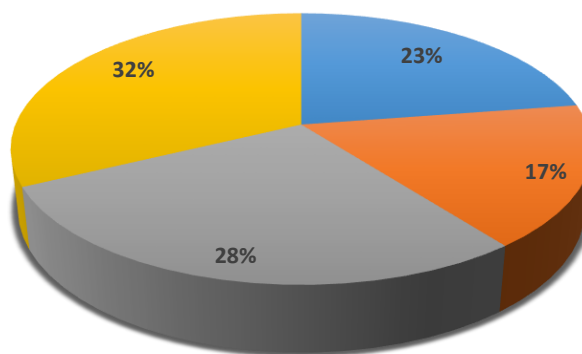
Далд савны орчинд үүсдэг хийх холимгийн орон зайн бүсчлэл доорх зургаас харна уу.

Шатамхай шингэн хадгалах сав нь газрын гүнд байхдаа газрын гүний динамик үйлчлэл болон газар хөдлөлийн чичирхийллийн тодорхой хүчийг чадвартай байдаг нь давуу тал юм.

Богино хугацаанд эрчимжил ихтэй борооноос эсвэл урт үргэлжлэн хайлах мөсний улмаас усны төвшин түргэн зуур богино хугацаанд эрч нь н туу жалгыг, даван хальж газрын гадарга дээгүүр урсан ШТС-ын далд сав парк цас. орлого, зарлагын худаг руу дамжин орсноор тухайн устай шатахуун савнаасаа хальж урссанаар их хэмжээний талбайг галын аюулын эмзэг байдалд хүргэдэг. Шатахууны хувийн жин нь усны хувийн жингээс хөнгөн тул усны мандал дээгүүр хавж байхдаа гал авалцах магадлал өндөр юм. Харьцангуйн нягт, харьцангуй хувийн жин гэсэн нэгж ухагдахуунаар аливаа бодисын физикийн шинжийг илэрхийлдэг болно. (бензиний шаталтын тархалтын хурд $10 \text{ кг/м}^3/\text{сек}$).

Гамшгийн өмнөх төвшинд авч үзвэл шатахууны агуулах болон шатахуун түгээх станц нь болзошгүй техникийн холбогдолтой ослоос урьдчилан сэргийлсэн бэлэн байдлын төлөвлөгөөтэй байхаас гадна техник технологийн аюулгүй ажиллагаа, галын аюулгүй байдлыг сайтар хангасан аливаа осол гарах тохиолдолд байнгын бэлэн байдалтай байх шаардлагатай.

- Засварын аюулгүй ажиллагааг сахиагүй
- Шатахуун давуулан асгаснаас
- Цахилгаан тоноглолын тэсрэлтээс хамгаалах битүүмжлэл мүүдсан
- Автомашин шатахуунаар цэнэглэх үеийн аюулгүй ажиллагааны дүрэм зөрчсөнөөс

Зураг 4. ШТС дээр гал гарах тохиолдлыг хувиар үзүүлсэн байдал

Газрын тосны бүтээгдэхүүний үндсэн үзүүлэлт:

Газрын тосны бүтээгдэхүүний галын аюулын үндсэн үзүүлэлт нь авалцан асах температур, өөрөө авалцан асах температур, дөл тархах хязгаарын температур, дөл тархах хязгаарын концентраци зэрэг болно. Энэхүү үндсэн үзүүлэлтүүдийг урьд өмнө туршилт судалгааны үр дүнд гаргасан бөгөөд манай улсад их хэмжээгээр ашиглагддаг бүтээгдэхүүний үзүүлэлтийг дараах хүснэгтээс харж болно.

Хүснэгт 2. Газрын тосны бүтээгдэхүүний галын аюулын үзүүлэлт

Газрын тосны бүтээгдэхүүний төрөл	Шатах ангилал	Температур °C		Дөл тархах хязгаарын температур °C		Дөл тархах хязгаарын концентраци %	
		Авалцан асах	Өөрөө авалцан асах	Доод	Дээд	Доод	Дээд
1	2	3	4	5	6	7	8
Бензин							
Онгоцны түлш	ХАА	-37	440	-37	-17	1,3	8,0
А-80	ХАА	-27	-	-	-	0,76	5,16
АЙ-92	ХАА	-32	-	-	-	0,76	5,16
АЙ-95	ХАА	-39	-	-	-	0,76	5,16
Дизель түлш							
А, Гост 305-82	ХАА	37	333	35	75	-	-

- Тайлбар: ХАА-Хялбар авалцан асах шингэн

Газрын тосны бүтээгдэхүүн нь гал түймрийн эрсдэлд өртөх магадлал өндөр, гал түймэр гарсан тохиолдолд ихээхэн хэмжээний хохирол дагуулдаг учраас энэхүү эрсдэлийг Улаанбаатар хотын Сонгинохайрхан дүүргийн Толгойт дахь газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын гал түймрийн эрсдэлийн тооцооллыг хийсэн.

80%-ийн дүүргэлттэй 5000 м³ багтаамжтай АИ-92 бензин бүхий резервуар шатлагд өртөж улмаар дэлбэрэлт болсон тохиолдолд 100м, 200м, 300м, 400м, 500 м тутамд үйлчлэх дулааны цацрагийн хэмжээг тодорхойлбол: шингэн төлөв дахь нягтрал 798 кг/м³.

Дэлбэрэлт болсон тохиолдолд өндөр температур бүхий бөмбөлөг үүсэх бөгөөд цацагдах шингэний жинг тодорхойлбол:

$$m = V \cdot \rho = 5000 \cdot 798 \cdot 0,8 = 3,2 \cdot 10^5 \text{ кг},$$

V - резервуарын эзлэхүүн, м³ (V = 5000 м³);

ρ - шингэн төлөв дахь нягтрал, кг/м³ ($\rho = 798 \text{ кг/м}^3$);

a - резервуарын дүүргэлтийн төвшин (a = 0,8)

Тухайн үүссэн бөмбөлгийн идэвхтэй диаметрийг тодорхойлбол:

$$D_s = 5,33 \cdot m^{0,327} = 5,33 (3,2 \cdot 10^5)^{0,327} = 714 \text{ м}.$$

Үүнээс өндрийг тооцвол $H = D_s / 2 = 357 \text{ м}$, цацрагийн үйлчлэх өнцгийн коэффициентийг олбол:

$$F_q = \frac{\left(\frac{357}{714} + 0,5\right)}{4 \left[\left(\frac{357}{714} + 0,5\right)^2 + (100/714)^2\right]^{1,5}} = 0,24$$

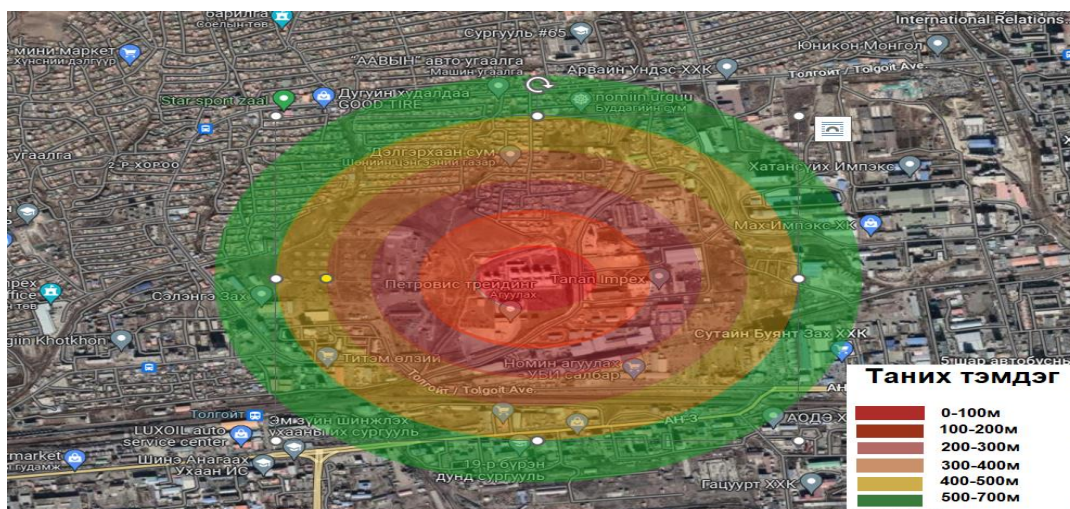
Агаар өнгөрүүлэх коэффициентийг олбол:

$$t = \exp \left[-7 \cdot 10^{-4} \left(\sqrt{100^2 + 357^2} - 714 / 1 \right) \right] = 2,4$$

80%-ийн дүүргэлттэй 5000м³ эзлэхүүн бүхий АИ-92 бензинтэй резервуар дэлбэрсэн тохиолдолд 100 метрийн радиуст үйлчлэх дулааны цацрагийг олбол:

$$q = 450 \cdot 0,24 \cdot 2,4 = 259,2 \text{ кВт/м}^2$$

Зураг 5. Толгойт дахь газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын АИ-92 бензин бүхий резервуар шатлагад өртөж дэлбэрэлт болсон тохиолдолд (100м, 200м, 300м, 400м, 500м) үйлчлэх дулааны цацрагийн хэмжээ.

200-500 метрт үйлчлэх дулааны цацрагийг тооцож олбол:

100 метрт-259,2 кВт/м²

200 метрт-210,87 кВт/м²

300 метрт-147,92 кВт/м²

400 метрт-89,3 кВт/м²

500 метрт-40,5 кВт/м² тус тус дулааны цацраг үйлчлэхээр байна.

Хүснэгт 3. Дулааны цацрагийн үйлчлэл

Өртөх зэрэг	Дулааны цацрагийн шууд үйлчлэл, кВт/м ²	Агуулахын ойр орчим байрлах айл өрх, албан байгууллагын аюулгүйн зайн хэмжээ, м
Хоромхон хугацааны мэдрэх үйлчлэлтэй	1,4	700
Хүн брезентэн хувцастай тохиолдолд аюулгүй	4,2	670
Ердийн хувцастай тохиолдолд 20 - 30 секунд дараа хөнгөн өвдөлт мэдрэгдэнэ.	7,0	650
Ердийн хувцастай тохиолдолд 15- 20 секунд дараа 1 дүгээр зэргийн түлэгдэлтэнд өртөнө.		
Ердийн хувцастай тохиолдолд 30-40 секунд дараа 2 дугаар зэргийн түлэгдэлт.		
15 минутын дараа даавуу, хөвөн зэрэг эд материал авалцан асна.		
Ердийн хувцастай тохиолдолд 3-5 секунд дараа хүчтэй өвдөлт мэдрэгдэнэ.	10,5	630
Ердийн хувцастай тохиолдолд 6 - 8 секунд дараа 1 дүгээр зэргийн түлэгдэлтэд өртөнө.		
Ердийн хувцастай тохиолдолд 12 - 16 секунд дараа 2 - дугаар зэргийн түлэгдэлтэд өртөө		
12%-ийн чийглэгтэй мод 15 минутын дараа авалцан асна.		
Будсан модон материалын гадаргуу авалцан асна.	17,0	550

Тооцоогоор гарсан үр дүнг харахад газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын ойр орчимд 700 метрээс дээш зайд суурьшлын бүсийг төлөвлөх шаардлагатай бөгөөд СХД-ийн 3-р хорооны агуулахын ойр орчим хэт их айл төвлөрсөн нь ихээхэн аюулыг дагуулж байна.

Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахад гал түймэр гарсан тохиолдолд дэлбэрэлтэд өртөх өрхийн тоог тооцож олоход ойролцоогоор 84 өрх хамрагдахаар байгаа бөгөөд нэг өрхөд ойролцоогоор 3 хун гэж тооцвол 252 хүн өртөхөөр байна. Энэхүү өртөх магадлал бүхий хүний тоо нь нийгэм эдийн засагт ихээхэн хохирол учруулахаар байна.

Дүгнэлт

Манай улсын эдийн засаг, уул уурхай, үйлдвэрлэлийн хурдацтай хөгжлийг дагаад газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ жил ирэх бүр өсөн нэмэгдэж байна. Монгол улсад газрын тосны бүтээгдэхүүний бизнес эрхэлж буй 100 гаруй аж ахуйн нэгж импортын үйл

ажиллагаа эрхлэн явуулж байгаагаас газрын тосны бүтээгдэхүүний төв агуулахын гал түймрийн эрсдэлийг тооцож үзлээ. Үр дүнг харахад газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын ойр орчимд 700 метрээс дээш зайд суурышлын бүсийг төлөвлөх шаардлагатай бөгөөд СХД-ийн 3-р хорооны агуулахын ойр орчим гэр хорооллын айл өрхүүд төвлөрсөн нь тухайн иргэдийн амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөнд ихээхэн хэмжээний гал түймрийн аюул учрах эрсдэлтэй анхааруулж байна.

Санал

Стратегийн ач холбогдол бүхий бүтээгдэхүүний гал түймрийн аюул, эрсдэлийг бууруулахад дараах арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэхийг зөвлөмж байна. Үүнд:

- Гэр хорооллын газар төлөвлөлт болон газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын байрлалыг галын аюулгүй байдлын тухай хууль, гамшгаас хамгаалах тухай хуульд шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тусгаж, хэрэгжилтийг хангах;
- Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын үйл ажиллагаанд тавих мэргэжлийн байгууллагуудын хяналтын үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх;
- Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулах, шатахуун түгээх станцад гал түймэр гарсан тохиолдолд хохирол багатай давах зорилгоор аврах гал унтраах ангиудын чадавхыг дээшлүүлэх, тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх;
- Улаанбаатар хотын салхины дээд хэсэг буюу Сонгинохайрхан дүүрэгт төвлөрсөн шатахууны агуулах, шатахуун түгээх станцуудыг шилжүүлэн байрлуулах арга хэмжээг шат дараатайгаар хэрэгжүүлэх;

Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын үйл ажиллагаа эрхлэгчид нь Болзошгүй гал түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэн түүнтэй тэмцэж чадавхыг нэмэгдүүлснээр учирч болзошгүй эрсдэлээс сэргийлнэ.

Эх сурвалжийн жагсаалт

- Гамшгаас хамгаалах тухай хууль. Төрийн мэдээлэл 2020.№23
- Галын аюулгүй байдлын тухай хууль. Төрийн мэдээлэл 2015 №28
- Газрын тосны бүтээгдэхүүний галын аюулгүй байдал. Ерөнхий шаардлага MNS 5282: 2003
- Галын аюулаас хамгаалах MNS нийтлэг асуудал. Галын ангилал, 4284:2017
- Пожарные риски. Динамика, удирдах, прогнозирование. Под ред. Н.Н. Брушлинского болон Ю.Н. Шебеко. - М.: ФГУ вниипо, 2007

БОЛЗОШГҮЙ НӨХЦӨЛД АРД ИРГЭДЭЭ ХАМГААЛАХ ХАМГААЛАЛТЫН ТОГТОЛЦОО

*Доктор, профессор П.Цэдэв
ДХИС-ийн магистрант ахмад Г.Балжинням*

Хураангуй:

Өнөөдөр дэлхий дээр дайн, дайн бүхий байдалд нэлээд улс орон байгаа бөгөөд цөмийн зэвсэгтэй орон гэхэд 10 гаруй, химийн зэвсэгтэй орон 30 гаруй, биологийн зэвсэг гэхэд дэлхий даяар тархаж байна. Чухамхүү цөмийн зэвсэг нэг цүнхэд, химийн зэвсэг хуруу шилэн дотор, биологийн зэвсэг захидлын дугтуй дотор багтаж, терроризмын аюул улс орон дамжин тархаж явна гэхэд хэлсдэхгүй.

Өнөөгийн нөхцөл байдлын аюулаас ард иргэдээ хамгаалах асуудал хурцаар тавигдсаар байна. Ийм үед хуучин байсан глобал асуудал болох иргэний хамгаалалт нь амин чухал сэдэв болох нь хэвээр байна.

Энэ хүрээнд орчин үеийн хөнөөх хэрэгслийн хөнөөл /цөм, хими, биологи/-ийн зэвсгээс ард иргэдийг хамгаалах тогтолцоо, судлаачдын судалгааны дүгнэлтийн талаар авч үзнэ.

Олон улсын Женевийн конвенцын баримт бичигт, иргэний хамгаалалтын тодорхойлолт, иргэний хамгаалалтын байгууллагуудын зорилго, үүргийг тодорхойлсон байдал, манай орны иргэний хамгаалалтын байгууллагын тогтолцоо, гүйцэтгэж байсан үүргийн талаар авч үзсний дээр цаашид хүн амаа хамгаалах тогтолцооны асуудлыг хөндсөн болно.

Түлхүүр үгс: Дайн, хөнөөх хэрэгсэл, иргэний хамгаалалт, тогтолцоо.

Үндсэн хэсэг

Батлан хамгаалахын сайд агсан Ш.Жадамбаа “Улс орны Батлан хамгаалах тухай асуудал бол төр, засгийн байнгын анхаарлын гол асуудал бөгөөд манай нийгэм, эдийн засгийн бүх салбарыг хамарч хэрэгждэг. Монголын айл өрх, иргэн бүртэй холбоотой чухал үйл хэрэг билээ” гэж үзсэн байдаг.

Өнөөдөр дэлхий дээр дайны халуун гал дүрэлзсээр л байна. Манайхан бүүр хэзээ ч ОХУ Украин улс хоорондоо дайтна гэж бодож төсөөлж байгаагүй байж болох юм. Тэгвэл одоо жил гаруй үргэлжилсэн энэ дайнд олон мянган цэрэг, иргэд дайны хөлд амь насаа алдаж байна. Одоо ОХУ Украины дайн хэзээ дуусах нь тодорхойгүй, бас ширүүсэх бол цөмийн зэвсэг хэрэглэхийг хэн ч үгүйсгэж чадахгүй байна.

Нөгөө талаар ОХУ хөрш Беларусь улсад тактикийн цөмийн зэвсгийн тусгай агуулахаа барьж дуусгана гэж саяхан ОХУ-ын Ерөнхийлөгч Владимир Путин мэдэгджээ. Орос цөмийн зэвсэг хадгалах боломжтой “Искандер” цогцолборыг Беларусьт аль хэдийн хүлээлгэн өгсөн гэж В.Путин 2023 оны 4 дүгээр сарын нэгэнд “Россия-24” сувагт ярилцлага өгөхдөө хэлсэн байна. Түүний хэлснээр, “Бид цөмийн зэвсгийг үл дэлгэрүүлэх гэрээг зөрчихгүйгээр Беларусийн нутаг дэвсгэрт тактикийн цөмийн зэвсгийг байрлуулахаар тохиролцсон” гэж “TASS” агентлаг В.Путиний хэлснийг эш татан мэдээлсэн байна. Дараа нь В.Путин Орос улс тактикийн цөмийн зэвсэг тээвэрлэх чадвартай 10 нисэх онгоцоо Беларусьт байрлуулсан гэж хэлснийг “TASS” мөн уламжилжээ. Москва дөрөвдүгээр сарын эхээр баг бүрэлдэхүүнийг сургаж эхэлнэ гэж В.Путин хэлээд, Орос улс

Беларусь дахь тактикийн цөмийн зэвсгийг хадгалах агуулахыг долоодугаар сарын 1 гэхэд барьж дуусгана гэж мэдэгджээ. Хоёр Солонгос улсын хоорондын харилцааны байдал таагүй хэвээр л байна. Энэ байдлаас үзэхэд цөм, хими, биологийн аюул (дайн)-тай тэмцэхэд ард иргэдээ хамгаалах арга хэмжээ чухал болох тодорхой асуудал болжээ.

Дайн байлдаан үл хүсэгч, төвийг сахисан Швейцарь бол улс төрийн төвч бодлоготой, гэхдээ дайны байдал бий болбол ард иргэдээ хамгаалах бүрэн тогтолцоотой дэлхийд гайхагдсан орон билээ. Энэ улс пуужингийн довтолгооноос хүн ам нь бараг бүрэн хорогдох, далдлах байраар хамгаалагдаж, газар доор үйлдвэрлэл үйлчилгээ явуулж чадна. Өөрөөр хэлбэл, бүрэн утгаараа иргэдээ хамгаалах иргэний хамгаалалтын тогтолцоотой орон билээ. Болзошгүй нөхцөл дайны үед ард иргэдээ нэг бүрийн болон нийтийн хамгаалах хэрэгслээр хангах, нүүлгэн шилжүүлэх гэсэн үндсэн гурван аргаар хамгаалах бөгөөд иргэдээ зарлан мэдээлэл хүргэх, сургаж бэлтгэх гээд олон үйл ажиллагааг явуулдаг.

Судлаачдын судалгааны материалаас үзвэл, орчин үеийн хөнөөх хэрэгслийн хөнөөлийн үед иргэний хамгаалалтын системгүй бол хүн амын 30 хувь амьд үлдэх бөгөөд цацрагаас хамгаалах, далдлах байр ашигласан тохиолдолд 50 хувь, харин хамгаалах байгууламж ашиглаж, үүн дээрээ нүүлгэн шилжүүлэлтийн аргыг хослон хэрэглэж чадвал хүн амынхаа 80 гаруй хувийг хамгаалах боломжтой гэж үзсэн байдаг. Энэ байдал нь ард иргэдээ тогтолцоотой байхыг нотлон харуулж буй хэрэг мөн.

Зарим улс төрч, судлаач нар Зэвсэгт хүчин гэх байх. Миний хувьд тэгэж бодохгүй байна. Зарим нь Онцгой байдлын ерөнхий газар гэж хэлбэл лавтай энэ үүргийг гүйцэтгэж байгаа байгууллагын хуульд ийм ямар ч заалт байхгүй.

Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хуульд “Зэвсэгт хүчний үндсэн чиг үүрэг нь эх орныхоо тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн, халдашгүй дархан байдлыг гадны зэвсэгт халдлага, түрэмгийллээс өөрийгөө хамгаалах явдал мөн”⁵⁴ гэж тодорхойлон заасан бөгөөд энэ үүргээ л биелүүлнэ. Өөрөөр хэлбэл, улс орныхоо нутаг дэвсгэрийг хамгаалахад операц, байлдааны ажиллагаа л явуулна гэж ойлгож байна. Дайн, дайн бүхий байдлын үед Зэвсэгт хүчин дайсан эсрэг талтайгаа л байлдах болохоос иргэний хамгаалалтын үүргийг огтхон ч гүйцэтгэдэггүй юм. Харин тайван цагт “аливаа хөнөөх хэрэгслийн хөнөөлийн голомтод байгаа хүн ам, эд юмсыг аврах, хор уршгийг арилгах”⁵⁵, “гамшгийн үед аврах, хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох, хүмүүнлэгийн тусламжийн үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх”⁵⁶ гэсэн заалттай энэ үүргээ биелүүлж байгаа.

Тэгвэл, улс орны төрийн бодлогын нэг үндэс нь дайн, дайн бүхий байдал үүссэн үед ард иргэдээ хамгаалах явдал мөн. Энэ үүргийг тухайн улс орны төрийн удирдлагын доор гүйцэтгэдэг үндсэн байгууллага нь иргэний хамгаалалтын байгууллага юм.

Чухамхүү манай оронд дайн, дайн бүхий байдал бий болсон тохиолдолд ард иргэдээ хамгаалах тийм иргэний хамгаалалтын систем алга байна гэхэд хилсдэхгүй. Улс орны иргэний хамгаалалтын систем нь хүн амаа хамгаалах аргатайгаа уялдсан тогтолцоотой байдаг юм. Женевийн конвенцын баримт бичигт, иргэний хамгаалалтын тодорхойлолт, иргэний хамгаалалтын байгууллагуудын зорилго, үүрэг, иргэний хамгаалалтын ажилтан гэж хэнийг хэлэх, түүний үүргийг хуульчлан тодорхойлсон байдаг.

Энэ конвенцид Иргэний хамгаалалт нь “Энгийн хүн амыг аюулаас хамгаалах дайны ажиллагааны буюу гамшгийн шууд хор уршгийг арилгахад түүнд туслах, түүнчлэн түүний

⁵⁴ Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хуулийн 6.1 заалт

⁵⁵ Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хуулийн 6.2.6 заалт

⁵⁶ Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хуулийн 6.2.7 заалт

энх тунх аж төрөхөд шаардагдах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн хүмүүнлэг зорилтыг хэсэгчлэн буюу бүрэн биелүүлэхийг” хэлнэ⁵⁷.

Иргэний хамгаалалт нь анхааруулах (зарлан мэдээлэл), нүүлгэн шилжүүлэх, хоргодох байр гаргаж, тэднийг тохижуулах, гэрэл далдлах арга хэмжээ авах, аврах ажлууд, анхны тусламж, эмнэлгийн үйлчилгээ, гал түймэртэй тэмцэх, аюултай бүсийг илрүүлэх, онцлон тэмдэглэх, халдваргүй болгох болон эмнэлгийн хамгаалалтын бусад төстэй арга хэмжээ, байр сууц болон хангалтыг яаралтай олгох, гамшиг тохиолдсон бүсэд сэргээн босгох болон дэг журам сахиулахад яаралтай тусламж үзүүлэх, нийтийн ахуйн шаардлагатай үйлчилгээг яаралтай сэргээх, цогцсуудыг яаралтай оршуулах, энх тунх байхад зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээг яаралтай сэргээх, төлөвлөлт, зохион байгуулалтаар хязгаарлахгүй эдгээр зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд ажлаа чиглүүлдэг юм.

Иргэний хамгаалалтын байгууллага гэж иргэний хамгаалалт гэсэн дээрх тодорхойлолтын зорилтуудыг биелүүлэх зорилгоор дайтаж буй улс орны эрх бүхий байгууллагуудаас олгосон бүрэн эрх бөгөөд зөвхөн эдгээр зорилтыг биелүүлэх зорилготой байгууллагууд болон зохион байгуулалттай бусад нэгжийг хэлнэ⁵⁸ гэжээ.

Иргэний хамгаалалт нь хөнөөх хэрэгслийн хөнөөл, гамшиг, ослын аюулаас хүн ам, эд хөрөнгийг урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээж босгох арга хэмжээний систем юм.

Манай орон тухайн үедээ ЗХУ (хуучин нэрээр) тусламжаар иргэний хамгаалалтын арга хэмжээг өөрийн орондоо хэрэгжүүлж чадсан юм. Тухайлбал, зарлан мэдээллийн системтэй, улсын удирдлагын байр, үйлдвэр, байгууллага бүр хоргодох, далдлах байртай, хүн нэг бүрийн хамгаалалтын хэрэгслээр хангагдсан, нүүлгэн шилжүүлэлтийн зам маршрут, хүлээн авах байр гээд боломжийн тоноглогдсон байртай байсан юм. Чухам ингэж байж л улс орон иргэдээ хөнөөх хэрэгслийн хөнөөл, томоохон аюулаас хамгаалж чаддаг байлаа. Харин өнөөдөр энэ арга хэмжээ байгаа юу гэвэл миний ойлгож байгаагаар бүрэн утгаараа байхгүй болсон гэж үзэж байна.

Харин *Монгол Улсын Их Хурлын 2015 оны 85 дугаар тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын Батлан хамгаалах бодлогын үндэс баримт бичигт* “Хүн амыг гамшиг, гэнэтийн бусад аюул, үй олноор устгах зэвсгийн хөнөөлөөс хамгаалах нь батлан хамгаалах үйл ажиллагааны бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд нэгдсэн төлөвлөлт, нэгдмэл тогтолцоотой байна”⁵⁹ гэж тодорхойлон заасан билээ.

Нөгөө талаа Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хуульд “Дайны байдал зарламагц хилийн ба дотоодын цэрэг, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, онцгой байдлын байгууллага зэвсэгт хүчний бүтцэд шилжиж, үүрэг гүйцэтгэнэ”⁶⁰ гэж заасан. Гэтэл ард иргэдээ хамгаалах арга хэмжээ нь тайван цагт хийгдэж бэлтгэгдэж байдаг болохоос дайны үед гүйцэтгэх нь цаг хугацаа алдсан үр дүн муутай ажил болно.

Манай оронд Монгол Улсын Их Хурлаар 1994 онд Иргэний хамгаалалтын тухай хуулийг батлуулан хэрэгжүүлж байсан бөгөөд Иргэний хамгаалалтын тухай сайн хууль, тогтолцоотой байсан билээ. Сайн гэдэг нь Монгол Улс иргэний хамгаалалтын даргатай (энэ үүргийг Монгол Улсын Ерөнхий сайд толгойлож байсан)-байж, хөнөөх хэрэгслийн хөнөөл,

⁵⁷ Женевийн конвенцын VI бүлэг 61-р зүйл “а” заалт 278 хуудас

⁵⁸ Женевийн конвенцын VI бүлэг 61-р зүйл “а” заалт 278 хуудас

⁵⁹ *Монгол Улсын Батлан хамгаалах бодлогын үндэс* 2.6 заалт

⁶⁰ Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай 2022 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан хуулийн 7.2 дахь заалт

гамшиг, ослын аюулаас хүн ам, эд хөрөнгийг урьдчилан сэргийлэх, аврах, учирсан хор уршгийг арилгах арга ажиллагаанд иргэдийг сургаж бэлтгэж байсан юм. Улмаар энэ хууль нь 2004 онд Гамшгаас хамгаалах хууль болж батлагдсанаар иргэдийг хөнөөх хэрэгслийн хөнөөлөөс хамгаалах явдал нь Батлан хамгаалах арга хэмжээнд орж, гамшиг, осолтой тэмцэх үүрэг нь Монгол Улсын шадар сайдын хүрээнд (Гамшигтай тэмцэх ерөнхий газар, Онцгой байдлын ерөнхий газарт) орж хоёр салсан бөгөөд иргэний хамгаалалт хэмээх нэр томьёо үндсэн үүрэг нь үндсэндээ алга болсон гэж болно.

Хөнөөх хэрэгслийн хөнөөлөөс иргэдийг хамгаалах үүрэг ОБЕГ-т одоогийн хуулиар байхгүй байгаа. Төрийн бодлогод ч нарийн тусгагдахгүй хаягдахад хүрч байна.

Тухайн оронд тохиолдсон гамшиг осол, сүйрлийн хор уригийг аргилгах арга хэмжээ нь гадны орны хүч хөрөнгөд тулгуурлаж болох хэдий талтай ч иргэний хамгаалалтын арга хэмжээ бол өөрийн орны зөв бодлого хүч хөрөнгөд л тулгуурлан хөгжих ёстой билээ.

Дүгнэлт

Монгол Улсад орчин үеийн хөнөөх хэрэгслийн хөнөөл тохилдохгүй, болохгүй гэх баталгаа одоогоор алга байна. Иргэний хамгаалалтын тогтолцоогүй улс орон бүр мөхөлд хүрч байсан түүх бий. Иймд Монгол төрийн бодлогод болзошгүй нөхцөлд ард иргэдээ хамгаалах систем үгүйлэгдэж байна. Өөрөөр хэлбэл, ард иргэдээ хамгаалах үндсэн үүрэг бүхий иргэний хамгаалалтын тогтолцоотой байх ёстой гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Ашигласан материал:

1. Монгол Улсын Батлан хамгаалах бодлогын үндэс, 2015
2. Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль
3. Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний тухай хууль
4. Монгол Улсын Гамшгаас хамгаалах тухай хууль
5. БХЭШХ, Цэргийн нэр томьёоны тайлбар толь, УБ., 2014
6. Гомбосүрэн Д, Монгол Улсын иргэний хамгаалалт, УБ., 1995
7. Паламдорж Ш нарын, Батлан хамгаалах стратеги, УБ., 2017
8. Паламдорж Ш нарын, Зэвсэгт хүчний стратеги, УБ., 2017
9. Паламдорж Ш, Цэргийн шинжлэх ухаан зэвсэгт хүчин, УБ., 2022
10. ОУУЗХ, МУЗН, Женевийн конвенц 1949 нэмэлт протоколууд, УБ., 1995
11. khulan@montsame.gov.mn

АВРАГЧ-ГАЛ СӨНӨӨГЧИЙН ХӨГЖҮҮЛЭХ СУРГАЛТЫГ БҮЛЭГ ХАМТ ОЛНЫ УУР АМЬСГАЛТАЙ ХАМААРУУЛАН СУДАЛСАН НЬ

ДХИС-ийн магистрант, ахмад Г.Даваадорж

Хураангуй. Аливаа сургалт, хөгжлийн хөтөлбөрүүд нь ажилтны гүйцэтгэлд сайнаар нөлөөлөөд зогсохгүй, тэдний хоорондын харилцаа, хөдөлмөрийн бүтээмжид эерэг нөлөө үзүүлдэг нь олон судалгааны үр дүнгээр батлагдсан байдаг. Хувь хүний өрсөлдөөн, санал зөрөх, зөрчилдөөн үүсэх нь хортой бөгөөд бүлгийн нэгдмэл байдал, хамтын ажиллагааг алдагдуулна гэж үздэг учраас Япон менежерүүдийн үндсэн зорилго нь юуны өмнө бүлгийн уур амьсгалыг төлөвшүүлэхэд оршдог.

Эдгээрээс үндэслэн үзэхэд аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтыг байгууллагын жилийн зорилго, зорилтууд, жилийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан зохион байгуулахаас гадна тэрхүү ажлын үр дүн тухайн байгууллагын бүлэг хамт олны уур амьсгалд хэрхэн үр дүн үзүүлж байгааг үнэлэн тогтоох шаардлагатай байна.

Түлхүүр үг: аврагч-гал сөнөөгч, хөгжүүлэх сургалт, бүлэг хамт олны уур амьсгал

Сэдвийн судлагдсан байдлыг авч үзвэл: Доктор П.Цэдэв “Аврагчдын сэтгэл зүйн бэлтгэл, түүнд тавигдах шаардлага”, Т.Лхамжав “Гал унтраах сэтгэл зүйн бэлтгэл”, С.Баттөмөр “Аврагч-гал сөнөөгчдийн сэтгэл зүй, бие бялдар, ур чадварын бэлтгэлийн харилцаа хамаарал” болон Аврагч-гал сөнөөгчдийн мэдлэг чадвар, сургалтын асуудлыг доктор П.Цэдэв, Т.Соронзонболд, С.Баттөмөр нарын эрдэмтэн судлаачид судалж ном, гарын авлага гаргасан байна. 2016 онд Н.Адъяадорж Аврагч-гал сөнөөгчийн ой, хээрийн түймрийн унтраах мэдлэг чадварт хийсэн судалгаа, 2017 онд Э.Энхбат Аврагч-гал сөнөөгчийн ур чадвар дээр суурилсан сургалтыг сайжруулах нь, 2018 онд О.Оюунбилэг Аврагч-гал сөнөөгчийн сэтгэл зүй, сэргээн заслын тусламж үйлчилгээг сайжруулах нь, Х.Батцэцэг Аврагчийн сэтгэл зүйн бэлтгэлийг дээшлүүлэх арга зам.

Судалгааны ажлын зорилго: Хөгжүүлэх сургалтын онол арга зүй, аврагч-гал сөнөөгчдийн сургалтын онцлогийн судалгаанд тулгуурлан аврагч-гал сөнөөгчийн сургалтын өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийж, түүнийг бүлэг хамт олны уур амьсгалтай холбон сайжруулах арга замыг тодорхойлоход оршино.

Судалгааны ажлын зорилт:

- Хөгжүүлэх сургалтын онол арга зүйг, судлах.
- Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтын онцлогийг тодорхойлох.
- Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтын өнөөгийн байдлыг шинжлэх.
- Аврагч-гал сөнөөгчийн бүлэг хамт олны уур амьсгалыг тодорхойлох
- Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтыг бүлэг хамт олны уур амьсгалтай холбон сайжруулах арга замыг тодорхойлох.

Судалгааны объект: Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалт

Судлах зүйл: Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалт болон Бүлэг хамт олны уур амьсгалын хамаарал

Судалгааны арга зүй, аргачлал: Судалгаанд нийгэм, хүмүүнлэгийн судалгаанд ашигладаг анализ, синтез, судлах зүйлийн онцлогтой холбоотойгоор асуулга, баримт бичгийн шинжилгээ, ярилцлагын зэрэг тоон болон чанарын аргуудыг хослуулан хэрэглэсэн. Асуулга судалгааны мэдээллийг боловсруулахдаа SPSS 21.0 программ ашиглан дан болон харьцуулсан тоололт, хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээг хийв.

Бүлэг, хамт олны уур амьсгалыг судлахдаа ОХУ-ын эрдэмтэн О.Немовагийн хамт олны бүлгийн нягтрал, нийгэм сэтгэл зүйн уур амьсгалыг судлах аргачлалын дагуу хийсэн. Аргачлал нь: Бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл, нягтралын түвшин, харилцааны давтамж, нээлттэй байдал, зохион байгуулалттай байдал, мэдээлэлтэй байдал, хамт олны хариуцлагатай байдал гэсэн 7 бүлэг асуудлын хүрээнд бүлэг тус бүрийн чанарын утгыг илэрхийлэх 74 асуултыг 7 үзүүлэлтээр өөрийн үнэлгээгээр үнэлүүлдэг.

Орхон аймгийн гал түймэр унтраах, аврах 3 ангийн жишээн дээр авч үзнэ.

Сургалтын арга зүйн онол, үзэл баримтлал: Хүнийг хөгжүүлэн төлөвшүүлэх, боловсролын зорилго, агуулгыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн багш, суралцагчдын хамтын үйл ажиллагааны эрэмбэлэгдсэн үйлийн нэгдлийг сургалтын арга гэнэ. Тус судалгаанд суралцахуйн онол, биоэкологийн онол, Абрахам Маслоугийн хэрэгцээний шатлалын онол, байгууллагын нийгэм соёлын орчны талаарх онолыг ашигласан бөгөөд байгууллагын соёл, хамт олны харилцааны талаарх онол, үзэл баримтлал, суралцагч байгууллагын суралцах үйл ажиллагааны тухай онол, үзэл баримтлалуудад сургалтыг хэрхэн тайлбарласныг авч үзлээ. Компаний амжилт бол хамт олны нэгдмэл хүчин зүтгэлийн үр дүн (ганц хүнээс үл хамаарна) гэж үздэг. Япон хүн бүр өөрийн баг, хамт олныхоо бүтээмж ба амжилтанд оруулж буй хувь нэмэр бол түүний өөрийнх нь хүртэх үр шимийг нэмэгдүүлнэ гэдэгт итгэдэг учраас хамт олныхоо сайн сайхны төлөө хүчин зүтгэнэ гэж Япон менежментийн систем үздэг.

Бие бүрэлдэхүүний хөгжүүлэх сургалт: Төв орон нутгийн онцгой байдлын газар, хэлтсийн гал түймэр унтраах, аврах анги, салааны бие бүрэлдэхүүн нь өөрийн албан тушаалын тусгай мэдлэгийг сайжруулах, гүнзгийрүүлэх ажлыг бие даан гүйцэтгэнэ. Мэдлэгээ системтэйгээр сайжруулан гүнзгийрүүлэхийн тулд энэ ажил хийгддэг. Гал түймэртэй тэмцэх удирдах байгууллагаас гал түймэр унтраах аврах анги чиг үүрэг хариуцсан албан хаагчид, бие бүрэлдэхүүнийг бие даан суралцуулах талаар шийдвэр гаргадаг. Бие даан суралцах зүйлийн агуулгыг жилийн сэдэвчилсэн төлөвлөгөөгөөр тодорхойлж анги, хэсгийн даргаар батлуулна. Бие бүрэлдэхүүний санал, хөтөлбөр эзэмшилтийн үр дүн, ажлын алдаа дутагдалд хүргэж болзошгүй мэдлэг, чадвар, дадлын дутмаг байдлыг нөхөх, мэргэжлийн цол зэрэг хүртэх шалгаруулалтад тавигдах мэргэжлийн бэлтгэл агуулга зэргийг харгалзан судалбал зохих асуудал, сурах бичгийн жагсаалт гаргана. Бие даан суралцах ажиллагаа гал түймэр унтраах аврах анги, хэсгийн даргын шууд хяналтад явагдах ёстой. Бие даан суралцахад:

- Эрх зүйн хэм хэмжээний баримт бичгүүдийг судлах
 - Төрөл бүрийн сургалтын материалын тэмдэглэл хөтлөх
 - Хууль, эдийн засаг, техникийн болон тусгай мэдлэгийн чиглэлийн шинэ ном сурах бичигтэй тогтмол танилцах
 - Дадал чадвараа бататгах зорилгоор төрөл бүрийн дасгал хийх, гүйцэтгэх зэрэг ажлыг багтаасан байна. (ДХИС, Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны удирдлага, 2021)
- Эдгээрийг ахлагч бүрэлдэхүүний хөгжүүлэх сургалт хэмээн авч үзлээ.

Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтын өнөөгийн байдал /Орхон аймгийн ГТУА-х 68-р ангийн жишээн дээр/:

Эрх зүйн хэм хэмжээний баримт бичгүүдийг судлах: Жил бүр Онцгой байдлын ерөнхий газрын гүйцэтгэлийн төлөвлөгөө, Онцгой байдлын байгууллагын сургалт, бэлтгэлийн нэгдсэн төлөвлөгөөг Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын тушаалаар баталж, түүнийг нийслэл, аймгууд даган мөрдөж, түүнд нийцүүлэн төлөвлөгөөг баталдаг. Орхон аймгийн Онцгой байдлын газраас баталсан “Бие бүрэлдэхүүний сургалт, бэлтгэлийн

нэгдсэн төлөвлөгөө"-г 2021-2023 онуудаар нэгтгэснийг хавсралт №01-ээс үзнэ үү. Үүнээс эрх зүйн баримт бичгүүдийг судлах хэсгийг тусгайлан авч үзвэл:

Хүснэгт № 1. Орхон аймгийн Онцгой байдлын газрын ахлагчийн бүрэлдэхүүний эрх зүйн хичээлийн сэдэв

№	Хичээлийн нэр	Сургалт зохион байгуулсан цаг		
		2021	2022	2023
1.1	Хууль эрх зүй	7	15	7
1.2	Дүрэм журам, бусад эрх зүйн баримт бичиг	6	7	14
3.1	Цэргийн жагсаалын дүрэм	9	10	10
3.2	Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагаа	0	10	10
6.1	Жолоочийн дүрэм, журам	4	4	4
Нийт		26	46	45

Эх сурвалж: Орхон аймгийн Онцгой байдлын газар

Орхон аймгийн Онцгой байдлын албаны ахлагчийн бүрэлдэхүүн нь 2021 онд 26, 2022 онд 46, 2023 онд 45 цагийн хууль эрх зүйн хичээлийг үзэхээр төлөвлөн гүйцэтгэсэн байна. Алба хаагч бүр хичээлийн сэдэв бүрээр тэмдэглэл хөтлөн салаан захирагчаар шалгуулдаг. 2021 онд цэргийн жагсаалын дүрмийн хичээл хамгийн их буюу 9 цаг бол хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны хичээлийн сэдэв тус жилд тусгагдаагүй байна. 2022 онд хууль эрх зүйн хичээл хамгийн их буюу 15 цаг, жолоочийн дүрэм хамгийн бага 4 цагийн хичээлийг үзжээ. 2023 онд дүрэм журам, бусад эрх зүйн баримт бичгийн хичээлийг хамгийн их цагаар үзэхээр төлөвлөсөн бол жолоочийн дүрмийг бага цагаар төлөвлөсөн байна.

Хүснэгт.№ 2. Орхон аймгийн ОБГ-ын бие бүрэлдэхүүний сургалтын бүлэг сэдэв, цаг

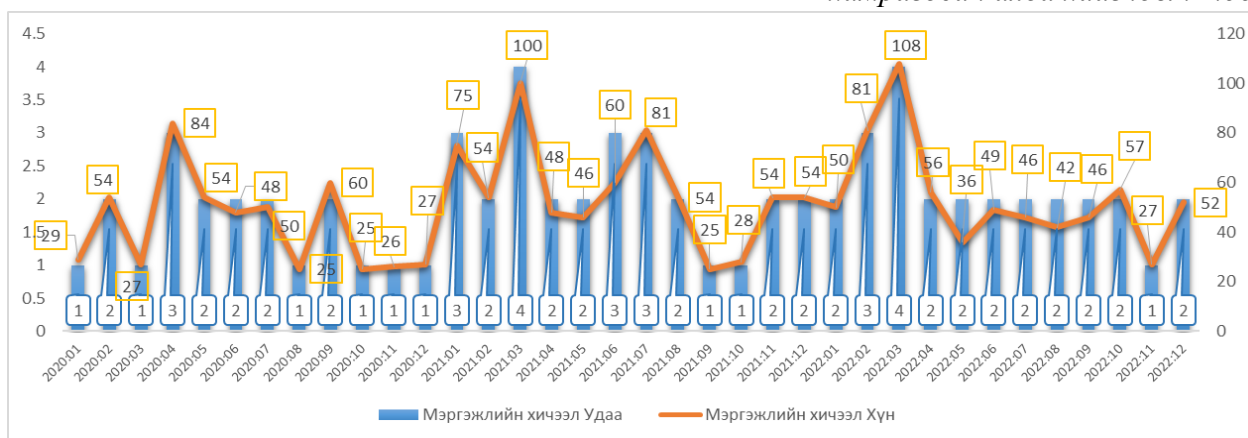
Хичээлийн сэдэв	Сургалт зохион байгуулсан цаг					
	2021		2022		2023	
	Цаг	Хувь	Цаг	Хувь	Цаг	Хувь
Бие бүрэлдэхүүний хичээл	39	16%	64	28%	63	24%
Эрүүл мэнд-сэтгэл зүйн бэлтгэл	29	12%	31	14%	22	8%
Цэргийн хэрэг, жагсаалын бэлтгэл	9	4%	20	9%	20	8%
Биеийн тамирын бэлтгэл хичээл	8	3%	-	0%	-	0%
Гал сөнөөгчийн тусгай бэлтгэл	45	19%	-	0%	-	0%
Жолоочийн мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх	85	35%	85	38%	85	32%
Холбоо зарлан мэдээлэл, шуурхай удирдлагын оператор нарт мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх	25	10%	26	12%	75	28%
Нийт цаг	240	100%	226	100%	265	100%

Төрөл бүрийн сургалтын материалын тэмдэглэл хөтлөх: Орхон аймгийн Онцгой байдлын газрын ахлагчийн бие бүрэлдэхүүнд сургалтыг 2021 онд 7 бүлгийн 33 сэдэв хичээлийг орсон бол 2022 оноос биеийн тамирын бэлтгэл хичээл, гал сөнөөгчийн тусгай бэлтгэл хичээл гэсэн 2 бүлэг сэдэв хасагдаж 5 бүлгийн 26 сэдвээр сургалтыг ордог болсон. Нийт сургалтын сэдэв, цагийг хавсралт №01-т үзүүлэв.

Ахлагчийн бүрэлдэхүүн нь 2021-2022 онуудад нийт 7 бүлгийн 33 сэдвээр 466 цагийн хичээлийг үзэж тэмдэглэл хөтөлжээ. Хүснэгтээс харвал жолоочийн мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх хэмээх бүлэг нь нийт сургалтын цагийн 35%-ийг бүрдүүлжээ. Тус бүлэг нь дүрэм журам, Гал унтраах автомашин техник хэрэгсэл, Ус соруулагч /Мотопомп/, Хөдөлгүүрийн систем, Норматив арга техник, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал, Хөдөлмөр хамгаалал аюулгүй ажиллагаа гэсэн сэдвүүдтэй бөгөөд жолооч, механикч нарыг хөгжүүлэх сургалт юм. 2022 болон 2023 онуудад ч мөн адил нийт сургалтын цагийн 38%, 32%-ийг эзэлж байна. 2021 оны сургалтын сэдвүүдийг хамгийн олон цагаар нь эрэмбэлбэл гал сөнөөгчийн тусгай бэлтгэл, бие бүрэлдэхүүний хичээл, эрүүл мэнд-сэтгэл зүйн бэлтгэл, холбоо зарлан мэдээлэл, шуурхай удирдлагын оператор нарт мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх, цэргийн хэрэг, жагсаалын бэлтгэл, биеийн тамирын бэлтгэл хичээл гэсэн дараалалтай байна. 2023 онд бие бүрэлдэхүүний сургалт гэсэн бүлэг нь 9 сэдвийн хүрээнд 63 цагийн хичээлийг орохоор төлөвлөжээ.

ГТУА-х 68-р анги нь ахлагч бүрэлдэхүүний мэргэжил, албаны мэдлэг, чадвар, дадлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор 2020 оноос хойш мэргэжлийн хичээлийг 72 удаа орж давхардсан тоогоор 1383 алба хаагч хамрагджээ.

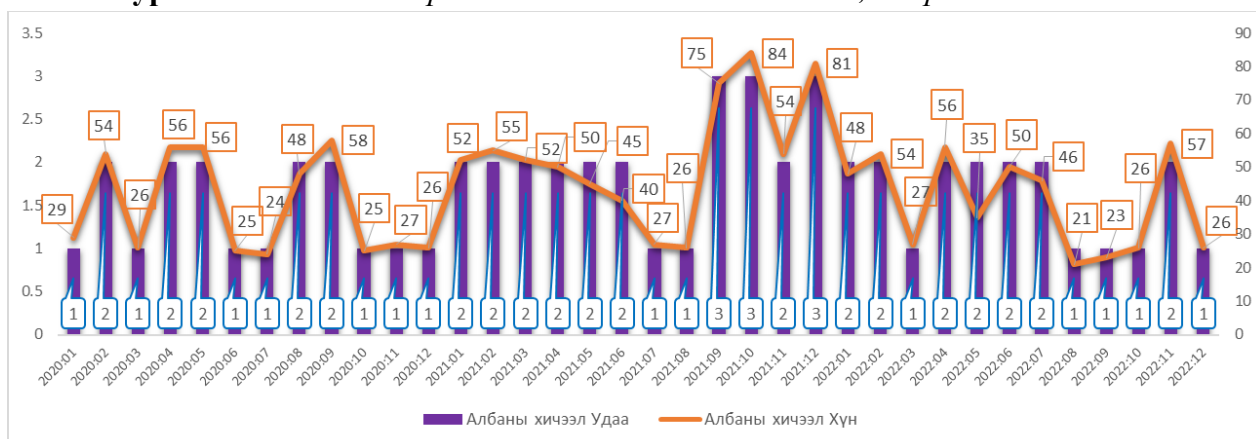
Зураг № 1. ГТУА-х 68-р ангийн зохион байгуулсан мэргэжлийн сургалтын тоо, хамрагдсан алба хаагчдын тоо

Эх сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн шифрийн мэдээ

Зураг №2-т ГТУА-х 68-р ангийн ахлагчийн бүрэлдэхүүнд орсон албаны хичээлийн тоо, хамрагдсан алба хаагчдын тоог харуулав.

Зураг № 2. ГТУА-х 68-р ангийн албаны хичээлийн тоо, хамрагдагчдын тоо

Эх сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн шифрийн мэдээ

2020 оноос 2023 оны хооронд ГТУА-х 68-р ангийн албаны хичээлийг 61 удаа орж давхардсан тоогоор 1564 хүн хамрагджээ.

Хууль, эдийн засаг, техникийн болон тусгай мэдлэгийн чиглэлийн шинэ ном сурах бичигтэй тогтмол танилцах: Томилгоот ээлжийн хугацаанд салаан захирагч нь “Гал түймэр унтраах, аврах ангийн өдөр тутмын үйл ажиллагааны цагийн хуваарь”-ийн дагуу 10⁰⁰-11⁰⁰ цагийн хооронд албан тушаал мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх сургалтыг ахлагчийн бүрэлдэхүүнд ордог. Тус сургалтын хүрээнд Дотоод Хэргийн Их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулиас эрхлэн гаргасан ном, сурах бичгүүдийг үзэж судлан тэмдэглэл хөтөлдөг. Үүнд:

Хүснэгт № 3. Сургалт орж, тэмдэглэл хөтөлсөн номын жагсаалт, сургалтын цаг

№	Номын нэр, зохиогч, он	Сургалт орсон нийт цаг		
		2021	2022	2023
1	С.Баттөр, Аврагч гал сөнөөгчдийн сэтгэл зүй, бие бялдар, ур чадварын бэлтгэлийн харилцан хамаарал, 2015	18	20	20
2	С.Базаррагчаа, Галын техникийн шинжилгээний үндэс, 2018	20	18	20
3	Б.Энхтүвшин, Гал түймэр унтраах арга зүйн бодлогын хураамж, 2018	20	20	16
4	ДХИС, Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс, 2018	20	18	20
5	Ц.Ганболд, Г.Мөнх-Ертөнц, Байр зүйн томъёолсон болон алба, байлдааны таних тэмдэг, 2015	18	20	20
Нийт цаг		96	96	96

Эх

сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн сургалтын төлөвлөгөө

2023 онд ГТУА-х 68-р анги нь ахлагч бүрэлдэхүүний мэдлэг, ур чадварыг сайжруулах зорилгоор 96 цагийн сургалтыг мэргэжлийн чиглэлийн 5 ном, сурах бичгээс орохоор төлөвлөсөн. Дадал чадвараа бататгах зорилгоор төрөл бүрийн дасгал хийх гүйцэтгэх: Ахлагчийн бүрэлдэхүүн нь томилгоот ээлжид өдөр тутмын дасгал сургууль, салааны тархалтын сургууль, ангийн тактикийн сургуулийг хийж бэлтгэл бэлэн байдлыг хангах, мэргэжлийн ур чадварыг сайжруулдаг. Онцгой байдлын Ерөнхий газрын даргын 2022 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдрийн А/300 дугаар тушаалаар батлагдсан “Гал түймэр унтраах дасгал сургуулилтын норматив, гүйцэтгэх аргачлал”-д бие бүрэлдэхүүний хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, сэтгэл зүй, ур чадвар, багаар ажиллах ажиллагаа, бие бялдрын хувьд бэлтгэгдэн дадлагажина гэж заажээ. Томилгоот ээлжийн үед бие бүрэлдэхүүн өдөр тутмын дасгал сургуулилтыг тус аргачлалд заасны дагуу 9 төрлөөр гүйцэтгэх ба, томилгоот ээлж бүрт заавал дасгал сургуулилтыг хийнэ. Зураг № 3-т ГТУА-х 68-р ангийн алба хаагчдын өдөр тутмын дасгал, сургуулилт хийсэн тоо, алба хаагчдын тоог харууллаа.

Зураг № 3. ГТУА-х 68-р ангийн өдөр тутмын дасгал сургуулилт хийсэн тоо, хамрагдагчдын тоо

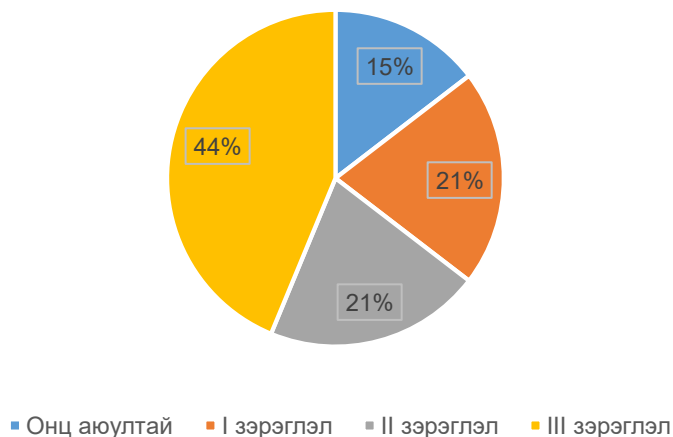

Эх сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн шифрийн мэдээ

ГТУА-х 68-р ангийн хувьд 4 салаатай бөгөөд нэг салаанд 7 ахлагч, 1 офицерын бүрэлдэхүүнтэйгээр томилгоот ээлжийг гүйцэтгэдэг. Томилгоот ээлж бүрт өдөр тутмын дасгал сургуулилтыг тогтмол хийдэг бөгөөд 2020-2022 оныг дуустал 1096 удаа, давхардсан тоогоор 7672 алба хаагчид тус сургуулилтыг хийж гүйцэтгэсэн байна.

Тус ангийн үйлчлэх хүрээ нь Орхон аймгийн Эрдэнэ, Дэнж, Уртын гол, Яргуйт, Баянтал баг бөгөөд эдгээр багуудын объектуудад салаа тус бүр тархалтын сургуулилтыг хийж гүйцэтгэдэг. Хавсралт №02-т ГТУА-х 68-р ангийн тархалтын сургуулилтын дэлгэрэнгүй мэдээллийг харууллаа.

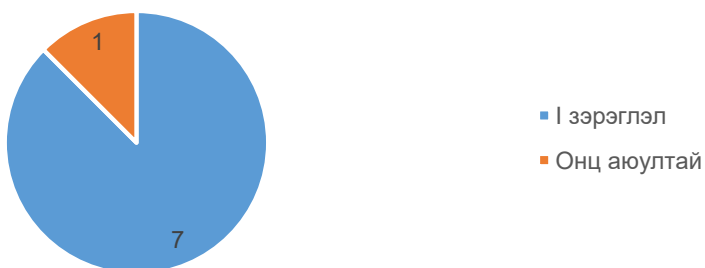
Зураг №4. ГТУА-х 68-р ангийн үйлчлэх хүрээний барилга байгууламжийн гал түймрийн эрсдэлийн зэргийн ангилал

Эх сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн тайлан мэдээ

Монгол Улсын шадар сайдын 61 дүгээр тушаалаар баталсан “Барилга байгууламжийн гал түймрийн эрсдэлийн зэргийн ангилал”-ын дагуу тус гал унтраах, аврах ангийн үйлчлэх хүрээнд үйл ажиллагаа явуулдаг 48 аж ахуй нэгжүүдийг ангилбал 15% нь онц аюултай, 21% нь нэгдүгээр зэрэглэл, 21% нь хоёрдугаар зэрэглэл, 44% нь гуравдугаар зэргийн галт түймрийн эрсдэлтэй байна. Тархалтын сургуульд 2021 онд 806, 2022 онд нийт 899 хүмүүс хамрагджээ. Салаа бүр тухайн жилд тархалтын сургууль явуулах аж ахуй нэгжтэй ажиллах төлөвлөгөөг ангийн захирагчаар батлуулдаг. Төлөвлөгөөний дагуу тархалтын сургууль явагдаж дууссаны дараа илтгэх хуудас бичдэг бөгөөд гал түймэр унтраах норм хангасан эсэх талаар тайланд бичдэг. Ангийн тактикийн сургууль нь салааны тархалтын сургуультай харьцуулахад гал түймрийн эрсдэлийн зэрэг өндөртэй барилга, байгууламж дээр явагддаг. Доорх зурагт 2021, 2022 онуудад тактикийн сургуулилт явуулсан аж ахуй нэгжүүдийн барилга байгууламжийн эрсдэлийн зэргийн ангиллыг харууллаа.

Зураг № 5. Тактикийн сургуулилт явуулсан аж ахуй нэгжүүдийн барилга байгууламжийн гал түймрийн эрсдэлийн зэргийн ангилал

Эх сурвалж: ГТУА-х 68-р ангийн тайлан мэдээ

Тактикийн сургуулилт явуулсан 8 аж ахуй нэгжээс 7 нь нэгдүгээр зэрэглэлийн гал түймрийн эрсдэлтэй, 1 нь онц аюултай гал түймрийн эрсдэлтэй барилга байгууламжтай байна. 2021 онд 305, 2022 онд 365 хүн тус сургуулилтад хамрагджээ.

Аврагч-гал сөнөөгчийн бүлэг хамт олны уур амьсгалыг тодорхойлох:

Хөгжүүлэх сургалтыг зохион байгуулснаар ажилтан, алба хаагчдад байгууллага нь тэднийг хөгжүүлэн боловсруулах, өсөн дэвжихэд нь анхаарч байна гэсэн халуун дулаан мэдрэмжийг төрүүлэхийн зэрэгцээ бүлэг хамт олны уур амьсгалд эергээр нөлөөлж тэдний ажилдаа хандах хандлага, урам зориг, итгэл үнэмшлийг нэмэгдүүлдэг. Энэхүү судалгааг ОХУ-ын эрдэмтэн О.Немовагийн хамт олны бүлгийн нягтрал, нийгэм сэтгэл зүйн уур амьсгалыг судлах аргачлалын дагуу хийв. Бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл, нягтралын түвшин, харилцааны давтамж, нээлттэй байдал, зохион байгуулалттай байдал, мэдээлэлтэй байдал, хамт олны хариуцлагатай байдал гэсэн 7 бүлэг асуудлын хүрээнд бүлэг тус бүрийн чанарын утгыг илэрхийлэх 74 асуултыг 7 үзүүлэлтээр өөрийн үнэлгээгээр үнэлүүлдэг. Боловсруулахдаа аргачлалын дагуу үзүүлэлт тус бүрээр хувь гарган, судалгаанд оролцсон нийт ажилтны тоонд хувааснаар 7 шкал бүхий үнэлгээгээр үнэлж, байгууллага тус бүрээр гаргалаа. Тус судалгаанд Орхон аймгийн Аврах-гал унтраах ангиудын ахлагчийн бүрэлдэхүүнийг хамруулж, үр дүнг SPSS-21.0 программаар боловсрууллаа. Асуулт тус бүрийг хэн ч дэмждэггүй-1, Бараг хэн ч дэмждэггүй-2, цөөнх нь дэмждэг-3, тал хувь нь дэмждэг-4, дийлэнх нь дэмждэг-5, бүгд дэмждэг-6 гэсэн оноогоор дүгнэсэн.

Асуулгад хамрагдсан ахлагчийн бүрэлдэхүүний хувь хүний мэдээллийн хэсгийг хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт № 4. Судалгаанд хамрагдагчдын хувь хүний мэдээллийн хэсэг

ГТҮА-х 68-р анги									
Хүйс		Нас		Ажилласан жил		Цол		Ам бүл	
эм	15%	18-25	19%	1-3	23%	дэд ахлагч	23%	3	23%
эр	85%	26-30	31%	3-5	31%	ахлагч	35%	4	42%
Боловсрол		31-40	31%	6-10	4%	ахлах ахлагч	42%	5	23%
Бүрэн дунд	73%	41-50	19%	11-20	42%			6	4%
Дээд	27%							7	8%
ГТҮА-х 81-р анги									
Хүйс		Нас		Ажилласан жил		Цол		Ам бүл	
эм	26%	18-25	43%	1-3	35%	дэд ахлагч	35%	3	39%
эр	74%	26-30	22%	3-5	13%	ахлагч	26%	4	26%
Боловсрол		31-40	22%	6-10	17%	ахлах ахлагч	39%	5	17%

Бүрэн дунд	83%	41-50	13%	11-20	30%			6	13%
Дээд	17%			21-ээс дээш	4%			7	4%
ГТУА-х 56-р анги									
Хүйс		Нас		Ажилласан жил		Цол		Ам бүл	
эм	0%	18-25	31%	1-3	31%	дэд ахлагч	34%	1-2	9%
эр	100%	26-30	25%	3-5	19%	ахлагч	19%	3	13%
Боловсрол		31-40	44%	6-10	22%	ахлах ахлагч	47%	4	38%
Бүрэн дунд	91%			11-20	28%			5	25%
Дээд	9%							6-7	12%
								8	3%

ГТУА-х 68-р ангийн хувьд судалгаанд хамрагдагчдын 85% нь эрэгтэй, 15% нь эмэгтэй, 73% нь бүрэн дунд боловсролтой, 23% нь дээд боловсролтой, 19% нь 18-25 настай, 62% нь 26-40 настай, 19% нь 41-50 настай, 42% нь 11-20 жил ажиллаж байгаа, 31% нь 3-5 жил ажиллаж байгаа, 42% нь ахлах ахлагч цолтой алба хаагчид байна. ГТУА-х 81-р ангийн хувьд судалгаанд хамрагдагчдын 83% нь бүрэн дунд боловсролтой, 17% нь дээд боловсролтой, 43% нь 18-25 насны, 44% нь 26-40 насны, 13% нь 41-50 насны алба хаагчид, 35% нь 1-3 жил ажиллаж байгаа, 30% нь 11-20 жил ажиллаж байгаа бол 39% нь ахлах ахлагч цолтой, 35% нь дэд ахлагч цолтой харьцангуй залуу бүрэлдэхүүнтэй байна. ГТУА-х 56-р анги нь дуудлага хүлээн авагч нь шуурхай удирдлагын төвд харьяалагддаг тул 100% эрэгтэй, 91% нь бүрэн дунд боловсролтой, насны бүтцийн хувьд 44% нь 31-40, 31% нь 18-25 настай алба хаагчидтай, 31% нь 1-3 жил ажиллаж байгаа нь хамгийн их хувийг эзэлж байна. Ахлах ахлагч цолтой алба хаагч 47% байна.

Бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл: Тус үзүүлэлт нь 10 асуулттай бөгөөд асуулт бүрийн оноог нэмж, нийт алба хаагчдын тоонд хувааж тооцлоо.

Хүснэгт № 5. Бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүслийг тодорхойлох асуулгын үр дүн /оноогоор, хувиар/

Бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл											
ГТУА-х Анги	Хувь хүний амжилт, давуу шинж чанарыг нь	Манай хамт олон асуудлаа	Манай хамт олон хувийн сонирхлыг хамт олны	Хамт олны ашиг сонирхлыг	Манай хамт олон хамт олны дунд хүлээн	Би Хамт олондоо итгэдэг.	Бид Хамт олонд ашигтай	Би хамт олны дунд тогтсон	Бид Хамт олныг бутагдах аливаа зүйлд	Бид Хамт олны амжилтад анхаарал	Дундаж
	3.5	3.6	3.3	3.9	3.8	4.3	4.4	4.6	3.4	4.5	3.9

68	58%	60%	55%	65%	64%	72%	74%	76%	57%	76%	66%
81	3.6	4.7	3.5	4.9	4.6	5.4	5.1	5.2	3.9	5.1	4.6
	60%	78%	59%	81%	76%	91%	85%	87%	64%	85%	77%
56	3.2	3.9	3.2	4.0	3.9	4.4	4.3	4.6	3.8	4.4	4.0
	54%	65%	54%	66%	65%	73%	72%	76%	63%	73%	66%
	3.4	4.1	3.4	4.3	4.1	4.7	4.6	4.8	3.7	4.7	

ГТУА-х 68-р ангийн бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл 3.9 оноо буюу 66% байна. Асуулт бүрийг дэлгэрүүлбэл, би хамт олны дунд тогтсон уламжлалыг дэмждэг, би хамт олны амжилтад анхаарал тавьдаг гэсэн асуултууд хамгийн өндөр буюу 76%-ийн үнэлгээг судалгаанд хамрагдагчид өгчээ. Би хамт олныг бутаргах аливаа зүйлд хүчтэй эсэргүүцэл үзүүлдэг гэсэн асуулт нь 57% буюу 3.4 оноо, манай хамт олон хувийн ашиг сонирхлыг нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлдэг гэсэн асуултыг 55%-аар үнэлсэн нь хамгийн бага үнэлгээг авчээ.

ГТУА-х 81-р ангийн үзүүлэлт 77% байгаа нь бусад гал унтраах, аврах ангиудаас 11% өндөр дүгнэгдсэн нь нэгдмэл байдлаа хадгалах хүсэл бусад ангиудаас өндөр байгааг харуулж байна. Би хамт олондоо итгэдэг гэсэн асуултыг 5.4 оноо буюу 91%-ийн үнэлгээг өгсөн нь тус ангийн хамт олон бие биедээ итгэдэг болохыг харуулж байна. Хамгийн бага оноогоор үнэлэгдсэн асуулга бол хамт олны амжилт, давуу шинж чанарыг нь дөвийлгөхийг шүүмжилдэг гэсэн нь 60%, манай хамт олон хувийн ашиг сонирхлыг нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлдэг гэж 59%-ийн үнэлгээг өгчээ.

ГТУА-х 56-р ангийн бүлгийн нэгдмэл байдлаа хадгалах хүсэл дунджаар 66% гарчээ. Тэдний хувьд хамт олны дунд тогтсон уламжлалыг дэмждэг гэж 76%-ийн үнэлгээг өгсөн нь хамгийн өндөр үнэлгээ байна. Хамгийн бага үнэлэгдсэн нь хувь хүний амжилт, давуу шинж чанарыг дөвийлгөхийг шүүмжилдэг, манай хамт олон хувийн ашиг сонирхлыг нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлдэг гэсэн асуултууд тус тус 54% байна.

Бүлгийн нягтралын түвшин: Бүлгийн нягтралын түвшнийг 10 асуулгаар, хариулт бүрийг 6 оноогоор дүгнэсэн.

Хүснэгт № 6. Нягтралын түвшнийг тодорхойлох асуулгын үр дүн /оноогоор, хувиар/

Нягтралын түвшин											
ГТУА-х Анги	Төсөөтэй үзэл бололтой	Хамт олонд тулгарсан асууллын	Чөлөөт цагаа хамт өнгөрүүллэг.	Ажил үүргийн хуваарилалтад	Хамт олны сонирхлын үнэлгээ	Хамт олныхоо алдаа дутаглыг алилхан	Ёс зүйн хэм хэмжээний талаар	Бие хүний болон нийгмийн давуу	Материаллаг урамшууллын	Шийтгэлд авсан арга хэмжээнд үнэлгээ	Дундаж
68	3.58	4.08	3.54	3.81	3.62	3.88	4.04	3.92	3.69	3.62	3.78
	60%	68%	59%	63%	60%	65%	67%	65%	62%	60%	63%
81	4.57	5.09	4.70	4.91	4.87	4.91	5.00	4.87	4.74	4.61	4.83
	76%	85%	78%	82%	81%	82%	83%	81%	79%	77%	80%
56	4.00	4.23	4.00	4.15	4.12	4.19	4.19	3.92	3.73	3.77	4.03
	67%	71%	67%	69%	69%	70%	70%	65%	62%	63%	67%

	4.0	4.5	4.1	4.3	4.2	4.3	4.4	4.2	4.1	4.0	
	67%	74%	68%	72%	70%	72%	74%	71%	68%	67%	

Нягтралын түвшин хамгийн өндөр нь ГТУА-х 81-р анги бөгөөд 4.83 оноо буюу 80% байгаа бол үүний дараа ГТУА-х 56-р анги 4.03 оноо буюу 67%, хамгийн бага дүгнэгдсэн нь ГТУА-х 68-р анги 3.78 оноо буюу 63%-аар алба хаагчид дүгнэжээ. Хамт олонд тулгарсан асуудлын талаарх нэгдмэл байр суурьтай гэсэн асуулга ГТУА-а 68-р ангид хамгийн өндөр үнэлгээ буюу 68% байгаа бол төсөөтэй үзэл бодолтой, хамт олны сонирхлын үнэлгээ нь төсөөтэй, шийтгэлд авсан арга хэмжээнд үнэлгээ ижил гэсэн асуулгууд хамгийн бага буюу 60%-ийн үнэлгээгээр алба хаагчид дүгнэжээ. ГТУА-х 81-р ангийн нягтралын түвшин 80% байгаа нь бусад ангиудаас 17% өндөр байна. Тус анги нь хамт олонд тулгарсан асуудлын талаарх нэгдмэл байр суурьтай гэсэн асуулгад хамгийн өндөр буюу 85% үнэлгээг өгчээ. Төсөөтэй үзэл бодолтой гэсэн асуулгыг хамгийн бага буюу 76%-аар үнэлжээ. ГТУА-х 56-р ангийн хамгийн өндөр буюу 71%-аар үнэлэгдсэн асуулга нь хамт олонд тулгарсан асуудлын талаарх нэгдмэл байр суурьтай гэжээ. Тус ангийн хамгийн багаар үнэлэгдсэн асуулга бол материаллаг хуваарилалтын зөв байдлын талаар тэгш үнэлдэг гэж 62%-ийн үнэлгээг алба хаагчид өгчээ.

Харилцааны давтамжийг 10 асуулгаар, хариулт тус бүрийг 6 оноогоор дүгнэлээ.

Хүснэгт № 7. Харилцааны давтамжийг тодорхойлох асуулга /оноогоор, хувиар/

Харилцааны давтамж											
ГТУА-х Анги	Бие биенийхээ амжилтаар	Бие биендээ итгэлэг	Бие биенийгээ хамгаалдаг	Бие биендээ тусалдаг	Хамт олны амжилтгүй	Бусдын онцлогт тохирхуулж	Бие биетэйгээ эелдэг	Бие биесээ хүндэлдэг	Хүнд үед нь биесээ лэмжлэг	Бие биетэйгээ нээлттэй	Дундаж
68	4.57	4.18	4.36	4.50	3.89	4.11	4.46	4.12	4.38	4.46	4.30
	76%	70%	73%	75%	65%	68%	74%	69%	73%	74%	72%
81	5.16	5.08	5.28	5.42	4.64	4.08	5.13	4.18	4.39	4.52	4.79
	86%	85%	88%	90%	77%	68%	85%	70%	73%	75%	80%
56	4.54	4.31	4.46	4.35	4.08	3.92	4.12	4.11	4.31	4.29	4.25
	76%	72%	74%	72%	68%	65%	69%	69%	72%	72%	71%
	4.8	4.5	4.7	4.8	4.2	4.0	4.6	4.1	4.4	4.4	
	79%	75%	78%	79%	70%	67%	76%	69%	73%	74%	

Харилцааны давтамжийг гал унтраах ангиудыг харьцуулж үзвэл ГТУА-х 81-р анги хамгийн өндөр 80%-ийн үнэлгээг авсан бол ГТУА-х 68-р анги 72%, ГТУА-х 56-р анги 71%-ийн үнэлгээг алба хаагчдаас авчээ. ГТУА-х 68-р анги бие биенийхээ амжилтаар бахархдаг гэж 76%-ийн үнэлгээг өгсөн нь хамгийн өндөр бол хамт олны амжилтгүй байдалд чин сэтгэлээсээ харамсдаг гэж 65%-ийн үнэлгээг өгсөн нь хамгийн багаар дүгнэгджээ. ГТУА-х 81-р анги бие биенийгээ хамгаалдаг байдал нь 88% байгаа бол бие биедээ тусалдаг байдал нь 90% байгаа нь хамгийн өндөр үзүүлэлт болжээ. Бусдын онцлогт тохируулан харьцдаг байдал нь 68% байгаа нь харилцааны чадвараа сайжруулах хэрэгтэйг харуулж байна. ГТУА-х 56-р ангийн бие биенийхээ амжилтаар бахархдаг байдал 76% гарсан нь хамгийн өндөр бол бусдын онцлогт тохируулан харьцдаг чанар 65% гарсан нь хамгийн бага байна.

Нээлттэй байдал: Албан хаагчид нээлттэй байх нь хоорондоо ойлголцоход хялбар болгодог. Бүлгийн нээлттэй байдлыг 10 асуулгаар, хариулт бүрийг 6 оноогоор дүгнэлээ.

Хүснэгт № 8. Хамт олны нээлттэй байдлыг тодорхойлох асуулга /хувиар, оноогоор/

Нээлттэй байдал											
ГТУА-х Анги	Бие биенийхээ амжилтаар бахархлаг	Бусад салаа хамт олон болон шинээр орсон алба	Бусад салаа хамт олны болон шинээр орж ирсэн алба	Хуучин шинэ алба хаагч өөр салааны алба хаагчид	Шинэ болон хуучин алба хаагчийг болигтоо үнэллэг	Бусад салаа хамт олны өмнө болон шинээр ирсэн алба	Бие биетэйгээ эелдэг харилцаатай	Бусад салааны хамт олон болон шинээр ирж буй алба	Бусад салаа хамт олон болон шинээр ирсэн алба хаагчдын	Бусад алба хаагч болон шинээр ирсэн алба хаагчийн	Дундаж
68	4.57	4.18	4.42	4.18	4.29	4.34	4.53	4.29	4.24	4.08	4.31
	76%	70%	74%	70%	71%	72%	75%	71%	71%	68%	72%
81	5.16	5.04	5.00	5.08	5.00	5.00	5.28	5.16	5.02	5.04	5.08
	86%	84%	83%	85%	83%	83%	88%	86%	84%	84%	85%
56	4.54	4.00	4.08	4.42	4.04	4.19	4.31	4.23	4.27	4.35	4.24
	76%	67%	68%	74%	67%	70%	72%	71%	71%	72%	71%
	4.8	4.4	4.5	4.6	4.4	4.5	4.7	4.6	4.5	4.5	
	79%	73%	75%	76%	74%	75%	78%	76%	75%	75%	

Дундаж үнэлгээгээр авч үзвэл ГТУА-х 81-р ангийн нээлттэй байдал 85% байгаа нь бусад ангиудаас 19%-аар илүү байна. Энэ нь тус ангийн алба хаагчид харьцангуй нээлттэй гэсэн үг юм. ГТУА-х 68-р ангийн бие биенийхээ амжилтаар бахархдаг байдал нь 76% буюу хамгийн өндөр байгаа бол бусад албан хаагч болон шинээр ирсэн алба хаагчийн амжилтгүй үйлдлийг чин сэтгэлээсээ хуваалцаж ойлгодог байдал 68% байгаа нь хамгийн бага үзүүлэлт байлаа. ГТУА-х 81-р ангийн бүх асуулга 80%-аас дээш дүгнэгдсэн нь харьцангуй нээлттэй байгааг харуулж байна. ГТУА-х 56-р анги бие биенийхээ амжилтаар бахархдаг бол шинэ болон хувийн албан хаагчийг бодитоор үнэлэхдээ анхаарах хэрэгтэйг харуулжээ.

Зохион байгуулалттай байдал: Онцгой байдлын алба хаагчийн хувьд ажлын онцлогоос хамаараад зохион байгуулалттай байх нь тун чухал байдаг. Тус шинж чанарыг тодорхойлохдоо 10 асуулт бүрийн хариултыг 6 оноогоор дүгнэлээ.

Хүснэгт № 9. Бүлгийн зохион байгуулалттай байдлыг тодорхойлох асуулга /оноогоор, хувиар/

Зохион байгуулалттай байдал											
ГТУА-х Анги	Бие биенийхээ амжилтаар бахархлаг	Ямар нэгэн маргаан зөрчилгүй ажил үүргээ	Бие биенийхээ ажлыг лэмжлэг	Ажлын дутагдлыг бие даан илрүүлж	Хамт олонд тулгарсан маргаан зөрчилтэй	Бие биетэйгээ богино хугацаанд харилцан	Шаардлагатай бол хамт олныг удирдан зохион	Шаардлагатай бол бусдынхаа өмнөөс ажил	Хүнд нөхцөлд нэгдмэл зохион байгуулалттай	Ажил үүргийн хуваарилалтыг богино	Дундаж
68	4.57	4.07	4.32	4.36	4.39	4.36	4.39	4.25	4.04	4.46	4.32

	76%	68%	72%	73%	73%	73%	73%	71%	67%	74%	72%
81	5.16	5.00	5.13	5.00	5.00	5.12	4.88	5.04	5.16	5.04	5.05
	86%	83%	85%	83%	83%	85%	81%	84%	86%	84%	84%
56	4.54	4.23	4.62	4.27	4.23	4.35	4.31	4.27	4.27	4.19	4.33
	76%	71%	77%	71%	71%	72%	72%	71%	71%	70%	72%
	4.8	4.4	4.7	4.5	4.5	4.6	4.5	4.5	4.5	4.6	
	79%	74%	78%	76%	76%	77%	75%	75%	75%	76%	

Бүлгийн зохион байгуулттай байдлыг авч үзвэл ГТУА-х 81-р анги 5.05 оноо буюу 84% байгаа нь бусад ангиудтай харьцуулахад зохион байгуулалт сайтай байгаа нь харагдаж байна. ГТУА-х 68 болон ГТУА-х 56-р анги нь тус тус 72% байгаа нь зохион байгуулалтаа сайжруулахад анхаарах хэрэгтэйг харуулж байна. ГТУА-х 68-р анги нь хүнд нөхцөл байдалд нэгдмэл зохион байгуулттай байх тал дээр ажиллаж сайжруулах хэрэгтэй бол ГТУА-х 56-р анги ажил үүргийн хуваарилалтыг богино хугацаанд хийдэг талыг анхаарч сайжруулах хэрэгтэй байна. ГТУА-х 56 болон ГТУА-х 68-р ангиудын хамгийн өндөр үзүүлэлт /77%, 76%/ нь ГТУА-х 81-р ангийн хамгийн бага /81%/ үзүүлэлтээс 4 хувь бага байгааг анхаарах хэрэгтэй.

Мэдээлэлтэй байдал: Хамт олон бие биенийхээ талаар болон ажил үүргийн хуваарилалт, хариуцлага, амжилт, сургамжийн талаар мэддэг нь хамт олны уур амьсгал сайжрах, ажил үүргийг хуваарилах, гүйцэтгэх, ажлын алдаа дутагдалгүй байх зэрэгт сайн нөлөөтэй.

Хүснэгт № 10. Бүлгийн мэдээлэлтэй байдлыг тодорхойлох асуулга /оноогоор, хувиар/

Мэдээлэлтэй байдал											
ГТУА-х Анги	Бие биенийхээ амжилтаар	Хамт олныхоо ажлын үр дүнг	Хамт олныхоо ажлын эерэг	Хамт олны дундах зан байдлын хэм	Өөрийн үүрэг хариуцлагаа сайн	Хамтран ажиллах арга замуудаа	Бусдынхаа ажлыг сайн мэдлэг	Бие биенийхээ ааш араншинг	Бие биенийхээ зуршил болон	Бие биенийхээ ажил байдлыг	Дундаж
68	4.57	4.50	4.12	4.27	4.65	4.50	4.42	4.65	4.38	4.50	4.46
	76%	75%	69%	71%	78%	75%	74%	78%	73%	75%	74%
81	5.16	5.04	4.88	4.81	5.04	4.81	5.00	4.81	4.77	4.81	4.91
	86%	84%	81%	80%	84%	80%	83%	80%	79%	80%	82%
56	4.54	4.61	4.48	4.58	4.76	4.67	4.70	4.67	4.64	4.67	4.63
	76%	77%	75%	76%	79%	78%	78%	78%	77%	78%	77%
	4.8	4.7	4.5	4.6	4.8	4.7	4.7	4.7	4.6	4.7	
	79%	79%	75%	76%	80%	78%	78%	78%	77%	78%	

Бүлгийн мэдээлэлтэй байдлыг авч үзвэл ГТУА-х 81-р анги 82%, ГТУА-х 56-р анги 77%, ГТУА-х 68-р анги 74% гарчээ. ГТУА-х 68-р ангийн хувьд өөр өөрийн үүрэг хариуцлагыг сайн мэддэг /78%/, харилцан ажиллах арга замуудаа мэддэг /75%/ бол, хамт олныхоо ажлын эерэг болон сөрөг талыг мэддэг байдал дээр ажиллаж сайжруулах хэрэгтэй байна. ГТУА-х 81-р анги нь бие биенийхээ зуршил болон онцлогийг мэдэх тал дээр анхаарах хэрэгтэй бөгөөд бусад үзүүлэлтүүд 80%-аас дээш байгаа нь сайшаалтай. ГТУА-х 56-р анги нь өөрийн үүрэг хариуцлагаа сайн мэддэг /79%/, хамтран ажиллах арга барилаа

сайн мэддэг /78%/, бусдынхаа ажлыг дэмждэг /78%/, бие биенийхээ ааш араншинг сайн мэддэг /78%/, бие биенийхээ ажил байдал ямар байгааг мэддэг /78%/ бол хамт олныхоо эерэг болон сөрөг талыг мэддэг /76%/ байгаа нь хамгийн бага үзүүлэлт болжээ. Тус ангийн хувьд бие биенийхээ талаар сайтар мэддэг болох талаар анхаарах хэрэгтэй. Энэ нь тус хамт олны 50% нь 1-5 жил ажиллаж байгаатай холбоотой байж болох юм.

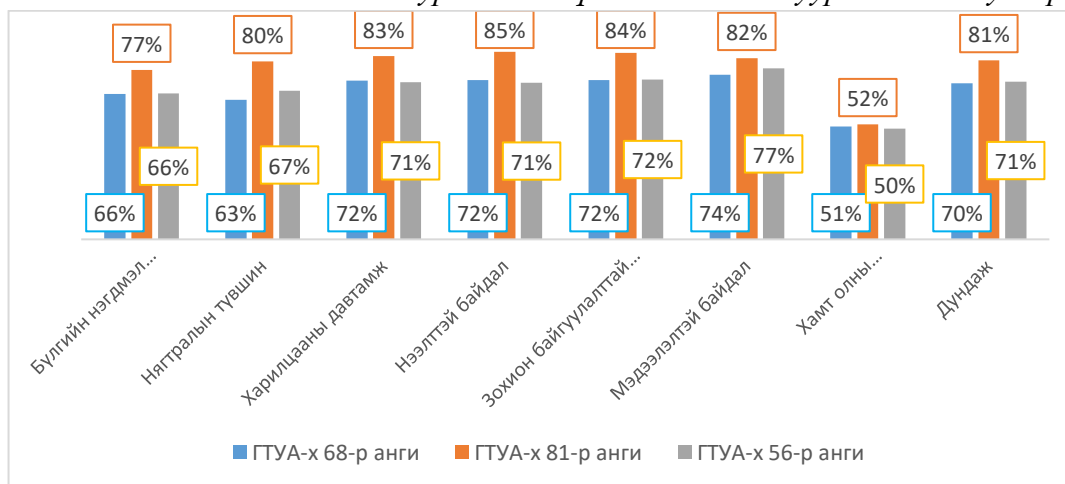
Хамт олны хариуцлагатай байдал: Хамт олны хариуцлагатай байдал нь Онцгой байдлын албаны алба хаагчид нэн тэргүүнд байх шинж чанар юм. Тус шинжийг тодорхойлохдоо 10 асуулгыг хэрэглэлээ.

Хамт олны хариуцлагатай байдал											
ГТУА-х Анги	Бие биенийхээ амжилтаар	Бие биендээ шаардлага тавьдаг	Өөрийн амжилттай болон амжилтгүй	Асуудлыг шийдэхдээ	Эхэлсэн ажлыг дуусгах орхилолгүй	Сахила багтай байхыг	Нийтийн ашиг сонирхлыг хувийн ашиг сонирхлыг	Компаний өмчид өөриймсөг ханлаг	Ямар ч ажлыг хариуцлагатай	Нийгмийн ажилд илэвхтэй оролцдог	Дундаж
68	4.57	2.63	2.62	2.65	2.59	2.58	2.67	2.59	2.57	2.58	2.81
	76%	44%	44%	44%	43%	43%	45%	43%	43%	43%	47%
81	5.16	2.63	2.62	2.65	2.59	2.58	2.67	2.59	2.57	2.58	2.86
	86%	44%	44%	44%	43%	43%	45%	43%	43%	43%	48%
56	4.54	2.58	2.51	2.62	2.55	2.60	2.67	2.61	2.50	2.60	2.78
	76%	43%	42%	44%	43%	43%	44%	44%	42%	43%	46%
	4.8	2.6	2.6	2.6	2.6	2.6	2.7	2.6	2.5	2.6	
	79%	44%	43%	44%	43%	43%	45%	43%	42%	43%	

Хамт олны хариуцлагатай байдлыг авч үзвэл ГТУА-х 68-р анги 51%, ГТУА-х 81-р анги 52%, ГТУА-х 56-р анги 50% байгаагаас харвал тус бүрдээ хариуцлагатай байдлыг сайжруулах шаардлагатай байгааг харуулж байна. ГТУА-х ангиудын хувьд анги нь бие биенийхээ амжилтаар бахархдаг байдал 76%-86%, бусад үзүүлэлтүүд 47%-49% байгаа нь хариуцлагатай байдал дээр сайтар анхаарах шаардлагатай байгааг харуулж байна.

Одоо бүлэг хамт олны уур амьсгалыг ерөнхийд нь авч үзье. Үүнийг тодорхойлохдоо бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл, нягтралын түвшин, харилцааны давтамж, нээлттэй байдал, зохион байгуулалттай байдал, мэдээлэлтэй байдал, хамт олны хариуцлагатай байдлын дунджаар тооцлоо.

Зураг № 6. Бүлэг хамт олны уур амьсгал /хувиар/

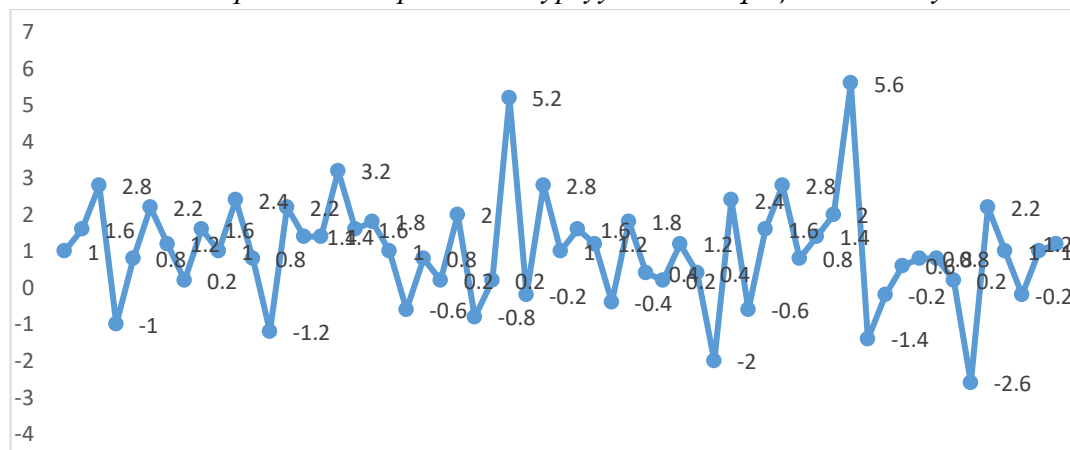

ГТУА-х 81-р анги нь бусад ангиудаас харьцангуй өндөр үнэлгээтэй буюу хамт олны уур амьсгал 81% сайн байна. Хамт олны хариуцлагатай байдал ГТУА-х анги тус бүр дээр анхаарах ёстой, сайжруулах үзүүлэлт байна. Үүний дараа бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүслийг сайжруулах хэрэгтэй. Нээлттэй байдал, зохион байгуулалттай байдал, харилцааны давтамж, мэдээлэлтэй байдал нь бусад үзүүлэлттэй харьцуулбал бага зэрэг өндөр байгаа ч бас л сайжруулах шаардлагатай. Ялангуяа ГТУА-х 68, 56-р ангиуд аль ч үзүүлэлт дээр нэлээдгүй анхаарч, хамт олны уур амьсгалыг сайжруулах сургалт, бусад арга хэмжээг зохион байгуулах хэрэгтэй байна.

Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтыг бүлэг хамт олны уур амьсгалтай холбон сайжруулах арга замыг тодорхойлох: Аврагч-гал сөнөөгчийн хөгжүүлэх сургалтыг байгууллагын жилийн зорилго, зорилтууд, жилийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан зохион байгуулахаас гадна тэрхүү ажлын үр дүн тухайн байгууллагын бүлэг хамт олны уур амьсгалд хэрхэн үр дүн үзүүлж байгааг үнэлэн тогтоох шаардлагатай байна.

Тархалтын сургуулилтыг явуулсан хугацааг доорх зурагт харуулав.

Зураг № 7. ГТУА-х 68-р ангийн тархалтын сургуулилтын гүйцэтгэл /минут/

Тархалтын сургуулилт явуулахдаа гал түймэр унтраах нормчлолын дагуу хугацааг бодож гүйцэтгэлтэй харьцуулсан зөрүүг дээрх зурагт харууллаа. Хамт олны уур амьсгалын үзүүлэлт тус бүр нь тус гал түймэр унтраах гүйцэтгэлд хэрхэн нөлөөлж байгаа судлахад хамт олны хариуцлагатай байдал хамгийн их нөлөөлж байна.

ДҮГНЭЛТ

Орхон аймгийн ГТУА-х 68, ГТУА-х 81, ГТУА-х 56-р ангиудын ахлагчийн бүрэлдэхүүний хөгжүүлэх сургалт, бүлэг хамт олны уур амьсгал, тэдний хамаарлыг авч үзлээ.

Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын тушаалаар баталсан сургалтын нэгдсэн төлөвлөгөөний дагуу хууль эрх зүй, бусад сургалтын тэмдэглэлийг хөтлөн ангиуд үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Мөн томилгоот ээлжийн албыг гүйцэтгэхдээ салаан захирагч нар ахлагчийн бүрэлдэхүүнд цагийн хуваарийн дагуу сургалтыг орж, мэргэжлийн сурах бичгүүдийг ашиглан, ахлагчийн бүрэлдэхүүнээр тэмдэглэл хөтлүүлэн зохион байгуулж байна.

Бүлэг хамт олны уур амьсгалыг тодорхойлоход ГТУА-х 81-р анги бусад ангиудтай харьцуулахад харьцангуй сайн байлаа. Хамт олны хариуцлагатай байдал ГТУА-х ангиудад 50% байгаа нь цаашид анхаарах хэрэгтэй байгааг харуулж байна.

Албан хаагчийг хөгжүүлэх сургалтад тогтмол, хөтөлбөр төлөвлөгөөтэй хамруулах нь Аврагч-гал сөнөөгчдийн ажлын байран дээр тогтвор суурьшилтай ажиллаж, үүрэг гүйцэтгэл сайжирч багаар ажиллах чадвар нэмэгдэж гал түймэр гамшиг ослоос учирч болох хохирлыг бууруулахад үр нөлөөтэй гэдэг нь хамт олны хариуцлагатай байдал бусад үзүүлэлтийн хувиас харагдаж байна.

Аливаа хөгжүүлэх сургалт нь оролцогчдын сонирхол идэвхийг өрнүүлэхэд чиглэх бөгөөд тэдний сонирхол, мэдлэг чадварыг хөгжүүлэх, хамт олондоо итгэх, ажилдаа сэтгэлээсээ хандах, сурч хөгжихөд тэмүүлэх зэрэг эерэг нөлөө үзүүлдэг ач холбогдолтой.

Анги салбарт зохион байгуулагдаж буй хөгжүүлэх сургалтын гол үр дүн нь бие бүрэлдэхүүний мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар, хөгжил, сахилга, ёс зүйн өндөр чанараар тодорхойлогдоно гэж үзэж байна.

Албан хаагчдыг хөгжүүлэх сургалтууд нь өөрийн албан тушаалын тусгай мэдлэгийг сайжруулах, гүнзгийрүүлэх ажлыг бие даан гүйцэтгэх, мэдлэгээ системтэйгээр сайжруулан гүнзгийрүүлэх, хууль эрх зүйн мэдлэгээ сайжруулах, төрөл бүрийн сургалтын материалын тэмдэглэл хөтлөх, эдийн засаг, гадаад хэл, техникийн болон тусгай мэдлэгийн чиглэлийн шинэ ном сурах бичигтэй тогтмол танилцах, дадал чадвараа бататгах зорилгоор төрөл бүрийн дасгал хийх, гүйцэтгэх гэсэн хэлбэрүүдээр зохион байгуулагдаж байна.

Эдгээр хэлбэрүүдийн хөгжүүлэх сургалтууд нь анги салбарын бие бүрэлдэхүүнд хэрхэн хүрч, хамт олны уур амьсгалд нөлөө үзүүлж байгааг судлан үзэхэд судалгааны таамаглал батлагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, хамт олны уур амьсгалд албан хаагчийн хөгжүүлэх сургалтууд нөлөөлж байна гэж дүгнэхээр байна.

Судалгааны үр дүнгээс албан хаагчдын хөгжүүлэх сургалтыг оновчтой, сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөөтэй зохион байгуулснаар бүлэг хамт олны уур амьсгалын шинжүүд болох бүлгийн нэгдмэл байдлыг хадгалах хүсэл, нягтралын түвшин, харилцааны давтамж, нээлттэй байдал, зохион байгуулалттай байдал, мэдээлэлтэй байдал, хамт олны хариуцлагатай байдал гэсэн үзүүлэлтүүдэд нөлөөлж хөгжүүлэх сургалтаар энэхүү шинжүүдийг сайжруулах боломжтой байна гэж дүгнэлээ.

Иймээс цаашид хөгжүүлэх төрлийн сургалтуудыг илүү үр дүнд хүргэхийн тулд мэдээллийн хэрэгсэл, албан болон албан бус уулзалт, судалгаа шинжилгээний үр дүнг ашиглах, олон нийтийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах, гадаадын туршлага сургамжийг судалж шинэ арга хэлбэрийг бий болгох, олон нийтийн дунд мэтгэлцээн, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах төдийгүй удирдлага зохион байгуулалтын өргөн дэмжлэгийг бий болгох шаардлагатай байна. Анги салбарт хууль, эрхзүйн сургалтыг зохион байгуулж, мэдээллээр хангаж байх шаардлагатай гэж дүгнэв.

НОМ ЗҮЙ

Ном сурах бичиг:

Б.Энхтүвшин. (2020). *Гал түймэр унтраах арга зүйн бодлогын хураамж*.

Улаанбаатар.

Д.Сэржмядаг. (2017, 2018). *Гамшигаас хамгаалах үндэс*. Улаанбаатар:

Соёмбо принтинг.

С.Базаррагчаа. (2018). *Галын техникийн шинжилгээний үндэс*. Улаанбаатар:

Соёмбо принт.

С.Баттөр. (2015). *Аврагч, гал сөнөөгчдийн сэтгэл зүй, бие бялдар, ур чадварын бэлтгэлийн харилцан хамаарал*. Улаанбаатар: КИТАБ принт.

С.Баттөр, Б.Энхтүвшин, Л.Булганхангай. (2021). *Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны удирдлага*. Улаанбаатар: Галбилэг принт.

Хууль, дүрэм, журам:

Барилга байгууламжийн гал түймрийн эрсдэлийн зэргийн ангилал

Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, шинэчилсэн найруулга, 2017

Гал түймэр унтраах дүрэм

Гал түймэр унтраах дасгал сургуулилтын норматив, гүйцэтгэх аргачлал

Монгол улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалт

Онцгой байдлын албаны сургалтын бодлого

Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын тушаал, гүйцэтгэлийн төлөвлөгөө батлах тухай, 2020

Электрон эх үүсвэр:

сургууль, Д. х. (2023 оны 03 01). <https://www.uia.gov.mn/>.-ээс Гаргасан

<https://www.senecacollege.ca/programs/fulltime/FFP.html>

<https://www.fireengineering.com/leadership/professional-development-in-the-fire-service/#gref>

<https://www.fireservicecollege.ac.uk/training/Course?id=3622>

<https://www.cheshirefire.gov.uk/jobs/wholetime-firefighter-recruitment/training-and-development>

ГАЛ ТҮЙМЭР УНТРААХ, АВРАХ АНГИЙН ДАДЛАГА СУРГУУЛИЛТАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ДХИС-ийн магистрант, ахмад Х.Цэнд-Очир

Хураангуй: Гал түймэр унтраах, аврах үйл ажиллагааг зохион байгуулах, бэлтгэл бэлэн байдлыг хангах ажлын үндэс нь дадлага, сургуулилт байдаг. Гал түймэр унтраах аврах, анги гал түймэр унтраах өдөр тутмын, тархалт, тактикийн дадлага сургуулийг хийдэг. Дадлага, сургалтыг зохион байгуулснаар бие бүрэлдэхүүнийг сэтгэл зүй, ур чадвар, бие бялдрын хувьд бэлтгэн дадлагажуулах, багаар ажиллах ажиллагаа, харилцан ойлгох, өндөр ачаалалтай ажиллах, гал түймэр унтраах, аврах ажиллагааг шуурхай зохион байгуулах чадварыг эзэмшдэг. Энэхүү өгүүлэл нь гал түймэр унтраах, аврах ангийн дадлага сургуулилын талаарх бодлого, эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ, судалгааны талаар өгүүлэв.

Түлхүүр үгс: Гал түймэр унтраах дасгал сургуулилт

УДИРТГАЛ

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах газраас Японы Мияги мужийн Сендай хотноо 2015 оны 3 дугаар сарын 14-18-ны өдрүүдэд зохион байгуулсан Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах дэлхийн гуравдугаар бага хурлаар гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015 оноос 2030 он хүртэл хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ бодлогын баримт бичиг батлагдсан.

Тус бодлогын баримт бичигт “Гамшгийн эрсдэлийн ойлголт, мэдлэгийг сайжруулах, хөрөнгө оруулалт хийх, гамшгийн эрсдэлийг удирдах засаглал болон бэлэн байдлын чадавхийг бэхжүүлэх, орон нутгийн засаг захиргаа, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй гамшгийн эрсдэлийг бууруулах” 4 үндсэн чиглэлийг тусгасан билээ.

Дээрх дэвшүүлсэн зорилго, зорилтод нийцүүлэн Монгол улсын Засгийн газраас Сейндайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат (2021-2025 он)-ны төлөвлөгөө, Онцгой байдлын ерөнхий газрын (2021-2024) онд баримтлах стратеги төлөвлөгөөг боловсруулан баталж хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Энэхүү төлөвлөгөөнд “Гамшгаас хамгаалах бэлэн байдлыг хангах, гамшгийн дараах сэргээн босгох, нөхөн сэргээх, шинээр барьж байгуулах үйл ажиллагааг урт хугацаанд төлөвлөн хэрэгжүүлэх”⁶¹ зорилтын хүрээнд Онцгой байдлын байгууллагын хүний нөөцийн чадавхыг нэмэгдүүлэх⁶², гал түймэр унтраах, эрэн хайх, аврах ажиллагааны хүч хэрэгслийн чадавхыг нэмэгдүүлнэ⁶³ хэмээн төлөвлөн алслагдсан суурин газруудад гал түймэр унтраах, аврах нэгжийг шинээр байгуулж, Япон, Австри, Хятад, Польш, Беларусь, Франц зэрэг улсуудтай Засгийн газар хоорондын зээл, тусламж, төсөл хөтөлбөрөөр гал түймэр унтраах тусгай зориулалтын автомашинууд гал түймэр унтраах, аврах ангиудад нийлүүлэн

⁶¹ Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ бодлогын баримт бичиг

⁶² Сейндайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат (2021-2025 он)-ны арга хэмжээний төлөвлөгөөний 4.1.1

⁶³ Сейндайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат (2021-2025 он)-ны арга хэмжээний төлөвлөгөөний 4.1.4

автомашины тоо 302 болж хангалт 63 хувьд хүргэн⁶⁴ гал түймэртэй тэмцэх чадавхыг нэмэгдүүлэх зорилтыг хэрэгжилтийг хангаж ажиллаж байна. Иймд гал түймэр унтраах, аврах ангийн дадлага сургуулилтын өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийж, цаашид анхаарах асуудлыг тодорхойлоход энэхүү судалгааны зорилго оршино.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Онцгой байдлын байгууллага нь Монгол Улсын Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.1-т гамшгаас хамгаалах сургалт нь төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн албан тушаалтан, ажилтан болон иргэнгийг сургаж дадлагажуулахад чиглэнэ⁶⁵ хэмээн заасны дагуу дараах ангилалаар сургалт зохион байгуулж байна. Үүнд:

- Удирдах албан тушаалтны
- Онцгой байдлын байгууллагын
- Оюутан, сурагч, сургуульд элсэхийн өмнөх насны хүүхдийн
- Төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн албан тушаалт, ажилтны
- Гамшгаас хамгаалах алба, мэргэжлийн ангийн
- Иргэний сургалт гэсэн ангиллаар зохион байгуулж байна.

Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, мэргэшүүлэх, бие бялдар сэтгэл зүйн бэлтгэлийг хангах сургалтыг жил бүр сургуулийн жилийн удирдамж, сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөөний дагуу ажлын байранд нь зохион байгуулдаг⁶⁶.

Бие бүрэлдэхүүний сургалт бэлтгэл” гэж Онцгой байдлын байгууллагад хуулиар хүлээсэн “Гамшгийн аюулаас хүн ам, мал амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн буй орчныг урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох, эдгээр үйл ажиллагаанд хүн амыг сургаж бэлтгэх” үндсэн үүргийг биелүүлэхэд шаардлагатай мэдлэг, дадлага, чадвар, бие бялдар, сэтгэл зүйн бэлтгэлийг бие бүрэлдэхүүнд эзэмшүүлэх, төв, орон нутгийн Онцгой байдлын байгууллагын үүрэг гүйцэтгэх бэлтгэл, бэлэн байдал, жигдрэлтийг хангахад чиглэгдсэн зохион байгуулалттай, тодорхой зорилго, чиглэл бүхий цогц үйл ажиллагааг хэлдэг⁶⁷.

Онцгой байдлын албаны сургалтын бодлого, хөтөлбөр, цаг сэдвийн төлөвлөгөө, сургалт бэлтгэлийг зохион байгуулах журам, сургалт бэлтгэлийг шалгаж, үнэлэх журмыг 2020 онд Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын А/308 дугаар тушаалаар батлан үйл ажиллагаандаа мөрдлөгө болгон ажиллаж байгаа билээ.

Тус сургалтын бодлогын баримт бичгийн хүрээнд Онцгой байдлын албаны сургалт нь:

- Алба хаагчдад мэргэжлийн боловсрол олгох сургалт,
- Алба хаагчдыг мэргэшүүлэх болон албан тушаалтны давтан сургалт,
- **Бие бүрэлдэхүүний бэлтгэлжилтийн сургалт** гэсэн тогтолцооноос бүрдэнэ хэмээн заасан байна.

⁶⁴ Онцгой байдлын ерөнхий газрын стратеги төлөвлөгөө (2021-2024)

⁶⁵ Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 13.1

⁶⁶ Онцгой байдлын байгууллагад алба хаах журам, (Монгол Улсын Шадар сайдын тушаал №67)

⁶⁷ Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын 2020 оны А/308 тушаар тушаал, гуравдугаар хавсралт 1.2

Харин Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн эрдэмтэн, багш, судлаач нарын эрхлэн гаргасан гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны удирдлага номонд бие бүрэлдэхүүний бэлтгэлжилтийн сургалтын дараах төрлүүдийг тодорхойлсон⁶⁸. Үүнд:

- Анхан шатны тусгай сургалтын бэлтгэл
- Томилгоот ээлжийн бие бүрэлдэхүүний бэлтгэл (өдөр тутмын, тархалт, тактикийн)
- Дадлага сургалт
- Дунд болон ахлах дарга нарын албаны бэлтгэл
- Мэргэжил дээшлүүлэх
- Давтан бэлтгэх
- Бие даан бэлтгэх гэсэн сургалтын төрлүүдийг тодорхойлсоноос үзэхэд Онцгой байдлын албаны сургалтын бодлогыг боловсруулахдаа гал түймэр унтраах аврах ангийн томилгоот ээлжийн бие бүрэлдэхүүний бэлтгэлжилт, сургалт, дадлага сургуулилтын талаар орхигдуулсаныг харуулж байна.

Сургалтын жилийн хөтөлбөр, төлөвлөгөөнд цагийн ачааллын 40 хүртэл хувийг онолоор, 60 хүртэл хувийг дадлагаар офицер, ахлагч, үйлчилгээний ажилчид гэсэн төрлөөр 7 хоногийн нэг өдрөөр бие бүрэлдэхүүний сургалт хариуцсан ахлах мэргэжилтэн зохион байгуулан хэмээн заасан байдаг.

Бие бүрэлдэхүүний хичээлийн хөтөлбөрийн цаг, сэдвийн төлөвлөгөөнд офицер, ахлагч бүрэлдэхүүн, төрөл мэргэжлийн аврагч нарын мэргэжлийн бэлтгэл, эрэн хайх, аврах анги, агаарын салбар, уул уурхайн аврах анги, улсын нөөц хүмүүнлэгийн тусламжийн салбарын сургалт бэлтгэлийн хөтөлбөр, тусгай бэлтгэлд ангил хэл, жагсаалын бэлтгэл, бие бялдар, сэтгэл зүй, эрүүл мэнд, эрэн хайх, аврах нохойн сургалтуудыг баталсан боловч гал түймэр унтраах, аврах ангийн сургалт, дадлага сургуулилт /өдөр тутмын, тархалт, тактикийн, амьсгалын бие даасан төхөөрөмжтэй ажиллах/, гал түймэр унтраах дасгал сургуулилтын нормативын талаар тусгаагүй байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын хэмжээнд Гал түймэр унтраах, аврах анги 69, гэрээт гал түймэр унтраах 1 анги, нийт 70 гал түймэр унтраах, аврах анги үйл ажиллагаа явуулж байна. Дээрх гал түймэр унтраах, аврах ангиудын бэлтгэл бэлэн байдлыг хангах ажлын үндэс нь дадлага, сургуулилт байдаг. Дадлага, сургалтыг зохион байгуулснаар бие бүрэлдэхүүнийг сэтгэл зүй, ур чадвар, бие бялдрын хувьд бэлтгэн дадлагажуулах, багаар ажиллах ажиллагаа, харилцан ойлгох, өндөр ачаалалтай ажиллах, гал түймэр унтраах, аврах ажиллагааг шуурхай зохион байгуулах чадварыг эзэмшдэг чухал ач холбогдолтой. Иймд Онцгой байдлын албаны сургалтын тогтолцоонд гал түймэр унтраах, аврах ангийн томилгоот ээлжийн бүрэлдэхүүний сургалтыг нэмэлтээр оруулж, гал түймэр унтраах дасгал сургуулилтын нормативыг тусгай бэлтгэлжилтийн хөтөлбөрт тусгах шаардлага байна.

Ашигласан материал

1. Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ бодлогын баримт бичиг

⁶⁸ Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны удирдлага УБ 2021 214 х

2. Сейндайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат (2021-2025 он)-ны арга хэмжээний төлөвлөгөөний 4.1.1
3. Сейндайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратегийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат (2021-2025 он)-ны арга хэмжээний төлөвлөгөөний 4.1.4
4. Онцгой байдлын ерөнхий газрын стратеги төлөвлөгөө (2021-2024)
5. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль
6. Онцгой байдлын байгууллагад алба хаах журам, (Монгол Улсын Шадар сайдын тушаал №67)
7. Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын 2020 оны А/308 тушаар тушаал, гуравдугаар хавсралт 1.2
8. Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны удирдлага УБ 2021

ХОЙД БҮСИЙН АЙМГУУДЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭНД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

ДХИС-ийн магистрант, ахмад А.Зориг

Хураангуй: Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь Монгол Улсын Засаг захирагаа, нэгжийн гал түймрийн эрсдэлийн /аюулыг/ тогтоох, нийгэм-эдийн засгийн тооцооны үзүүлэлтээр үр дүнд Хойд бүсийн аймгуудын нутаг дэвсгэрийн нэгжийн гал түймрийн эрсдэлийг тогтоох, 100.000 хүн ам дахь ерөнхий эрсдэлийн галын аюулын түвшинг тус тус тогтооно. Санал болгож буй нийгэм-эдийн засгийн гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн аргачлал дээр тулгуурлан хойд бүсийн аймгуудын эрсдэлийг тодорхойлов.

Түлхүүр үг: Галын аюулгүй байдал, гал түймрийн аюул, гал түймрийн үндсэн эрсдэл, нийгэм эдийн засгийн гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн /НЭЗГТНЭ/.

2015 онд галын аюулын түвшинг бууруулах асуудлыг шийдвэрлэх ажлын хүрээнд Монгол улсын их хурал “Галын аюулгүй байдлын тухай хууль”, “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль”-д тус тус нэмэлт, өөрчлөлт оруулан, барилга байгууламж болон нутаг дэвсгэрт галын эрсдэлийг үнэлэх шаардлагатай гэж үзэв. Гэсэн хэдий ч манай улсад энэ чиглэлээр батлагдсан арга одоогоор байхгүй байна. Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүллэг нь Монгол улсын гал түймрийн эрсдэлийг тодорхойлох эхний алхамуудын нэг юм.

Галын аюулгүй байдлыг хангах нь төрийн хамгийн чухал үүргүүдийн нэг юм. 2015 оны 07 дугаар сарын 02-ны өдөр батлагдсан Монгол улсын “Галын аюулгүй байдлын тухай хууль”-ийн 17 болон 18 дугаар зүйлд заасан дагуу галын эрсдэлийн үнэлгээг тодорхой объектын ангилалыг харгалзан бүх шатны объектод галын эрсдэлийн үнэлгээг⁶⁹ гэж заасан.

Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн нэгжийн галын аюулын түвшинг тогтоохдоо нийгэм-эдийн засгийн гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн /НЭЗГТНЭ/ /2-4/ үнэлгээний аргачлалыг ашигласан болно. НЭЗГТНЭ-ийг тодорхойлох аргачлалыг дөрвөн үе шатаар тогтооно.⁷⁰

Эхний шат нь гал түймрийн үндсэн эрсдэлийг тодорхойлно:

R_r – гал түймэрт нас барах эрсдэл

R_t – гал түймэрт гэмтэж, бэртэх эрсдэл

R_y – гал түймэрт өртөх эд материалын шууд хохирол.

$$R = \frac{N \text{ амь алдагсад}}{N \text{ хүн ам}} \left(\frac{\text{амь алдагсад}}{\text{хүн*жил}} \right) \quad /1/$$

$$R = \frac{N \text{ гэмтэгсэд}}{\text{хүн*жил}} \left(\frac{\text{гэмтэгсэд}}{\text{хүн*жил}} \right) \quad /2/$$

⁶⁹ Галын аюулгүй байдлын тухай хууль

⁷⁰ Байгалмаа Энхтүвшин. Комплексная оценка пожарных рисков в Монголии // Пожары и чрезвычайные ситуации предотвращение, ликвидация

$$R = \frac{C}{N \text{ хүн ам}}$$

$$\frac{\text{Төгрөг}}{\text{хүн*жил}}$$

/3/

Хоёрдугаар шат нь дээрх гал түймрийн үндсэн эрсдлийг стандарчилна. (0-ээс 1 гэсэн тоон утганд шилжүүлэх) Энэхүү үе шат нь гал түймрийн үндсэн 3-н үзүүлэлтийг тус бүрд нь 0-ээс 1 хүртэлх тоон утгатай шилжүүлэх бөгөөд дараах томъёог ашиглана.

$$R_i^* = \frac{R_{ij} - R_{i \min}}{R_{i \max} - R_{i \min}}, 0 \leq R_i^* \leq 1 \quad /4/$$

R_i^* - стандарчилагдсан утгын i - нь гал түймрийн үндсэн эрсдэл ($i=g, t, y$)

R_{ij} – харгалзах хэмжигдэхүүн дэх j -ийн гал түймрийн үндсэн эрсдэлийн үзүүлэлт

$R_{i \min}$ – дүн шинжилгээ хийгдэж буй аймаг, нийслэлийн тоон утга дахь i - гал түймрийн эрсдэлийн хамгийн бага утга

$R_{i \max}$ – дүн шинжилгээ хийгдэж буй аймаг, нийслэлийн дүн шинжилгээний тоон утга дахь i -гал түймрийн эрсдэлийн хамгийн их утга.

Гуравдугаар шат нь гал түймрийн үндсэн эрсдлийг ач холбогдлоор нь жингийн итгэлцэлүүрт хуваана. Өөрөөр хэлбэл Фишберний үнэлгээний аргын тусламжтайгаар тодорхойлно.

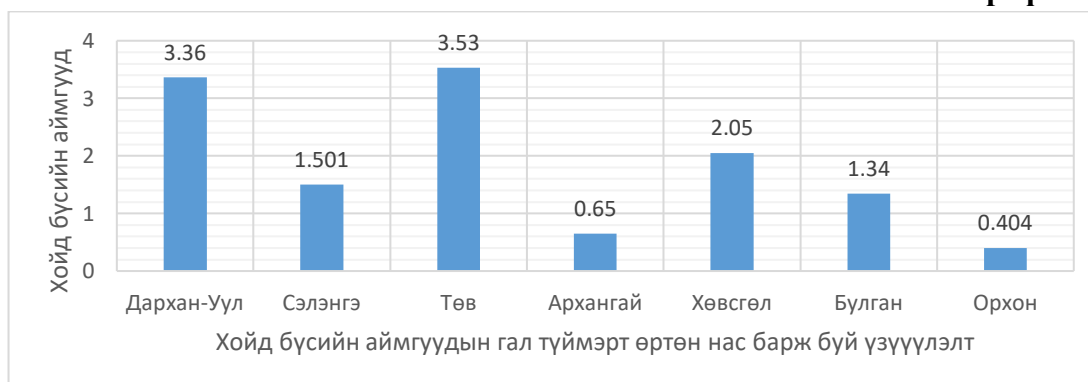
Үүнд: $R_g^* - k_1=0,5$, $R_t^* - k_2=0,33$, харин $R_y^* - k_3=0,17$. (* тэмдэглэгээ нь стандарчилагдсан үзүүлэлтийг илтгэнэ).

Дөрөвдүгээр шат стандартчилагдсан гал түймрийн үндсэн 3-н эрсдэлийн үзүүлэлтийг нэгтгэн (интеграц) дүгнэх аргыг дараах томъёогоор тодорхойлно.

$$R_j^{cs} = R_g^* \cdot K_1 + R_t^* \cdot k_2 + R_y^* \cdot K_3; 0 \leq R_j^{cs} \leq 1 \quad /5/$$

Үүнд R_j^{cs} – нийгэм-эдийн засгийн гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн j - ийн дүн шинжилгээ хийгдэж буй засаг захиргааны нэгж.⁷¹

График-1

⁷¹ Брушлинский, Н.Н Математические методы и модели управления в Государственной противопожарной службе: учебник Тест Н.Н Брушленский, С.В. Соколов.-М: Академия ГПС МЧС России, 2019

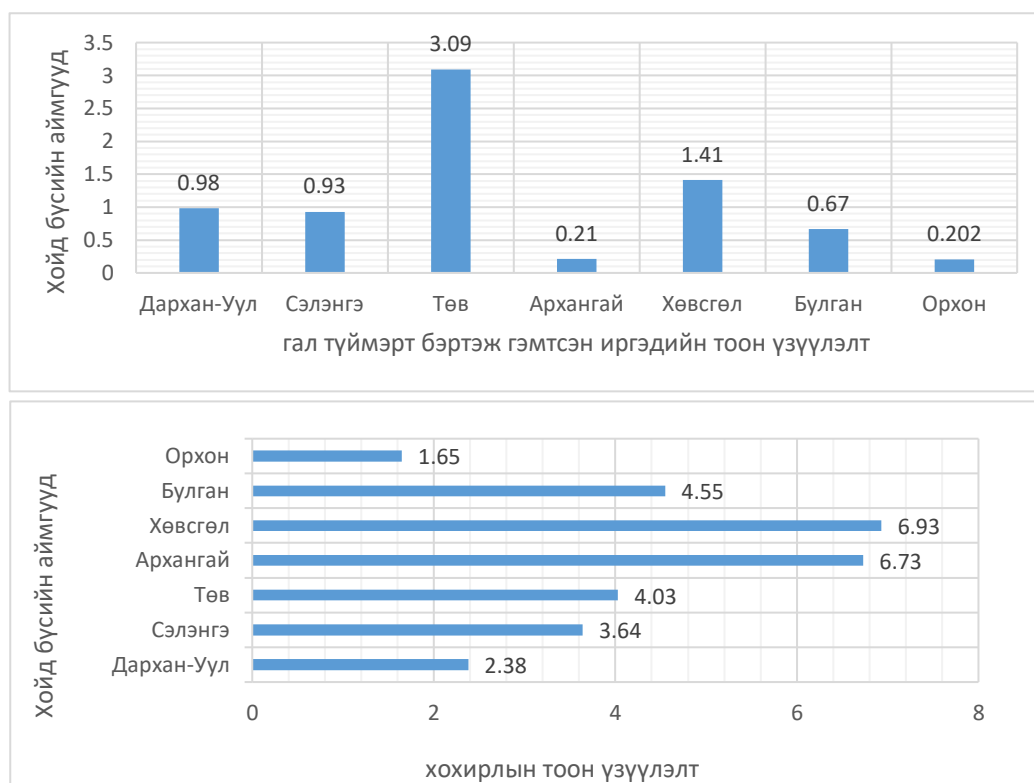
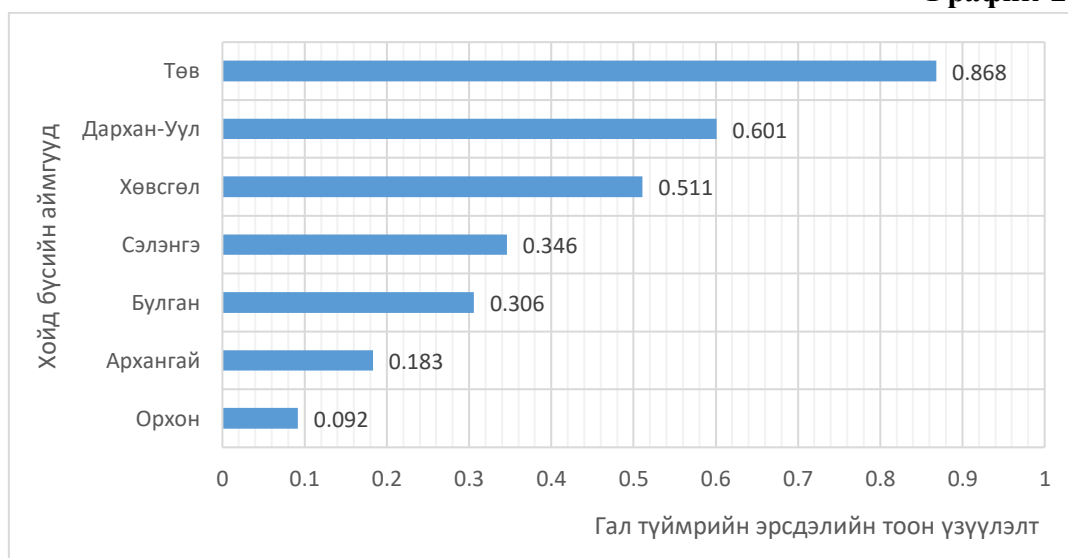

График-2

Монгол улсын хойд бүсийн аймгуудын гал түймрийн эрсдэлийн нэгдсэн дүн шинжилгээг (1) – (5) дугаар томъёог ашиглан Монгол улсын нийгэм-эдийн засгийн гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн тооцоолсон утгыг хүснэгт 1-т үзүүлэв.

2018-2022 онуудад Хойд бүсийн аймгуудын гал түймрийн эрсдэлийн нийгэм, эдийн засгийн интегралын дундаж үзүүлэлтийг тооцоолосон үр дүн.

Хүснэгт-1

№	МУ-ийн засаг захиргааны нэгж аймаг, нийслэл	Хүн амын тоо	R_r	R_t	R_y	R^*_r	R^*_t	R^*_y	$R_{сэ}$
1	Дархан-Уул аймаг	101,161	3,36	0,98	2,38	0,94	0,31	0,12	0,601
2	Сэлэнгэ аймаг	106,563	1,501	0,93	3,64	0,42	0,303	0,204	0,346
3	Төв аймаг	90,425	3,53	3,09	4,03	1	1	0,22	0,868
4	Архангай аймаг	91,808	0,65	0,21	6,73	0,18	0,07	0,39	0,183
5	Хөвсгөл аймаг	126,765	2,05	1,41	6,93	0,57	0,45	0,41	0,511
6	Булган аймаг	59,384	1,34	0,67	4,55	0,38	0,21	0,26	0,306
7	Орхон аймаг	98,977	0,404	0,202	1,65	0,11	0,06	0,07	0,092
	Мах утга	106,563	1,501	0,93	3,64	0,42	0,303	0,204	0,346
	Min утга	59,384	1,34	0,67	4,55	0,38	0,21	0,26	0,306

Хүснэгт-1 –ийн үр дүнг ашиглан. Монгол улсын аймгуудын галын аюулын (галын эрсдэл) түвшинд хувааж болно, тооцоолсон утгыг **хүснэгт-2** –т үзүүлэв.

Гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн үр дүнгээр аймгуудын галын аюулын түвшин хуваасан байдал

Хүснэгт-2

Гал түймрийн аюулын түвшиний нэршил	Тоон хэмжигдэхүүн	Аймгууд галын аюулын түвшингээр
Хэт их аюултай түвшин	(0,75 ; 1)	Төв
Өндөр аюултай түвшин	(0.5 ; 0.75)	Дархан-Уул, Хөвсгөл
Дунд хэмжээний аюулын түвшин	(0,25 ; 0.5)	Сэлэнгэ, Булган,
Бага хэмжээний аюулын түвшин	(0 ; 0.25)	Архангай, Орхон

Дээрх хүснэгт 2-т хуваасан аймаг, нийслэлийн галын аюулын түвшинг хамгийн их галын аюултай түвшингөөс хамгийн бага аюултай түвшин болгон эрэмбэлсэн үзүүлэв.

Тооцоолсон үр дүнгээс харахад 2018-2022 оны байдлаар гал түймрийн нэгдсэн эрсдэлийн дүнгээр эрэмбэлэхэд өндөр аюултай түвшинд Төв аймаг багтаж байна. Харин Орхон аймаг бага хэмжээний аюулын түвшинд тус тус багтсан байна.

Дүгнэлт

Хойд бүсийн аймгуудын гал түймрийн аюулгүй байдлын асуудлыг эрсдэлийн ерөнхий арга зүйн аргачлалын дагуу судалж үзэхэд цаашид гал түймрийн гаралт давтамж нэмэгдэх хандлагатай байна. Гал түймрийн эрсдэлийн аюулын зэрэглэлээр тодохойлоход өндөр байгаа нь гал түймрийн эрсдэлийн менежментийн аргыг системтэй нэвтрүүлж одоогийн эрсдэлийн түвшинд зөвшөөрөгдөх түвшинд хүртэл бууруулах ёстой юм.

Эрсдэлийн онолоор гал түймэр гарах магадлал, түүний үр дагавар гэж үздэг бөгөөд гал түймрийн улмаас нийгэм-эдийн засагт үзүүлж буй эрсдэлийг багасгахын тулд гал түймрийн аюулгүй байдлын системээс “Эрсдэлийн менежмент”-рүү шилжих шаардлагатай ба одоогоор Монгол улс эрсдэлийн удирдлагын олон улсын стандарт MNS 31000:2018-ыг нэвтрүүлсэн бөгөөд тус стандартад заасны дагуу эрсдэлийг удирдах гэдэг нь эрсдэлийн

түвшинг хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл бууруулахад чиглэсэн цогц арга хэмжээг /инженер, техник, эдийн засаг, нийгмийн зохион байгуулалт, хууль эрх зүйн болон бусад/ боловсруулж хэрэгжүүлэх явдал гэж үздэг.

Ашигласан материал:

1. Галын аюулгүй байдлын тухай хууль, 2015 он
2. Присяжных Н.Л, Малко В.А. Интегралны социально – экономический показатель пожарного риска //Социально – экономические аспекты принятия управленческих решений: матер. Первого межвузовского научного семинара. М.: Академия ГПС МЧС России, 2017.
3. Байгалмаа Энхтүвшин. Комплексная оценка пожарных рисков в Монголии // Пожары и чрезвычайные ситуации предотвращение, ликвидация
4. Хойд бүсийн аймгуудын гал түймрийн тоон статистик мэдээлэл
5. <https://www.1212.com> /жилийн дундаж хүн амын тоо
6. <https://www.1212.com> /өрхийн судалгаа/

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН ГАЗРЫН ГАМШГААС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖЛЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

ДХИС-ийн магистрант, хошууч А.Тавхайдорж

Хураангуй: Архангай аймгийн нутаг дэвсгэрт 2012-2021 онд тохиолдсон гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн улмаас учирсан нийгэм, эдийн засгийн хохирлыг тооцоолон, гамшиг ослын тохиолдлууд, аймгийн хэмжээнд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд дүн шинжилгээ хийх зорилгоор бичиглэл судалгааг хийсэн.

Судалгааны ажил нь Архангай аймагт бүртгэгдсэн гамшиг ослын тоо мэдээг Онцгой байдлын газрын тайлан, гамшгийн мэдээний нэгтгэл, шуурхай удирдлагын зарлан мэдээлэх төвд бүртгэгдсэн хоногийн мэдээ, гамшгаас хамгаалах болон гал түймрийн улсын хяналтын байцаагчийн акт, дүгнэлтээс нэгтгэн авч гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд иргэдийн хамралтыг тооцоолж үр дүнг нэгтгэн гаргасан.

Түлхүүр үгс: Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, аюулт үзэгдэл, гал түймэр, усны осол, гамшгийн эрсдэл.

Архангай аймгийн танилцуулга

Аймгийн товч танилцуулга: Архангай аймаг 1923 онд байгуулагдсан. 19 сум, 101 багтай, Монгол Улсын төв хэсэгт Баянхонгор, Хөвсгөл, Завхан, Булган, Өвөрхангай аймгуудтай хил залган Хангайн бүсэд оршдог. Өндөр уул, ой, тал хээр хосолсон 55.3 мянган хавтгай дөрвөлжин км нутаг дэвсгэртэй, 94.205 мянган хүн ам, 27.0 сая толгой малтай, Монгол улсын аялал жуулчлалын байр зүй сайтай нийгэм эдийн засгийн хувьд олон онцлог шинж чанартай аймаг юм⁷².

Аймгийн бүх нутаг далайн түвшнээс 1200-3600м өндөрт өргөгдсөн Хангайн нурууны салбар уулс, мөн ойт хээр, тал хээрийн бүсээс бүрдэнэ.

Аймгийн бүх нутгийн 70.7 хувийг малын бэлчээр, 1.8 хувийг хадлангийн талбай, 0,6 хувийг тариалангийн талбай, 15.7 хувийг ой мод тус тус эзэлдэг. Энд хуш, гацуур, хар мод, хус, улиас, хайлаас, бургас зэрэг шилмүүст, навчит мод, буриагуул, боролзгоно, торлог, яргай, чаргай, яшиль, балгана, тавилгана, монос, шар мод, далан хайлс, жимст модод зэрэг 50 гаруй төрлийн модлог бут ургамал ургадаг.

Хангайн нуруунаас эх авсан хойт урд хоёр Тамир, Хануй, Хүнүй, Чулуут, Орхон, Суман, Мөрөн зэрэг олон гол мөрөн, Өгий, Холбоо, Дөрөө, Тэрхийн цагаан нуур, Хөх, Их, Хөдөө, Цайдам, Буйлан, Дуут нуур, Баян-Улаан зэрэг их бага нуур зэрэг томоохон гол, нууруудаас гадна Архангай аймгийн нутгаар 800 гаруй гол, горхи урсахдаа олон мянган га бэлчээр хадлан, тариалангийн талбайг усаар хангаж байдаг⁷³.

Сэдвийг сонгосон үндэслэл: Монгол Улсын Үндсэн хуульд Монгол Улсын иргэн Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй⁷⁴ гэж заасан учир гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах нь төрийн хамгийн чухал үүргийн нэг.

Байгалийн гамшиг, ган зуд, объектийн болон ой, хээрийн гал түймэр, олныг хамарсан хүн, мал амьтны гоц халдварт өвчин, усны осол, үерийн аюулт үзэгдэл, газар

⁷² Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан 1212.mn 2021 он

⁷³ Arkhangai.khural.mn/n/101097

⁷⁴ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 2 дугаар бүлэг 16 дугаар зүйл 2 дахь заалт

хөдлөлт нь олон жилийн хөдөлмөрийн үр дүнг хэсэг хормын дотор сүйрүүлж, олон хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийг сүйрүүлж байна.

Архангай аймгийн хэмжээнд тохиолдсон гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн сүүлийн 10 жилд тоон үзүүлэлтэд шинжилгээ хийж үзэхэд судалгааны эхний жил буюу 2012 онд гамшиг, аюулт үзэгдэл 78 удаа тохиолдож байсан бол судалгааны төгсгөл 2021 онд 123 болж өссөн үзүүлэлттэй байна. 10-н жилийн дундажаар 45 буюу 2012 оноос гамшиг, аюулт үзэгдлийн тоо 57.6 хувиар өссөн үзүүлэлттэй гарсан байна.

Архангай аймгийн гамшгийн эрсдэлийн тойм судалгаа.

Архангай аймаг нь 2019 онд аюул, өртөнгө, эмзэг байдал, чадавхыг тооцон эрсдэлийг тодорхойлоход орон нутгийн 84.21% нь өртөх байдал ихтэй, эмзэг байдал нь аймгийн хэмжээнд маш их байна.

Архангай аймаг нь гамшгийн эрсдэлийн түвшингээр 47 оноогоор **Дунд** зэрэгт үнэлэгдсэн. Цаашид гамшиг ослын тоо, давтамж улам нэмэгдэх хандлагатай байна.⁷⁵

Орон нутаг дахь Онцгой байдлын байгууллага нь аймгийн төвийн хэмжээнд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулж байгаа боловч сум, багт урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах, ямар үр дүнд хүрч байгаа нь одоогоор тодорхой бус байна.

Орон нутаг дахь ард, иргэдэд болзошгүй гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх сэрэмжлүүлэг мэдээ мэдээллийг орон нутгийн телевиз, фм радио, сумдын Засаг даргын тамгын газрын гадна байрлах лед дэлгэц, Онцгой байдлын газар, хэлтэс, ангиудын цахим хуудас, гарын авлага, тараах материал, сэрэмжлүүлэг яриа, самбаруудаар дамжуулан байрлуулж ашиглаж байгаа боловч орон нутаг дахь гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн тоо буурахгүй байгаа нь энэ асуудалд анхаарал хандуулж, байгаль, цаг уур, нийгэм эдийн засгийн байдалд тулгуурлан иргэд, орон нийтийн оролцоотойгоор гамшгийн эрсдэлийг бууруулах сургалт, сурталчилгаа, эрт зарлан мэдээлэх тогтолцоог чанар хүртээмжтэй хийх үйл ажиллагаа тогтмолжуулах нь үндэслэл болно.

Сэдвийн судлагдсан байдал.

Монгол Улсад гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаа үүсч хөгжсөнөөс хойш хугацаанд иргэний хамгаалалтын болон гамшгаас хамгаалах менежментийн тогтолцоо, сургалтын асуудлын талаар 2004 онд П.Цэдэв “Монгол оронд гамшгаас хамгаалах мэргэжилтэн бэлтгэх сургалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал”, 2012 онд П.Дамдин “Үндэсний аюулгүй байдалд байгалийн гамшгийн үзүүлэх нөлөөг бууруулах арга замыг боловсронгуй болгох нь”, 2013 онд Д.Сэржмядаг “Гамшгаас хамгаалах менежментийн тогтолцооны өнөөгийн байдал, хөгжлийн хандлага сэдвээр докторын зэрэг хамгаалсан бөгөөд судалгаандаа гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдэх бэлэн байдлыг төлөвлөх, сургалт дадлага явуулах талаар судалж боловсронгуй болгох асуудлаар судалгаа хийсэн байна.

Мөн 2017 онд шинжлэх ухааны доктор, профессор О.Үржин, доктор, профессор П.Цэдэв нар “Гамшгаас хамгаалах үндэс” (Мэргэжлийн анги, Сайн дурынхан, Ажилтан, албан хаагчид, Иргэдэд зориулав), “Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс” (Их, дээд сургууль, коллежийн оюутнуудад зориулав), 2020 онд доктор Д.Алтангэрэл, доктор профессор П.Даш, доктор, дэд профессор Д.Сэржмядаг, доктор П.Чимэдцэрэн нар “Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги” гэх зэрэг номыг эмхтгэн гаргаж 2015 онд С.Амгалан “Гамшгаас хамгаалах сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох боломжийг

⁷⁵ Архангай аймгийн гамшгийн эрсдэлийн тойм судалгаа 2019 он

судлах нь”, Ө.Амармэнд “Орон нутгийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг сайжруулах боломж”, 2018 онд П.Ууганбаяр “Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үйл ажиллагааны удирдлага зохион байгуулалтын зарим асуудал”, 2019 онд Г.Цогтсайхан орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор гамшгийн эрсдэлийг бууруулах нь” гэх судалгааны ажлууд хийгдсэн байна.

Судалгааны ажлын объект: Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа.

Судалгааны ажлын хязгаарлалт: Архангай аймгийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа.

Судалгааны ажлын практик ач холбогдол: Орон нутгийн байгаль, цаг уур, нийгэм эдийн засгийн байдалд тулгуурлан иргэд, орон нийтийн оролцоотойгоор гамшгийн эрсдэлийг бууруулах сургалт, сурталчилгаа, эрт зарлан мэдээлэх тогтолцоог чанар хүртээмжэй хийх үйл ажиллагаа тогтмолжиж, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох ус цаг уурын гаралтай аюулт үзэгдлээс урьдчилан сэргийлэх аюулгүй амьдрах орчныг бүрдүүлэх талаарх гамшгаас урьдчилан сэргийлэх менежментийн тогтолцоо төлөвшиж, тогтвортой хөгжлийг хангах нөхцөл бүрдэнэ.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны менежментийн асуудал Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны онцлог, мөн чанар

“Орон нутаг” гэх үг нь агуулгын хувьд “Тодорхой хил хязгаартай улсын газар нутаг гэж тайлбарласан бол хөдөө “Орон нутаг” гэх үг нь хот суурингүй аглаг хээр газар гэх утгийг илэрхийлдэг байна⁷⁶ иймд тухайн нутагт амьдарч байгаа иргэдэд гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх менежментийг сайжруулах нь гол асуудал юм.

Улс оны хэмжээнд гамшгаас хамгаалах менежмент гэсэн нэр томъёо нь саяханаас өргөн хэрэглэгдэх болсон. Үүнтэй холбоотойгоор Онцгой байдлын байгууллага болон олон нийт төдийгүй мэргэжлийн хүмүүс, тэрчлэн энэ салбарын эрдэмтэн, судлаачид ч янз бүрээр тайлбарласан байдаг.

Гамшгийг эрдэмтэн судлаачид өргөн хүрээтэйгээр тал бүрээр нь судлан үздэгч өөрсдийн тайлбарлах тал нь үзэл бодлын хувьд маш зөрүүтэй биш олон янзын тодорхойлолт байдагч эдгээр нь нийтлэг юм.

Дээрх бүгдээс “Гамшиг нь хоёр ойлголт бол нэгд, гамшиг нь ямар нэгэн аюул тохиолдох, хоёрт түүний улмаас учирсан их хэмжээний хохирлыг арилгахад нийгмийн чадавхи хүрэхгүй байх нөхцлөөр гол төлөв тодорхойлогдоно”⁷⁷. Өөрөөр хэлбэл аюулт үзэгдэл тохиолдох үед түүнд бидний амьдарч буй нийгэм өртөж их хэмжээний хохирол үүссэнээр тодорхойлогдоно.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуульд 4 дүгээр зүйлийн 4.1.20 “Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх” гэж аюулт үзэгдэл, ослын хор уршиг, хохирол, сөрөг үр дагавраас зайлсхийх, таслан зогсоох, бууруулах зорилгоор авч хэрэгжүүлж байгаа цогц арга хэмжээг;⁷⁸ хэлнэ гэж хуулийн нэр томъёонд орсон.

2011 онд “Гамшгаас хамгаалах талаарх төрөөс баримтлах бодлого хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нь” сэдэвт үндэсний бага хурлаас “Гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, хөрөнгө оруулалт хийх нь аюулгүй амьдралын үндэс мөн” гэдгийг үндэс болгон

⁷⁶ Н.Даш., “Монгол хэлний тайлбар толь” УБ., 2016., 923 дахь тал

⁷⁷ Д.Сэржмядаг, Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс, УБ., 2017, 13 дахь тал

⁷⁸ Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.20 дахь заалт

“Маргаашийн аюулгүй байдлын төлөө өнөөдөр хамтдаа зүтгэцээ”⁷⁹ гэж олон нийтэд уриалсан нь гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг анхаарах том асуудлыг хөндсөн томоохон асуудал юм.

Мөн Монгол Улсын Засгийн газрын 2015 оны 303 дугаар тогтоолоор “Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр”-ийг батлан 2015-2025 онд багтаан хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Хөтөлбөрийн зорилго нь “Гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх, сургалт сурталчилгаа, үйл ажиллагаанд иргэдийг оролцуулан тэдний мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх, аюулгүй амьдрах ухамсарт соёл болон болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхийг бэхжүүлэх замаар эрсдэлийг бууруулахад оршино”⁸⁰ гэж заасан байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 335 дугаар тогтоороор “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги”-ийг батлуулж 3 үе шаттай хэрэгжүүлж байна.

Мөн “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги”-ийн II дугаар үе шатыг улсын хэмжээнд 2021-2025 онд хэрэгжүүлэхээр Шадар Сайдын 2021 оны 05 дугаар сарын 18-ны өдрийн 51 дүгээр тушаараал баталсан. “Стратегийн төлөвлөгөөний I үе шатанд санхүү, хөрөнгө оруулалт шийдэгдээгүйн улмаас хэрэгжилт бүрэн хангагдаагүй 30, 70 хувьтай дүгнэгдсэн 4 арга хэмжээг”⁸¹ II дугаар үе шатны арга хэмжээнд төлөвлөсөн байна.

Дунд хугацаанд хэрэгжүүлэх стратегийн төлөвлөгөө нь I үе шатнаас үндэсний хэмжээнд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа эрчимжиж, гамшгаас хамгаалах хүч хэрэгслийн чадавхи дээшилж, гамшгийн эрсдэлийн мэдээллийн сан бий болж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах олон нийтийн мэдлэг ойлголт нэмэгдэх онцлогтой төлөвлөгөө нь 4 тэргүүлэх чиглэл тодорхойлсон. Үүнд:

1. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүх нийтийн ойлголтыг гүнзгийрүүлэх, мэдлэг олгох
 2. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааны удирдлагын засаглалыг бэхжүүлэх
 3. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааны хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх
 4. Гамшгаас хамгаалах бэлэн байдлыг хангах, гамшгийн дараах сэргээн босгох, нөхөн сэргээх, шинээр барьж байгуулах үйл ажиллагааг урт хугацаанд төлөвлөн хэрэгжүүлэх.⁸²
- Гэж заасан 9 зорилтын хүрээнд нийт 56 арга хэмжээг төлөвлөсөн бөгөөд гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад эмэгтэйчүүд, хүүхэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд болон жендэрийн талаарх асуудлыг тусгасан байна. Дээрх нийт арга хэмжээг 35 яам, агентлаг, төрийн болон төрийн бус байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллага хариуцах болон хамтран хэрэгжүүлэхээр тусгасан байна.

Аюулгүй дэлхий ертөнцийг бий болгоход байгалийн аюулын нөлөөллийг бууруулах болон урьдчилан сэргийлэх нь онцгой чухал үүрэгтэй гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн Ёкохамагийн стратеги хэмээх гамшгаас хамгаалах стратеги батлан гарсан ч олон оронд тодорхой нэг гамшгийн хор уршгийг арилгах гэсэн утгаар хэрэгжсэн хэвээр байдаг⁸³.

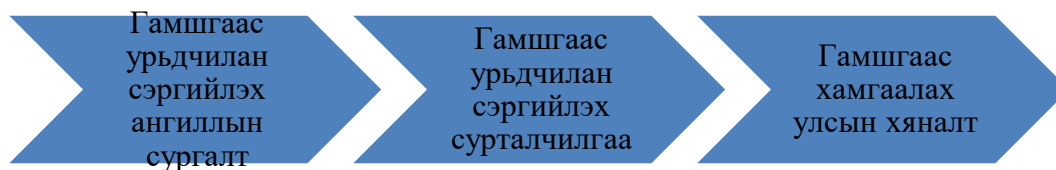
⁷⁹ “Гамшгаас хамгаалах талаар төрөөс баримтлах бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нь” сэдэвт үндэсний бага хурал эмхэтгэл., Уб., 2011., 105 дахь тал

⁸⁰ “Гамшгаас эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 2.1 дэх заалт

⁸¹ “Гамшгаас хамгаалах цагаан ном” Уб., 2021., 62 дахь тал

⁸² “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги”-ийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний II үе шат /2015-2030 онд/ төлөвлөгөө., Уб., 2015.,

Орон нутгийн хувьд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулахад тулгуур 3 арга хэмжээнд зохион байгуулсаар ирсэн. Үүнд

ГАМШГААС ХАМГААЛАХ АНГИЛЛЫН СУРГАЛТ:

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.2-д гамшгаас хамгаалах сургалтыг дараах аниллаар явуулна гэж заасан байдаг. Үүнд:

- ✓ Удирдах албан тушаалтны
- ✓ Онцгой байдлын байгууллагын
- ✓ Оюутан, сурагч, сургуульд элсэхийн өмнөх насны хүүхдийн:
- ✓ Төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн албан тушаалтан, ажилтны
- ✓ Гамшгаас хамгаалах алба, мэргэжлийн ангийн
- ✓ Иргэний гэсэн 6 ангилал хамаардаг⁸⁴

Гамшгаас хамгаалах сургалтаар дамжуулан оролцогч талуудад мэдлэг чадвар олгох талаар өмнө дурьдсан тодорхой зорилго, зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байгаа хэдий ч одоогоор явуулж байгаа сургалт нь тэдгээрт цэгцтэй мэдлэг, чадвар олгох, дадлага төлөвшүүлэх, зөв зан үйлийг хэвшүүлэхийн оронд аймгийн төвөөс бусад сум орон нутаг дахь иргэд, малчдад зөвхөн мэдээлэл өгөх, сэрэмжлүүлэхээс хэтрэхгүй байна.

Энэ нь гамшгаас хамгаалах сургалт тухайн газар нутаг, хүн ам, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хэрэгцээнд нийцсэн цагт үр дүнгээ өгдөгтэй холбоотой юм.

Гамшгаас хамгаалах сургалтаар уг сургалтад хамрагдагсдыг гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны олон чиглэлээр сургаж дадлагажуулах хэрэгцээ байдаг. Үүнд:

- ✓ Урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах
- ✓ Төлөвлөлт
- ✓ Зохион байгуулалт
- ✓ Аврах ажил явуулах
- ✓ Эмнэлгийн анхны тусламж үзүүлэх
- ✓ Цагийн байдлыг үнэлэх, яаралтай тусламж хүргэх
- ✓ Холбоо мэдээллээр хангах
- ✓ Хямралтай хүнд нөхцөл авах арга хэмжээ
- ✓ Нөөц, хангалт
- ✓ Сэргээх босгох арга хэмжээ

Гамшгаас хамгаалах сургалт нь гамшиг ба эрсдэл, тэдгээрээс хамгаалах талаарх мэдлэгийг оновчтой, үнэн зөв, үр дүнтэй хүргэхэд чиглэгдэнэ. Гамшгаас хамгаалах сургалтыг зохион байгуулахдаа тухайн зорилтот бүлэг буюу сургалтад хамрагдах зохих бүлгийн гамшгаас хамгаалах талаарх мэдлэг ур чадварыг нарийн тооцож үзэх хэрэгтэй.

Эндээс аж ахуй нэгж байгууллагын гамшгаас хамгаалах сургалтын хэрэгцээ гэдэг нь байгууллага өөрийн нөхцөл байдалдаа тохируулан гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулахгүй сэргээн босгох үйл ажиллагааг төлөвлөж,

⁸⁴ Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 13 зүйл

хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мэдлэг, чадварыг эзэмшихтэй холбоотой хүсэл, шаардлага гэж ойлгогдож байна.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгаа:

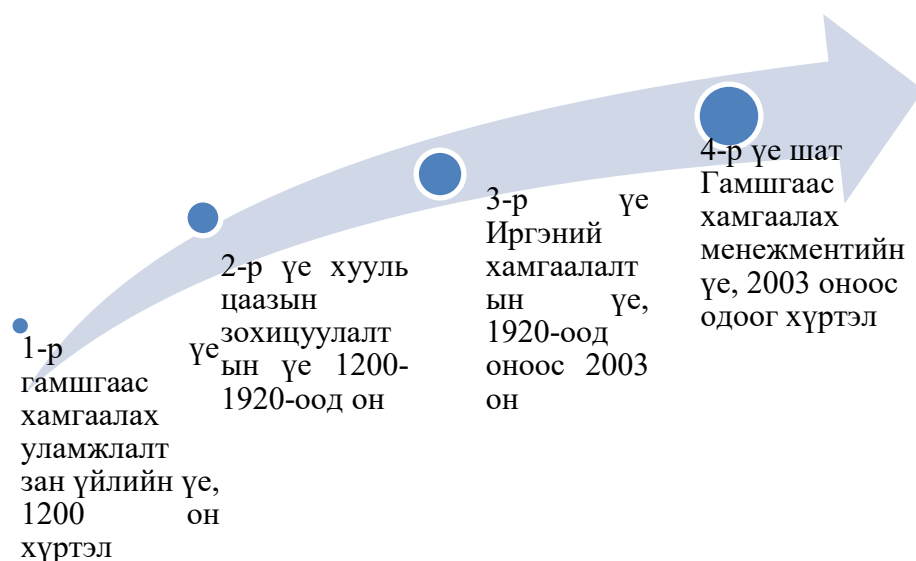
Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааны талаарх ойлголт,

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааны талаарх ойлголтыг авч үзэхээс өмнө сурталчилгаа гэдэг үгний тайлбарыг авч үзье.

Сурталчилгаа /Реклама буюу Advertising/ Латины resamare “хашгирах” гэсэн үгнээс гаралтай нэр томъёо. Орчин үед энэ тэр томъёог нэлээд өргөн утгаар буюу аливаа зүйлийг хэн нэгэнд сурталчлан таниулах гэсэн утгаар голлон хэрэглэж байна⁸⁵.

Цахим технологи хурдан хөгжиж байгаа өнөө үед гамшгаас урьдчилан сэргийлэх төрийн үйлчилгээг орон нутаг дахь иргэдэд хурдан хүртээмжтэй хүргэх зорилгоор олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл болон бусад олон сувгаар дамжуулан хүргэх нь хамгийн үр дүнтэй аргуудын нэг юм.

Монгол орны хувьд 2002 оноос зар сурталчилгааны тухай хуулийг батлан гаргаж хэрэглэгдэж байна. Тухайн хуульд “Зар сурталчилгаа” гэж иргэн аж ахуй нэгж байгууллагаас бараа ажил үйлчилгээ, төсөл үйл ажиллагаа гэх зах зээлийн эрэлтийг нэмэгдүүлэх, боломжит хэрэглэгчийн анхаарлыг татах зорилгоор олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон бусад хэлбэрээр түгээсэн”⁸⁶ мэдээллийг гэж нэрлэсэн байна.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааны түүхэн уламжлалыг 4 хэсэгт болгож авч үзсэн байна⁸⁷. Үүнд:

1-р үе гамшгаас хамгаалах уламжлалт зан үйлийн үе, 1200 он хүртэл

Энэ үе нь Монголчууд эрт дээр үеэс удаан хугацааны туршид байгаль орчноо хамгаалах үйлийг зан заншил, сүсэг бишрэл, уламжлалаар дамжуулан үр хойч үедээ үлгэр, домог, зүйр цэцэн үг, цээрлэх ёс, аман хэллэг гэх мэт ардын зан үйлээр дамжуулан уламжлан ирсэн.

2-р үе хууль цаазын зохицуулалтын үе 1200-1920-оод он

⁸⁵ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

⁸⁶ Зар сурталчилгааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1 дэх заалт

⁸⁷ М.Пүрэвжав, “Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааг сайжруулах нь” судалгааны ажил, Уб., 2017., 8 дахь тал

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний хүрээнд байгалийг хамгаалах, ой, хээрийн гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх, ган, зуд, цасан шуурганаас ард иргэдийг хамгаалах нь Их эзэн чингэс хааны үеэс эхлэн төрийн бодлогын анхааралд авч Их засаг, Алтан хааны цаазын бичиг, Монгол-Ойрдын их хууль, Халх журам, зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль зүйн бичиг, Монгол Улсын Үндсэн хууль зэрэгт тусгалаа олсон уламжлалтай байна⁸⁸. Мөн Чингис хааны Их засаг хуульд ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, түймэр тавигчдад хатуу шийтгэл ноогдуулж байсныг “гал алдах, түймэр гарваас гэр орноор нь цаазаар авсугай”⁸⁹ гэж заасан байна.

Энэ бүхэн нь байгаль дэлхийгээ хайрлан хамгаалах, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, аюулыг бууруулах зорилгоор эрхэмсэг дээдэс, ард иргэдийн оролцоог хангаж үүрэг хариуцлагыг тодотгож өгсөн байна.

3-р үе: Иргэний хамгаалалтын үе, 1920-оод оноос 2003 он

Иргэний хамгаалалтын үйл ажиллагаа нь Монгол улсад 1990 оноос хойш нэг тогтолцооноос нөгөөд шилжсэнтэй холбоотойгоор өөрчлөгдөж зөвхөн дайсны довтолгоо, дайн байлдан гэх зүйлээс холдож байгалийн гамшиг, үйлдвэрлэлийн томоохон осол, аюулт үзэгдэл тохиолдохоос урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгахад чиглэгдсэн.

Монгол Улс нь Нэгдсэн үндэсний байгууллагын байгалийн гамшгийг бууруулах үйл ажиллагаанд оролцсон нь гамшгаас хамгаалах үзэл баримтлалын хүрээнд чухал тооцогдох зүйл болсон.

4-р үе шат: Гамшгаас хамгаалах менежментийн үе, 2003 оноос одоог хүртэл

Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн хуралдаанаар иргэний хамгаалалтын тухай хуулийн хэрэгжилтийн байдлыг хэлэлцээд гаргасан 2001 оны 01 дүгээр зөвлөмжид байгалийн гамшиг, ослоос урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах менежментийн тогтолцоог боловсронгуй болгох чиглэлээр “иргэний хамгаалалтын тухай” хуульд өөрчилөлт оруулсан.

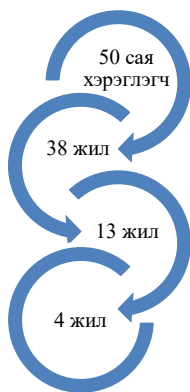
Монгол Улсын засгийн газар үүссэн нөхцөл байдалд дүгнэлт хийж 2003 онд иргэний хамгаалалтын шинэчлэлт хийж 2005 онд Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах чадавхийг бэхжүүлэх нь үндэсний бага хурлыг зохион байгуулсан.

2003 онд гамшгаас хамгаалах тухай хуулийг Улсын Их Хурлаар батлуулж 2004 онд гурван чиг үүрэг бүхий Иргэний хамгаалалтын газар, Гал түймэртэй тэмцэх газар, Улсын нөөцийн газрыг нэгтгэн Гамшгаас хамгаалах ерөнхий газрыг байгуулснаар гамшгаас хамгаалах менежментийн тогтолцоо бүрдсэн гэж үздэг.

Цахим сурталчилгааны давуу талууд:

⁸⁸ П.Цэдэв, “Монгол Улсад гамшгаас хамгаалах мэргэжилтэн бэлтгэх сургалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал” боловсролын ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл, УБ., 2004, 24 дэх тал

⁸⁹ Х.Нямбуу, “Их засаг хууль” 28 дугаар зүйл

Сэтгүүл зүйн түүхэнд 50 сая хэрэглэгчтэй болохын тулд радио 38 жил, телевиз 13 жил зарцуулсан бол интернэт маш бага хугацаанд 4 жилийг зарцуулсан байна. Үүнээс үзэхэд онлайн сэтгүүл зүй гэх ойлголт бий болсон цагаас хурдтай хөгжиж сонин борлуулалтийг 50%, телевизийг 25%, сэтгүүлийг 15% -аар бууруулсан үзүүлэлт байдаг.

Дэлхий дахинд 2000 онд интернет хэрэглэгчдийн тоо 370 сая орчим байсан ба 2021 оны байдлаар 20 жилийн хугацаанд 4 тэрбум болтлоо өссөн байна. Гар утас, цахим орчны хэрэглээ нэмэгдэж түүний чанар улам сайжирсаар дуу дүрсний ялгарал, мэдээ мэдээллийг түргэн хугацаанд олж авч цаг хугацаа болон зардлыг хэмнэж байна.

Гамшгаас хамгаалах улсын хяналт:

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд салшгүй холбоотой зүйлийн нэг нь гамшгаас хамгаалах улсын хяналт юм. Гамшгаас хамгаалах хяналтын зорилго нь “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, тогтоомж, эрх бүхий байгууллагаас гаргасан шийдвэр, холбогдох стандарт, техникийн норматив, дүрэм журам, заавар, дэглэмийн биелэлтийг хангуулахад оршино”⁹⁰.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн нэн чухал арга хэмжээ юм. Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.1 Гамшгаас хамгаалах хууль тогтоомж, дүрэм, журам, стандарт, гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ, төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын байцаагч хяналт тавина⁹¹ гэж заасан байна.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.2 гамшгаас хамгаалах хяналтыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон дүрэм, журмыг Засгийн газар батална⁹².

Орон нутаг, аж ахуй нэгж байгууллагын түвшинд гамшгаас хамгаалах хяналт нь холбогдох эрх зүйн баримт бичгийг таниулах, сурталчилах, хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх зэргээр зөвлөх чиг үүрэгтэй байна.

Төрийн хяналт шалгалтын тухай хуулийн 3¹ дүгээр зүйлийн 3^{1.1.1} “хяналт шалгалт” гэж иргэн, хуулийн этгээдийн явуулж байгаа үйл ажиллагаа /үйлдэл, эс үйлдэхүй/, түүнчлэн үйлдвэрлэж байгаа болон борлуулж байгаа бараа, бүтээгдэхүүн, үзүүлж байгаа ажил, үйлчилгээ хууль тогтоомжид заасан шаардлагыг хангаж байгаа эсэхийг дүгнэхэд чиглэсэн хянан шалгах арга хэмжээний цогцолборыг⁹³ хэлнэ гэж заасан байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2018 оны 02 дугаар сарын 06-ны өдрийн 40 дүгээр тогтоолын хавсралт “Гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын дүрэм”-ийг баталсан нь гамшгаас хамгаалах хяналтын удирдлага зохицуулалтын үндсэн бичиг баримт юм.

Энэхүү дүрмийн зорилго нь: Гамшгийн аюулаас хүний амь, нас, эрүүл мэнд, өмч хөрөнгө, хүрээлэн буй орчныг хамгаалах зорилгоор гамшгаас хамгаалах улсын хяналтыг хэрэгжүүлэх, гамшгаас хамгаалах тухай хууль тогтоомж, эрх бүхий байгууллагаас гаргасан шийдвэр, холбогдох стандарт, нормативийн баримт бичиг, дүрэм журам, заавар, дэглэмийн биелэлтийг хангуулахад оршино⁹⁴.

⁹⁰ Д.Сэржмядаг, Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс, Уб, 2017, 102 тал

⁹¹ Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.1 дэх заалт

⁹² Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.2 дахь заалт

⁹³ Төрийн хяналт шалгалтын тухай хуулийн 3¹ дүгээр зүйлийн 3^{1.1.1} дэх заалт

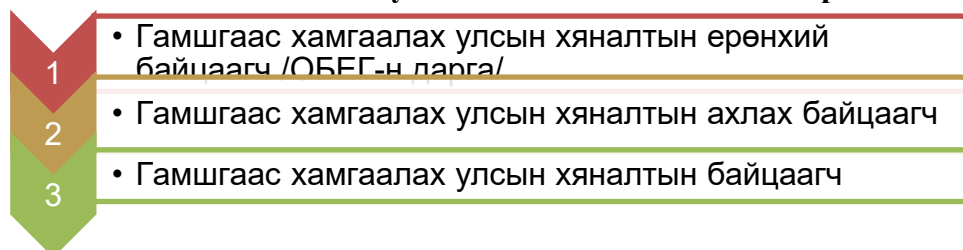
⁹⁴ Засгийн газрын 2018 оны 40 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын дүрэм” -ийн 1.1 заалт

Уг дүрэмд зааснаар гамшгаас хамгаалах улсын хяналтыг төрийн байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах болон нутгийн захиргааны байгууллага, иргэн, хуулийн этгээдийн өмчийн төрөл, хэлбэрийг харгалзахгүйгээр хэрэгжүүлэх юм.

Гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын зохион байгуулалт

Гамшгаас хамгаалах улсын хяналтыг гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын ерөнхий байцаагч, ахлах байцаагч, байцаагч (цаашид нийтэд нь “улсын хяналтын байцаагч” гэх) хэрэгжүүлнэ.

Гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын байцаагч нарын шатлал

Улсын хяналтын байцаагч нь үйл ажиллагаандаа Гамшгаас хамгаалах тухай, Төрийн хяналт шалгалтын тухай, Зөрчлийн тухай хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хууль болон энэхүү дүрэм, бусад холбогдох хууль, дүрэм, журам зааврыг мөрдлөг болгоно.

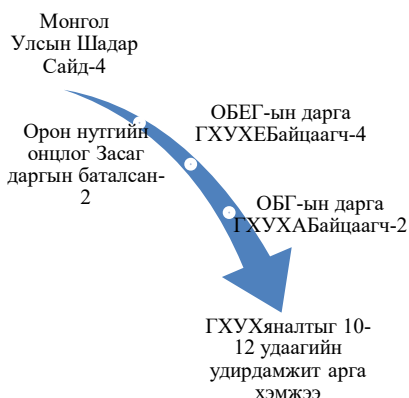
Улсын хяналтын байцаагч нь онцгой байдлын байгууллагын алба хаагч байх бөгөөд гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын байцаагч ахлах байцаагчид, ахлах байцаагч ерөнхий байцаагчид ажлаа хариуцан тайлагнана.

Улсын хяналтын ерөнхий байцаагч улсын хяналтын ахлах байцаагч, улсын хяналтын байцаагчид улсын байцаагчийн эрх олгож, цуцална.

Гамшгаас хамгаалах хяналт нь төлөвлөгөөт болон төлөвлөгөөт бус, гүйцэтгэлийн хяналт гэсэн төрлөөр хийнэ. Төлөвлөгөөт хяналт гэдэг нь хэзээ, хаана, ямар үйл ажиллагаанд хэрхэн хяналт тавих асуудлыг урьдчилан тодорхойлж, үйл ажиллагаа төлөвлөгөөндөө тусган хэрэгжүүлэхийг хэлнэ.

Жил бүр Онцгой байдлын байгууллага нь Монгол Улсын Шадар Сайд, Онцгой байдлын ерөнхий газрын дарга, аймгийн Засаг дарга, Онцгой байдлын газрын дарга нарын баталсан удирдамжийн дагуу гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг зохион байгуулан ажиллаж байна.

Үүнд: Монгол Улсын Шадар Сайдын баталсан 4, Онцгой байдлын ерөнхий газрын дарга бөгөөд гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын ерөнхий байцаагчийн баталсан 4, орон нутгийн онцгой байдлын газрын дарга, гамшгаас хамгаалах улсын хяналтын ахлах байцаагчийн баталсан 1-2 удирдамж жилд нийт 8-10 удирдамжийн дагуу төлөвлөгөөт хяналтыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Гамшгаас хамгаалах хяналтын баталгаажилт

Гамшгаас хамгаалах хяналт нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой

хууль, тогтоомж, дүрэм, стандарт, эрх зүйн баримт бичгийг сурталчилах, хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх болон уг үйл ажиллагаанд байгаа дутагдал, алдааг илрүүлэх, засах, таслан зогсооход чиглэсэн олон төрлийн баримт бичгээр баталгаажна. Үүнд:

- ✓ Удирдамж
- ✓ Танилцууллага илтгэх хуудас, тэмдэглэл
- ✓ Хяналт шалгалт хийсэн тухай акт
- ✓ Заавал биелүүлэх албан шаардлага
- ✓ Мэдэгдэл
- ✓ Дүгнэлт
- ✓ Ажиллагаа зогсоох тогтоол
- ✓ Аюулт үзэгдэл, осол гарсан тухай акт
- ✓ Торгуулийн тасалбар, шийтгэврийн хуудас

Дээрх бичиг баримт нь ямар нөхцөлд үйлдэхийг тухайн явуулсан хяналт шалгалтын үр дүнг харгалзан гамшигаас хамгаалах улсын хяналтын байцаагч тогтоодог бөгөөд зөрчил дутагдлыг арилгах, үүссэн нөхцөл байдлыг тодорхойлох эрх зүйн бичиг баримт болно.

Архангай аймгийн 2012-2021 онд тохиолдсон

гамшиг осол, аюулт үзэгдэлийн статистик судалгаа

Тохиолдсон гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол		20 12	20 13	20 14	20 15	20 16	20 17	20 18	201 9	20 20	20 21	Н ий т
Гал түймэр	Ой, хээрийн түймэр	8	7	8	5	5	6	4	2	13	2	60
	Объектын түймэр	51	58	72	57	55	58	61	58	44	44	558
Ус, цаг уурын гаралтай аюулт үзэгдэл	Хүчтэй салхи, цасан болон шороон шуурга	7	0	9	2	7	5	4	4	4	6	48
	Аадар бороо, үер	1	0	0	0	0	3	1	2	5	34	46
	Зуд	0	1	0	0	1	1	1	0	1	0	5
	Аянга	2	3	0	2	1	2	1	1	0	0	12
	Газар хөдлөлт	0	0	0	0	0	0	1	1	1	7	10
Хүн, малын халдварт өвчин	Kovid-19 цар тахал	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2
	Галзуу	1	1	7	11	9	20	9	6	15	0	79
	Боом		5	1	1	0	1	1	0	0	0	9
	Хонины цэцэг	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	4

	Үхрийн хорт салст халуурал	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	4
	Цусан халдварт өвчин	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	2
	Шүлхий	0	0	0	0	0	0	16	0	1	10	27
Хүний үйл ажиллагаатай осол	Гол, нуурын усанд унаж осолдсон	5	1	5	6	4	7	8	4	2	7	49
	Химийн хорт болон аюултай бодисын алдагдал	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	Зам тээврийн осол		5	1	2	1	1	6	1	1	4	22
	Уурхайн осол	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	Эрэн хайх дуудлага	2	4	2	1	1	3	4	15	6	8	46
	Нийт тоо	78	88	106	87	88	110	118	94	94	123	986
Гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол	Аварсан хүн	68	75	84	94	103	148	126	96	154	236	1184
	Аварсан хөрөнгө /тэрбум/	0.7	0.1	0.7	1.2	2.2	1.5	1.8	1.4	4.5	2.5	16.6
	Учирсан хохирол /тэрбум/	5	0.3	0.7	2.6	18.8	1.5	3.7	1.3	13.3	3.5	50.7
	Амь насаа алдсан хүн	10	4	8	10	6	16	14	7	9	50	134
	Хорогдсон мал	43	29393	216	38	104871	104198	21038	714	71239	5391	337141

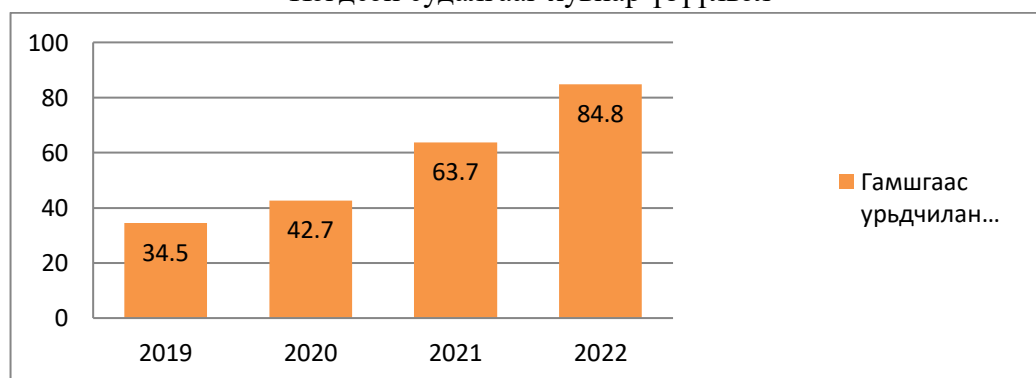
**Архангай аймгийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх
нэгдсэн арга хэмжээний судалгаа**

д/д	Зохион байгуулсан арга хэмжээ	2019 он	2020 он	2021 он	2022 он
-----	-------------------------------	---------	---------	---------	---------

		Тоо	хувь	Тоо	Хувь	Тоо	хувь	Тоо	хувь
1	Гамшгаас хамгаалах ангиллын сургалт	87	15%	70	15%	95	20%	147	30%
2	Аюул үзэгдэл, ослоос урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээ	15	25%	15	25%	25	45%	47	78%
3	Урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хийсэн ажлын талаар сонин хэвлэлд мэдээ бэлтгэж тавих	31	40%	26	36%	79	100%	72	100%
4	Урьдчилан сэргийлэх ажлын талаар телевизэд өгсөн ярилцлага	40	70%	56	93%	189	100%	104	100%
5	Урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр орон нутгийн телевизээр шторк, сэрэмжлүүлэг явуулах	360	35%	550	50%	435	45%	935	86%
6	Иргэдэд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх ухуулга сурталчилгаа зохион байгуулах	72	32%	60	20%	160	55%	309	100%
7	Байгууллагын цахим сайт болон албаны сонинд мэдээлэл байршуулах	147	25%	533	74%	1144	100%	955	100%

95

Нэгдсэн судалгааг хувиар үзүүлвэл

1.2 ГАМШГААС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТАЛААРХ ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

Гадаад орнуудын гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааны талаарх туршлагаас судлан үзвэл:

⁹⁵ Архангай аймгийн Онцгой байдлын газрын 2018-2022 оны нэгдсэн тайлан

Канад улсын туршлага

Канад улсын хувьд “Гамшиг”-ийн аюул нь эмзэг бүлгийнхэнтэй огтлолцоход үүсдэг нийгмийн үзэгдэл⁹⁶ юм гэж тайлбарласан байна.

Энэ нь хамт олны даван туулах чадвараас давсан буюу хэтрүүлж, аюулгүй байдал, эрүүл мэнд, сайн сайхан байдалд ноцтой хохирол учруулж болзошгүй, хүмүүсийн өмч хөрөнгө, хүрээлэн буй орчин, байгалийн гаралтай үзэгдлээс үүдэлтэй байж болно.

Геофизик, биологийн орчинд эсвэл хүний үйлдэл, алдаанаас үүдэн хорлонтой эсвэл санамсаргүй байдлаар, технологийн доголдол, осол аваар, террорист ажиллагаа зэрэг орно.

Онцгой байдал: Хувь хүн, эд хөрөнгөтэй холбоотой үйл ажиллагааг шуурхай зохицуулах шаардлагатай одоо байгаа эсвэл удахгүй болох үйл явдал хүмүүсийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, сайн сайхан байдлыг хамгаалах, эд хөрөнгө, байгаль орчинд учруулах хохирлыг хязгаарлах⁹⁷.

Аюул: Хүний амь нас, гэмтэл учруулж болзошгүй бие махбодийн үйл явдал, үзэгдэл, хүний үйл ажиллагаа, эд хөрөнгийн хохирол, нийгэм, эдийн засгийн хямрал, байгаль орчны доройтол.

СОРЕМ /SOREM/ ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

Онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн удирдах албан тушаалтнууд. SOREM бол өндөр албан тушаалтнуудаас бүрдсэн хороо юм холбооны, муж, нутаг дэвсгэрийн засгийн газрыг төлөөлдөг онцгой байдлын менежментийг хариуцдаг.

Тус хороо нь санаачилгаар Канад улсад яаралтай тусламжийн менежментийг сайжруулах талаар заавар, зөвлөгөө өгдөг Онцгой байдлын удирдлагын дөрвөн бүрэлдэхүүн хэсэг болох урьдчилан сэргийлэх / эрдэлийг бууруулах, бэлэн байдал, хариу үйлдэл ба нөхөн сэргээх. Хорооны санаачлагыг янз бүрийн ажлын хэсэг, дэд ажлын хэсэг дэмжиж ажилладаг бүлгүүд.

Бүх үйл ажиллагаа, эрсдэлийн менежментийн арга хэмжээг багтаасан бүх аюулыг хамарсан онцгой байдлын менежмент урьдчилан сэргийлэх / эрсдэлийг бууруулах, бэлэн байдал, хариу арга хэмжээ авах, нөхөн сэргээх гэсэн 4 багц хуваадаг.

Ихэнхдээ ийм холбоотой үйл ажиллагааны багц байдаг ба энийг Онцгой байдлын удирдлагын дөрвөн бүрэлдэхүүн хэсэг гэж нэрлэдэг. Онцгой байдлын менежмент нь хуваалцсан тогтвортой, чинээлэг, гамшигт тэсвэртэй нийгмийг бий болгох үүрэг хариуцлага юм.

Онцгой байдлын удирдлагын дөрвөн бүрэлдэхүүн хэсэг нь:

1. Урьдчилан сэргийлэх / эрсдэлийн бууруулах: хүний амь нас, эд хөрөнгө, гамшигийн эрсдэлийг арилгах, бууруулах байгаль орчин, эдийн засгийн хямралыг багасгах. Урьдчилан сэргийлэх / эдийн засаг зарцуулах нь дэд бүтцийн нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээг багтаана (жишээ нь, үерийн зам, далан барих) болон бүтцийн бус нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээ (жишээлбэл, барилгын дүрэм, газар ашиглалт, төлөвлөлт, даатгалын урамшуулал). Урьдчилан сэргийлэх, багасгах арга хэмжээг бие даасан гэж үзэж болно.

2. Бэлэн байдал: Гамшигийн эсрэг хариу арга хэмжээ авч, түүний үр дагаврыг авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний дагуу зохицуулахад бэлэн байх үйл явдлын өмнө (жишээлбэл, яаралтай тусламжийн төлөвлөгөө, харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ, нөөцийн тооллого болон сургалт, тоног төхөөрөмж, хөтөлбөр).

⁹⁶ Chemical, Biological, radiological, Nuclear and Explosives resilience strategy for Canada., 2011.,

3. Хариу арга хэмжээ: гамшгийн үед эсвэл гамшгийн өмнө эсвэл дараа нь түүний үр дагаврыг удирдан чиглүүлэх жишээлбэл яаралтай олон нийтийн холбоо, эрэн хайх, аврах, эмнэлгийн яаралтай тусламж, нүүлгэн шилжүүлэх гамшигтай холбоотой хохирол, хохирлыг багасгах.

4. Сэргээх: Гамшгийн дараа авсан арга хэмжээнүүдийн тусламжтайгаар нөхцөл байдлыг хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл засах буюу сэргээх, Жишээ нь нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийг буцаах, гэмтлийн талаар зөвлөгөө өгөх, сэргээн босголт, эдийн засгийн нөлөөллийн судалгаа, санхүүгийн тусламж. Урт хугацааны тогтвортой сэргэлт, урьдчилан сэргийлэх хоёрын хооронд хүчтэй холбоо байдаг ирээдүйн гамшгийг бууруулах. Гамшгийн эрсдэлийг харгалзан сэргээн босгох ажлыг хийх ёстой гэж үздэг.

Нэг: Урьдчилан сэргийлэх /Эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг задлаж үзвэл/

Гамшгийн үндсэн шалтгаан:

- ✓ Байгалийн гамшиг
- ✓ Хүний гамшиг

Байгалийн гамшиг

- ✓ Бороо салхи, шуурга
- ✓ Үер
- ✓ Биологийн хүчин зүйлс
- ✓ Газар хөдлөлт
- ✓ Галт уулын дэлбэрэлт

Хүний гараар бүтсэн гамшиг

- ✓ Дайны болон терроризмын үйлдлүүд
- ✓ Гал түймэр
- ✓ Ус
- ✓ Дэлбэрэлт
- ✓ Барилгын дутагдал
- ✓ Цахилгааны доголдол

Байгалийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх боломжгүй ч хүндрэл магадлалыг арилгах, багасгах арга хэмжээ авч болно. Гамшиг олон хэлбэрээр тохиолдож болохоос үл хамааран бодит хохирол нь ихэвчлэн гал эсвэл уснаас үүдэлтэй гэж үздэг байна.

Хоёр: Бэлэн байдал

Байгалийн болон хүний гамшгийг даван туулахад бэлдэх:

- ✓ Бэлэн байдал, хариу арга хэмжээ, нөхөн сэргээх төлөвлөгөөг бичгээр боловсруулах
- ✓ Төлөвлөгөөг шинэчлэх, туршиж үзэх
- ✓ Шаардлагатай тоног тиөхөөрөмжийг бэлтгэх
- ✓ Унтраалга, хавхлагуудын байршил бүхий барилгын давхрын төлөвлөгөөг багтаасан баримт бичгийг бэлтгэх хадгалах
- ✓ Бэлтгэгдсэн мэргэжилтнүүдийн нэрс гэрийн хаяг, утасны дугаар, үүрэг хариуцлага жагсаалт
- ✓ ОБ хэрэгцээг санхүүжүүлэх зохицуулалт
- ✓ Даатгалын бодлогын хуулбар
- ✓ Аврах журам

Гурав: Хариу арга хэмжээ

Гамшиг тохиолдох үе

- ✓ Сэрүүлгийн дохио өгөх, ажилтнуудыг нүүлгэн шилжүүлэх тогтоосон дүрэм журмыг мөрдөх
- ✓ Гамшгийн багийн ахлагчтай холбогдох, бэлтгэгдсэн аврах ажилтнуудыг удирдан чиглүүлж, товч мэдээлэл өгөх
- ✓ Урьдчилсан үнэлгээг хийх
- ✓ Орчныг тогтворжуулах
- ✓ Даатгалын зорилгоор гэмтсэн материалын зургийг авах, шаардлагатай материалыг бүртгэх, савлах, хатаах

Дөрөв: Сэргээн босгох

- ✓ Гамшгийн голомтод эвдэрсэн материалыг аль алиныг ашиглах боломжтой байдалд сэргээх хөтөлбөрийг бий болгох
- ✓ Сэргээн босголтын ажлын үндсэн чиглэлийг тодорхойлж, хамгийн сайн хувилбарын талаар зөвлөгөө авч, зардлын тооцоог гаргах
- ✓ Даатгагчидтай холбоо барих
- ✓ Гамшгийн голомтод цэвэрлэж нөхөн сэргээх
- ✓ Гамшгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж, төлөвлөлтийг сайжруулах

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Солонгос улс нь сүүлийн 8 жилийн өмнөөс гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сурталчилгааг социалаар зохион байгуулах болсон байна. Сурталчилгааг сургах болон зөвлөх хэлбэрээр явуулдаг бөгөөд сайн дурын идэвхитэн иргэдийг сүүлийн жилүүдэд эрчимтэйгээр бэлдэж мэдээллээр ханган иргэдэд зөвлөмж зөвлөгөөг өгч ажилласнаар нөлөөлөх нөлөөлөл нь нэмэгдсэн байна. Тухайн текст нь зөвлөсөн, анхааруулсан хэлбэрээр хийгдэж хүнд харагдахуйц 1 өгүүлбэрт багтаасан байна.

Дэлхийн зөн олон улсын байгууллагаас Азийн орнуудад хэрэгжүүлж байгаа шилдэг туршлагауд⁹⁸

Вьетнам улс

Гамшгийн менежментийн хувьд Засаг захиргааны бүтцэд дэмжлэг үзүүлж идэвхижүүлсэн ба тогтвортой гамшгийн менежмент /цогц арга хэмжээ энэ нь гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах/-ийг бий болгож чадсан. Тус улсад ихээхэн тохиолддог үер болон шуурганд өртөхүйц эмзэг байдлыг бууруулах

✓ Орон нутгийн аврах багийг байгуулж, гамшгийн бэлэн байдлын төлөвлөгөөтэй болсон.

✓ 2583 гэр бүлийг амжиргааны өөр арга замд сургасан.

✓ 41 тосгоныг шуурга, үет тэсвэртэй бат бөх дэд бүтцийг барьж байгуулсан ба мөн хүчтэй үерийн үед нүүлгэн шилжүүлэх түр хоргодох байрыг бэлэн болгосон.

Гамшиг осол, аюулт үзэгдэл их тохиолддог орон нутагт эрсдэл ба нөөцийн зураглалын самбар байрлуулсан нь иргэдэд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах талаар маш их мэдээллийг өгч байна.

Гамшгийн менежментийн залуучуудын бүлгүүд тодорхой хугацаанд Засаг захиргаанаас дэмжлэг авч зураглалыг шинэчилж орон нутагт өөр өөр газруудад байрлуулдаг.

Мөн орон нутгийн иргэдэд тулгуурлан гамшгийн эрсдэлийг бууруулж үерээс хамгаалах даланг сайжруулан байгалийн зүй тогтолыг ашиглаж замын хажуугаар болон үерийн ойролцоох ууланд мод тарьж байна.

⁹⁸ “Олон нийтэд тулгуурласан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах” сургалтын гарын авлага., 2013., 48 дахь тал

Индонез улс

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд орон нутагтаа эрт үеийн сэрэмжлүүлгийн системийг суурилуулж ашигладаг. Энэ нь орон нутгийн Засаг захиргааны байгууллагуудтай хамтран гамшигт өртөмтгий газруудад байрлуулдаг. /Урьдчилан сэргийлэх самбар/

Ирээдүй үеийнхэндээ аюулгүй хамгаалагдсан орчныг бий болгохын тулд сургуулиудад суурилсан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаануудыг улс даяр зохион байгуулж байна. Сургалтын системд өөрчилөлт оруулж эрсдэлийг тооцоолох, амьд гарах арга ухаанд сургаж, дадлагжуулаж байна⁹⁹.

Дүгнэлт:

1. Орон нутагт тохиолдож байгаа гамшиг осол, аюулт үзэгдлийн дүн мэдээнд тулгуурлан дүн шинжилгээ хийж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны чиглэлийг зөв тодорхойлж үр дүнтэй зохион байгуулах нь хохирлыг бууруулах ач холбогдолтой.

2. Ухаалаг утас болон цахим орчин сүүлийн үед ихээхэн хөгжийн хирээр хүн нэг бүрийн өдөр тутмын хэрэглээ болсон энэ үед ухаалаг утас цахим хэрэглээг ашиглаж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах нь эдийн засгийн хувьд зардал багатай, үр өгөөжтэй байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол Улсын Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, УБ, 2017.
2. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх “Сэндай үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичиг, УБ, 2015.
3. Улсын Их Хурлын 2011 оны 22 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Гамшгаас хамгаалах талаар төрөөс баримтлах бодлого, хөтөлбөр”
4. Монгол Улсын Засгийн газрын гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр
5. Архангай аймгийн Онцгой байдлын газрын Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт, сурталчилгаа зохион байгуулсан тайлан, 2017-2021 оны жилийн тайлан, судалгаа. УБ.,
6. Үржин.О, Цэдэв.П., Гамшгаас хамгаалах үндэс., УБ, 2017, 15-19 дахь тал
7. “Олон нийтэд тулгуурласан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах” сургалын гарын авлага. УБ хот,
8. Chemical, Biological, radiological, Nuclear and Explosives resilience strategy for Canada., 2011.,
9. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан 1212.mn 2021 он
10. Arkhangai.khural.mn/n/101097
11. Архангай аймгийн гамшгийн эрсдэлийн тойм судалгаа 2019 он
12. С.Амгалан “Гамшгаас хамгаалах сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох боломжийг судлах нь”,
13. Ө.Амармэнд “Орон нутгийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг сайжруулах боломж”,

⁹⁹ “Олон нийтэд тулгуурласан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах” сургалтын гарын авлага., УБ., 2013.,

ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ АРГА ЗАМ

ДХИС-ийн магистрант, ахмад М.Дамба

Хураангуй: Монгол улсад тохиолдож буй гамшиг, аюулт үзэгдлээс тоо болон хохирлын хэмжээгээр хээрийн түймэр эрдэмтэн, судлаачдын анхаарлыг ямагт татсаар өнөөдрийг хүрсэн. Энэхүү өгүүлэл нь зүүн бүсийн хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах түймрийн болзошгүй хохирлын хэмжээг багасгах, хохирол багатай даван туулах чадавхийг бэхжүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Түлхүүр үгс: Хээрийн түймрийн эрсдэл

Хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах арга зүйн үндэс

Аль нэг шинжлэх ухааны чиглэлийн судалгааны ажлыг судлахдаа мэргэжлийн өвөрмөц нэр томъёо, үндсэн ойлголтуудыг тайлбарлах нь онол, аргазүйн үндсийг зөв тодорхойлох, ойлгохоос эхэлдэг байна.

Арга зүй (Методология. Methodology) гэдэг нь онолын болон практик үйл ажиллагааг зохион байгуулах аргуудын тухай сургаал мөн. Арга зүйн зорилго нь хүмүүсийн өдөр тутмын туршлагад хуримтлагдсан үйл ажиллагааны бүдүүвчийг тайлбарлах, бүтээх, өөрчлөн байгуулахад оршино¹⁰⁰.

Арга зүй ямар нэг зүйлийг хэрхэн хийх тухай онол үзлийн цогц¹⁰¹ гэжээ.

Иймд хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах ойлголт мөн чанарыг судлахдаа гамшгийн эрсдэлийг бууруулах гэж юу болох тухай юуны өмнө авч үзэх нь зүйтэй юм. Тийм учраас үндсэн нэр томъёог дараах байдлаар авч үзлээ. Дэлхий дахинаа гамшгийг онолын хувьд нийгмийн үйл явц гэж хүлээн авч, түүний үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг арилгахын үндэс нь өртөж байгаа нийгмийн эмзэг хэсэгт анхаарлаа хандуулж тэдгээрт учирч болох эрсдэлийг бууруулах хэрэгтэй гэсэн хандлага илүү давамгайлж байна. Үүнтэй холбоотойгоор гамшгаас хамгаалах менежментэд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааны ач холбогдол улам бүр нэмэгдэж байна.

Гамшгийн эрсдэлийн менежмент нь сөрөг аюулын үр дагавар болон гамшиг тохиолдох магадлалыг багасгахад чиглэсэн захиргааны удирдлага, байгууллагын үйл ажиллагааны ур чадвар, бодлого стратегийг хэрэгжүүлэх чадамж, дасан зохицох чадварыг системтэй хэрэглэх үйл явц юм¹⁰² хэмээн тодорхойлсон байдаг.

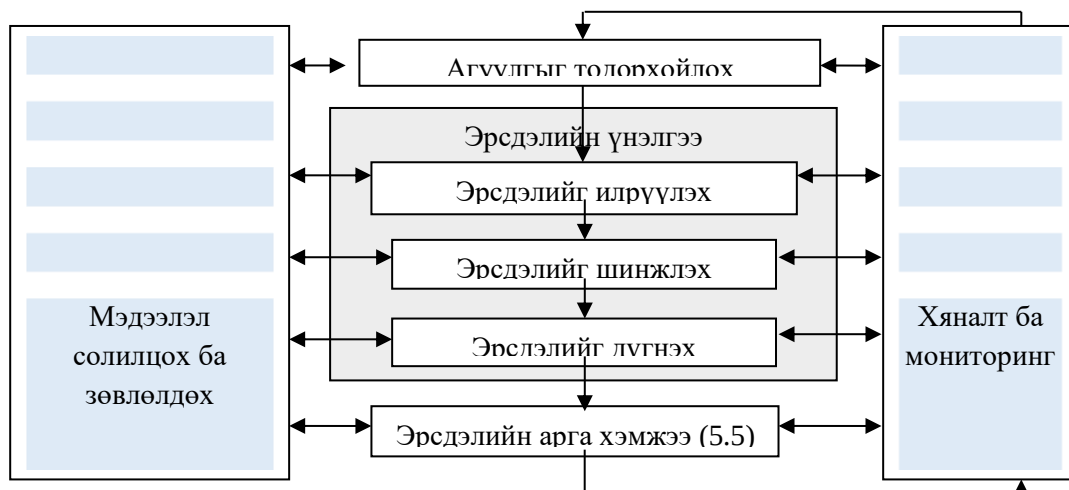
Эрсдэлийн менежментийн үйл явцыг Эрсдэлийн менежмент зарчим ба заавар ISO31000:2009 (уг стандартыг MNS ISO31000:2017 нэртэйгээр манай улсад хэрэглэдэг) олон улсын стандартад эрсдэлийг тодорхойлох, шинжлэх, үнэлэх, бууруулах, хянах, шалгах болон нөхцөл байдлыг тодорхойлох, зөвлөгөө өгөх, харилцан хамтарч ажиллах үйл ажиллагааг практик тодорхой бодлого чиглэлтэйгээр дэс дараалалтай хэрэглэх гэж тодорхойлж дараах байдлаар дүрсэлсэн байна.

¹⁰⁰ Шинжлэх ухааны философи, Чөлөөт нэвтэрхий толь-Википедиагаас

¹⁰¹ ШУА, Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь, 2008, х.1501

¹⁰² Д.Сэржмядаг. Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс. УБ, 2017 он. 36 дах тал

Зураг 1. Эрсдэлийн менежментий үйл явцын бүдүүдч

Эх сурвалж: Эрсдэлийн менежмент, зарчим ба заавар MNS ISO31000:2017

Гамшгийн эрсдэлийн менежментийн үйл явц дараах байдлаар тодорхойлогдоно.
Үүнд:

1. Агуулгыг тодорхойлох. Гамшгийн эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой гадаад, дотоод хүчин зүйл буюу бодлого, эрх зүйн удирдлага, зохион байгуулалт, зорилго, хамрах хүрээ, эрсдэлийн шалгуур, арга, аргачлал болон мэдээ, мэдээлэл зэргийг хамруулдаг. Өөрөөр хэлбэл, агуулгыг тодорхой хүрээнд тухайн нөхцөлд гамшгийн эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой бодлого, эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ.

2. Эрсдэлийн үнэлгээ. Эрсдэлийг тодорхойлох, эрсдэлийг шинжлэх, эрсдэлийг дүгнэх гэсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ.

3. Эрсдэлийг бууруулах. Эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох арга хэмжээнүүдэд хэрхэн хэрэгжүүлэх чиглэлийг болон сонгосон арга хэмжээгээ хэрэгжүүлэх, төлөвлөх стратегийг тодорхойлдог гэжээ. Энд эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээнд урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох арга хэмжээнүүд багтаж байна.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулинд “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа гэж гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх, болзошгүй хохирлын хэмжээг багасгах, гамшгийг хохирол багатай даван туулах чадавхыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн цогц арга хэмжээг¹⁰³ хэлнэ гэж тодорхойлсон.

НҮБ-ын гамшгийн аюулыг бууруулах олон улсын стратеги, нэр томъёоны тодорхойлолтод “гамшгийн эрсдэлийг бууруулах гэж нийгмийн хэмжээнд эмзэг байдал, гамшгийн эрсдэлийг багасгах, тогтвортой хөгжлийн нөхцөлд аюулын сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийх /урьдчилан сэргийлэх/ эсвэл түүнийг хязгаарлах /бууруулах, бэлэн байх/ боломжтой гэж үзсэн элементүүдийн хүрээг¹⁰⁴ хэлнэ хэмээн тодорхойлжээ.

Тэгвэл хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах гэж юу болох түүний шинжийн тухай авч үзье.

¹⁰³ Гамшгаас хамгаалах тухай хууль 2017 4.1.8

¹⁰⁴ НҮБ-ын Гамшгийн аюулыг бууруулах олон улсын стратеги, нэр томъёо

Галын аюулгүй байдлын тухай хуулинд *Ой, хээрийн гал түймэр гэж* ой болон хээрийн бүсэд шатамхай ургамлаар дамжин гал хяналтгүй тархахыг¹⁰⁵ хэлнэ хэмээн тодорхойлсон байдаг.

Чөлөөт нэвтэрхий толь Википедиад *Хээрийн түймэр гэж* Хээрийн ургамлын бүрхэвчийг хамран хяналтгүйгээр тархдаг галыг¹⁰⁶ хэлнэ гэж тодорхойлсон.

Харин шинжлэх ухааны талаас уг хяналтгүй шаталт үүсэх нөхцөлийг шатах материал, хүчилтөрөгч, дулаан (практикт “галын гурвалжин” гэж нэрлэж заншжээ) гэсэн элементүүд харилцан үйлчилсний улмаас исэлдэх урвалд орж их хэмжээний дулаан, гэрлийг ялгаруулах физик, химийн нийлмэл процесс¹⁰⁷ (дөрвөн хувьсагч нь гал түймрийн тетраэдриг илэрхийлдэг.

Зураг 2. Гал түймрийн тетраэдр
Эх сурвалж: *Fire safety management handbook*

Хээрийн түймрийн эрсдэлийг хэрхэн тодорхойлж болохыг авч үзье.

Эрсдэл гэж байгалийн эсвэл хүний үйл ажиллагаатай холбоотой үүссэн аюул, эмзэг байдлын хоорондын харилцан үйлчлэлээс гарч болох хор уршиг, хохирлын (хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, амьжиргааны хэрэгсэл, хүрээлэн буй орчинд хохирол учирч, эсвэл эдийн засгийн үйл ажиллагаа тасалдсан) магадлалыг¹⁰⁸ хэлнэ.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулинд *Гамшгийн эрсдэл гэж* гамшгийн улмаас хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд учирч болзошгүй хохирлын магадлалыг¹⁰⁹ хэлнэ хэмээн тодорхойлсон байдаг.

Эдгээр тодорхойлолтоос үзвэл **“Хээрийн түймрийн эрсдэл гэдэг нь хээрийн ургамлын бүрхэвчийг хамран хяналтгүй тархаж буй түймрийн улмаас учрах хор уршиг, хохирлын (хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд учрах хохирол) магадлалыг хэлнэ** хэмээн тодорхойлж болохоор байна.

Харин хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах гэж хээрийн түймрийн эрсдэлийг үнэлэх, болзошгүй хохирлын хэмжээг багасгах (эмзэг байдлыг бууруулах), түймрийг хохирол багатай даван туулах чадавхыг бэхжүүлэх (бүтцийн болон бүтцийн бус арга хэмжээг хэрэгжүүлэх) чиглэсэн цогц арга хэмжээг хэлэхээр байна

¹⁰⁵ Галын аюулгүй байдлын тухай хууль 2015 3.1.15

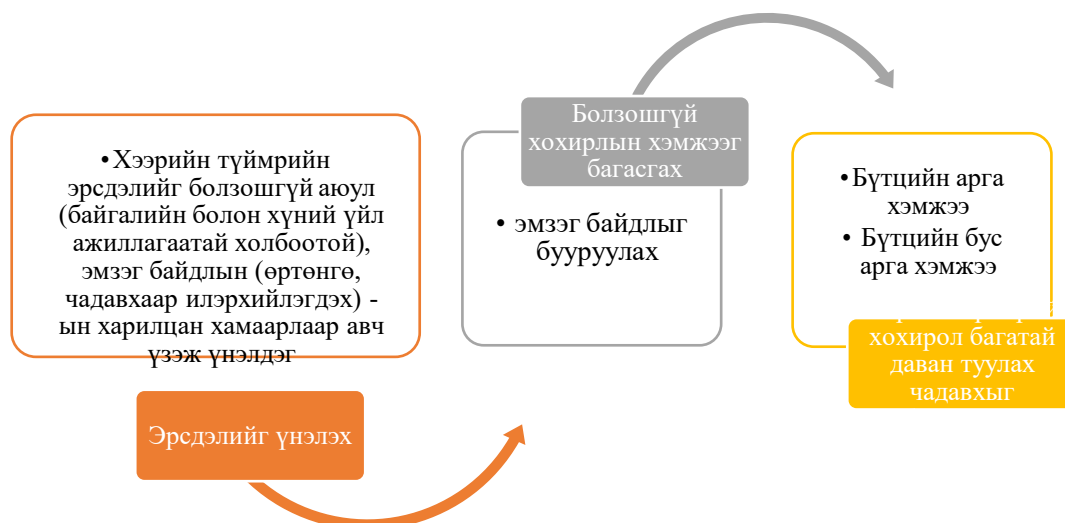
¹⁰⁶ Шинжлэх ухааны философи, Чөлөөт нэвтэрхий толь-Википедиагаас

¹⁰⁷ С.Базаррагчаа, Гал түймрийн шалтгаан нөхцөлийг тодорхойлох үндэс, УБ хот, 2011

¹⁰⁸ НҮБ/ГАБОУС Нэр томъёо

¹⁰⁹ Гамшгаас хамгаалах тухай хууль 2017 4.1.4

Зураг 3. Хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ

Эрсдэлээс бүрэн гүйцэд ангижирч чадахгүй ч түүний хамрах хүрээ, хор хөнөөлийн хэмжээг олон төрлийн стратеги, арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсний үр дүнд бууруулж чадна гэж үздэг. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах дараах ерөнхий стратегиуд байдаг. Үүнд:

- эрсдэлийн магадлалыг багасгах,
- эрсдэлийн үр дагаврыг багасгах,
- эрсдэлээс зайлсхийх,
- эрсдэлийг хүлээн авах,
- эрсдэлийг шилжүүлэх, хуваалцах болон тархаах.

Хээрийн түймрийн аюул, түүнд нөлөөх хүчин зүйл

Орчин цагийн түймэр судлалын ухаанд түймэр гарах үндсэн шалтгааныг хоёр эх үүсвэртэй гэж үздэг. Үүнд:

- Байгалийн;
- Хүний үйл ажиллагаа.

Аянга цахилгаан, өөрөө авалцан асах (хүлэр, хөвд зэрэг нь ингэж шатдаг) процессоос эх авч шатсан гал түймрийг байгалийн эх үүсвэртэй гал түймэр гэх ба хүний буруу /салан задгай, хайхрамжгүй, цөөн тохиолдолд санаатай, зориудын/-тай үйл ажиллагаанаас болж гарсан гал түймрийг хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гэж үздэг.

Хээрийн түймэр нь энэхүү хоёр эх үүсвэрийн алианаас нь ч гарсан байгаль экологи, иргэн, хуулийн этгээдэд учруулах хохирол болоод улс, орон нутгийн эдийн засгийн хор хөнөөлөөрөө байгалийн гамшигтай дүйцдэг.

Харин хүн төрөлхтний үүсэл, хөгжилтэй уялдан түймрийн шинж чанар өөрчлөгдөж улмаар байгалийн хүчин зүйлийнхээ хувьд зөвхөн байгаль орчинд төдийгүй эргээд хүний нийгэмд асар их хор хөнөөл учруулах байгалийн гамшигт үзэгдэл боллоо¹¹⁰ гэж судлаач үзжээ.

Хээрийн түймэр бол нэгдүгээрт, шатах /галын эх үүсвэр бүрдэнэ/ хоёрдугаарт, шаталтын объект бол ургамал /шатах материал/ гуравдугаарт, шаталт талбайгаар тархах /цаг агаарын нөхцлөөр хуурайшиж, гандана/ ёстой гэсэн үйл хөдлөлийн гурван орон зайг тусгана¹¹¹ /зураг /

Аливаа гал түймэр нь шатах материал, тодорхой цаг агаарын нөхцөлд галын эх үүсвэрийн оролцоотойгоор үүсдэг байна.

ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

Сүүлийн жилүүдэд Орос, Америк, Австрали, Герман, Индониз, Монгол зэрэг дэлхийн улс оронуудад бүс нутгийн шинжтэй том хэмжээний хээрийн гал түймэр гарч улмаар байгалийн гамшгийн хэмжээнд хүрч байна.

Ялангуяа манай орны хувьд Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар аймгуудад хээрийн түймэр жил бүр давтамжтайгаар зүүн бүсийн 3 аймгийн газар мөн Бүгд найрамдах хятад ард улсын Өвөр монголын өөртөө засах орны Зүүн үзэмчин хошууны газар нутгуудыг хамран гардаг.

Мөн хөрш орнууд болох Хятад, ОХУ-ын нутаг дэвгэрийн хил орчмын бүсүүдэд дамжин тархдаг бөгөөд тус бүс нутагт жил бүр га-гаас доошгүй газрыг хамарсаар олон

¹¹⁰ Ц. Чулуунбаатар, Монгол орны ойг түймрээс хамгаалах., 2012, хуудас 5

¹¹¹ Ц. Чулуунбаатар, Монгол орны ойг түймрээс хамгаалах., 2012, хуудас 5

тооны шатамхай бүтээгдэхүүн буюу хий агаар мандалд ялгаран тархаж хөрш орнуудад утаажилтыг үүсгэдэг.

Тал хээрийн ургамлын бүрхэвчийг хамран хяналтгүйгээр тархдаг галыг хэлнэ. Гал гарах болон тархах механизм нь тал хээрийн өвс ургамлын хуурайшилт болон хурдтай салхины нөлөөлөл байдаг ба ойн түймрээс илүү хурдан байдаг онцлогтой. Хээрийн түймэр нь ургамал, амьтан төдийгүй хүн ам эдийн засагт ихээхэн хүнд хохирол учруулдаг аюултай байгалийн үзэгдэл юм¹¹².

ОХУ-ын хил залгаа Өвөр байгаль талд гардаг тал хээрийн түймэр нь хээрийн ургамлын бүрхэвч дээр аяндаа, хяналтгүй тархах гал юм. Түймрийн тархалтын механизмын хувьд газрын түймэртэй төстэй боловч хээрийн түймрийн тархалтын хурд өндөр байдаг нь хуурай хээрийн өвс их шатамхай, газрын салхи ихэсдэг зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаална. Хээр талд хурд. Байгаль орчинд (ургамлын бүрхэвч, ан амьтан) хохирол учруулдаг, ой хээрийн түймрээс бага ч гэсэн хүн ам, эдийн засгийн объектод аюул учруулж болзошгүй. Шатаж буй массын давхаргын зузаан нь мэдэгдэхүйц бага, галыг морь руу шилжүүлэх үндсэн боломжгүй, түүнчлэн тал хээрийн галын машин болон бусад тусгай хэрэгслийг нэвтрүүлэх чадвар өндөр тул хээрийн түймрийг унтраах нь бага байна. Ой хээрийн түймрийг унтраахаас хэцүү.

Тал хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх хамгийн үр дүнтэй арга хэмжээ бол **эрдэсжсэн зурвас** үүсгэх явдал юм. Тал хээрийн түймрийн үед ургамлын давхарга бүрэн шатдаг тул аль хэдийн шатсан газар дахин гал авалцах магадлалыг бүрэн үгүйсгэж, түймэрт хамрагдсан талбайг бүхэлд нь хамгаалах шаардлагагүй болно. Тиймээс зөвхөн гал түймрийн **хилийн дагуу** хамгаалалт хийдэг. Тал хээрийн түймэр нь хээрийн хөрс салхинд элэгдэж, өвс бүрхэвч муудаж байна. Шатсан газрууд нь хогийн ургамлаар хурдан ургасан байдаг: шарилж, өд өвс, хогийн ургамал.

Тал хээрийн түймрийн гол шалтгаан нь хүний хүчин зүйл, тэр дундаа унасан өвс юм. Аянга болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүд нь хээрийн түймрийн шалтгаан нь харьцангуй ховор байдаг. Тал хээрийн түймэр нь өнгөрсөн жилийн цас хайлсны дараа өвс хатаж ширгэсэн хавар, мөн зун, намрын сүүлчээр хээрийн түймэр гардаг. Ургамлын эрчимтэй үед хээрийн түймэр бараг гардаггүй.

Хамгийн хүчтэй хээрийн түймэр жил бүр Австрали, Өмнөд Америкт гардаг. ОХУ-д хээрийн түймэр нь Волга, Урал, Сибирийн өмнөд хээрийн бүс нутагт түгээмэл байдаг. Тэдний хамгийн их сүйрэл нь 2015 оны дөрөвдүгээр сард Хакас, Буриад, Өвөрбайгалийн хязгаарын Сибирийн холбооны тойрогт болсон. Дараа нь хүчтэй салхины улмаас тал хээр нутгаар өвсний түймэр хяналтгүй тархсаны улмаас суурин газруудад олон түймэр гарч, хамгийн том нь Шири тосгоныг бараг бүрэн устгасан.

ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН ЭРТ ЗАРЛАН МЭДЭЭЛЭЛ¹¹³:

Хээрийн түймрийн улмаас жил бүр хэдэн зуун сая гектар газрын өвс, ургамал хээрийн түймэрт шатаж, дэлхийн олон улс орон бүс нутагт галын аюул ихэсч байна. Хээрийн түймэр нь хүний аюулгүй байдал, эрүүл мэнд, улс орон бүс нутгийн нийгэм эдийн засаг, дэлхийн цаг уурын өөрчлөлт, галд өртөмхий бус нутаг дэвсгэрийн ч экосистемд ноцтой сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Хээрийн түймрийг унтраахад гарах зардал нь гал түймрийн нөлөөллийг хязгаарлах оролдлоготой холбоотойгоор нилээн хурдтайгаар өсөн нэмэгдэж байна.

¹¹² ДХИС-ийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд хурандаа Б.Энхтүвшингийн “Гамшиг, гал түймрийн аюулын үзүүлэлтийг тогтоох арга зүйг”-г ашиглав

⁹⁵ WWW.fire.unifreiburg.de

Хээрийн түймэртэй холбоотой хүндрэл ба түүний өртөг зардлыг бууруулахын тулд удирдлагын байгууллагууд, олон нийт хамтарч, эрт зарлан мэдээллийн системийг би болгосон. Энэ систем нь хээрийн түймрийн ноцтой аюултай үеийг болзошгүй тохиолдлоос өмнө тодорхойлдог. Хээрийн түймрийн нөхцөл байдлыг эрт зарлан мэдээлэх нь галын инженерүүдэд хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, галын асуудал үүсэж эхлэхээс өмнө илрүүлэх, урьдчилан унтраах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх боломж олгодог. Өдөр тутмын цаг уурын мэдээнд үндэслэн ноцтой гал түймэр үүсч болзошгүй тухай эрт зарлан мэдээллээр хангахдаа галын аюулын зэрэглэлийг хэрэглэдэг. Галын аюулын мэдээллийг хиймэл дагуулын өгөгдөл, газрын хучилт, түлш шатахууны байдлын талаарх спектр өгөгдлүүдээр ихэнхдээ баяжуулдаг. Энэхүү систем нь цаг агаарын өгөгдөлөөр хангагдсан байхад хамгийн ноцтой галын аюулыг 4-6 цагийн өмнө илрүүлж мэдээлдэг.

Гал түймрийн аюулыг зэрэглэх хэд хэдэн систем дэлхийн улс орнуудад, бүс нутгуудад байдаг. Гал түймрийг хянаж, шинжлэх дэлхийн төвийн хээрийн түймрийн эрт зарлан мэдээллийн веб порталаас дэлхийн, бүс нутгийн, мөн үндэсний гал түймэртэй холбоотой цаг агаарын урьдчилсан мэдээ, материалыг олж авч болно.

АВСТРАЛИ УЛС

Австрали улсад дэгдэж буй түймэр нь ган гачиг, цаг агаарын хэт халуунаас үүдэлтэй боловч үүнд зарим нэгэн хүмүүс шууд холбогдолтой болохыг тогтоосон талаар тус улсын холбогдох албаны төлөөлөгчид мэдэгдсэн

“Шинэ өмнөд Уэльс мужид санаатайгаар гал тавьж, түймэр дэгдэхэд хүргэсэн 24 хүнийг баримчилсан” гэж тус мужийн Цагдаагийн газраас мэдээлсэн. Уг мэдэгдэлд дурдсанаар, өнгөрсөн 11 дүгээр сарын 8-наас хойш санаатайгаар гал тавьсан хэрэгт холбогдуулан мужийн цагдаа нар 183 хүнд хуулийн хариуцлага тооцсоноос 40 нь өсвөр насны хүүхэд байсан. Тэдгээр иргэний 53-т сануулах арга хэмжээ авсан бол 47 хүнийг ассан тамхи, шүдэнз газар хаясан гэж буруутгасан байна.

Австралид өнгөрсөн 09 дүгээр сараас хойш дэгдсэн түймрийн улмаас орон даяар 25 хүн амиа алдаж, олон сая ан амьтан түймэр өртөж шатсан. Австралийн мужуудаас Шинэ өмнөд Уэльс хамгийн ихээр түймэрт нэрвэгдсэн. Мөн түймрийн улмаас орон даяар 2000 орчим байшин барилга сүйдэж, уг байгалийн гамшигт эзэгдлийн учруулсан хохирлын хэмжээ 700 сая австрали доллар буюу 485 сая ам.доллар хэдийн давжээ¹¹⁴.

Австрали Улс түймрийн улмаас их хэмжээний эдийн засгийн хохирол амссан. Тус улсын банкны урьдчилсан мэдээгээр энэхүү эдийн засгийн хохирол 5 тэрбум австрали доллар хүрсэн байсан. Австрали улсын ихэнх бүс нутаг түймэрт өртөн шатсан. Тус улсын Westpac гэх банкнаас түймрийн эдийн засгийн хор хөнөөлийг 5 тэрбум австрали доллар буюу 3.5 тэрбум ам.доллар хүрсэн гэж мэдэгдсэн. Түймрийн улмаас Австрали улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 0.2-0.5 хувиар агшаах төлөвтэй байсан. Хөдөө аж ахуй болон аялал жуулчлалын салбар энэхүү байгалийн гамшигт хамгийн ихээр хохирол амссан. 2019 оны 11 дугаар сарын 08-наас хойш 939 ам.долларын өртөг бүхий даатгалын нэхэмжлэл бий болсон. 2009 онд Австрали улс мөн түймрийн улмаас их хэмжээний хохирол амсаж байсан. Гэхдээ энэ хор уршиг өмнөх жилүүдийнхтэй харьцуулшгүй их байсан юм. Түймэрт 400000 гаруй акр талбай өртөж шатсан. Стандарт Энд Пүүр S&P үнэлгээний агентлагаас байгалийн гамшигт үзэгдэл /түймэр/ Австралийн AAA зээлжих зэрэглэлийн үнэглэгээг бууруулахад

¹¹⁴ Канберра. /CNN/

нөлөө үзүүлэхгүй гэдгийг онцолж, мужуудын захиргаа санхүүгийн **хохирол даан** гарах чадалтай гэж мэдэгдсэн.

ЗЭРГИЙН ТҮЙМРИЙН ЭРСДЛИЙГ БУУРУУЛАХ АРГА¹¹⁵

Цахилгаан компаниудын аюулгүй, найдвартай эрчим хүчийг ямар ч нөхцөл байдлаас үл хамааран тууштай хүргэх амлалт сүүлийн жилүүдэд өсөн нэмэгдсэн. Гэвч энэ нь хээрийн түймрийн тархалтаас болж бэрхшээлтэй тулгарч байна. АНУ болон дэлхий даяарх хээрийн түймрийн нөлөөллийг нэмэгдүүлэхэд олон хүчин зүйл нөлөөлсөн бөгөөд үүнд уур амьсгалын өөрчлөлт, галын аюул өндөртэй бүс нутгуудын хөгжил нэмэгдэж байна. Нөлөөлөл нэмэгдэхийн хэрээр цахилгаан эрчим хүчний системийн дэд бүтэцтэй холбоотой эрсдэлүүд болон түүний болзошгүй хээрийн түймэртэй харилцах харилцааг илүү сайн ойлгох хүсэл эрмэлзэл нэмэгдэж байна. Энэ хүрээнд гал асаах эрсдлийг бууруулахад хувь нэмэр оруулах арга барил, технологийг үнэлэх нь зүйтэй.

Цахилгаан эрчим хүчний систем нь хэрэглэгчдэд цахилгаан үйлчилгээ үзүүлэхийн тулд ямар ч цэгт цахилгааны шугамд холбогдох боломжийг үйлчилгээ үзүүлэгчдэд олгохоор зохион бүтээгдсэн тул энэхүү (ердийн хүчдэлтэй) систем нь мод, амьтан болон бусад гадны биет, хүчнүүдтэй үе үе харьцахаас үүдэлтэй хүндрэлтэй байдаг. Эдгээр санамсаргүй контактуудын үр дүн нь ихэвчлэн цахилгаан нумын энерги болон дулааны хэлбэрээр богино хэмжээний эрчим хүчний тэсрэлт үүсгэдэг цахилгаан гүйдлийн гэнэтийн урсгал (эсвэл цахилгааны гэмтэл) юм.

Эрчим хүчний системийн үндсэн зорилго нь цахилгаан эрчим хүчийг аюулгүйгээр хүргэхийн зэрэгцээ гаднаас хүрэлцэх, урьдчилан тооцоолоогүй цахилгаан нум үүсгэх боломжийг багасгах явдал юм. Эдгээр нь хээрийн түймэр гарах магадлал хамгийн өндөр бөгөөд хамгийн үр дагавартай үед тохиолддог - ихэвчлэн хуурай ургамал, хүчтэй салхи, халуун температур, галын хурдан тархалтыг дэмждэг ерөнхий нөхцөлтэй.

Гол зорилго нь гэмтэл гарах магадлалыг бууруулж, гал асаах **эрсдлийг бууруулах** бөгөөд аливаа нум үүсэхтэй холбоотой үргэлжлэх хугацаа, эрчим хүчийг хязгаарлахад чиглэнэ.

ФЛОРИДА МУЖИД ЗЭРЛЭГ ГАЛ ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ¹¹⁶

Флоридагийн муж нь зэрлэг газар нутагтай хот хоорондын харилцан үйлчлэлийн бүсэд хүн амын өсөлт эрс нэмэгдэж байна. Оршин суугчдад нөлөөлж буй хээрийн түймрийн тоо, унтраах зардал жил ирэх тусам нэмэгдсээр байна. Өндөр эрсдэлтэй бүс нутгийн олон оршин суугчид гэр орноо эсэн мэнд үлдэх хувийн хариуцлагыг хүлээх хүртэл хээрийн түймэрт өртөж, сүйдсээр байсан.

Хээрийн түймрийн гамшгийн мөчлөг нь Флоридагийн байгаль орчны байгалийн хэсэг юм. Гэсэн хэдий ч байгалийн систем дэх түлшний хэмжээ нэмэгдэж байгаа тул хээрийн түймэр улам их гамшиг болж байна. Эдгээр нэмэгдсэн түлшний ачаалал нь бусад хэд хэдэн нөхцөлтэй нийлж хээрийн түймрийн аюулыг бий болгодог. Тодорхой нөхцөл байдал үүссэн тохиолдолд хээрийн түймрийн гамшиг харгис мөчлөг болж хувирдаг.

¹¹⁵ АНУ цахилгаан эрчим хүчний судалгааны хүрээлэн (EPRI, www.epri.com)

¹¹⁶ www.ucfpl.ucop.edu/I-Zone/XIV/vegetati.htm
www.ucfpl.ucop.edu/DeckTest/Results.htm

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын зүүн бүсийн хээрийн түймрийн өнөөгийн байдлын эрсдлийн тогтоох болзошгүй хохирлын хэмжээг багасгах, хохирол багатай давах туулах чадавхыг бэхжүүлэхэд бүрэн боломжтой бөгөөд хээрийн түймрийн өнөөгийн нөхцөл байдалд нь жил бүр харилцан адилгүй байгаа ч улс орны эдийн засаг, байгаль экологид ихээхэн хохирол учруулсаар байна. Хээрийн түймэр унтраах урьдчилан сэргийлэх арга зам олон байдаг ч хээрийн түймрийн эрсдэлийг бууруулах арга замыг тодорхойлох нэн шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Доктор С.Базаррагчаа 2012:“Гал түймрийн шалтаан тогтоох арга зүй”, Ш.Болдбаатар: “Ой хээрийн түймэртэй тэмцэх нь Д.Энхболд: “Ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлье” үндэсний семинарын эмхтгэл,
2. П.Цэдэв, “Ой хээрийн түймэртэй тэмцэх аргазүйн зарим асуудал”, 2008 онд Г.Чулуун “Ой хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх тэмцэх арга”, 2011 онд П.Байгалмаа “Гал түймрийн аюулаас урьчилан сэргийлье”, /Иргэдэд зориулсан гарын авлага/, 2019 он И.Амартүвшин “Ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг сайжруулах арга зам”, Х.Чинзориг “Ойн түймрийн эрсдэлийг бууруулах арга зам” зэрэг сэдвээр гамшиг судлалын магистрын судалгааны ажил хийжээ.
3. Д.Сэржмядаг. Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс. УБ, 2017 он. 36 дах тал

ГАЛ ТҮЙМРИЙН ДОХИОЛЛЫН СИСТЕМ АШИГЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

ДХИС-ийн магистрант, ахмад Н.Хатанбүүвэй

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд одоо байгаа гал түймрийн дохиоллын системийн бүрдэл, тэдгээрийн практик хэрэглээ, схем загварыг дүрслэх, зарлан мэдээллийн хэрэгсэлтэй хослуулан ашиглалтыг боловсронгуй болгох талаар өгүүлэв.

Abstract: This article describes the composition of existing fire alarm systems, their practical use, schematic design, and improved use in combination with announcements.

Түлхүүр үг: Гал түймрийн дохиоллын систем, Гал түймрийн аналогич төхөөрөмж, Гал түймрийн дохиоллын үед зарлан мэдээлэх систем

Key word: Fire alarm system, Fire analogue device, Fire alarm notification system

Оршил: Хүн амын төвлөрөл, барилга байгууламж, объектын өндөржилт, талбайн хэмжээ, хийц, бүтэц зохион байгуулалтын онцлог, хот төлөвлөлтийн алдаа, суурьшлын бүсийн тэлэлт зэргээс шалтгаалж гал түймэр гарсан тохиолдолд иргэд болон Гал түймэр унтраах, аврах анги богино хугацаанд ирж, галыг түргэн шуурхай унтраах, иргэдийн амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийг гал түймрийн аюулаас аврах бодит боломжийг бууруулж байна.

Нэг. Ахуйн гал түймрийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ

XXI зууны эхэн үед жилд 6,5-7,5 сая гал түймэр гарч түүний улмаас 75000 хүн амь насаа алдаж, 1 сая хүн түлэгдэж бэртсэн байна.¹¹⁷ Манай улсад сүүлийн 15 жилийн дунджаар жилд 2628 гал түймэр гарч түүний улмаас 82 хүн амь насаа алдаж, 17,5 тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан байна.¹¹⁸ Тиймээс дээрхи нөхцөл байдлын эрсдэлийг бууруулах арга замуудаас барилга байгууламжийг технологид суурилсан орчин үеийн шийдэл бүхий гал түймрийн дохиоллын системээр тоноглох нь галын аюулгүй байдлыг найдвартай хангах, гарсан гал түймрийг эрт илрүүлж тархалтыг түргэн шуурхай хязгаарлах, хор хөнөөлт хүчин зүйлсийн нөлөөллийг бууруулахад асар их ач холбогдолтой чиглэл юм.

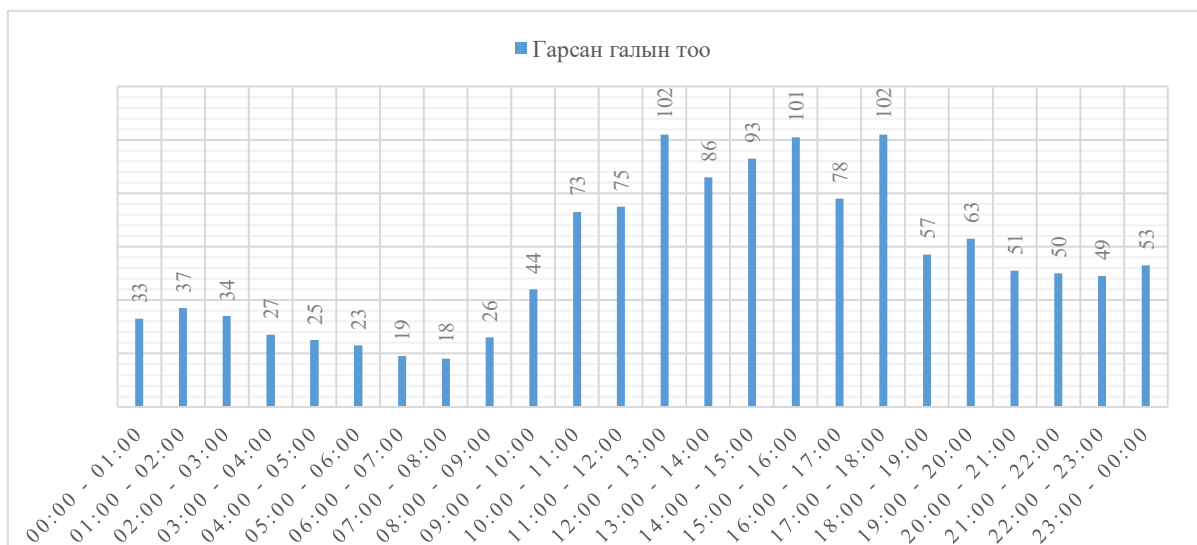
Гал түймрийн аюул нь хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийг богино хугацаанд эрсдэлд оруулж, их хэмжээний хохирлыг бий болгодог, хормоор хэмжигддэг хамгийн аюултай эрсдэлийн нэг төрөл юм. Монгол улсын хэмжээнд гарч байгаа гал түймрийн 70 гаруй хувь нь гэр, орон сууцанд гарч, гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 82 эрдэнэт хүний амь нас эрсдэж байгаагаас 30 хувь нь бага насны хүүхэд байна. Нийт амь насаа алдсан хүмүүсийн 70 хувь нь шөнийн цагаар унтаж байгаад ил задгай асгасан үнс нурам, яндангийн цоолт, пийшингийн халалт, цахилгааны ашиглалтын буруу зэргээс үүдэн гарсан гал түймэрт, 15 хувь нь өдөр, оройн цагаар бага насны хүүхдээ хараа хяналтгүй гэртээ үлдээснээс, 5 хувь нь тамхи, чүдэнз, лаа, дэнгээс, 10 хувь нь бусад шалтгаанаас үүдэн гарсан гал түймэрт өртсөн байна.¹¹⁹

¹¹⁷ World fire statistics, WFSC

¹¹⁸ ОБЕГ-ын Гал түймэртэй тэмцэх газрын шифрийн мэдээ 2005-2020

¹¹⁹ Д.Бадамсүрэн, “Объектын гал түймрийн статистик судалгаа, урьдчилан сэргийлэх арга зам, гал түймрийн улсын хяналт”

Хүснэгт 1. Гал түймрийн дохиолдолыг гарсан цагаар нь авч үзвэл

Тус хүснэгтээс үзвэл ахуйн гал түймэр ажлын цагаар буюу айл өрхүүд хүнгүй байдаг 08:00-цагаас 18:00 цагийн хооронд хамгийн их гарсан байна.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд гарсан гал түймрийг өмчийн хэлбэрээр ангилвал 78 хувь буюу 20,111 тохиолдол нь хувийн өмчид, 20 хувь буюу 5,052 тохиолдол нь төрийн өмчид, 2 хувь буюу 583 тохиолдол гадаадын болон хамтын өмчид гарсан¹²⁰ байгаа нь хувийн өмчийн орон сууц, байшин, гэр сууцны галын аюулгүй байдал хангагдаагүйн илэрхийлэл гэж харж байна.

Хоёр. Ахуйн гал түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх арга зам

Хүн амын төвлөрөл хурдацтай нэмэгдэхийн хэрээр төрөл бүрийн эрсдэлийг тооцож аюулгүй байдлын шалгуурыг улам нарийсгах шаардлага тулгарсаар байна. Үүнд багтах хамгийн гол үзүүлэлтийн нэг бол яахын аргагүй галын эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх эрсдэлийг бууруулах явдал юм.

Гал түймрийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хөтөлбөр “Алсын хараа 2050” -т 2.5.2.Орон сууцны чанар, стандартыг ханган, гал түймэр, газар хөдлөлт зэрэг байгалийн гамшигт үзэгдэлд тэсвэртэй байх нөхцөлийг бүрдүүлнэ, 7.3.23.Хот суурин газарт гал түймэр унтраах ангийг стандартад нийцүүлэн нэмж байгуулах, гал түймрийг илрүүлэх, унтраах чиглэлд дэвшилтэт арга технологи, шинэ техник, багаж төхөөрөмжийг нэвтрүүлнэ¹²¹ гэх дээрх заалтууд тусгагдсан байна.

Бельги улсад төвтэй Орчин үеийн барилгын холбооноос гаргасан (Fire safety statistics) мэдээллээр гал түймрийн улмаас нас барсан хүний тооны тогтвортой бууралт нь гал түймрийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний сайжруулалттай холбоотой болохыг судалгаагаар тогтоосон. Европын галын аюулгүй байдлыг харуулсан статистикийн үзүүлэлтээс харахад гал түймэрт өртөж нас барсан хүний тоо тасралтгүй буурсан бөгөөд хүн амын өсөлт, шатамхай материалын хэрэглээний өсөлт нэмэгдсэн хэдий ч гал түймрийн аюулаас шалтгаалсан нас баралт буурч байгаа нь гал түймрийн дохиоллын системийн

¹²⁰ ОБЕГ-ын Гал түймэртэй тэмцэх газрын шифрийн мэдээ 2012-2022

¹²¹ “АЛСЫН ХАРАА-2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, 2020

хэрэглээний тэлэлттэй холбоотой байгаа¹²² нь гал түймрийн дохиоллын системийн төлөвлөлт болон ашиглалтыг боловсронгуй болгох талаар судалгаа хийх үндэслэл болсон юм.

Гал түймрийн дохиоллын аналог төхөөрөмжүүд: Гал түймрийн дохиоллын систем нь гал түймрийг үүсвэрлэн гарах анхан шатанд илрүүлж тухайн объектын жижүүр, харуулд мэдээлэл өгч улмаар гал унтраах хариу арга хэмжээг эрт авах, аюулыг таслан зогсоох зориулалттай.

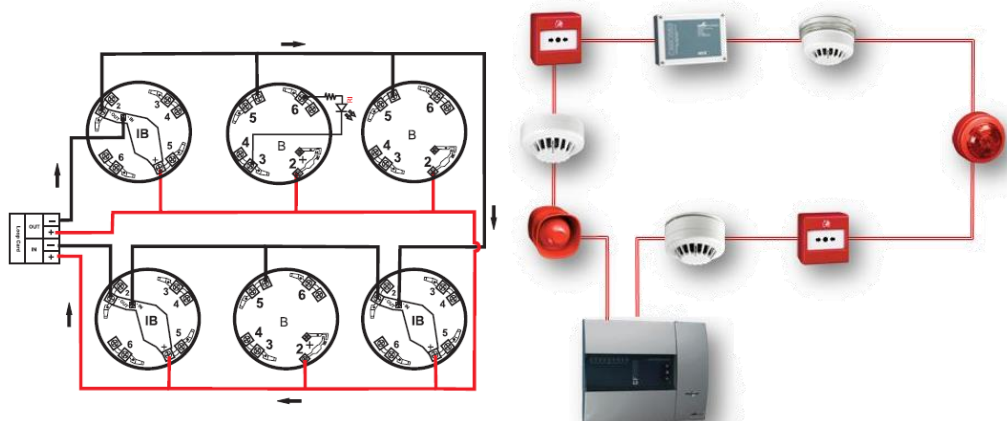
Хамгаалж байгаа барилга байгууламжийн шинж чанараас шалтгаалж халуун хүйтний өсөлт, утаа, галын нөлөөгөөр ажилладаг мэдээлэгч /извещатель/-ийг автомат дохиоллын системд холбож өгнө. Түүнчлэн утаа дулааны үйлчлэлд ажилладаг хосолсон ажиллагаатай мэдээлэгч байдаг. Гал түймрийн дохиоллын үндсэн хэсгүүд нь оролтын төхөөрөмж, хянах самбар, гаралтын төхөөрөмж зэрэг болно.

Зураг 1. Гал түймрийн дохиоллын системийн үндсэн бүрдэл

Хаягжуулах системд холбогдсон төхөөрөмж бүр өөр өөрийн гэсэн хаягтай байдаг. Өөрөөр хэлбэл, детектор, гар мэдээлэгч, интерфейс буюу оролт гаралтын модуль, дуут дохио гэх мэтийг удирдлагын самбарт шууд холбодог. Галын дохиоллын түгшүүрийн үед гал түймэр илэрсэн газрыг нарийн тодорхойлж чадна. Цахилгаан гүйдэл ашиглан нэг төхөөрөмжөөс хяналтын самбар руу мэдээлэл илгээдэг ердийн галын дохиоллын системээс ялгаатай нь хаяглагдсан галын дохиоллын систем нь мессежийг хяналтын самбарт хоёртын код буюу нэг ба тэгийн хослол хэлбэрээр илгээдэг. Хоёртын код нь дохиоллын төхөөрөмжүүдийн хүчдэлийн өөрчлөлтөөр үүсгэгддэг.

Зураг 2. Галын мэдрэгчүүдийг цуваа байдлаар хаяглагддаг 1 хэлхээ болгон холбосон байдал

Давуу тал

- Гал түймрийн байршлыг тодорхой мэдэж болно.

¹²² <https://www.modernbuildingalliance.eu/fire-safety-statistics/>

- Хянах самбараас тайлан мэдээ тэмдэглэлийг харуулах боломжтой
- Төхөөрөмж бүрийг станцаас тохиргоо хийж идэвхтэй болон идэвхгүй болгож болно.
- Дохиоллын үед салхивчны автомат удирдлагын системийг ажиллуулна.
- Дохиоллын үед нэмэлтээр лифт, зарлан мэдээлэх системийг ослын горимоор ажиллуулж болно.

Сул тал

- Өртөг өндөртэй
- Тохиргоо хийхэд мэргэжлийн ур чадвар шаарддаг.

Гал түймрийн үеийн Зарлан мэдээлэх систем

Зарлан мэдээлэх систем нь гал түймрийн ослын үеийн болон нийтийн зарлан мэдээлэх гэсэн хоёр үндсэн чиглэлд хуваагддаг ба чиглэл тус бүрээр болон хослуулж төлөвлөхөөс шалтгаалж олон төрлийн системүүд байдаг. Гал түймэр болон ослын үед хэрэглэх зарлан мэдээлэх систем нь доорх үзүүлэлт болон ажиллагаатай байх ёстой ба тэдгээрийг хангасан системийг төлөвлөх нь найдвартай ба бөгөөд эрсдэлтэй байдал үүсэхээс сэргийлнэ.

Орчны шуугианыг мэдэрдэг байх. Хэрэв тухайн ослын үед зарлал мэдээлэл хүргэх бүсэд орчны шуугиан хэт их байвал тухайн зарлал мэдээлэл хүртээмжгүй болох эрсдэлтэй ба үүнээс сэргийлж систем шуугианд сонсогдох чадлыг гаргаж чаддаг байх ёстой. Ингэснээр эрсдэлийг бууруулж, эрчим хүчний хэмнэлттэй байна.

Бие даасан баттерей бүхий тэжээлтэй байх. Галын болон ослын үед цахилгаан доголдсон үед зарлан мэдээлэх системийн чадлын өсгөгч, миксер болон төв процессорууд нь урьдчилсан тооцоологдсон нүүлгэн шилжүүлэх хугацааны туршид тасралтгүй ажилладаг байх ёстой. Тэжээлийн хэсэг нь алсаас хянагдах ба энэ нь тодорхой стандартыг /Жишээ нь :EN-54 / хангасан байх ёстой.

Тоног төхөөрөмж болон кабелийн сувагчлалын галд тэсвэртэй байх. Спикер болон галын ослын үед хэрэглэх микрофон зэрэг тоног төхөөрөмжүүд галд тэсвэртэй материалаар хийгдсэн эсвэл бүрэгдсэн байна.

Системийн давуу тал

- Ослын үед систем доголдох эрсдэлгүй
- Найдвартай ажиллагаатай
- Систем интеграци хийх

Дүгнэлт. Алгоритмын хаягтай систем нь дохиолол, гэмтэл (мэдрэгч эсвэл гар мэдээлэгч) үүсгэдэг төхөөрөмжийг тодорхойлох чадвартай бөгөөд илрүүлэх параметруудийг (түгшүүрийн горим болон бусад түвшинд) нийтээр нь тохируулах боломжтой. Алгоритмын хаяглах системд гогцооны буюу Loop-ийн элементүүд (мэдрэгч, гар мэдээлэгч, реле модулиуд болон бусад төхөөрөмжүүдийг) нь автоматаар танигдах шинж

чанартай, өөрөөр хэлбэл бүх төхөөрөмжийг суурилуулсны дараагаар тохиргоо хийж болдгоороо ажлыг хөнгөвчилдөг бөгөөд барилга байгууламжид гал түймрийн аюулын нөхцөл байдал бий болсон тохиолдолд нүүлгэн шилжүүлэх арга хэмжээг яаралтай зохион байгуулах болон иргэдийг айдас түгшүүр багатайгаар нэгдсэн удирдлагаар хангахын тулд гал түймрийн үеийн зарлан мэдээлэх хэрэгслийг хослуулан төлөвлөж ашиглах нь үр дүнтэй бөгөөд эрсдэлийг бууруулах үр дүнтэй арга болоод байна.

Ном зүй

1. World fire statistics, WFSC
2. Д.Бадамсүрэн., “Объектын гал түймрийн статистик судалгаа, урьдчилан сэргийлэх арга зам, гал түймрийн улсын хяналт”
3. ОБЕГ-ын Гал түймэртэй тэмцэх газрын шифрийн мэдээ 2012-2022
4. “АЛСЫН ХАРАА-2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, 2020
5. <https://www.modernbuildingalliance.eu/fire-safety-statistics>
6. Кочнов, О.В. Особенности проектирования систем оповещения: учебное пособие / О.В. Кочнов. – Муром: Стерх, 2012

МОНГОЛ ОРНЫ ГАН ХУУРАЙШИЛТАЙ НӨХЦӨЛД ҮР ТАРИА, ТЭЖЭЭЛИЙН ТАРИМЛЫГ СЭЛГЭЭНД АШИГЛАЖ УРГАЦ БҮРДҮҮЛЭХ НЬ

М. Бадамзаяа¹ докторант

Монгол улсын ХААИС-ийн Магистр, докторын сургууль¹

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургууль²

Summary: Due to climate change, global warming, and the influence of human factors, unfavorable weather conditions have adversely affected livestock farmers and farmers in recent years. In our country, pastoralism is not only a traditional sector of the economy, but also the main source of food supply. We know that 20 years ago, in the droughts of 2000 and 2001, 10 million animals were killed each, and herders came to the city and lost their means of livelihood. The way to reduce or even eliminate this problem 1. Increase the consumption of non-animal food by improving the productivity of agricultural productio. 2. There is a need to increase feed production and improve its supply.

Key word: biometric measurement, harvest, phenomenological observations of cultivation, the weather

Үндэслэл:

Дэлхийн уур амьсгалын дулааралт монгол нутагт нэн эрчимтэй илэрч байна. Монгол орны хэмжээгээр 1940-2018 оны хооронд жилийн агаарын дундаж температур 2.4°C-аар нэмэгдсэн нь дэлхийн дундаж 0.85°C-аас бараг 3 дахин эрчимтэй байна. Энэ нь ган, зуд, үер бороо, салхи зэрэг цаг агаар-уур амьсгалын аюултай үзэгдлийн давтамж нэмэгдэх, хэт халалтын давтамж, түүний эрчим нэмэгдэх, газрын гадаргын ууршуулах чадамж ихсэж, хөрсний чийгийн тэнцэл алдагдах, улмаар усны нөөц хомстох, таримлын ургацын хэлбэлзэл ихсэх, ургамлын хортон шавьжийн дэгдэлт болох зэрэг байгаль-нийгэм эдийн засгийн ихээхэн сөрөг үр дагавар дагуулж байгааг олон улсын болон үндэсний эрдэмтэн судлаачид 2019 оны байдлаар тогтоогоод байна. [3]

Судалгааны ажлын зорилго, зорилт

Судалгааны зорилго нь уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох замаар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, нэгж талбайгаас хураах ургацыг тогтворжуулахад оршино. Манай оронд зонхилон тариалдаг үр тариа, тэжээлийн олон наст үет, буурцагт ургамлыг ээлжилэн тариалалтанд ашиглах. Энэхүү зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Судалгаа хийсэн жилүүдийн хөрс, цаг уурын онцлог
2. Үр тариа, тэжээлийн таримлын үзэгдэл зүйн ажиглалтанд цаг агаарын нөлөө
3. Үет ба буурцагт ургамлын ургацын бүтцийн үзүүлэлтийг тодорхойлох
4. Олон наст таримлын өвөлжилтийг тодорхойлох

Судалгаа хийсэн газар, арга зүй

Судалгааны ажлыг Төв аймгийн Зуунмод сум дахь “Миреко Эм Жи Эл” ХХК-ны мод үржүүлэг, экологи судалгааны төвийн талбайд 2014-2015 онд хээрийн судалгааг одоо мөрдөгдөж буй агротехникийн дагуу судалгааг тавьсан.

Хээрийн туршилт судалгаанд:

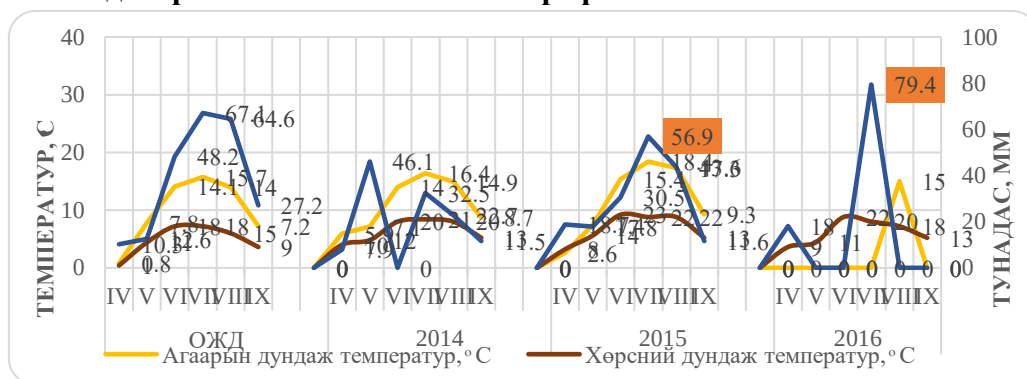
- Хөрс цаг уурын нөхцлийг Госсен-Вальтерийн аргаар тодорхойлсон.
- Таримал ургамлыг үзэгдэл зүйн ажиглалт, биометрийн хэмжилтийн судалгааг бүх холбооны УАА-н нийтлэг мөрддөг арга зүйн дагуу хийсэн.

Туршилтын талбайн схем

3м	←-----→								-----→									↓
		Буудай	Вандуй	Хошоон	Царгас	Ерхөг												Судалгааны ажлын үр дүн
		Вандуй	Хошоон	Царгас	Ерхөг	Буудай												↓
		Хошоон	Царгас	Ерхөг	Буудай	Вандуй												↓
		Царгас	Ерхөг	Буудай	Вандуй	Хошоон												↓

Климатдиаграмм

График № 1

Дээрхи графикаас харахад туршилт тавьсан эхний жил буюу 2014 онд агаарын температур 11⁰С буюу уур амьсгалын дундажаас 1⁰С-аар их байна. Харин хөрсний температур ОЖД-тай харьцуулахад бүх сарууд 1-9 С -аар их, нийт хур тунадас 5 сард 46,1 мм унасан бол бусад сарууд (6,7,8 саруудад) ОЖД-аас 17-42,6 мм-ээр бага байгаа нь тухайн жилийн хувьд таримал ургамалд цаг агаарын тааламжгүй жил байлаа.

2015 онд агаарын температур ОЖД-тай адил, харин хөрсний температур дундажаас их байсан бол, хур тунадасны хувьд ОЖД-тай харьцуулахад 6 сард 17,7мм, 7 сард 9,2 мм, 8 сард 21 мм-ээр тус тус бага хур хунадас орсон бөгөөд харин 8 сард 56,9 мм тунадас орсон нь тухайн жилийн ургацанд нөлөөлөхүйц үр дүнтэй байсан.

2016 онд 6,7,8 саруудад уур амьсгалын дундажаас их хур тунадас унасан бөгөөд хамгийн их буюу 7 сард 79,4 мм хур тунадас орж ОЖД-аас 11,7 мм-ээр илүү байсан. Агаар, хөрсний температур ОЖД-тай харьцуулахад адил байсан. Энэ жилийн хувьд өмнөх 2014, 2015 онуудынхаас таримал ургамал ургалтын хувьд харьцангуй тохиромжтой жил байсан. [1]

Буудайн туршилтын үзэгдэл зүйн ажиглалт (Дархан-74 сорт хоногоор)

Хүснэгт- 1

№	Т	З	Т	С	Өсөлт хөгжилтийн үе шатууд / сар, өдөр /	Т	З	Т	С
---	---	---	---	---	--	---	---	---	---

			соёлол т	Бутлалт	Гол хатгалт	түрүүлэ лт	Цэцэглэ лт	Үр боловср олт	Сүүн болц	Аарлан болц	Бүрэн болц	
1	20 14	VI/2	VI/ 9	VI/ 23	VII /8	VII /19	VIII/ 1	VIII/1 0	VIII/ 15	VIII/ 24	IX/ 12	10 2
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа /хоногоор /			7	14	15	11	13	9	5	9	19	10 2
2	20 15	V/16	V/ 24	VI/ 16	VII /7	VII /21	VIII/ 4	VIII/1 4	VIII/ 25	IX/8	IX/ 15	12 2
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа /хоногоор/			8	23	21	14	14	10	11	14	7	12 2
3	20 16	V/28	VI/ 3	VI/ 21	VII /15	VII /27	VIII/ 7	VIII/2 0	VIII/ 28	IX/1 0	IX/ 25	12 0
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа /хоногоор /			6	18	24	12	11	13	8	13	15	12 0

1-р хүснэгтээс үзэхэд Буудайн ургалт 102-122 хоногийн хугацаанд үр боловсорч байна. 2014-2016 оны үзэгдэл зүйн ажиглалтыг харьцуулан үзвэл үе шатны үргэлжилсэн хугацаа нь бутлалтаас гол хатгалтын үе шатанд удааширсан бөгөөд энэ нь чийг хур тундас бага орсонтой холбоотой байна. Манай оронд сүүлийн жилүүдэд хаврын тариалалтын дараа хур тундас оройтож зун 6 сарын сүүл 7 сарын ихэн үе хүрч орж байгаатай холбоотой гэж үзэж байна. Мөн түүнчлэн 2014 болон 2016 оны хувьд ургамал ургалтын өсөлт хөгжлийн үе шат ойролцоо байгаа нь уг 2 оны цаг агаарын үзүүлэлт ойролцоо байгаатай холбоотой байна.

Буудайн ургацын бүтцийн үзүүлэлт (2014-2016 он)

2-р хүснэгт

№	Таримл ын нэр	Таримл ын дундаж өндөр (см)	Түрүүний урт, см	Бүтээгдэ хүүнт ишний тоо, ш	1000-н үрийн жин, гр	1 түрүүн дэх үрийн тоо, ш	Үрий н ургац цн/га
1	2014	71,7	11,3	135	36,5	32,2	15,8
2	2015	81	13,2	173	34,6	35	20,9
3	2016	93	14,8	185	37,2	36,1	25
	Дунда ж	81,9	13,1	164,3	36,1	34,43	20,6

2-р хүснэгтээс үзэхэд нэг наст таримлын биометрийн хэмжилтээр 2014, 2015, 2016 онуудад Буудайн дундаж өндөр 81,9 см бол 2016 онд 93 см буюу хувилбаруудын дундажаас 12,9 см илүү байлаа. Мөн түрүүний урт 13,1 см буюу тухайн онуудад ялгаа гараагүй байсан. Бүтээгдэхүүнт ишний хувьд 2014 онд 135 тоо,ш буюу 38-50 ш бага байгаа нь тухайн жилд хаврын чийг дутмаг хуурайшилт ихтэйгээс соёлолт удааширсантай холбоотой гэж бид

үзлээ. Бидний судалгааны жилүүдийн ургацын дундаж үзүүлэлтээр 2014-2016 дээрхи онуудын хамийн бага ургац 2014 онд 15,8 ц/га байсан нь тухайн жилийн гантай хур тундас бага орсонтой холбоотой. 2016 онд буудайн ургац 25 цн/га буюу дээрхи онуудын дундажаас 4,1-9,2 цн/га илүү байгаа нь тухайн жилд хур тунадас ихтэй ургамал ургахад тайламжтай жил байсан учраас улсын дундаж ургац ч ийм өндөр байлаа.

**Вандуйн туршилтын үзэгдэл зүйн ажиглалт
(хоногоор 2014-2016 он)**

3-р хүснэгт

№	Туршилтын он	Тарьсан хугацаа	Өсөлт хөгжилтийн үе шатууд / сар, өдөр /								Боловсрох хоног	
			соёололт	3 дагч жинхэнэ	Мөчирлөлт	Цэцгийн бундуй	Цэцэглэлт	Буурцаглалт	Үр цутгах	Болц	Тарилгаас болц	Соёололтоос болц
1	2014	V I/2	V I/9	VI/26	VII/4	VII/27	VII I/3	VIII/10	VII I/23	IX/8	98	91
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			7	17	8	23	7	7	13	16	98	
2	2015	V /16	V /27	VI/16	VI/30	VII/21	VII /28	VIII/11	VII I/25	IX/10	117	110
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			11	20	14	21	7	14	14	16	117	
3	2016	V /28	V I/6	VI/21	VII/1	VII/15	VII /27	VIII/7	VII I/20	IX/10	106	97
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			9	15	10	15	12	11	13	21	106	

3-р хүснэгтээс үзэхэд Вандуйн нийт ургалт 2014, 2015, 2016 онуудад 98-117 хоног үргэлжилж байсан. 2015 онд ургамал ургалтын хугацаа 11-19 хоногоор удааширсан нь тухайн жил хаврын чийг, хур тунадас багатай байсан мөн хур тунадас 6 сарын сүүл 7 сарын эхэн үеээс орсон нь болц удааширч хоног ихсэх нь харагдаж байна. 2016 онд өсөлт хөгжлийн үе шат харьцангуй жигд явагдаж вандуйн ургалт хэвийн явагдсан байна.

Вандуйн ургацын бүтцийн үзүүлэлт (2014-2016 он)

4-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Таримлын дундаж өндөр (см)	Буурцагний урт, см	Бүтэгдэхүүнт бутны тоо, ш	1000-н үрийн жин,	1 буурцагдэх нийт үрийн тоо, ш	Үрийн ургац цн/га
1	2014	60,3	4,4	45	122	40	21,94
2	2015	64	4,5	42	139,5	37,6	22,2
3	2016	110,2	5,1	47	145,2	44	29,9
	Дундаж	78,1	4,7	44,6	135,6	40,5	24,7

4-р хүснэгтээс үзэхэд таримлын биометрийн хэмжилтээр 2014, 2015, 2016 онуудад Вандуйн дундаж өндөр 74,1 см бол 2016 онд 98 см буюу дундажаас 23,9 см илүү байлаа. Хамгийн бага үрийн ургацаар 2014, 2015 онд 21,94-22,2 ц/га байсан нь тухайн жилийн гантай хур тундас бага орсонтой холбоотой байсан. 2016 онд Вандуй ургац 29,9 цн/га буюу дээрхи онуудын дундажаас 7,7-7,9 цн/га илүү байгаа нь тухайн жилд хур тунадас ихтэй ургамал ургахад тайламжтай жил болж байгааг харуулж байна. Бидний энэ судалгааны дүн 1998-2000 онд Хараа голын савд байрлах Бурхантын хөндийд УГТСЭШХ-ийн талбайд явуулсан (Б.Батболд 2002) докторын судалгааны ажилтай дүйж байна.

Олон наст буурцагт таримлын эхний жилийн үзэгдэл зүйн ажиглалт (хоногоор 2014 он)

5-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Тарьсан хугацаа	Өсөлт хөгжилтийн үе шатууд / сар, өдөр /				
			Соёол олт	Анхны жинхэнэ навч үүсэх	Бутлалт	Навч хагдрах	Нийт ургалтын хоног
1	Цагаан хошоон- (<i>Сретенский-1</i>)	VI/2	VI/13	VI/ 23	VII/18	IX/10	100
2	Шар царгас- (<i>Бургалтай</i>)	VI/2	VI/15	VI/ 23	VII/18	IX/10-15	100-105
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			11-13	8-10	25-32	52-59	105

5-р хүснэгтээс үзэхэд Бидний туршлагад тариалсан олон наст буурцагт таримлын эхний жилийн үзэгдэл зүйн ажиглалтаар соёололт тариалснаас хойш 11-13 хоногийн дараа бүрэн жигдэрч, үүнээс 8-10 хоногийн дараа анхны жинхэнэ навч үүсэж байлаа. Тариалснаас хойш 25-32 хоногийн дараа 2 ба 3 дахь гурвалсан навчис гарч бутлалт үүсч, 52-59 хоногт навч хагдрах байдлаар нийт ургалтын 100-105 хоног үргэлжилсэн.

Олон наст үет таримлын эхний жилийн үзэгдэл зүйн ажиглалт (хоногоор 2014 он)

6-р хүснэгт

№	Таримлын	Өсөлт хөгжилтийн үе шатууд / сар, өдөр /
---	----------	--

	Нэр	Тарьсан хугацаа	Цухуйц	Анхны жинхэнэ навч үүсэх	Салаалалт	Навч хагдрах	Нийт ургалтын хоног
1	Саман ерхөг – (Сүмбэр - I)	VI/2	VI/15	VI/ 23	VII/ 25	IX/15	105
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			13	8	32	52	105

6-р хүснэгтээс үзэхэд Саман ерхөг таримлын үзэгдэл зүйн ажиглалтын хувьд эхний жилд (2014 он) цухуйц дундажаар 13 хоног жигдэрсэн, 8 хоногийн дараа анхны жинхэнэ зүү хэлбэрийн навч нь 3-5.5 см орчин өндөр болсон байлаа. Тарилтаас хойш 32 хоногийн дараа 2-3 дахь нялх навчис гарч салаалалт үүсч, 45-52 хоногт навч хагдрах байдлаар нийт ургалтын 100-105 хоног үргэлжилсэн.

Олон наст үет, буурцагт таримлын ургалтын хугацааны өндрийн өсөлт, (2014 он)

7-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Тарьсан хугацаа	Ургалтын хугацааны өндрийн хэмжилт, см /сар, өдөр/		
			Бутлалт (см) VII/22 хэмжилт	Навч хагдралт (см) XI/10 хэмжилт	өсөлт (см)
1	Цагаан хошоон- (Сретенский-1)	VI/2	14.75	23.1	11.35
2	Шар царгас- (Бургалтай)	VI/2	10.25	21	10.75
			Салаалалт (см)		
3	Саман ерхөг – (Сүмбэр -I)	VI/2	10.8	17.3	6.5
Үргэлжилсэн хугацаа (хоногоор)			51	50	9.5

Дээрхи 7-р хүснэгтыг тайлбарлахад олон наст таримлын эхний жил болох 2014 оны ургалтын хугацааны өндрийн хэмжилт салаалалт ба бутлалтаас хагдралт хүртэл 50 хоногийн хугацаанд хэмжиж үзэхэд ургамлын өндрийн зөрүү 6.5-11.35 хүртэл хэлбэлзэлтэй байна.

**Олон наст таримлын өвөлжилт тодорхойлсон дүн
(хувиар 2014-2015)**

9-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	1м2 цухуйцын тоо,ш (2014.06.02)	Нийт ургамлын тоо,ш		Өвөлжилт, %
			Өвөлжихийн өмнө	Өвөлжсөний дараа	
			2014.08.25	2015.06.30	
1	Цагаан хошоон-	160	117	63	53.8

	(Сретенский-1)				
2	Шар царгас- (Бургалтай)	200	171	122	71.3
3	Саман ерхөг – (Сүмбэр -1)	208	190	168	88.4

9-р хүснэгтээс үзэхэд Олон наст таримлын хаврын сэргэн ургасны дараа өвөлжилт тооцоход 2014 оны 8 сарын 25 тооллого болон дараа жилийн ургамал бүрэн сэргэсний дараа буюу 2015 оны 6 сарын 30-ний өдрийн тооллоготой харьцуулан үзэхэд Цагаан хошоон-53,8%, Шар царгас-71.3%, Саман ерхөг-88.4% тус тус өвөлжилтжэй байлаа.

Олон наст буурцагт таримлын үзэгдэл зүйн ажиглалт, 2-3 дахь жил (хоногоор 2015-2016 он)

8-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Өсөлт хөгжлийн үе шат										
		Хаврын сэргэн ургалт	Бутлалт		Бундуулалт		Цэцэглэлт		Үр боловсролт		Болц гүйцэх	Сэргэн ургалтаас үргэлжилсэн үе шат
		Жигдэрсэн	Эхсэл	Жигдэрсэн	Эхсэл	Жигдэрсэн	Эхсэл	Жигдэрсэн	Эхсэл	Жигдэрсэн		
1	Цагаан хошоон (Сретенский-1)	V1/05	V I/16	V I/30	VII /07	V II /22	VII /28	VIII/05	VIII/18	VII I/25	IX/15	IX/26
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			11	14	7	15	6	8	13	7	22	114
2	Шар царгас (Бургалтай)	V1/09	V I/23	V I/30	VII /10	V II /22	VII I/05	VIII/18	VIII/25	IX/02	IX/15	IX/26
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа / хоногоор /			14	7	10	12	14	13	7	8	13	109

Дээрхи 8-р хүснэгтээс үзэхэд буурцагт таримлын үзэгдэл зүйн ажиглалтаас нийт болц гүйцэх хоног 109-114 хоног үргэлжилсэн бөгөөд тухайн шилүүдэд 2 наст цагаан хошоон таримлын хувьд хаврын сэргэн ургалт болон бутлалтын үе шат удааширсан харагдаж байна. Энэ нь хаврын хөрсний чийг бага хур тунадас оройтож орж байгаатай холбоотой байна

Олон наст үет таримлын үзэгдэл зүйн ажиглалт, 2-3 дахь жил (хоногоор 2015-2016 он)

9-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Өсөлт хөгжлийн үе шат										Болцгүй цэх	Сэргэн ургалтаас хагдралт
		Хаврын сэргэн ургалт	Салаалалт		Түрүүлэлт		Цэцэглэлт		Үр боловсролт				
			Жигдэрсэн	Эхэлсэн	Жигдэрсэн	Эхэлсэн	Жигдэрсэн	Эхэлсэн	Жигдэрсэн	Эхэлсэн			
1	Саман ерхөг – (Сүмбэр - I)	V/15	V/10	V1/23	VII/01	VII/14	VII/21	VII/28	VIII/18	VIII/25	IX/15	I/X/20	
Үе шатны үргэлжилсэн хугацаа /хоногоор /			26	13	7	14	7	7	14	7	22	122	

9-р хүснэгтээс үзэхэд олон наст үетэн, саман ерхөг тарьсан ургамлын үзэгдэл зүйн ажиглалтаар хаврын сэргэн ургалтаас салаалалт хүртэл 26 хоног үргэлжилсэн энэ үед чийг, хур тунадас тутмаг байлаа мөн дээрхи шалтгаанаас үүдэж цэцэглэлтээс, үр боловсрох хугацаа хойшилсон боловч тухайн 2015 онд таримлын хувьд үзэгдэл зүйн ажиглалтаа хийж ургацаа хурааж авах бүрэн боломжтой байлаа.

Олон наст буурцагт таримлын үрийн ургацын бүтцийн үзүүлэлт, кг/га (2014-2016 он)

10-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Таримлын дундаж өндөр (см)	1м2- дахь бүтээгдэхүүнт бутны тоо,ш	Нэг бутны /ургамлын үрийн тоо,ш	1000 үрийн жин, гр	Үрийн ургац кг/га
1	Цагаан хошоон-(Сретенский-1)	47	63	82,4	1,81	94
2	Шар царгас-(Бургалтай)	27,2	44	71,8	1,86	58.7

10-р хүснэгтээс үзэхэд Буурцагт таримлын дундаж өндөр 27.2-47 см, нэг бутны ургамлын үрийн тоо 71,8-82,4 ширхэг, 1000 үрийн жин 1,8 гр байсан бөгөөд 1 га ургацын 58,7-94 кг/га байлаа.

Олон наст үет таримлын үрийн ургацын бүтцийн үзүүлэлт, кг/га (2014-2016 он)

11-р хүснэгт

№	Таримлын нэр	Таримлын дундаж өндөр (см)	1м2- дахь бүтээгдэхүүнт түрүүний тоо,ш	Нэг түрүүнцэрын /ургамлын үрийн тоо,ш	1000 үрийн жин, гр	Үрийн ургац кг/га
1	Саман ерхөг – (Сүмбэр - I)	58,2	119	32	1,96	75

11-р хүснэгтээс үзэхэд Саман ерхөгийн нэг түрүүний үрийн тоо, жин нь ургацын бүтцэнд нөлөөлөөд зогсохгүй түрүүний чанарын гол үзүүлэлт 1000 үрийн жин шууд хамааралтай байна. Бидний судалгаагаар Саман ерхөгийн “Сүмбэр-1” сортын туршилт авсан бөгөөд туршлага тавьсан жилүүдэд нэг түрүүнцэрийн үрийн тоо дундажаар 32 ш, мөн 1000 үрийн жин 1,96-2 гр байсан нь бусад судлаачдын стандартын дагуу байлаа. Олон наст үет ургамлын ургац нэмэгдүүлэх хүчин зүйл нь юуны өмнө чанар сайтай жигд үр байх ёстой. Үет ургамлын үрийн гарцыг нэмэгдүүлэх гол үзүүлэлтийн нэг нь баг цэцэг буюу түрүүний жин, түүнд байгаа үрийн тоо, хэмжээ юм. Бидний туршилтаар саман ерхөг насны байдлаар анхны жил түрүүнцэрын тоо бага, хоёрдахь ба гуравдахь жилд түрүүнцэрын тоо олон болж үрийн ургац нэмэгдэж байлаа.

Дүгнэлт

1. Туршлага тавьсан жил 2014, 2015 оны агаарын дундаж температур 11 °С байгаа нь ОЖД-тай харьцуулахад хэвийн байна. Хөрсний температур 16-17 °С байгаа нь ОЖД-аас 4-5 °С –аар их байна. Мөн нийт хур тундас 2014, 2015 онд хэвийн бөгөөд хур тундас оролтын хувьд ОЖД-аар (IV-VI) сард бага орж, тухайн жилүүдийн хувьд таримал ургамалд цаг агаарын тааламжгүй жил байлаа. 2016 онд 6,7,8 саруудад уур амьсгалын дундажаас их хур тунадас унасан бөгөөд хамгийн их буюу 7 сард 79,4 мм хур тунадас орж ОЖД-аас 11,7 мм-ээр илүү байсан. Агаар, хөрсний температур ОЖД-тай харьцуулахад адил байсан. Энэ жилийн хувьд өмнөх 2014, 2015 онуудынхаас таримал ургамал ургалтын хувьд харьцангуй тохиромжтой жил байсан.

2. Бидний судалгааны 2014-2016 оны жилүүдийн ургацын дундаж үзүүлэлтээр нэг наст үет таримал Буудай 15,8-25 цн/га ургацтай байсан. 2016 онд 25 цн/га буюу бусад онуудаас дундажаар 4,1-9,2 цн/га илүү. Мөн нэг наст буурцагт таримлын Вандуй 21,94-29,9 цн/га буюу 2016 онд 29,9 цн/га буюу дундажаас 7,7-7,79 цн/га илүү байсан. Ургацын үзүүлэлт хувьд 2014-2015 онд гантай хур тунадас бага орж ургац бага авсан бол, 2016 онд бидний судалгааны онцлог жил байсан энэ нь хур тунадас 7 сард 79,4 мм хур тунадас орж ОЖД-аас 11,7 мм-ээр илүү байсан нь ургамал ургахад тааламжтай жил байсан учраас улсын дундаж ургац ч ийм өндөр байлаа.

3. Бидний судалгааны жилүүдийн олон наст буурцагт таримал Цагаан хошоон, Шар царгас ургац 58.7-94 кг/га, үет таримал Саман ерхөг ургац 75 кг/га үрийн ургац тус тус авсан. Бид судалгаагаар олон наст үет, буурцагт таримлын хувьд манай оронд голлон тариалдаг нутагшсан сортуудын сонгон авч тариалсан. Хоёр наст буурцагт таримал Цагаан хошоон (Сретенский-1) сортын онцлог болон үрийн 94 кг/га байгаа нь (Н.В. Барнаков Донник в. Забайкалье 1998 Улан-Үдэ) судалгааны ажилтай дүйж байна. Мөн Саман ерхөгийн (Сүмбэр-1) сортын үзэгдэл зүйн ажиглалт насны байдлаар анхны жил түрүүнцэрийн тоо бага, хоёрдахь ба гуравдахь жилд түрүүнцэрын тоо олон болж үрийн ургац нэмэгдэж байгааг тогтоов.

Ашигласан ном, хэвлэлийн жагсаалт

1. Амгалан. Ж Гарьдхүү. Ж “Монгол орны хөрсний микро элементүүд, тэдгээрийг газар тариаланд хэрэглэх нь” 1975 он
Бадарч.Д Барнаков.Н.В. “Донник в забайкалье” Улан-Үдэ 1998 г

ҮЕРИЙН ЭРСДЭЛИЙН ОНОЛ АРГА ЗҮЙ FLOOD RISK THEORY AND METHODOLOGY

ДХИС-ийн магистрант, ахмад Б.Доржхорол

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд дэлхийн цаг агаарын дулаарлаас үүдэн сүүлийн жилүүдэд эрс өсөн нэмэгдэх хандлагатай байгаа үерийн аюулын эрсдэлийг бууруулах онол арга зүйн судалгааны ажлын үндэс..

Abstract: In this article, the basis of theoretical and methodological research to reduce the risk of flooding, which tends to increase dramatically in recent years due to global warming.

Түлхүүр үгс: Эрсдэл, үер, эдийн засаг, нийгэм

Key words: Disaster, risk, flood and economy, society

Оршил

Өмнөговь аймгийн үерийн хамгаалалтын байгууламжууд нь 1931 оноос анх хот байгуулагдахад инженерийн зураг төслийн дагуу баригдсан, одоо ихэнх нь хуучирч, үерийн усны хамгаалалтыг сайжруулах шаардлагатай. Тус аймгийн хүн амын нягтаршил барилга байгууламж ихээр баригдах болсон, нийгэм эдийн засгийн хүндрэл ядуурал, хөрөнгө санхүүгийн байдлаас хамааран Хотын ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу бус, хууль дүрмийн зөрчил, хориглогдсон талбайд буух нь эрсдэл эмзэг байдал тэдгээрийг нэмэгдүүлж байна. Үерийн далан суваг шуудууг сэргээн засварлах талаар нилээд ажил тусгагдсан ч хоронго дутагдалтайгаас хэрэгжилт эхлэлийн байдалтай байна. 2003 онд далан, сувгийн арчилгаа, засвар, цэвэрлэгээг хариуцах мэргэжлийн байгууллага бий болж, энэ ажилд жилд 532 сая төгрөгийн төсөв зарцуулж байгаа нь хангалтгүй юм.

Үерийн хамгаалалтын байгууламжийн талаар олон улсын туршлага судлах, шинэ технологи нэвтрүүлэх, инженер, техникийн ажилтныг сургах ажлыг зохион байгуулах, улмаар байгаль, нийгэм, эдийн засаг, технологийн асуудал болон тогтвортой санхүүжилтийн механизмыг цогц болгох нь нэн чухал болоод байна. Үерийн аюулаас сэргийлэх "хүн төвтэй" тогтолцоо байгуулах асуудлаар одоо ажиллаж байгаа байгууллага, тогтолцооны уялдаа холбоог сайжруулан үр ашгийг нэмэгдүүлэх, аюулаас аврах анги, салбаруудыг өргөжүүлэн бэхжүүлэх, шинэ техник, технологи нэвтрүүлэх, олон нийт ба хувийн хэвшлийн салбарыг оролцуулсан хамтын ажиллагаа, түншлэлийг хөгжүүлэх, үерт эмзэг гэр хорооллын айл өрх, хүн амд сэрэмжлүүлэх мэдээллийг хүргэх харилцаа холбооны сүлжээ болон дуут дохиоллын системийг сайжруулах ажил хийгдсээр байгаа.

Өмнөговь аймгийн хүн ам байгалын гамшиг төрөл үерийн гамшигт өртөж болзошгүй байдлын судалгааг гаран аюул, эрсдэл эмзэг байдлаас урьдчилан сэргийлэх, шинээр далан суваг шуудуу хийгдэх газаруудын судалгааг гаргах үүднээс энэхүү магистрантурын ажлын сэдвийг "Говийн бүсэд үерийн эрсдэлийг бууруулах арга зам " Өмнөговь аймгийн жишээн дээр авч үзэхээр сэдэв сонголтыг хийсэн.

Сэдэв сонголтын ажлын хүрээнд цаг хугацааг ухрааж чадахгүй ч болзошгүй үерийн аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх, Монгол улсын үндсэн хууль, Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, бусад хууль тогтоомжийн эрх зүйн актуудыг хэрэгжүүлэх, үерийн аюулт ертөмтгий бүсийг тогтоох, хамгаалах үүднээс Өмнөговь аймгийн Даланзадгад сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд уулын бэлд байрлах гэр хорооллын айл өрхүүдийн дундуур байрлах далан суваг шуудуу үерийн голдрил урсац үр дагавар аюул ослоос урьдчилан сэргийлэн үерийн

давтамж, нөлөөллийн хүрээ, хэмжээ, газрын онцлог, оршин суугчид, үерийн хамгаалалтын байгууламж зэргийг сайжируулах, шинээр далан суваг шуудуу хийгдэх газруудыг судлан гаргаж үерийн гамшгийн эрсдлийг бууруулах тал дээр анхаарч судалгаа хийхийг зорин ажиллаж байна.

Үер нь үеийн үед гай гамшиг тарьж ирсэнээрээ дэлхийн хэмжээнд нэлээд сайн судлагдсан байгалийн үзэгдлийн нэг юм.

Олон орны эрдэмтэн судлаачид гамшгийн аюулыг үнэлэх эрчим, цар хүрээг урьдчилан таамаглах, эрсдэл, эмзэг байдлыг үнэлэх, бууруулах чиглэлээр түүн дотроо үерийн эрсдэлийг үнэлэх чиглэлээр олон төрлийн судалгаа хийсэн байдаг байна. Эдгээрээс өөрийн хийсэн судалгаанд хамаарах бүтээлүүдээс тоймлон авч үзье.

Гамшгийн эрсдэлийн чиглэлээр судлаач Смит "Байгалийн аюулууд, Эрсдэлийг үнэлэх ба гамшгийг бууруулах" гэсэн судалгааны бүтээлдээ аюул эмзэг байдал, эрсдэлийн үндсэн зарчмуудын ойлголтыг тайлбарлаж, байгалийн гамшгийн аюулыг ангилан үзжээ.

Оросын судлаач Воробьев Ю.Л "Онцгой байдлын үед эрсдэлийг бууруулах төрийн бодлого ба үүнийг хэрэгжүүлэх үндэс" номондоо гамшиг болон эрсдэлийн онолын үндэслэл, эдгээрийг нийгмийн хөгжлийг хангах, хувь хүнд нүүрлэх гамшгийн эрсдэлээс хамгаалах төрийн цогц бодлогыг боловсруулахад ашиглах асуудлыг системийн онолын үндсэн дээр тайлбарласан байна.

Латин Америкийн судлаач Кардоно болон бусад судлаачид гамшгийн эрсдэлийн судалгааны гол асуудлын нэг эмзэг байдлын тодорхойлолт, эмзэг байдлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн талаар судалгааг хийж практикт хэрэглэх арга замыг зөвлөмж болгосон бөгөөд эмзэг байдлыг улс төр, нийгэм, эдийн засаг, санхүү, хөрөнгө, бие хүний эрүүл мэнд, биеийн хөгжил, боловсрол, зан төлөвшил, ёс суртахууны хүмүүжил зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбон гаргасан нь хөгжил, нийгэм, аюулгүй байдал, гамшгийн чиглэлээр ажилладаг судлаачдад эрсдэл, эмзэг байдлын асуудалд системчлэн үнэлгээ хийхэд чухал ач холбогдолтой болсон гэж үзэж байна. Харин үерийн эрсдэлийн чиглэлээр ОХУ-ын эрдэмтэд Александро болон бусад эрдэмтэдийн хамт эрсдэл, эрсдэлийн элементүүдийг тодорхойлохдоо үерийн аюулын магадлал бүхий хэд хэдэн сценари гарган эрсдэл эмзэг байдлын үнэлгээг хийх арга зүйг санал болгосон бөгөөд уруйн үерийн үнэлгээний нэг чухал хэсэг нь эрх зүйн орчны судалгаа гэдгийг онцолжээ. Мөн уруйн үерийн эрсдэлийг засаг захиргааны хил хязгаар бус сав газрын зарчмаар хийх нь оновчтой гэж үзсэн байна. Нөгөө талаас байгалийн гамшгийн аюулаас бүрэн хамгаалах боломж хязгаарлагдмал ч хөрсний ус шингээх чадварыг талхлалтанд өртүүлэлгүй хамгаалах, ногоон байгууламж бий болгох, усны нөөц бий болгох зэрэг байгаль орчны арга хэмжээг зөв төлөвлөн хэрэгжүүлбэл үерээс үүсэх хор хэмжээгээр бууруулах боломжтой гэдгийг НҮБ-ын уршиг, хохирлыг Хүмүүнлэгийн харилцааны газрын судлаач Жон Миллерийн үр дүн зөвлөмж харуулж байна.

Манай орны хувьд үер нь учруулсан хохирол, тохиолдох давтамжаар мөн л давамгайлж байна. Үер нь Монгол оронд байнга тохиолдсоор ирсэн гамшгийн нэг бөгөөд газар нутаг уужим сууршил бага шалтгаанаар олныг хамарсан гамшиг болоогүй мэт ойлгогдох боловч үер болдог газраа болж байгалийн жамаар сургамжаа үлдээсээр ирсэн байна. Сүүлийн жилүүдэд хүн амын сууршил нягтралаас хамааран хот суурин газруудад үерийн аюулын давтамж нэмэгдэж, тодорхой хэмжээний хохирол учруулсаар байна.

Монгол оронд усны үерийн давтамж цөөнгүй бөгөөд түүний учруулах хохирол их, сүүлийн 70 гаруй жилийн дотор 1934, 1959, 1966, 1967, 1995 онд Туул, Тэрэлж зэрэг голын

савд томоохон үер болж олон арван хүний амь сүйдэж, улс орон, ард иргэдэд ихээхэн хохирол учруулсан болохыг тогтоосон [Г.Даваа, Д.Оюунбаатар, Х.Нацагдорж] боловч орон нутгийн хэмжээнд судлагдсан зүйл хараахан үгүй байна.

Үерийн эрсдэлийн үнэлгээ, эрсдэлийг бууруулах арга замын талаар 2006, 2013 онд доктор Р.Оюун нарын бусад эрдэмтэд Улаанбаатар хотын үерийн аюулаас сэргийлэх, хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх нь судалгаанд авч үзсэн бол доктор Д.Сэржмядаг 2011 онд Улаанбаатар хотын хэмжээнд үерийн хүн амд учирч болзошгүй эрсдэлийг мөн 2013 онд монгол орны хэмжээнд үерийн стратегийн эрсдэлийн үнэлгээ, таамаглалыг гаргаж тодорхой санал, дүгнэлтийг гаргасан байна.

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд жил бүр үерийн эрсдэлд тодорхой хэмжээгээр өртөгдөх хандлага нэмэгдсээр байгаа боловч энэ талаар тухайлан авч судалсан судалгааны ажил ховор байна.

Гамшгийн улмаас хүн ам, тэдний амьжиргаа, хөгжлийн ололтод учрах хохирол өсөн нэмэгдсээр байна. Төлөвлөлтгүй хотжилт, эрсдэл ихтэй газрын сууршилт, хөгжил дорой байх, хүрээлэн буй орчны доройтол, цаг уурын өөрчлөлт, хязгаарлагдмал нөөцийн төлөөх өрсөлдөөн, мөн олон төрлийн халдварт өвчний нөлөөллөөс өсөн нэмэгдсээр байгаа эмзэг байдал нь ирээдүйд дэлхийн эдийн засаг, хөгжиж буй улсуудын хүн ам, тогтвортой хөгжилд заналхийлсээр байхыг харуулж байна.

Өнгөрсөн хорин жилд жил бүр дунджаар 200 гаруй сая хүн гамшигт нэрвэгдсэн байна. Дэлхийн улс орнуудын хөгжилд учруулж байгаа гамшгийн аюул нь хамарч байгаа нутаг дэвсгэр, үргэлжлэх хугацаанаасаа хамаарч үр дагаврынх нь цар хүрээгээрээ янз бүр байдаг.

Их Британийн "Оксфам" байгууллагаас хийсэн судалгаагаар өнгөрсөн зууны 80-аад онд жилд дунджаар 120 байгалийн гамшиг учирдаг байж. Харин 2007 онд гэхэд ойролцоогоор 500 удаагийн гамшигт хүмүүс нэрвэгдсэн байна. Өнгөрсөн 25 жилийн хугацаанд үер болох, хар салхи дэгдэх нь дөрөв дахин ихсэж, хохирогчдын тоо 70 хувиар нэмэгдсэн гэж үздэг байна.

Эрдэмтдийн үзэж буйгаар энэ нь дэлхийн цаг уурын өөрчлөлт, экологийн тэнцвэр алдагдаж байгаатай холбоотой гэж үзээд цаг уурчид, байгаль судлаачид энэ тоо цөөрөх биш, харин нэмэгдэх хандлагатай байгааг онцолж байна.

Дэлхий нийтийг хамарсан уур амьсгалын дулааралт нь эрс тэс уур амьсгалтай Монгол орны байгаль, цаг агаар, уур амьсгалд хүчтэй нөлөөлснөөр байгалийн аюулт үзэгдэл түүний дотор агаар мандлын гаралтай аюулын давтамжид ихээхэн нөлөөлж байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалан аадар бороо, тунадасны тохиолдлын тоо нэмэгдсэн болон бэлчээрийн талхдал, ойн нөөцийн хомсдол, газрын элэгдэл эвдрэл зэргээс үүдэлтэй цөлжилтийн улмаас сүүлийн үед үерийн давтагдал, эрч хүч, сүйтгэл, хамрах нутгийн хэмжээ улам бүр нэмэгдэх хандлагатай болж байна.

Ус, цаг уур, геологийн болон бусад аюулууд биет байгууламж, нийгэм, эдийн засгийн ба хүрээлэн буй орчны эмзэг байдалтай харилцан үйлчилснээр гамшгийн эрсдэл нэмэгддэг. Ус, цаг уурын гаралтай гамшиг ихэнх хувийг эзэлж байна. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа, гамшгийн хор уршгийг арилгах хүчин чадавхийг сайжруулахын ач холбогдлыг ойлгож, хүлээн зөвшөөрч байгааг үл харгалзан гамшгийн тоо, хэмжээ өсөж, дэлхий дахинаа хүндрэл бэрхшээл учруулсаар байна.

Эрсдэлийн удирдлагын мөн чанар, ач холбогдол

Эрсдэл нь эртнээс гаралтай үг бөгөөд англи хэлний "risk", орос хэлний риск гэсэн үгийг 1994 оноос эхлэн эрсдэл гэж орчуулан хэрэглэх болсон. Мөн тухайн үг нь "ridsikon" гэсэн грек үг, "ridsicare" гэсэн латин үг, "risdoe" гэдэг франц үгнээс гаралтай гэж үздэг байна. Утга нь хадны завсар хавчуулах гэсэн утгатай. С.Н. Ожеговын орос хэлний тайлбар толинд эрсдэлийг "Азтай тохиолдолд найдаж амжилтад хүрэхийн төлөө үйл ажиллагаа" хэмээн тайлбарласан бол Вебстерийн толинд "Алдагдал, хохирол хүлээх боломжтой аюул" гэж тодорхойлсон байна. Үүнээс үүдэн "Эрсдэл гэдэг нь хэн нэгэнд ирээдүйд тааламжтай болон тааламжгүй зүйл тохиолдох боломж юм" гэж хэлж болох бөгөөд биднээс тодорхой бус байдалд эрсдэлтэй үйл ажиллагаа явуулахыг шаардаж байдаг юм. Эрсдэлийг үүсгэх нөхцөлийг авч үзвэл, нэгдүгээрт эрсдэлээс хамгаалах гэж зорьж буй бодит болон бодит бус өмч хөрөнгө, амь нас, мэдээлэл, нэр төр, үйл ажиллагаа, мөнгөн болон мөнгөн бус хөрөнгө гэх мэт биднийг зорилгодоо хүрэхэд шаардагдах орц, үйл явц зайлшгүй оршиж байх ёстой. Хэрэв алдах, хамгаалах мөнгө, хөрөнгө үгүй бол алдах эрсдэл үүсэхгүй. Хэрэв хувийн өмчийн тээврийн хэрэгсэл байхгүй бол тээврийн хэрэгслийн даатгалд хамрагдах нөхцөл үүсэхгүй. Энэхүү өмч хөрөнгийн хэмжээнээс эрсдэлийн боломжит нөлөөлөл буюу хохирол шууд хамааралтай. Жишээ нь тухайн үйлдвэрт илүү бүтээмж бүхий ажилтныг алдах эрсдэлийн нөлөөлөл бага бүтээмжтэй ажилтныг алдах эрсдэлийн нөлөөллөөс илүү байдаг учир бүтээмжтэй нь уялдуулж илүү цалин, хангамж өгдөг практик байдаг. Байгууллагын төвшинд авч үзвэл амь нас, эрүүл мэнд, ажиллах нөхцөл (ажиллагсад, ханган нийлүүлэгчид, үйлчлүүлэгчид, гэрээлэгчид гэх мэт), бодит (байшин барилга, унаа, тавилга, хөрөнгө, мөнгө гэх мэт), бодит бус (нэр төр, мэдээлэл, байгууллагын соёл, дотоод дүрэм журам, үйл ажиллагаа, цаашлаад зорилго гэх мэт) хөрөнгийг авч үзэж болно.

Хоёрдугаарт, эрсдэлийг үүсгэж буй болон үүсгэх боломжтой бодит учир шалтгаан болох аюул заналхийлэл, үйл явдал болон үргэлжилсэн үйл явдлууд зайлшгүй оршиж байх ёстой. Зарим баримт бичигт үүнийг "осол" болон "эрсдэлийн эх үүсвэр" гэж тэмдэглэдэг. Хэрэв гамшгийн аюул болон эх үүсвэр (газар хөдлөлт, үер, ган, зуд, шуурга, гал гэх мэт) байдаггүй бол эдгээр гамшгийн эрсдэл, гамшгаас хамгаалах, онцгой байдлын бэлэн байдал гэдэг зүйлсийг бид хэзээ ч ярилцахгүй байсан. Жишээ нь, Монгол улсад цунами болон галт уулын дэлбэрэлт болох нөхцөл байхгүй учир эдгээр гамшгийн эрсдэл, тэдгээрийн бэлэн байдлын талаар ярьдаггүй. Байгууллагын төвшинд санаатай болон санамсаргүйгээр амь нас, хөрөнгө ба мэдээллийг устгах, гэмтээх болон зөвшөөрөлгүй олж авах нөхцөл, үйл болон зүйл үүсэх магадлалтай. Түүнчлэн дотоод болон гадаад хүчин зүйлсээс хамааралтай эрсдэл үүсэх нөхцөлтэй. Гуравдугаарт, эрсдэлийг бүрдүүлж өгч буй, эрсдэлийн нөлөөллийг бий болгож байгаа бүрэлдэхүүн нь эмзэг байдал буюу үүссэн аюул заналхийлэл, нөхцөл байдлыг сааруулах, хянах болон удирдах чадамж болон нөөцийн сул тал юм. Хэрэв тухайн байгууллага нь өөрийн өмч хөрөнгийг бүртгэдэг, хянадаг, тоолдог тогтолцоо, хариуцсан нярав болон хянагчгүй бол тухайн байгууллагын өмч хөрөнгө алдагдах, үнэгүйдэх эрсдэл харьцангуй өндөр байдаг.

Эрсдэлийн удирдлагын олон улсын зарчим, стандартууд:

Байгууллагын төвшинд эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог бий болгоход чиглэсэн нийтлэг зарчим, шаардлага, үйл явцыг тодорхойлсон зөвлөгөө бүхий олон улсын хэд хэдэн жишиг, стандарт, удирдамжууд байдаг. Эдгээрийн зарим стандарт, дүрмүүд нь мэдээлэл технологийн эрсдэл, банк санхүүгийн эрсдэл, даатгал гэх мэт тухайн салбарыг хамарсан байдаг бол зарим удирдамж дүрмүүд нь тухайн гаргасан улс орны хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хангахад нийцүүлсэн, эсвэл байгууллагын гишүүдэд зориулан гаргасан

байдаг. Олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн, түгээмэл ашиглагддаг хоёр стандарт, загвар нь Олон улсын стандартын байгууллагын ISO 31000:2009 Эрсдэлийн удирдлага - Зарчим ба заавар стандарт (цаашид ISO 31000 гэх) болон Ивээн тэтгэгч байгууллагуудын хорооны (COSO) 27 байгууллагын эрсдэлийн удирдлагын зарчим (цаашид COSO-гийн загвар гэх) юм.

Эрсдэлийн удирдлагын олон улсын жишиг, стандартууд:

Эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог үр дүнтэй бий болгох, бүрдүүлэх чиглэлээр хэд хэдэн зөвлөмж, стандартууд байдаг. Эдгээр стандарт, туршлагууд нь тухайн салбарт тохиолдох эрсдэлүүд, тавих дотоод хяналт, хяналт тавих үйл ажиллагааг чиглүүлэхэд анхаарсан байдаг. Жишээ нь банк санхүүгийн салбарт Базел 3 гэрээ (ОУТТБ-BIS, 2010), АНУ-д санхүүгийн тайлан, бүртгэлийн хүрээнд Сарбанс- Окслигийн хууль (АНУ, 2002), дотоод хяналтын хүрээнд COSO-гийн хүрээ (2004), мэдээлэл харилцааны технологийн олон улсын стандарт (IEC/ISO 27001:2005), Европын Эрсдэлийн менежерүүдийн холбоодын нийгэмлэгийн эрсдэлийн удирдлагын стандарт (FERMA, 2002) гэх мэт. Түүнчлэн олон стандартууд тодорхой эрсдэлүүдэд авах арга хэмжээний талаар заасан байдаг. Жишээ нь: OHSAS 18001 стандартад ХАБЭА-н эрсдэлийг, ISO 14001:2004 стандартад байгаль орчны, ISO 9001:2008 стандартад үйл ажиллагааны эрсдэлүүд гэх мэт. Дээрх стандартууд аль ч төвшний ба салбарын байгууллагууд системтэй эрсдэлийн удирдлагын тогтолцооны загварыг бүрдүүлж өгөхөд хэрэглэж болох зарчим болон удирдамжуудыг тодорхойлсон байдаг.

Байгууллагын эрсдэлийн удирдлагын тодорхойлолт:

COSO-гийн загвар нь Ивээн тэтгэгч байгууллагуудын хорооны зүгээс 2004 онд гаргасан бөгөөд COSO-гийн загварт "байгууллагын эрсдэлийн удирдлага" гэж байгууллагын удирдах зөвлөл, удирдлага болон бусад албан хаагчдын зүгээс стратегийн болон нийт байгууллагын хүрээнд байгууллагад нөлөөлөх боломжтой үйл явдлыг тодорхойлох, тэдгээрийг байгууллагын эрсдэлийн аппетит (эрсдэлийг хүлээн зөвшөөрөх төвшин) -гийн хүрээнд удирдах болон байгууллагын зорилгодоо хүрэх биелэлтийг хангах баталгааг бүрдүүлэх үйл явц гэсэн байдаг.

Олон улсын стандартын байгууллагын ISO 31000:2009 стандартыг 2011 онд Монгол улсын үндэсний стандарт MNS ISO 31000:2011 болгож орчуулан батласан болно. Түүнчлэн дээрх стандартын нэмэлт стандарт болох MNS ISO 31010:2011-

Эрсдэлийн удирдлага- Эрсдэлийн үнэлгээний арга нь ISO 31000 стандартыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх эрсдэлийн үнэлгээний арга, техникийг тусгасан байдаг. ISO 31000 стандартад эрсдэлийн удирдлагыг байгууллагаас эрсдэлийг удирдах ба шалгах зохицуулсан үйл ажиллагаа, эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог байгууллагын хэмжээнд эрсдэлийн удирдлагын загварыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хянах, үзлэг хийх, байнга сайжруулах үндэс суурь ба зохион байгуулалтын арга хэмжээг хангах иж бүрэн бүрдэл гэж тодорхойлсон байдаг.

ISO 31000:2009 стандарт :

ISO 31000:2009 стандартын хүрээ нь эрсдэлийн удирдлагын зарчим, үйл явцыг байгууллагын удирдлагын системтэй уялдуулах үүднээс чанарын удирдлагын Plan-Do-Check-Act (PDCA) мөчлөг болох "Төлөвлө-Хий-Шалга-Ажилла"-г мөрддөг. Энэхүү стандарт нь эрсдэлийн удирдлагын үйл явцыг дэлгэрэнгүй, энгийн, ойлгомжтой хэлбэрээр тодорхойлсон байдаг. ISO 31000:2009 нь эрсдэлийн удирдлагын үр ашигтай нэвтрүүлэх зарчмуудыг баримтална.

Үүнд эрсдэлийн удирдлага нь:

- Үнэ цэнийг бий болгож, хамгаална,
- Байгууллагын удирдлагын болон үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг байна,
- Шийдвэр гаргах үйл явцын нэг хэсэг мөн,
- Байгууллагын дотоод, гадаад орчинд нийцсэн, оролцогч талуудын ойлголт, сэдэл, үнэ цэнийг агуулсан,
- Оролцоотой, ил тод, оролцогч талуудтай зөвшилцсөн,
- Идэвхтэй, нээлттэй, өөрчлөлтөд уян хатан,
- Байгууллагын тогтмол хөгжлийг дэмжсэн байна.

Байгууллагын эрсдэлийн удирдлагын ISO 31000 стандарт болон COSO-гийн загварын ялгаа ба ижил төстэй зүйлүүд:

ISO болон COSO-гийн стандарт, загвар нь хоорондоо ялгаатай боловч нийтлэг зүйлүүд олон байдаг. Дээрх хоёр стандарт уламжлалт эрсдэлийн удирдлагын загвартай харьцуулвал хоёул байгууллагын стратеги зорилго, зорилтод чиглэсэн байдаг. Хэдийгээр Дотоод хяналтыг хэрэгжүүлдэг, COSO-гийн дотоод хяналтыг загварыг мөрддөг байгууллага олон байдаг ч ихэнх улс орон, байгууллагууд ISO-гийн стандарт 2009 онд шинээр батлагдаж гарсантай холбогдуулан тус стандартыг түгээмэл мөрдөж байна. ISO 31000 стандарт нь 2009 оноос өмнө ашиглагдаж байсан олон улсын стандарт, норм, дүрэм, гарын авлага дээр суурилсан, олон улсын 1,000 гаруй эрсдэлийн менежер, зөвлөхүүдийн туршлага, саналыг тусгасан, төр, хувийн хэвшлийн том, жижиг ямар ч байгууллагууд өргөн ашиглах боломжтой, бусад стандарт, загваруудтай харьцуулбал ойлгож, хэрэгжүүлэхэд илүү хялбар, байгууллагын стратеги, зорилго, зорилтууд дээр тулгуурласан, удирдлагын процесстэй уялдуулах боломжтой зэрэг давуу талуудтай. ISO 31000 стандартыг гарсан даруйд Англи, Австрали-Шинэ Зеланд, Канад, ОХУ, Сингапур, Турк, Швед, Монгол зэрэг олон орон мөрдөж байна. COSO-гийн загвар нь аудитор, нягтлан бодогч, санхүүгийн байгууллагууд гаргасан илүү нарийн, ойлгоход бэрх, хяналт ба нийцэмжид суурилсан учир байгууллагын энгийн менежерүүд ойлгож, хэрэгжүүлэхэд хүндрэл гардаг. Тиймээс олон улсад байгууллагын эрсдэлийн удирдлагыг ISO 31000 стандартын дагуу бүрдүүлж, харин хяналт, дотоод аудитыг COSO-гийн дотоод хяналтын загварыг мөрдөж ажиллах боломжтой байдаг.

Эрсдэлийн тодорхойлолт

Олон улсад түгээмэл хүлээн зөвшөөрөгдсөн үндсэн тодорхойлолтыг Олон улсын стандартын байгууллагын ISO31000:2009-Эрсдэлийн удирдлага-Зарчим ба заавар стандартад тусгахдаа эрсдэл гэж "зорилгын тодорхой бус байдлын үр дүн гэж авч үзжээ. Үүнд:

- "үр дүн" гэж хүлээж байгаагаас гарах зөрүү, "Зорилго" нь янз бүрийн асуудал (санхүү, эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, байгаль орчны зорилго гэх мэт) байж болох бөгөөд зорилгыг янз бүрийн төвшин (стратегийн, нийт байгууллагын, төслийн, бүтээгдэхүүний, үйл явцын гэх мэт)-д хэрэглэнэ.
- эрсдэлийг ихэвчлэн үзэгдэл, үр дагавар эсвэл тэдгээрийн хосолмол байдлаар авч үзэж тодорхойлно.
- эрсдэлийг ихэвчлэн үзэгдлийн үр дагаврын хосолмол байдлаар (нөхцөл байдлын өөрчлөлт багтана) буюу гарч болох магадлалаар илэрхийлнэ.
- тодорхой бус байдал нь үзэгдэл түүний үр дагавар буюу магадлалын талаарх ойлголт буюу мэдлэг, мэдээллийн хомстлыг тодорхойлно.

Энэхүү тодорхойлолтоос үзвэл эрсдэлийн удирдлага нь байгууллагын шийдвэр гаргах үйл явцаас тусдаа, бие даасан хараат бус үйл явц бус харин байгууллагын үйл ажиллагаа болон процессыг дэмжих нэгдмэл үйл явц юм.

"Эрсдэлийн" олон улсын бусад тодорхойлолтуудыг авч үзвэл:

- Олон Улсын Дотоод Аудиторын Хүрээлэн "зорилтуудын биелэлтэд нөлөө үзүүлэхүйц үйл явдал тохиох боломж. Эрсдэлийг нөлөөлөл болон магадлалаар хэмжинэ"
- Мэдээлэл харилцаа холбооны аюулгүй байдлын олон улсын стандартад "эрсдэл гэж ямарваа нэг аюул заналхийлэл нь өмч хөрөнгө болон бүлэг өмч хөрөнгийн эмзэг байдлыг ашиглан байгууллагад хохирол учруулах потенциал" гэж тодорхойлсон байна.

"Гамшгийн эмзэг байдал, эрсдэлийн үнэлгээ хийх журам", "Гамшгийн эмзэг байдал, баримтална: 11 эрсдэлийн үнэлгээ хийх аргачлал"-д үнэлгээг хийхдээ дараах ерөнхий зарчмыг

- эрсдэл бий болгох аюулт үзэгдлийг тогтоож, аюулыг үнэлэн, аюулын зэрэглэл тогтоож, болзошгүй хор хөнөөлийн дүн шинжилгээ хийнэ;
- тухайн эрсдэлтэй холбоотой эмзэг байдлын үнэлгээ хийнэ;
- эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн гамшигтай тэмцэх чадавхийн үнэлгээ хийнэ;
- аюулын үнэлгээ, эмзэг байдлын үнэлгээ, гамшигтай тэмцэх чадавхын үнэлгээнд үндэслэн эрсдэлийн үнэлгээ хийнэ.

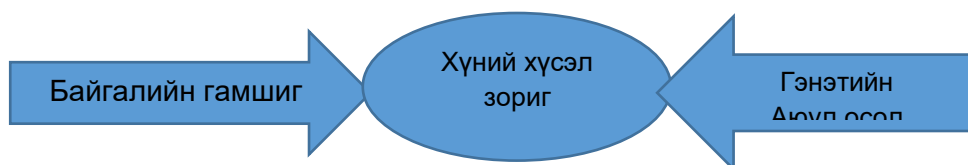
Дээр дурдсан болон олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн тодорхойлолтуудыг харьцуулж үзвэл "эрсдэл"-ийн ухагдахуун нь доорх бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг агуулсан байна:

- Тодорхой бус байдал
- Эерэг ба сөрөг үр нөлөөлөл, үр дүн
- Зорилт, өмч хөрөнгө
- Эмзэг байдал ба чадавх

Эрсдэлийн бүрэлдэхүүн

Эрсдэлийг ойлгоход хамгийн энгийн бөгөөд логик томъёолол нь эрсдэлийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн харилцан хамаарлыг ойлгох явдал бөгөөд үүнийг доорх байдлаар тодорхойлж болно.

$$\text{Эрсдэл} = \text{Өмч хөрөнгө} + \text{Аюул заналхийлэл} + \text{Эмзэг байдал}$$

1.1- р зураг Эрсдэл

Хүн нийгмийн амьдралд бидний хүсэл зоригоос үл шалтгаалан байгалийн болон гэнэтийн аюул осол тохиолдож, амьдралын хэвийн үйл ажиллагаа алдагдаж хохирол Хүлээх явдал гарах ба үүнийг риск буюу эрсдэл гэж тодорхойлно.

Эдийн засагт тодорхой бус байдлын дор төсөл хэрэгжих нөхцөл, тэр дундаа төслийг хэрэгжүүлэх явцад гарах зардал, төслийн үр дүнгийн талаарх мэдээлэл оновчтой бус, эсвэл хангалтгүй байгааг мэдэрч байдаг. Тодорхой бус байдал бий болох үндсэн гурван төрлийн шалтгаан байдаг. Үүнд:

1. Мэдлэг дутуу байх. Энэ нь бидний хүрээлэн буй орчны талаарх мэдлэг хангалтгүй байна гэсэн үг юм. Бид удирдлагын үйл ажиллагаанд итгэлтэй, бүх асуудлын талаар судалсан гэж үзье. Ойрын хугацаанд байгууллагын үйл ажиллагаа муудахгүй гэсэн хариулт өгч чадах уу? Үүнд санамсаргүй үзэгдэл нөлөөлж болно.

2. Санамсаргүй үзэгдэл. Нэгэн ижил нөхцөлд өөр өөрөөр илэрдэг үзэгдэл нь зайлшгүй Тоног төхөөрөмжийн эвдрэл, бүтээгдэхүүний эрэлтийн өөрчлөлт, борлуулалтын эрсдэл нэмэгдэх зэрэг нь санамсаргүй үзэгдэлд хамаардаг.

3. Сөрөг нөлөөлөл. Өөрөөр хэлбэл бараа бүтээгдэхүүний эрэлтийн тодорхой бус байдал, борлуулалтын хүндрэл, захиалагч болон гүйцэтгэх байгууллагын хоорондын зөрчил, хамт олны дундах хөдөлмөрийн зөрчил зэрэг нь фирмийн үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөөллийг үзүүлдэг.

Эдийн засгийн утгаараа тухайн тохиолдлын эрсдэлийн үнэ цэнэ гэдэг нь тодорхой бус байдалд эрсдэлийн шийдвэрийг гаргалгүйгээр тухайн төслөө зарсан тохиолдолд авч болох ашиг орлого юм. Эрсдэл нь эдийн засагт дарамтыг бууруулахын тулд дараах зохицуулалтыг хийдэг

1. Эрсдэлтэй учрах үед эрсдэлд зориулах бусад зүйлээс тусдаа нөөцийн сан байх шаардлагатай болдог. Хэрэв ийм нөөцийн санг үндсэн зориулалтаар хэрэглэхгүй байх тохиолдолд түүнийг хадгаламж болгох, бага хүүтэйгээр хөрөнгө оруулагчдад хэрэглүүлэх замаар үр ашигтай байх хэрэгтэй.

2. Бүх улс оронд эрсдэлтэй капитал нь дутагдаж байдаг учраас хөрөнгө оруулагч нар нь аюулгүй байдлын зэргийг ахиулдаг. Ихэнхи хүмүүс эрсдэлийн сөрөг үр дагавраас зайлсхийхийг оролддог. Гэвч бүх эрсдэлийг хэт багасгах ба түүнээс бүр мөсөн зайлсхийж тэр болгон чаддаггүй. Эрсдэлийн сөрөг үр дагавраас зайлсхийхийн тулд бид түүнийг шинжлэх ухааны үүднээс судалж мэдэх ёстой бөгөөд эрсдэлийн өөр өөрийн шинж, онцгой шинж чанарын тухай илүү их мэдэхээс гадна эрсдэлийг даван гарах үр ашигтай арга замуудыг олж хэлэлцэх болно. Эрсдэлийг хоёр аргаар тодорхойлж болно. Үүнд:

1. Объектив эрсдэл

2. Субъектив эрсдэл

Объектив эрсдэл гэдэг нь гол төлөв бодит эрсдэл болон таамаглагдаж буй эрсдэлийн өөрчлөлт, элдэв гамшигт нэрвэгдэлтээс үүсэх хохирлууд хамаарагдана.

Субъектив эрсдэл гэдэг нь өгөгдсөн үйл явдлын дүнд сэтгэл зовох, эргэлзээ төрөх өөрөөр хэлбэл хувь хүний сэтгэл санаа, оюун санаатай холбогдож гарах эрсдэлүүд хамаарагддаг.

Тодорхой өгөгдсөн нөхцөлд тодорхой хугацаанд бий болж болох үр дүнгийн өөрчлөлтийн тоо хэмжээг эрсдэл гэнэ. Хэрвээ эрсдэл=0 бол их сайн байна. Гэхдээ амьдрал дээр огт эрсдэлгүй зүйл байх нь тун ховор. Жишээ нь: Шинжлэх ухаан техникийн хөгжилт нь шинэ, шинэ төрлийн эрсдэлийг төрүүлдэг. Цөмийн дэлбэрэлт, байгалийн унаган төрх алдагдах, чадалтай гол мэргэжилтнээ алдах энэ бүхэн бол ямар нэгэн шинэ зүйл гарч ирэхийн хамтаар бий болсон. Барааны агуулах шатлаа, бизнесийн удирдагч буудууллаа, худалдан авагч гологдол бүтээгдэхүүн авчихлаа, гэр бүлийн хүн ажилгүй боллоо энэ бүхэн бол хүний амьдралд тохиолддог эрсдэл юм. Энэ бүхний цаана маш их сэтгэл санааны болон эд материалын, хөрөнгө мөнгөний зардал гардаг.

Эрсдэл нь ямагт алдагдал авчрах боломж гэж үзэж болохгүй. Энэ нь эрсдэл гэдэг нь маш төвөгтэй ойлголт юм. Эрсдэлийн түвшин өндөр байх тусам их хэмжээний орлого, нөхөн төлбөрийн хэлбэр шаардлагатай байдаг. Хөрөнгө оруулагчийн хувьд эрсдэл

үндсэндээ байхгүй байсан ч өөрийн хөрөнгө оруулалтыг ашигласны нөхөн төлбөрийг шаарддаг. Энэ нь үнэт цаасны хүү байж болно. Эрсдэл болон олох орлогын хооронд муруй шугаман хамаарал оршдог. Эрсдэлийн түвшин өсөх тусам эндээс олж болох орлогын хэмжээ илүү ихээр өсөх ёстой. Эрсдэлийг дараах байдлаар ангилдаг:

- Тогтвортой
- Динамик гэж ангилна.

Тогтвортой эрсдэл гэдэг нь урьдчилан мэдсэн бодит активын боломжит алдагдал болон хариуцлага хүлээх чадваргүй компаниас болж орлогоо алдах магадлал юм.

Динамик эрсдэл гэдэг нь макро түвшний эдийн засаг нийгэм, санхүү, улс төрийн өөрчлөлтүүдийг урьдчилан харж чадаагүйгээс болж алдагдал хүлээх буюу нэмэгдэл зардал гаргах магадлал юм.

Эрсдэлийг дотор нь шинж чанараас нь шалтгаалан объектив болон субъектив эрсдэл гэж ангилахаас гадна:

1. Статик эрсдэл
2. Динамик эрсдэл
3. Цэвэр эрсдэл
4. Наймааны эрсдэл
5. Тээвэрлэлтийн эрсдэл гэж ангилдаг.

Статик эрсдэл гэдэг нь нийгмийн өөрчлөлтгүй өөрөөр хэлбэл байнгын тэнцвэрт түвшингийн эрсдэлийг хэлнэ. Жишээ нь: Хүний нас баралт байгалийн гамшгаас бий болох хохирлууд тус тус багтана.

Динамик эрсдэл гэдэг нь нийгмийн өөрчлөлтөөс үүдэн бий болох эрсдэлүүдийг хэлнэ. Жишээ нь: Технологийн шинэчлэлт, үймээн самуун зэргээс үүсэх хохирлууд орно. Дээрхи хоёр төрлийн эрсдэлийг хооронд салган авч үзэж болохгүй. Учир нь өндөр түвшин дэхь динамик эрсдэл нь статик эрсдэлийн түвшинг өсгөж байдаг.

Цэвэр эрсдэл гэдэг нь зөвхөн бараа бүтээгдэхүүнд хохирол учруулах эрсдэлүүдийг хэлнэ.

Наймааны эрсдэл гэдэг нь ихэвчлэн бизнесийн үйл ажиллагаатай холбогдон гарах эрсдэлүүдийг хэлнэ. Ж нь: бензин шатахууны үнийн өсөлт нь бүх бараа бүтээгдэхүүний үнийг өсгөхөд хүргэдэг учраас наймааны эрсдэлийг зарим тохиолдолд үнийн эрсдэл гэж нэрлэдэг байна. Хувь хүн болон бизнес эрхлэгчдийн хувьд байнга тохиолдож байдаг зүйлийн нэг нь тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа юм.

Тээвэрлэлтийн эрсдэл гэдэг нь усан, газрын, агаар, төмөр замын зэрэг бүхий л тээвэрлэлтийн явцад ямар нэгэн золгүй явдал тохиолдож болох бөгөөд үүнээс үүдэн тэдэнд маш их хэмжээний хохирол учирдаг эрсдэлийг хэлнэ. Эрсдэлийг дээрхи байдлаар ангилахаас гадна дотор нь:

- Ялан давж гарах боломжгүй эрсдэл
- Ашиг олох, алдагдал хүлээх нь тодорхойгүй эрсдэл гэж хувааж болдог.

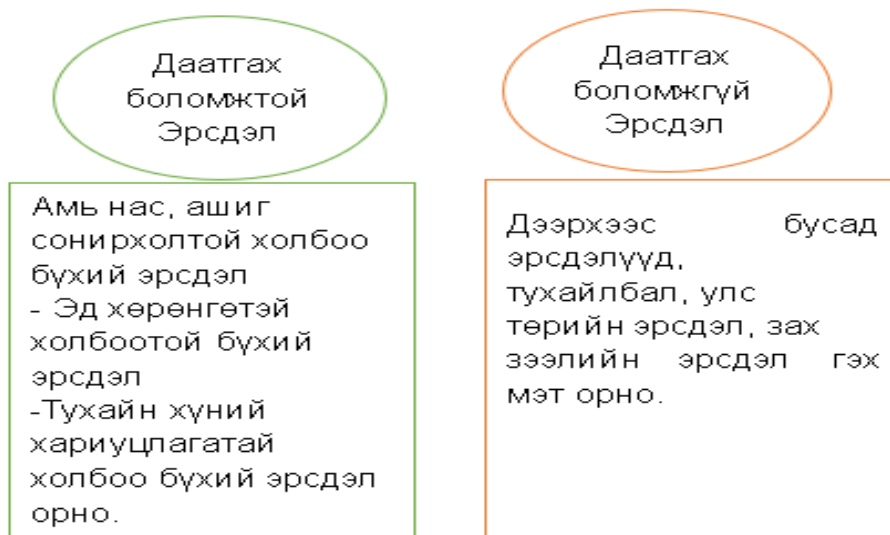
Ялан давж гарах боломжгүй эрсдэл гэдэг нь жишээ нь: Машин жолооддог хүн бүрийн өмнө энэ эрсдэл үргэлж дагалдан жолооч хүнээс цаг ямагт анхаарал болгоомжийг шаардаж байдаг. Бизнес эрхлэгчид үйлдвэрлэлээ өргөтгөх нь хоёр талтай байдаг. Маш их эрэлттэй бараа бүтээгдэхүүнийг бий болгоод компани өөрөө дампуурч болно. Энэ тохиолдолд компани хэдийгээр дампуурсан ч гэсэн нийгэм өөрөө хожиж байдаг. Үүнийг ашиг олох, алдагдал хүлээх нь тодорхойгүйн эрсдэл гэнэ. Мөн эрсдэлийг дотор нь:

1. Зах зээлийн эрсдэл- Зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтээс хамааран гардаг эрсдэлийг

хэлнэ.

2. Зах зээлийн бус эрсдэл- Зах зээлийн үйл ажиллагаанаас огт хамааралгүй байгалийн болон гэнэтийн аюул ослоос болж гарч буй эрсдэлийг хэлнэ. Эрсдэлийг дотор нь шинж чанараас хамааруулж:

1.2-р зураг Эрсдэлийн төрлүүд

Эрсдэлийн удирдлагын системд тавигддаг хэд хэдэн шаардлага байдаг. Үүнд:

- Тогтвортой стратеги
- Компаний стратеги тогтвортой байх нь эрсдэлд ухаалаг шийдвэр гаргахад чухал нөлөөтэй.
- Банк болон бусад аж ахуй нэгжүүдэд гарч болох бүхий л эрсдэлүүдийн талаар ач холбогдол бүхий дэлгэрэнгүй мэдээллээр хангах
- Тогтвортой үнэ. Эрсдэлийн бүх төрлүүдийн хоорондын адил төстэй байдлыг хүлээн зөвшөөрч үнэлэмжийг бүрэн ашиглах
- Бодит байдалд асуудлыг шийдэх нь хялбар дөхөм

Эрсдэлийн удирдлага зайлшгүй байх хэрэгцээ

Эрсдэлийг удирдах онол нь эрсдэл тодорхой хязгаарт байх үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны янз бүрийн зорилтыг биелүүлэхийн тулд орлого болон санхүүгийн тогтворжилтын хоорондын логик харилцан хамаарлыг тодорхойлдог мэдлэгийн цогц систем юм.

Эрсдэлийг удирдах онол нь дараах зүйлүүдийг тооцож үздэг. Үүнд:

1. Нээлттэй эдийн засгийн үед бараа ба үйлчилгээ, ажиллах хүч ба үнэт цаас, үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт ба олон улсын хөдөлмөр зохион байгуулалтын болон бусад зах зээлүүд дээрх худалдагч, худалдан авагчдын сонирхол нь хоорондоо хамааралтай нэгдсэн шинж чанаруудыг агуулах болсноор микро, мезо, макро түвшний хоорондын хил хязгаарт үндсэндээ байхгүй болж байна.

2. Системийн ерөнхий эдийн засгийн байдал нь эдийн засаг, нийгэм улс төр, мөнгө санхүүгийн гэсэн эдийн засгийн бүхий л шатанд хоорондоо янз бүрийн харилцан хамаарал болон хүчтэйгээр харилцан үйлчлэлцэж байдаг эрсдэлүүдээс хамаардаг.

3. Үйлдвэрлэлийн системийн эдийн засгийн найдвартай байдал нь аж ахуйн үйл ажиллагааны субъектын үйлдвэрлэл санхүүгийн тогтворжилт, орлогын түвшин, эрсдэлийн хоорондын харилцан хамаарлаас шалтгаалдаг.

4. Орлого болон үйлдвэрлэл аж ахуйн тогтворжилтод чухал ач холбогдолтой хэсэг нь тодорхой хязгаарын утга бүхий эрсдэлийн итгэх интервал юм. Хамгийн бага утга нь төсөл дампуурах магадлал юм.

5. Макро, мезо, микро түвшний орлогын үндсэн үзүүлэлтийн өөрчлөлт нь юуны түрүүнд үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны субъектын эрсдэлийг хэрхэн үр ашигтай удирдаж байгаагаас шалтгаалдаг.

Эрсдэлийг удирдах онол нь төр, эдийн засагт зөвхөн зах зээлийн сөрөг үр дагаврыг хамгийн бага болгох зорилгоор оролцож байгаа үеийн системийн эдийн засгийн хөгжлийн зүй тогтоц ба зарчмууд авч үздэг. Ямар ч зах зээлийн харилцаа нь дараах үндсэн гурван зарчим дээр тулгуурладаг.

- Эдийн засгийн харилцаа
- Хувийн өмч
- Эдийн засгийн эрх чөлөө

Эрсдэлийг ангилах ба тэдгээрийн хэлбэржилтээр нэгдсэн зарчмуудыг сонгох зорилгоор эрсдэлийг эдийн засгийн, нийгэм-улс төрийн, санхүү-мөнгөний гэж гурав ангилж болно. Бизнес эрхлэгчид, өрх бүлүүд нь аз туршилтаас бий болох хохирлыг хэрхэн багасгах болон түүнээс хэрхэн үр ашигтайгаар гарах замыг боловсронгуй болгох үйл ажиллагааг эрсдэлийн удирдлага гэнэ. Өөрөөр хэлбэл эрсдэлийн удирдлага гэдэг нь тохиолдож гарч болох эрсдэлийг хэмжиж тооцох, түүнийг багасгах, улмаар эрсдэлгүй болгох аргыг хэлнэ. Сонгодог утгаар нь эрсдэлийн удирдлага гэдэг нь аливаа байгууллагын орлого \ашиг олох чадвар, хохирол учруулж болох эрсдэлүүдийг илрүүлж, энэ үндсэн дээр задлан шинжилгээ хийх замаар түүнийг удирдах арга юм.

Эрсдэлийн удирдлагын үйл явцыг 6 үе шат болгон хуваадаг. Үүнд:

1. Эрсдэлийн удирдлагын үр дүнд бий болох үр дүнгийн талаархи, зорилгыг юуны өмнө тодорхойлох. Тухайлбал:

- Аюулын голомтоос амьд мэнд гарах
- Цалин хөлсөө тогтвортой байлгах Зардлыг урт хугацаанд багаар хадгалах
- Богино хугацаанд сэтгэл амар тайван байх

2. Эрсдэлийг тодорхойлно. Зорилгоо тавьсаны дараа өөрт учирсан хохирлоо тодорхойлно.

3. Өөрийн талд гарах гарцаагүй алдагдлаа тооцно.

- Эрсдэлээс гарах арга хэрэгслээ сонгох болно. Үүнд:
- Эрсдэлийг- багасгах
- Эрсдэлээ шилжүүлэх Алга болох

4. Сонгож авсан шийдвэрээ амьдралд хэрэгжүүлэх. Жишээ нь: Даатгал хийлгэх

Амьдралд хэрэгжүүлсэн шийдвэрийнхээ хэрэгжилтийн үр дүнг гаргаж тооцох гэх мэт болно.

Эрсдэлийн удирдлагын үйл ажиллагаанд дараах 6 суурь функцийн үйл ажиллагаа багтана. Үүнд:

- Техникийн үйл ажиллагаа. Энэ нь үйлдвэрлэлтэй холбогдон гарах үйл ажиллагааг хамаарна.

- Арилжааны үйл ажиллагаа. Энэ нь худалдаа арилжаа хийх, солилцох ажлыг бүхэлд нь хамаарна.
- Санхүүгийн үйл ажиллагаа. Энэ нь компаниа санхүүгийн хувьд жигд ажиллуулах үйл явцыг хэлнэ.
- Аюулгүй, найдвартай үйл ажиллагаа. Энэ нь эд хөрөнгийн болон ажиллагчдын амь насны аюулгүй найдвартай ажиллагааг хангахыг хэлнэ.
- Бүртгэлийн үйл ажиллагаа. Энэ нь санхүүгийн тайлан тэнцэл, орлогын тайлан, хуваарилагдаагүй ашгийн тайлан, зардлын тайлан, статистикийн үзүүлэлтүүдийг дурьдсан хугацаанд үнэн зөв гаргахыг хэлнэ.
- Удирдлагын үйл ажиллагаа. Энэ нь төлөвлөлт, зохион байгуулалт, зохицуулан хянах үйл ажиллагааг бүхэлд нь хамарч ажиллахыг хэлнэ. Эрсдэлийг удирдахад хоёр талт зүйл гарч ирдэг. Үүнд:
 - Хохирол гарахаас арга хэмжээ авч явуулах
 - Хохирол гарсны дараа авах арга хэмжээ

Юуны өмнө хохирол гарах болсон анхдагч шалтгааныг тодруулах, дараа нь түүнийг өөрийн тохиролцсон даатгалын нөхцөлтэйгээ тулгаж үзэх хэрэгтэй. Бизнесийн байгууллага болох томоохон үйлдвэр, аж ахуй нэгж байгууллага нь туршилтандаа анхаарлаа хандуулдаг. Ихэнхи бизнесийн байгууллага нь аз туршилттай уялдан эрсдэлийн менежерийг өндөр түвшинд мэргэшүүлдэг.

Эрсдэлийн удирдлага нь бусад удирдлагын шинжлэх ухааныг бодвол маш өндөр түвшинд хөгжсөн байдаг. Иймээс бүх бизнесийн байгууллагын удирдлагын амин чухал хэсэг нь эрсдэлийн удирдлагын үйл ажиллагаа юм. Дараах зурганд эрсдэлийн удирдлагын системийг авч үзвэл.

1.2-р зураг Эрсдэлийн удирдлагын систем

Дүгнэлт

Эрдэмтэн, судлаачдын арга, бүтээлийг судалж, үзэхэд хүн ам төвлөрсөн Нийслэл Улаанбаатар хотын хэмжээнд судалгааны ажлыг үе шаттай хийж ажилласан байна. Цаашид орон нутгийн хэмжээнд буюу сүүлийн жилүүдэд уул уурхай хөгжихийн хирээр хүн ам

ихээр суурьшиж байгааг харвал үерийн эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр тооцоо судалгааг хийх шаарлагатай болсон байна.

Иймд эрдэмтдийн судлагдсан материал тулгуурлан орон нутгийн үерийн эрсдэлийг бууруулах, онол арга зүй буюу үер үүсэх шалтгаан нөлөөлөх хүчин зүйл үерийн нөхцөл байдал уур амьсгалын өөрчлөлт үерийн эрсдэл тэдгээрийг үнэлэх, арга зүй, аргачлалыг тодорхой түвшинд судлав. Энэдээс хот суурин газарт үерийн эрсдэлийг үнэлэхэд үерийн усны урсгалын хурд, үерийн аюулаас хамгаалах объектод үерийн ус ирэх хугацаа зэргийг тодорхойлох, үерийн тухай зарлан мэдээллийг, үерийн урсгал ирж буй газраас, үерийн урсгал дайран өнгөрөх объектод, үер ирэх хугацаа зэргийг тооцсон өргөн цар хүрээтэй судалгаа хийх шаардлагатай гэдэг нь харагдсан бөгөөд манай орны нөхцөлд ялангуяа орон нутгийн түвшинд ийм нарийвчилсан үнэлгээ, судалгааг хийхэд шаардлагатай зарим өгөгдөл, аргачлал дутагдалтай.

Ном зүй

1. Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайд, Эрүүл мэндийн сайд, Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын 2012 оны А- 50/378/565 дугаар хамтарсан тушаалын 1 дүгээр хавсралт
2. Монгол Улсын Засгийн газрын 2006 оны 7 дугаар сарын 19-ний өдөр 176 дугаар тогтоол
3. Монгол Улсын Засгийн газрын 2006 оны 7 дугаар сарын 19-ний өдөр 176 дугаар тогтоол
4. Ивээн тэтгэгч байгууллагуудын хороо (COSO) "Байгууллагад нөлөөлж болох боломжит үйл явдлууд"
5. MNS ISO 31000:2011 стандарт 2011 оны 9 дүгээр сард Монгол Улсын Стандарт болж батлагдсан.
6. Олон Улсын Мэргэжлийн Практикийн Хүрээ (ОУМПХ), Олон Улсын Дотоод Аудиторын Хүрээлэн, 2012, www.theiia.org
7. Ивээн тэтгэгч байгууллагуудын хорооны - The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) байгууллагын эрсдэлийн удирдлагын (ERM) зарчим
8. Б. Цэрэндорж "Бизнесийн удирдлагын онол, практик, даалгавар, тест бодлого, нөхцөл" 2009 он
9. Г.Балж "Эрсдэл ба даатгал" 2007 он
10. Urban flood risk management, A Tool for Integrated flood management, 2008
11. http://www.apfm.info/pdf/ifm_tools/Tools_Urban_Flood_Risk_Management.pdf
12. Д.Сэржмядаг, Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ 2011

ХӨДӨӨ ОРОН НУТАГТ ОБЪЕКТЫН ГАЛ ТҮЙМРЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ САЙЖРУУЛАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

*ДХИС-ийн магистрант, М.Ууганбаяр
ГТТАТ-ийн дэд профессор, ахмад Л.Булганхангай*

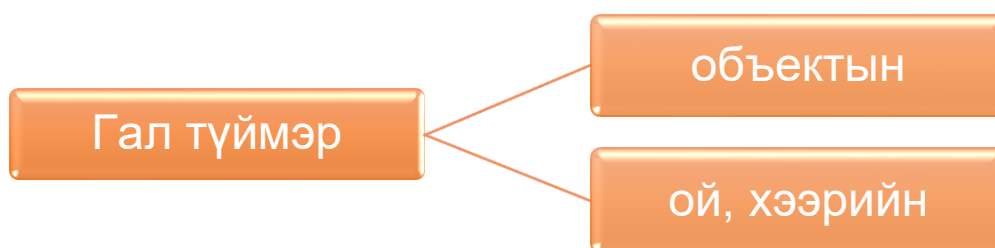
Хураангуй. Монгол оронд гарч байгаа гал түймрийн ихэнх хувийг нийслэл Улаанбаатар хотод гарч байгаа гал түймэр эзэлж байна. Энэ нь хүн амын төвлөрөл, нягтаршил үүнтэй холбоотойгоор хүний буруутай үйл ажиллагаа, хэнэггүй байдал, газрын буруу хуваарилалт буюу хот төлөвлөлт муу хийгдсэн байдал зэрэг нь гал түймэр гарах шалтгаан нөхцөлийг бий болгож байгаа юм. Тиймдээ ч гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны хэрэгжилтийг сайтар хангаж ажилладаг.

Харин хөдөө орон нутгийн хувьд нийслэл Улаанбаатар хотын гал түймрийн эзлэх хувьтай харьцуулахад бага байдаг. Тэгсэн хэдий ч гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг тогтмол зохион байгуулж байх шаардлагатай. Гэвч өнөөгийн байдалд хөдөө орон нутагт явуулж буй гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа нь үр дүн муутай байгаа нь нууц зүйл биш юм. Иймээс энэхүү илтгэлдээ хөдөө орон нутагт гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны талаарх ойлголтыг судлаж, хэрэгжиж байгаа үйл ажиллагааг сайжруулах талаар санал дэвшүүлэв.

Түлхүүр үг: Гал түймэр, урьдчилан сэргийлэх, үйл ажиллагаа, сургалт суртачилгаа, хөдөө орон нутаг

Оршил: Гал гэж шатах материал болон бодис, дулааны эх үүсвэр шүдэнз, лаа, цахилгаан, химийн урвал гэх мэт хүчилтөрөгч, агаар 3 харилцан үйлчлэлээр бий болдог гэрэл, дулаан ялгаруулдаг физик химийн үзэгдэл юм.

Гал түймэр гэж гал хараа хяналтаас гарч хүний амь нас, эрүүл мэнд, хувь хүн хуулийн этгээдийн эд хөрөнгө байгаль орчин, нийгэмд хохирол учруулахыг хэлнэ.

Объектын гал түймэр гэж бүх төрлийн өмчийн хэлбэрийн барилга байгууламж, эд хөрөнгө, тоног төхөөрөмжид гарсан гал түймрийг хэлнэ.

Объектын гал түймэр гарах шалтгаан

- Цахилгаан байгууламжийн угсралт, ашиглалтын дүрэм зөрчигдсөнөөс;
- Пийшин, зуух, яндангийн гэмтлээс;
- Цогтой үнс нурмаа таггүй саванд хийснээс;
- Ил задгай гал, тамхи, шүдэнз, лаа, дэн, зул, хүж, арцыг дутуу унтрааж орхисон;
- Хялбар авалцан асах шатамхай шингэний буруу хэрэглээнээс;
- Гагнуур, паяльник, хөлдсөн хоолой шугамыг гэсгээх бамбарын галаас;
- Машин техникийн гэмтэл, ашиглалтын болон үйлдвэрлэлийн технологийн горим зөрчсөнөөс;

- Шингэрүүлсэн хийн тэсрэлт, аваар ослоос;
- Тэнхлэг цахилгаан болон очноос;
- Хүүхдийн болгоомжгүй үйл ажиллагаанаас;
- Архидан согтуурсны улмаас / санаатай /;
- Аянганаас;
- Орон сууцны барилгын хогийн хоолой;
- Галын онц аюултай бодис материал буруу ашигласан зэрэг;

Галын аюулгүй байдал гэж учирч болзошгүй гал түймрийн аюулаас хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, байгаль орчин болон нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалсан байдал.

Галын аюулгүй байдлын тухай хуулинд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалт суртачилгаа явуулах чиг үүргийг аймаг, нийслэлийн Онцгой байдлын байгууллага төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуй нэгж, байгууллага, иргэдийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлнэ гэж заасан байдаг бөгөөд үүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд иргэн аж ахуй нэгж байгууллагын албан хаагчид, мэргэжлийн ангийн бие бүрэлдэхүүн удирдах албан тушаалтнууд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх зохих түвшиний мэдлэгтэй байж, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд оролцох дадлага туршлагатай байх шаардлагатай. Иймээс хөдөө орон нутгийн иргэд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны үр дүнгийн хүртээмж ямар түвшинд байгааг судлав.

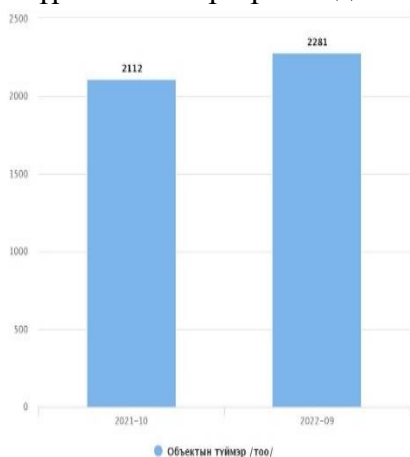

График 1. МУ хэмжээнд 2021, 2022 онуудад гарсан нийт объектын гал түймрийн тоо
Эх үүсвэр: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

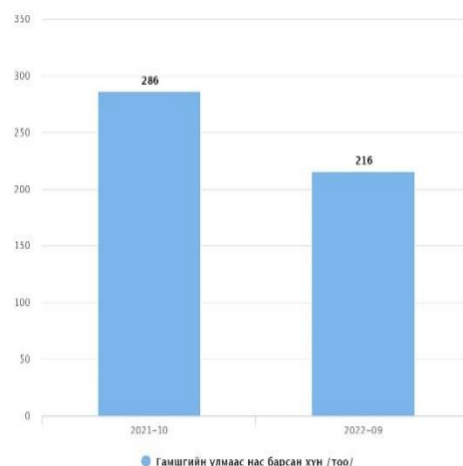

График 2. МУ хэмжээнд 2021, 2022 онуудад гамшгийн улмаас нас барсан хүний тоо
Эх үүсвэр: Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

2022 оны байдлаар Монгол улсын хэмжээнд нийт 2281 объектын гал түймэр гарсан бөгөөд гамшгийн улмаас нас барсан хүний тоо 216, учирсан хохирлын хэмжээ 26,7 тэрбум төгрөгийн шууд хохирол учирсан. Энэ оны судалгааг өнгөрсөн оны 1 дүгээр сараас 10 дугаар сар хүртлэх үетэй харьцуулахад гарсан гал түймрийн тоо 7,5% өссөн, нас барсан хүний тоо 24,5% буурсан, учирсан хохирлын хэмжээ 6 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

Дүгнэлт

Орон нутгийн иргэдээс авсан судалгааг нэгтгэн үзвэл гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалтад хамрагдсан иргэдийн 50-аас дээш хувь нь ямар нэгэн байдлаар хамрагдсан боловч давтамжийн хувьд тогтмол биш буюу санал асуулгын нийт дүнгийн 48 хувийг 1-2 удаа хамрагдсан, 30 хувийг огт хамрагдаж байгаагүй гэсэн үзүүлэлт эзэлж байна. Энэ нь орон нутагт гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа нь бүс нутгийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөнд тусгагдсаны дагуу тогтмол хийгддэггүй бөгөөд иргэдийн идэвхи оролцоо сул байгааг харуулж байна.

Иймээс аймаг, нийслэлийн онцгой байдлын байгууллага, төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуй нэгж, иргэдийн идэвхи оролцоог нэмэгдүүлж гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг тогтмол зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Мөн энэхүү судалгаанд хөдөө нутагт гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг ямар хэлбэрээр явуулбал илүү хүртээмжтэй байлгах талаар судалгааны асуултанд тусгаж өгсөн бөгөөд санал асуулгын дийлэнх хувийг танхимын сургалт болон фэйсбүүк сошиалаар мэдээлэл авах нь иргэдэд илүү хүртээмжтэй байна гэсэн үр дүн гарсан байна.

Санал

1. Орон нутагт нутагт гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалтыг зохион байгуулах бааз болон мэргэжлийн алба хаагчийн хүртээмжийг сайжруулах;
2. Ард иргэдийн идэвхи оролцоо сул байгаа нэг шалтгаан нь фэйсбүүк, сошиалаар хүргэж байгаа мэдээ мэдээлэл нь анхаарал татахуйц бус шинэлэг санаа дутмаг байгаа тул мэдээ мэдээллийг тогтмол шинэчилж онцгой байдлын байгууллага нь иргэд, аж ахуй нэгж байгууллагын дунд гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны хүрээнд тэмцээн уралдааныг олон талаас нь зохион байгуулах;

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Галын аюулгүй байдлын тухай хууль, 2015
2. Гамшгийн эрсдэл судлал, онцгой байдлын сургуулийн онол, арга зүйн сэтгүүл, Улаанбаатар., 2019
3. Аюулгүй байдлын тогтолцоо, олон улсын эрдэм шинжилгээний эмхэтгэл, Улаанбаатар., 2022
4. Аюулгүй байдал судлал, эрдэм, шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, Улаанбаатар., 2019
5. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

АЛБАНЫ НОХОЙН СУРГАЛТЫН АРГА ЗҮЙГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ

ДХИС-ийн магистрант, Б.Отгонбаяр

Хураангуй: Сүүлийн жилүүдэд анхаарал татаж байгаа мөн анхаарал хандуулах зайлшгүй шаардлагатай асуудлын нэг бол эрэлч нохойн сургалтын асуудал юм. Тэсэрч, дэлбэрэх болон харуул хамгаалалтын төрлийн тусгай мэргэжлийн шаталсан чиглэлийн сургалт дутмаг, алдаа дутагдал гаргах зэрэг асуудал тулгарч байна. Иймээс төрөл мэргэжлийн эрэлч нохойн явагдаж байгаа сургалтын үйл ажиллагааг өргөжүүлэх, эрчимжүүлэх сургалтын нөлөөг нэмэгдүүлэх асуудлыг анхаарч бусад улс орны сургалтын системтэй харьцуулан судлах, хэрэгжүүлэх боломжтой эсэхийг судлах зорилт тавьсан юм.

Abstract: One of the issues that has attracted attention in recent years and needs attention is the training of rescue dogs. There are problems such as lack of training of dogs in specialized areas such as explosives and guarding, and related mistakes. Therefore, a goal was set to study the feasibility of expanding and intensifying the training activities of professional search dogs and comparing them with other countries' training systems.

Түлхүүр үг: Албаны нохойн сургалт бэлтгэл, Онцгой байдлын байгууллага

Key word: Search dog training and preparation, Emergency Management Agency.

Удиртгал

Эрт дээр үеэс нохойнууд хүмүүстэй хамтран ажиллаж, нөхөрлөлөөс гадна олон тооны ажлыг хамтдаа хийж ажилласаар ирсэн билээ. Нохойнууд нь хоньчиноор болон малын манаач, хууль сахиулагч, туслах эмч, зарим нь ан агнахад тусалдаг, мөн түүнчлэн дайн байлдаанд доторхой үүрэг гүйцэтгэж байсаар ирсэн хүний үнэнч андын нэг билээ. Гэсэн хэдий ч уламжлал ёсоор амьтдыг сургах, дадлагажуулах шинжлэх ухаан өнөөг хүртэл хөгжиж ирсэн билээ. Хүн төрөлхтний хамгийн сайн найз бол нохой гэдгийг хүн бүр мэддэг.

Өнөө үед та нохойд амьдрах боломж олгож, нохойг зөв сургаж, зөвөөр ашиглах нь зүйтэй байх гэж би боддог.

Албаны нохойг сургах аргыг шинжлэх ухааны И.П.Павловын дээд мэдрэлийн үйл ажиллагааны төрлүүдийн онолын үндэст суурилан Зөвлөлт Холбоот Улсын Биологийн ухааны доктор Л.В Крушинский, ХАА-н шинжлэх ухааны дэд доктор Б.К Меркурьева, Мал эмнэлэгийн шинжлэх ухааны зэрэг горилогч И.Е Изрелевич болон малын эмч: С.А.Ильинский, Н.М Иньков, К.С Стогов, М.И Ваничев, А.П Мазовер, А.П Орлов, В.В Рылов, Н.А Сахаров нар албаны нохой бэлтгэх онолыг боловсруулж бэлтгэн ХАА-н шинжлэх ухааны доктор Зубко В.Н. “Служебная собака” номыг 1952 онд анх хэвлэн гаргаж байжээ. Тус номыг 1983 онд шинэчлэн дахин хэвлэсэн нь өдгөө 2023 он хүртэл Монгол Улсад албаны нохойн сургалтад ашиглаж байна. Мөн дэлхийн бүх оронд уг онолыг ашиглан албанд нохой бэлтгэх тус онолыг суурьлан дараа дараагийн нохой сургах онолыг боловсруулан ажиллаж байна.

И.П.Павловын дээд мэдрэлийн үйл ажиллагааны онолоор нохойг сургах үндсэн 4 арга байна. Үүнд дүрслэн дууриах, хоолоор урамшуулах, механик, холбоот арга буюу хоолны урамшуулах аргыг механик аргатай хослуулан хэрэглэх аргыг боловсруулсан байдаг.

Үндсэн хэсэг

Онцгой байдлын нэр томьёо, үндсэн ухагдахуунууд:

Онцгой байдлын албаны үндсэн нэр томъёо, ойлголт ухагдахуунуудыг дараах байдлаар тодорхойлж байна.

“Албаны нохойг бэлтгэх” Онцгой байдлын анги, байгууллагад албаны зохих шалгуур хангасан нохойг шалгаруулан авч эрэн хайх, аврах, тэсэрч дэлбэрэх бодис, тэсэлгээний хэрэгсэл олж илрүүлэх, харуул хамгаалалт зэрэг бусад төрөл мэргэжлээр сургах, аврагч-нохой хөтлөгчийг бэлтгэх үйл ажиллагааг;

“Албаны нохой бэлтгэх” гэж тусгайлан сонгогдсон нохойг газар нутгийн цаг уур болон тухайн орчинд дасган олон төрлөөр өөр өөр аргаар сургахыг хэлнэ.

“Аврагч-нохой хөтлөгч” Эрэн хайх, аврах, тэсэрч дэлбэрэх бодис, тэсэлгээний хэрэгсэл олж илрүүлэх, объектын харуул хамгаалалтад албаны нохойг ашиглан ажиллаж буй мэргэшсэн алба хаагчийг;

“Аврагч-нохой хөтлөгч” гэдэг нь сонгогдсон нохойг өөрийн арга барил, мэргэжлийн ур чадвар, чадамжаа дайчлан сургаж, гамшиг, аюул тохиолдсон үед бэлтгэгдсэн нохойг удирдах мэргэшсэн алба хаагчийг хэлнэ.

“Албаны нохойг ашиглах” Эрэн хайх, аврах, тэсэрч дэлбэрэх бодис олж илрүүлэх, объектын харуул хамгаалалт зэрэг төрөл мэргэжлийн албаны нохой ашиглахыг;

“Албаны нохойг хамгаалах” Албаны нохойг тээвэрлэх, үүрэг гүйцэтгэх, сургалт, дадлагын үед аюулгүй байдлыг нь хангах, бусад үед амраах, арчлах, маллах, тэжээх, эмчлэх, халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор эмчилгээ сувилгаа хийх үйл ажиллагааг;

Нохой сургагч нь ямар ч нөхцөлд нохойг тээвэрлэлтэд авч явахаар дасгах мөн нохой хөтлөгч нь урьдчилан сэргийлэх анхан шатны тусламж үзүүлэх чадвартай байх шаардлагатай.

“Албаны нохой” Албаны төрөл мэргэжлийн сургалтад хамрагдан шалгалтад тэнцэж, “Батламж” олгогдон албанд ашиглаж буй нохойг;

“Дасгалжуулагч багш” Албаны нохой, түүнийг сургах хөтлөгчийг сургаж, бэлтгэх, онолын болон дадлагын хичээл, давтан сургалтыг биечлэн удирдан ажиллаж буй алба хаагчийг;¹²³

Аврагч тэсэлгээчин-нохой хөтлөгч: Төв орон нутгийн Онцгой байдлын байгууллагад албаны нохойг эрэн хайх аврах чиглэлээр сургах, албаны нохойн ур чадварыг дээшлүүлэх үүрэгтэй.

Аврагч тэсэлгээчин-нохой хөтлөгч нь:

1. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны хүрээнд сургалт, хүний хөгжлийн бодлого чиг үүргийг хэрэгжүүлэх.

2. Гамшгийн голомтод албаны нохой ашиглаж эрэн, хайх аврах ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэх зэрэг үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

Аврагч-нохой хөтлөгч: Төв орон нутгийн Онцгой байдлын байгууллагад албаны нохойг эрэн хайх аврах чиглэлээр сургах, албаны нохойн ур чадварыг дээшлүүлэх үүрэгтэй.¹²⁴

Аврагч-нохой хөтлөгч нь:

1. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны хүрээнд сургалт, хүний хөгжлийн бодлого чиг үүргийг хэрэгжүүлэх.

2. Гамшгийн голомтод албаны нохой ашиглаж эрэн, хайх аврах ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэх зэрэг үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

¹²³ ОБЕГ-ын даргын 2018 оны А/58 тушаал ,

¹²⁴ ОБЕГ-ын даргын 2019 оны А/239 тушаал

1. Нохойг сургах үндсэн арга зүй

Дасгал сургалт нь сургагчийн команд ба дохио зангалтаар нохойд тогтвортой дадал (нарийн нөхцөлт дадал) суулгахад чиглэгдэнэ. Нөхцөлт дадал нь дээд мэдрэлийн ажиллагааны үндсэн хэлбэр. Бие махбодийн гадаад, дотоод цочруулагчийн үйлдлийн улмаас төв мэдрэлийн тогтолцооны дээд хэсэгт үүссэн түр зуурын холбоогоор дамжин нөхцөлт дадал үүснэ. Нөхцөлт дадал гэдэг нь нөхцөлт цочруулагч болон нөхцөлт бус дадлыг хооронд түр зуур холбоо тогтсоны үндсэн дээр амьдралын явцад, эсвэл тусгай сургалтын үр дүнд үүсдэг бодгалийн дасан зохицох урвал юм. Нохойн мэдрэлийн дээд үйл ажиллагааны үндсийг мэдсэнээр сургагч нохойд нөлөөлөх арга барицыг чадамгай олж нохойд шаардагдах дадал суулгаж хэрэггүй хариу үйлдлийг саатуулахад тус дөхөм болох нөхцөлийг тохируулан сонгож авдаг. Нохойг сургах арга нь сургаж байгаа нохойд сургагч дадал суулгахаар хэрэглэж байгаа арга зүй ба техник юм.

Нохойг сургах аргыг 4 хуваан авч үздэг. Үүнд:

- Нохойг дүрслэн дуурайх аргаар сургах
- Нохойг хоолны урамшуулах аргаар сургах
- Нохойг холбоот аргаар сургах
- Нохойг сургах механик арга

1. Нохойг дүрслэн дуурайх аргаар сургах

Нохойг дүрслэн дуурайх аргаар сургах гэдэг нь сайн сургалт авсан нохойг шинээр сургаж байгаа буюу гөлгөн нохойг дагуулан дүрслэн дуурайлган хийлгэж сургах аргыг илэрхийлж байгаа юм.

2. Нохойг хоолны урамшуулах аргаар сургах

Нохойг шинээр сургаж байгаа үед тодорхой хөдөлгөөн хийхэд сургаж болно. Нохойг өөр дээр дуудах, байранд нь буцаах, саад давуулж сургах, юм эрж олуулах, мөр мөрдүүлж сургах зэрэг дасгал сургууль нохойд олгоход хэрэглэдэг.

3. Нохойг холбоот аргаар сургах

Холбоот арга нь сургалтанд хамгийн сайн үр дүнтэй байдаг. Зохих үйлдэл биелүүлэхэд хоолоор батжуулдаг ба биелүүлээгүй тохиолдолд механик аргаар /өвдөлт/ нөлөөлөл үзүүлнэ. Механик ба хоолны урамшууллын хүчээр зөв хооллох явдал маш чухал. Холбоот аргын давуу тал нь сургагчийн команд ба дохио зангалтад сургахад түргэн болгож, сайн батаждаг ба сургагч, нохой хоёрын хоорондын холбоо итгэлтэй сайн бэхэждэг. Нохой орчны янз бүрийн нөхцөлд найдвартай ажиллаж, зохих хэрэгцээтэй үйлдлийг идэвхтэй хийдэг.

4. Нохойг сургах механик арга

Хэрэв механик нөлөөллийг сургагч нохойд үзүүлж (хавчих, шахах, татах, түлхэх, ташуурдах, шилбүүрдэх г.м.) байгаа бол нохойд голдуу идэвхгүй хамгаалах хариу үйлдэл илэрнэ. Механик нөлөө нь нохойг эзэндээ итгэхгүй болгож сургагч, нохой хоёрын холбоог алдагдуулан нохой ноомой, идэвхгүй, аймхай болгодог нь шаардагдах дадал суулгах ажилд багагүй бэрхшээл учруулах юм уу, эсвэл уг сургалтыг явуулах боломжгүй болгодог. Механик аргыг болж өгвөл аль болох бага хэрэглэх шаардлагатай.

Албанд нохой бэлтгэх

Албанд нохой бэлтгэхэд үндсэн 3 үе шаттай байна. Нохой сургалт нь ерөнхий дасгал, хэрэглэлтэй дасгал, мэргэжлийн дасгал орно. Мэргэжлийн дасгал нь нохойн ажиллах чиг үүргээс хамааран өөр өөр байх бөгөөд эрлийн албанд, харуул хамгаалалт, нийгмийн бусад салбарт нохойг бэлтгэх сургалт болдог.

Нохойг сургахад сургагчийн үйлдэл чухал бөгөөд дараах үйлдлүүдийг түгээмэл хэргэлдэг. Үүнд:

- Команд- нохойд гадна цочруулагч өгч буй хүний дуу хоолой;
- Дохио зангаа- нохойд гадна цочруулагч өгч буй хүний гар болон биеийн хөдөлгөөн зэрэг болно.

1. Ерөнхий дасгал

Сургагч нь сургалт, дасгалын үед нохойн биеийн зан төлөвийг зохицуулагч гол хүчин зүйл нь байдаг ба албан ажилд ашиглах хэвшлийг бий болгох үйлдлийг биелүүлдэг болгон сургана. Албаны нохойн сургалт нь ерөнхий сургалт ба тусгай сургалт гэсэн хоёр хэсгээс тогтоно. Дасгал сургалт нь нохойд ерөнхий дадал тогтоож эхлээд, улмаар зүй ёсоор ерөнхий ба тусгай дадлыг тогтоохтой зэрэгцэн явагдана. Сургагчийн дасгал сургалтын ажлын амжилт нь түүний онолын мэдлэг ажлын туршлагаас хамаардаг. Ерөнхий сургалтын явцад нохойг тусгай албанд цаашид бэлтгэх үндсэн суурь тавигдаж, ерөнхий дуулгавартай зан байдлын төлөв тогтоож сургагч, нохой хоёрын харилцаа боловсронгуй болж ирдэг. Нохойн гүйцэтгэж байгаа үйлдлийг сайтар хянаж чаддаг байхын тулд хийж байгаа дасгал, сургалтыг цэгцтэй дараалалтай гүйцэтгэж байх хэрэгтэй. Дасгал сургалтын үйл ажиллагааг төлөвлөхдөө өмнө нь хэрэглэж байсан арга барилыг үндэс болгож, зайлшгүй хэрэгцээтэй арга техникийг ашиглах хэрэгтэй. Сургагч нь нохойг командаар, дохио зангалтаар, оосроор удирдах дадалтай болж, мөн сургаж байгаа нохойн зан байдлын онцлогийг судална.

Нохойг хэрэглэлтэй дасгалд сургах

Сургагч нохойг төрөл бүрийн саадыг давуулж сургах нь газар орныг нэгжих, мөрний үнэрээр мөрдүүлэх үед байгалийн янз бүрийн саадыг төвөггүй даван туулдаг болгох зорилготой бөгөөд уг сургалтыг явуулсанаар албан үүргээ гүйцэтгэхэд суурь болдог.

Сургагч нохойг төрөл бүрийн саадыг давуулж сургах нь нохойн бие бялдрын хөгжилтөд сайн нөлөө үзүүлэн нохойг шаламгай, зоригтой, хөдөлгөөний эвсэлтэй болгодог. Энэ дасгал сургалтын гөлгөн байх үеэс эхлэн сургах хэрэгтэй.

Нохойгоор саадыг давуулж сургах дасгал сургалтыг хийхийн тулд Над дээр, Суу, Апорт зэрэг командуудад нөхцөлт дадал тогтоосны дараа эхэлнэ. Нохойг самбар, хашаа, янз бүрийн саадыг давуулж сургахын тулд *хоолны, холбоот, дүрслэн дуурайх* аргуудыг сонгон авч хэрэглэж болно. Дасгал сургалтыг сургагч нохойн бие бялдрын онцлогоос хамаарч хамгийн амархан хөнгөн дасгалаас нь эхлэн хийж гүйцэтгэнэ. Саадыг давуулж сургах дасгал сургалтын эхлэх үед нохойг төрөл бүрийн саадуудын дэргэдүүр зугаалуулан танилцуулж, дасгах хэрэгтэй. Сургагч нохойн хамт 5-6 метрийн зайд богино хөтлөгч оосроор хөтлөн, зүүн талдаа авч зогсоно. Сургагч анхны дасгалыг хийдээ 60-70 см өндөртэй саадыг давуулж сургана. Сургагч нохойтойгоо хамтдаа Зэрэгц гэж команд өгч саад руу гүйхдээ сааднаас 1 м зайд очоод Урагшаа гэж командыг чанга дуугаар өгч саад дээгүүр нохойтой хамт харайна. Сургагч нохойтойгоо саадыг хамтдаа харайсны дараа Сайн гэж урамшуулан илж амтат хүнсний зүйл өгч урамшуулна. Энэ дасгал сургалтыг хэд хэдэн удаа хийсний дараагаар сургагч өөрөө зөвхөн саад хүртэл нохойтойгоо хамт дагуулан гүйж очоод саадаас 1 м орчим зайтай байхад чанга дуугаар Урагшаа гэж команд өгч саад дээгүүр нохойг харайлгаж өөрөө саадын нөгөө талд хурдан тойрч гараад нохойгоо Сайн гэж илж урамшуулан амтат хүнсний зүйл өгнө. Энэ дасгал сургалтыг хэд хэдэн удаа хийсний дараа урт хөтөлгөө оосроор оосорлож, саадаас 2-3 м зайтай нохойг суулгаад оосрын сул үзүүрийг саад дээгүүр давуулж сургагч нөгөө талд нь очиж оосроос татан нохойд Над дээр гэж командаар дуудна. Сургагч нохойг харайх үед Урагшаа гэж команд өгөөд нохойг харайсны

дараа Сайн гэж илж урамшуулж амтат хүнсний зүйл өгч, зугаалуулна. Саад дээгүүр харайж сурсан нохойг сургагч нохойдоо харуулж тэдний хойноос харайлгаж сургах гэж байгаа нохойтойгоо хамт сургагч хойноос нь гүйнэ.

Нохой саадыг бусад нохойн адил дүрслэн дуурайх аргаар харайж чадаж байвал нохойг Сайн гэж илж урамшуулан амтат хүнсний зүйл өгч зугаалуулах буюу дараагийн дасгал сургалтад бэлтгэнэ. Мөн апортод дуртай сайн сурсан нохойг бага зэрэг апортоор нь хөгжөөж байгаад апортыг саад давуулан цаад тал руу нь шиднэ. Нохой апортны араас явах гэж тэмүүлэх үед нь сургагч хамт гүйж саадаас 1 метрийн зайд очсон үед Урагшаа гэж команд дохио зангалтаар саадыг давуулна. Саадын өндрийг нэмэхийн хирээр нохойг оосоргүй харайлгах дасгалжуултад шилжүүлэх хэрэгтэй. Сургагчийн анхны команд, дохио зангалтаар нохой 1-1,5 метрээс өндөргүй, янз бүрийн саадыг давж чаддаг болсон байвал сурсан гэж үздэг. Энэ дасгалыг өдөрт 3-4 удаа тогтмол хийлгэж байх шаардлагатай.

Нохой нь Урагшаа гэж команд ба дохио зангалтаар бие дааж зоригтойгоор төрөл бүрийн саад дээгүүр идэвхтэй харайж байвал сургалтын нөхцөлийг бага зэрэг хүндрүүлнэ. Харайлгах саадын өндрийг сургагч нохойд мэдэгдэлгүй нэмж байх хэрэгтэй. Сургагч нь саадны өндрийг нохойн бие, бялдарт тохируулан 10-15см нэмж, дасгал сургалтыг хийж байх ёстой. Саадын өндрийг нэмэхийн зэрэгцээ оосоргүй сургах дасгал сургалтад шилжин орох ба өндөр саад дээгүүр харайх үед оосор нохойн хөлд орооцолдож өвтгөн улмаар сааталд оруулж болзошгүй. Иймд өндрийг нэмсэн саад дээгүүр харайлгахдаа урт оосрыг урьдчилан давуулан аль болох нохойд саад учруулахгүй арга хэмжээг авч байх хэрэгтэй. Сургагч нохойг 3-4 метр ойр зайнаас хурд хүч авхуулахгүй харайлгавал саадан дээгүүр нохой давж чадахгүйд хүрэх тул саадын өндрөөс халширч, харайхаас татгалздаг.

Сургагч хүний анхаарах нэг гол зүйл бол нохой саадыг амжилттай харайсан бүх тохиолдолд цаг тухайд нь түүнийг урамшуулан илж, зугаалуулж байх хэрэгтэй. Нохой сургагчийн өгсөн анхны команд ба дохио зангалтаар өндрийг нэмсэн саадан дээгүүр харайж өгөхгүй, айсан байдал анзаарагдвал түүнд харайхад нь туслах хэрэгтэй. Нохойг саад дээгүүр дутуу харайх үед нь сургагч түүнийг дороос нь унагалгүй түшин тулж, саврыг нь саадны эхний банзны дээд ирмэгт хүрч байхаар дэмжин өргөж, туслах ёстой. Саадны өндөр нохойг айлгаж байгаа бол саадны өндрийг хасаж, нам болгоно.

Сургагч нохойн биеийн байдлыг сайн ажиглан шинжиж, өмнөх хийсэн дасгал сургалтад ядарсан, бие нь зовуурьтай шинж тэмдэг илэрвэл саад давуулах дасгал сургалтыг шууд зогсоож амрах ёстой. Саадыг дуулгавартай харайлгаж сургахдаа харайхын өмнө тэвчээртэй сууж, сургагчийг хүлээдэг дадлыг нохойд хэвшүүлсэн байх ёстой. Энэ дасгал сургалтыг хийхийн тулд сургагч нохойг сааднаас 3-4 метрийн зайд суулгаад урд нь нэг алхам зайд өөрөө зогсоод Суу гэж команд өгч 10-15 секунд тэвчээртэй суулгана.

Нохойг тэвчээртэй суусны дараа сургагч команд ба дохио зангалтаар саад дээгүүр давуулахаар явуулна. Хэрэв нохой сургагчийн команд ба дохио зангалтгүй саад руу ухасхийх гэж оролдлого хийх үед нь угзран Суу гэж команд давтан өгнө. Нохойг саадан дээгүүр давсаны дараа, сургагч саадыг тойрч гараад нохойд Суу гэж команд өгч суулгаад Сайн гэж урамшуулан амтат хүнсний зүйл өгч илнэ. Сургагч нохойг анхны команд ба дохио зангалтаар 2 метрээс өндөргүй саадуудыг дуулгавартай давж чаддаг болсон үед дадал тогтсон гэж үздэг. Сургагч нохойг төрөл бүрийн саадыг давуулж сургах нь газар орныг нэгжих, мөрний үнэрээр мөрдүүлэх үед байгалийн янз бүрийн саадыг төвөггүй даван туулдаг болж сурсан байна.

Нохойг мэргэжлийн дасгалд сургах арга

Албаны нохойн тусгай сургалт нь эрлийн, харуулын, манааны, хуяглан харгалзах болон бусад албаны үед хэрэглэх боломжтой дадлуудыг нохойд тогтоох зорилготой. Тусгай сургалтад нохойг дараах чиглэлд дасгалжуулан сургаж ашигладаг. Үүнд:

Эрлийн албанд:

- Мөрдлөгт ашиглах;
- Газар, орон, байр, сууц, ой мод, хээр тал, гол, мөрөн, нуур, цөөрөм зэрэгт самнан нэгжих үйл ажиллагаанд ашиглах;
- Мансууруулах бодис, галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх эд зүйл эрүүлэх;(хайлгах)
- Нурсан байгууламж болон нурангин дороос хүн ба цогцос хайх;
- Лабораторийн нөхцөлд сонгогдсон үнэрийг таниулах.

Харуул хамгаалалт, манаа, нийгмийн бусад салбарт:

- Харуул хамгаалалт, улсын тусгай хамгаалалтай газрууд;
- Барилга, байгууламж, улсын тусгай хамгаалалтай газрууд, уул уурхай, үйлдвэр, хашаа, агуулах зэргийн харуул хамгаалалтад ашиглах;
- Мал хариулах, хашаа, хороогоо манахад ашиглах;
- Хөллөгөөний болон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст зориулсан тусгай сургалт зэрэг болно.

Эд зүйлийг сонгон олоход сургах

Энэ дасгал сургалт нь нохойн үнэрлэх эрхтнийг дасгалжуулж, ялгах дадлыг нь боловсронгуй болгон хэргийн газрын мөрөн дээр үлдээсэн ба эд зүйлийнх нь үнэрээр хүний үнэртэй харьцуулан сонгон олох дадлыг нохойд бий болгоход оршино. Энэхүү дадлыг сургахад нөхцөлт болон нөхцөлт бус цочруулагч гэсэн ухагдахууныг ашигладаг.

Нөхцөлт цочруулагч нь Үнэрт команд ба хэвтэж байгаа эд зүйлийн зүгт баруун гараараа заах дохио зангалт болно. Туслах чанарын цочруулагч нь Орхи, Апорт, Сайн зэрэг командууд байна. Харин нөхцөлт бус цочруулагч нь апорт, эд зүйл болон амтат хүнсний зүйл болно.

Нохойн эд зүйл авчрах нөхцөлт дадал дээр тулгуурлан эд зүйл сонгон олох дадлыг түүнд тогтоодог. Эд зүйл сонгон олох нь нэлээн хүндрүүлсэн нөхцөлтэй апортын үргэлжлэл болох учраас Апорт түүний дотор тусгай бэлтгэл дасгалуудыг маш сайн хийж сурсны дараа сонгон олох үйл ажиллагаанд шилжин ордог.

Нохойг эд зүйлийн үнэрийг өөр хооронд нь харьцуулан ялган таньдаг болгож сургахын тулд янзын бүрийн хэлбэр дүртэй, төрөл бүрийн хувийн үнэртэй, хатуу, зөөлөн биетэй эд зүйлээр хийсэн төрөл бүрийн апорт эд зүйлийг бэлтгэх хэрэгтэй бөгөөд тэдгээрийг тусгай хайрцаг, уутанд хийж авч явна. Энэ дасгал сургалтад 6-10 хүнтэй сургагч нарын бүлэг оролцох ба тэд нохойг эд зүйлийн үнэрийг өөр хооронд нь харьцуулан ялгаж таньдаг болгон сургана.

Тусгайлан бэлтгэсэн хайрцагт апортлох эд зүйлийн бүрэн хэрэглэл, хямсаа зэргийг байлгана. Нохойг эд зүйлийн үнэрийг өөр хооронд нь харьцуулан ялган таньдаг болгож сургахын тулд хайрцагт хийж хадгалан авч явах апортлох эд зүйлд бусад хүний хувийн үнэр шингээгүй-цэвэрхэн байх хэрэгтэй. Апортлох эд зүйлийг гараараа барьж болохгүй зөвхөн хямсаагаар хавчин авч байх ёстой.

Хүнийг мөрний үнэрээр эрэн хайх

Мөрний үнэрт нохойг сургах нь эрэл, манаа, хуяглан хүргэх албаны нохдын сургалтын үндэс болдог. Энэ нь хүний үлдээсэн мөрний үнэрээр нь эрж олох зорилготой

байдаг. Албаны нохой нь эхлэх цэгээс гарч мөрийг бие даан илрүүлэх, тухайн хүний явсан зүг чигийг тодорхойлох, замдаа нуусан, хаясан эд зүйлийг зөв олж илрүүлэх ёстой.

Нохойд “Мөрд” гэсэн үндсэн командыг өгнө. Эрлийн үед нохойн идэвхийг бууруулахгүйн тулд “үнэрт”, “эрээд”, “сайн” зэрэг командуудыг өгнө.

Мөрдөх дасгал сургалтыг нохойн төрөлхийн инстинкт(зөн совин, тавилан) болох ан гөрөө хийх эрмэлзэлд үндэслэн хүнийг мөрдөн хөөх дадлыг бий болгодог. Нохой нь төрөлхийн инстинкт болох идэвхтэй хамгаалах, хоолны, тоймлох зэрэгийг ашиглан мөрдөх дасгалыг хөгжүүлж болно. Нохойн уур хорслыг хөгжүүлэх зорилгоор туслах сургагчийг ойрын зайд зугтаалгаж, хөөж барихад сургасны дараа энэ сургалтыг эхэлдэг.

Газар орон ба байр сууцыг самнан нэгжих ажиллагаанд нохойг сургах

Албаны нохдыг ашиглах үйл ажиллагаануудын нэг нь газар орон, байр байшин, төрөл бүрийн тээврийн хэрэгслийг нэгжих ажиллагаанд сургах явдал байдаг. Сургагч нохойг самнан нэгжилтээр хүн ба эд зүйлийг эрж олох дасгал сургалтыг хийлгэхдээ талбайг хөрөөний шүдний хэлбэрээр хэрсэн байдалтай эрэх дадлыг нохойд бий болгох ёстой.

Үндсэн нөхцөлт цочруулагч нь Эр команд ба зохих чиглэл рүү сургагч баруун гараар дохио зангалт байх ба туслах чанарын цочруулагч нь Апорт, Сайн, Өг, Орхи зэрэг командууд байдаг. Нөхцөлт бус цочруулагчид апортын эд зүйл, амтат хүнсний зүйлс, туслах сургагчийг ашигладаг.

Мөр мөрдөх ажиллагааг тусгай сургалтын бусад төрлүүдтэй хослуулах нь

Дасгал сургалтыг янз бүрийн нөхцөлтэй, хүндрүүлсэн байдалд оруулж ажиллахын зэрэгцээ эрэлч нохдыг бэлтгэх ажлын төгсөлийн хэсгийг албаны бодит нөхцөлд ойртуулан тусгай сургалтын бусад төрлүүдтэй хослуулан явуулах хэрэгтэй. Жишээ нь: Нохойн уур хорслыг хөгжүүлэх, зугтсан туслах сургагчийг хөөж барих, газар орон самнан нэгжүүлэх, туслах сургагчийн үнэртэй мөр мөрдөх дасгал сургалтууд байна.

Нохойг эрэлд болон харуул хамгаалалтад сургах дасгал сургалтыг хослуулсан сургалт гэнэ. Хослуулсан сургалтыг дэс дараатайгаар явуулах ба дасгалжуулагч багш нь сургагч, туслах сургагч нарт тус тусд нь заавар өгнө. Зааварын дагуу туслах сургагч дасгал сургалт хийх зориулалтын талбай дээр эд зүйл тараан байрлуулаад талбайн төгсгөлөөс эхлэн мөр мөрдүүлэх эхлэх цэг үүсгэж мөрийг гаргана. Сургагч нохойгоо сайн зугаалуулан дотоод сааталгүй болсон үед сургалтын талбайд очно.

Мөрний үнэрийг 30 минут хүртлэх хугацаанд халуун, 3 болон түүнээс дээш цаг болсон тохиолдолд хуучралттай үнэр гэж үздэг. Нохойг эд зүйл самнан нэгжих ажиллагаанд ашиглан эд зүйлийг олуулаад цааш үргэлжлүүлэн мөрдүүлж туслах сургагчийг бариулснаар дасгал сургалт дуусгана. Дараагийн дасгал сургалт нь дасгалжуулагч багш нь сургагч, туслах сургагч нарт тус, тусад нь заавар өгснөөр эхэлнэ. Туслах сургагч зааврын дагуу мөрний эхлэх цэг үүсгэн, 500- метрээс 1 км урттай мөр гарган явж мөрний төгсгөлийн цэгт сургагч нь самнан нэгжилт хийх талбайд эд зүйлийг тарааж хаяна.

Сургагч нохойгоо сайн зугаалуулан дотоод сааталгүй болсон үед сургалтын талбайд очно. Сургагч цаг харж байгаад мөрний шаардагдах хуучралттай болох үед нь сургагч нохойг урт хөтөлгөө оосортойгоор туслах сургагчийн үнэртэй мөрөөр мөрдүүлэн явж, мөрний төгсгөлд нохойг 5-10 минут түр амраасны дараа туслах сургагчийн самнан нэгжилт хийх талбайд тарааж хаясан эд зүйлийг эрүүлж олуулснаар дасгал сургалтаа дуусгана. Дараагийн дасгал сургалт нь дасгалжуулагч багш нь мөн сургагч, туслах сургагч нарт тус тусад нь заавар өгнө. Туслах сургагч, зааврын дагуу мөрний эхлэх цэг үүсгэн 500- метрээс

1 км урттай мөр гарган явж, мөрний төгсгөлийн цэгт туслах сургагч нь орон байранд самнан нэгжилт хийх байранд орж нуугдана.

Сургагч нохойгоо сайн зугаалуулан дотоод сааталгүй болсон үед сургалтын талбайд очно. Сургагч цаг харж байгаад мөрний үнэрийг хуучралттай болох үед нь нохойг урт хөтөлгөө оосортойгоор туслах сургагчийн үнэртэй мөрөөр мөрдүүлэн явж, мөрний төгсгөлд нохойг 5-10 минут түр амраасны дараа орон байр самнан нэгжилт хийх байранд нуугдаж байгаа туслах сургагчийг эрж олуулна. Энэ дасгалыг үргэлжлүүлэн орон байр самнан нэгжих, манаа манах дасгал сургалттай хослуулан сургах дасгалруу шилжүүлж оруулна.

Нохойг манааны албанд сургах

Үүрэг гүйцэтгэж буй манааны пост дээрээ гаднын хүн ойрхон ирсэн байгааг нохой сургагчид чимээгүй мэдэгддэг болгож сургах ба сургагчийн анхны команд дохиогоор зугтааж байгаа туслах сургагчийг барьж авахад сургана.

Нөхцөлт үндсэн цочруулагч нь Сонс гэсэн команд ба туслах сургагчийн зүгт сургагч баруун гараа сунган заах зангалт байна. Туслах чанарын цочруулагч нь Орхи, Сайн гэх зэрэг командууд болно. Нөхцөлт бус цочруулагч нь туслах сургагчийн нохойг саваа буюу ташуураар хөнгөн цохих цохилт болно.

Нохойг отож хүлээхэд сургах дасгал сургалт нь баримжаалах, хамгаалах хариу үйлдэлтэй нягт холбоотой байдаг ба нохойн сэрэмжлэх төрөлхийн инстинктийг ашиглах үндсэн дээр тулгуурлан хэрэглэнэ. Ингэхдээ манааны нохойг сургах дасгал сургалт хийж сургасны дараа нохойг отож хүлээхэд сургана.

Харуул хамгаалалтын нохой бэлтгэх

Харуул хамгаалалтын нохойг бэлтгэж ашиглах нь цэргийн болон энгийн төрөл бүрийн объектуудын харуул, хамгаалалтыг хүч нэмэгдүүлж, хамгаалалтад байх хүмүүсийн тоог хорогдуулах нөхцөл боломжийг гаргадаг. Харуулын нохойг гаднын хүмүүс хамгаалж байгаа объектод ойртон ирэх үед хүчтэй чанга хуцдаг, нэвтрэх гэж оролдсон хүмүүсийг хөөж барих, нэвтэрсэн гаднын хүнийг самнан нэгжилтээр олж, илрүүлэхэд сургасан байна.

Нөхцөлт цочруулагч нь Хамгаал команд ба дохио зангалт нь сургагч баруун гараараа туслах сургагчийн зүг заах. Туслах чанарын цочруулагч нь Орхи, Сайн гэх зэрэг команд. Нөхцөлт бус цочруулагч нь туслах сургагч нохойг саваа ба ташуураар хөнгөн цохих болно.

Харуул, хамгаалалтын нохойг сургах дасгал сургалт нь нохой дуулгавартай байх, уур хорслыг хөгжүүлэх анхны нөхцөлт дадал тогтоож, зугтааж байгаа туслах сургагчийг хөөж бариулж сургасны дараа энэ дасгал сургалтыг эхэлнэ.

Хууль сахиулах, Онцгой байдлын албаны нохойн сургалтын гадаад орны туршлага

1954 оноос ОХУ, АНУ, Герман, Швейцар, улсууд Онцгой байдлын албанд эрлийн аврах нохдыг бэлтгэх сургалтын төвүүд бий болж эхэлсэн байна.

1972 онд олон улсын эрэн хайх аврах нохойн байгууллага нь Австри Улсын Салцбург хотод байгуулагдсан бөгөөд одоо 39 орны 115 гишүүн байгууллагаас бүрддэг байна. Үүнд: Австри, Канад, Аргентин, Бельги, Бразил, Чили, Колумб, Кroatия, Бүгд найрамдах Чех улс, Дани, Эстон, Финлянд, Нидерланд, Швейцар, Тайланд, Турк, Франц, Герман, Унгар, Итали, Япон, Өмнөд Солонгос, Мексик, Норвеги, Польш, Румын, ОХУ, Словени, Словака, Испани, Швед, АНУ, Тайвань, Арабын Нэгдсэн улс, Урагвай, Өмнөд Америк зэрэг орон байдаг.¹²⁵

Хууль сахиулах, Онцгой байдлын салбарт дараах үлдэрийн нохдыг түгээмэл ашиглаж байна. Үүнд: эрдель терьер, акита, малиноис, берн уулын нохой, блүүдхаунд,

¹²⁵ НҮБ-ын дэргэдэх Олон улсын аврагч нохой байгууллага Цахим эх сурвалж холбоос <http://www.insarag.org/en/iec.html>

бордер колли, боксер, хорват хоньч нохой, доберман, герман хоньч нохой, реферд, поинтер, лабрадор, ретривер, ротвейлер, англи спрингер, спаниель үүлдрийн ноход багтдаг.¹²⁶

Албаны нохойг сургах нь нохой тэжээгчийг сургахаас эхэлдэг тул маш урт үйл явц юм. Нохой тэжээгчид нохойг хамгийн сайн сургаж сургахын тулд урт хугацааны сургалтад хамрагддаг. Нэгдүгээрт, нохойн эмч нь цагдаагийн академийн шаардлагатай сургалтад хамрагдаж, нэгээс хоёр жилийн эргүүлийн туршлагатай байх ёстой бөгөөд нохойн мэргэжлийн анги руу шилжих эрхтэй болно.¹⁹ Учир нь офицерын туршлага нь ирээдүйн нохойн ажилтнуудад хууль сахиулах ажилд үнэ цэнтэй туршлага хуримтлуулах боломжийг олгодог. Харин цагдаагийн сургуулиас гадуур нохойн мэдлэгтэй, сургах чадвартай байх нь нохойд дуулгавартай байх, олныг хянах, амьтадтай үр дүнтэй харилцах, ойр дотнын хүмүүсийн анхаарлыг татахуйц нохойтой байх нь чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

Албанд нохойг сонгон авахын тулд эхлээд дуулгавартай байдлын анхан шатны сургалтад хамрагдах ёстой. Тэд удирдагчийнхаа тушаалыг эргэлзэлгүйгээр дагаж мөрдөх чадвартай байх ёстой.¹²⁷ Энэ нь нохой сэжигтний эсрэг хэр их хүч хэрэглэхийг офицерт бүрэн хянах боломжийг олгодог. Европт сургасан нохойд ихэвчлэн тухайн улсын төрөлх хэлээр команд өгдөг. Нохойг энэ хэлээр анхлан зан төлөвт сургадаг тул офицер нохойг шинэ команд сургахаас илүү шинэ үг команд сурахад илүү хялбар байдаг. Энэ нь цагдаагийн нохойг өөр хэлээр сургадаг гэсэн түгээмэл итгэл үнэмшилтэй зөрчилдөж байгаа тул сэжигтэн нохойг офицерын эсрэг команд өгөх боломжгүй юм.¹²⁸

Онцгой байдлын албанд ашигладаг нохойг нэг зорилготой эсвэл давхар зорилготой гэж сургадаг. Нэг зориулалтын нохойг үндсэндээ нөөцлөх, хувийн хамгаалалт, мөрдөхөд ашигладаг. Гэсэн хэдий ч хос зориулалттай ноход илүү түгээмэл байдаг. Хос зориулалтын нохой нь нэг зориулалттай нохойн хийдэг бүх зүйлийг хийхээс гадна тэсрэх бодис, хар тамхи зэргийг илрүүлдэг. Нохой нь тэсэрч дэлбэрэх бодис, хар тамхи илрүүлсэн тохиолдолд алба хаагчтай холбоо тогтоох боломжгүй тул нохойг зөвхөн нэг эсвэл нөгөөд сургах боломжтой. АНУ-д байдаг хар тамхины нохой офицер ямар нэг зүйл олсон гэж хэлэх үед ихэнх мужид тухайн нохой анхааруулга өгсөн бүх зүйлийг (жишээ нь цүнх эсвэл тээврийн хэрэгсэл) ямар ч зөвшөөрөлгүйгээр хайх боломжтой байдаг.^{22,23}

Энэхүү судалгаандаа дараах 18 орны албаны нохой ашиглалтын талаар судлан авч үзлээ. Үүнд: Австрали, Бангладеш, Бельги, Канад, Дани, Япон, Непал, Швед, АНУ, Хонконг, Нидерланд, Энэтхэг, Израйл, Итали, Кени, Перу, Их британи зэрэг болно.

Дэлхийн олон орны хууль сахиулах Онцгой байдлын албаны нохойг идэвхтэй ашигладаг¹²⁹ төдийгүй сайтар бэлтгэгдсэн албаны нохой нь найдвартай, шуурхай, үр дүнтэй үйл ажилгааны үндэс болдог гэж үздэг¹³⁰.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Бүгд Найрмдах Солонгос Улсын Үндэсний аврах 116-р бригадын нохой сургалтын төв нь 2021 оны байдлаар эрэн хайх аврах чиглэлээр 78 нохой бэлтгэн эрэн хайх аврах ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэж байна. Тус бригад нь сайн дурын 18 клубтэй хамтран албаны нохой сургах, бэлтгэх үйл ажиллагаа явуулдгаараа онцлогтой байна.

Австрали

¹²⁶ Allsopp 2012, p. 14–17.

¹²⁷ "Dogs of all nations Mason, Walter Esplin, 1867–Free Download, Borrow, and Streaming Internet Archive". Internet Archive. 1915

¹²⁸ Grabianowski, Ed (3 May 2004). "How Police Dogs Work". How Stuff Works. Retrieved 10 May 2017.

¹²⁹ J. Ensminger, Development of police and military dog functions, in: (Ed.), Police and Military Dogs, CRC Press, Boca Raton, FL, 2012, pp. 3–17.

¹³⁰ L.P. Waggoner, J.M. Johnston, M. Williams, J. Jackson, M. Jones, T. Boussom, J.A. Petrousky, Canine olfactory sensitivity to cocaine hydrochloride and methyl benzoate, in: Proceedings SPIE 2937, Chemistry- and Biology-Based Technologies for Contraband Detection, 216, 1997, <http://dx.doi.org/10.1117/12.266775>

Австралийн Холбооны Ерөнхий зориулалтын цагдаагийн нохдыг ажиллуулдаг бөгөөд тэдний үүрэг нь сураггүй болсон хүмүүсийг эрэн хайх, сэжигтэй этгээдийг баривчлах, амар тайван байдлыг сахиулах зэрэг болно. Австралийн Холбооны цагдаа мөн галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодис, хууль бус хар тамхи, валют илрүүлэх зэрэг тусгай зориулалтаар сургасан цагдаагийн нохойг ажиллуулдаг.¹³¹ Австралийн хилийн цэргийн алба мөн хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт дээр нуугдаж буй хүмүүс болон хууль бус бүтээгдэхүүнийг хайж олохын тулд илрүүлэгч нохойг ашигладаг.¹³²

Бангладеш

Бангладешийн хилийн цэрэг, Шуурхай ажиллагааны батальон, Дака хотын цагдаагийн газар хар тамхины эсрэг болон бөмбөгдөлттэй тэмцэх компанит ажилд туслах зорилгоор хэд хэдэн нохойн багийг ажиллуулдаг.¹³³

Бельги

Бельгийн нохойг дэмжих бүлэг нь тус Улсын холбооны цагдаагийн нэг хэсэг юм. Энэ нь 35 нохойн багтай бөгөөд ихэнх нь Бельгийн Малиноис юм. Зарим нохойг хар тамхи, хүний үлдэгдэл, гормон, галын хурдасгагч бодис илрүүлэхэд сургадаг. Гуравны нэг орчим нь амьд хүмүүсийг олох, таних зорилгоор сургагдсан мөрдөгч нохой юм. Эдгээр багууд ихэвчлэн нурсан барилгад дарагдсан хүмүүсийн байршлыг тогтоохын тулд газар хөдлөлтийн бүсэд очдог. Холбооны цагдаагийн тэсрэх бодис илрүүлэгч ноход Холбооны цагдаагийн ангиудад байдаг.¹³⁴

Канад

K9 нэгжүүд Онтарио мужийн Иорк мужид сураггүй болсон хүнийг хайх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна.

Канадчууд 1908 оноос цагдаагийн нохойг шаардлагатай үед ашиглаж эхэлсэн. Гэсэн хэдий ч 1935 он хүртэл Канадын хатан хааны морьт цагдаа (RCMP) цагдаагийн нохойн үнэ цэнийг олж харж, 1937 онд анхны багийг байгуулсан.¹³⁵ 1950-иад он гэхэд RCMP герман хоньч ноход, шнаузерууд, доберман пинчерүүд үйлчилж байсан.¹³⁶

ДҮГНЭЛТ

Онцгой байдлын аврагч нохойнууд нь 180 хоногийн хугацаатай сургалтад хамрагдаж “АЛБАНЫ НОХОЙН БАТЛАМЖ”-тай төгсдөг бол Олон Улсын аврагч нохойнууд нь мэргэжлийн гэрчилгээтэй болон офицер нохойнууд их байдаг байна.

Энэ нь аврагч нохойнуудын түвшинг харуулж байгаа ба нөгөө талаасаа гамшиг ослын үед эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах талаар илүү үр дүнтэй үүрэг гүйцэтгэх баталгаа болж байгаа юм.

Эрэн хайх, аврах, харуул хамгаалалт болон бусад ажиллагаанд ажиллаж буй аврагч нохойнуудын ажлын гүйцэтгэлээс шалтгаалж ажлын эцсийн үр дүн хамаардаг боловч аврагч-нохой хөтлөгчгүйгээр төсөөлөлтгүй билээ.

¹³¹ "Detector Dog Program". Australian Border Force. 6 July 2020. Retrieved 3 June 2022.

¹³² Government of Canada, Royal Canadian Mounted Police (6 July 2004). "Police Dog Services". www.rcmp-grc.gc.ca.

¹³³ Sloane, Charles F. (1955). "Dogs in War, Police Work and on Patrol". *Journal of Criminal Law and Criminology*. **46** (3): 385–395. doi:10.2307/1139438. JSTOR 1139438.

¹³⁴ SitStay. "Police dog training 101". sitstay.com. Retrieved 2 November 2018. Government of Canada, Royal Canadian Mounted Police (6 July 2004). "Police Dog Services". www.rcmp-grc.gc.ca.

¹³⁵ Sloane, Charles F. (1955). "Dogs in War, Police Work and on Patrol". *Journal of Criminal Law and Criminology*. **46** (3): 385–395. doi:10.2307/1139438. JSTOR 1139438.

¹³⁶ "Canadian Evidence Law: K9 Searches". Archived from the original on 8 October 2016. Retrieved 16 June 2016.

¹³⁶ Macrae, Penelope (9 August 2012). "India stray dogs to form security squad". Yahoo!. Retrieved 3 October 2014.

Иймээс байгууллагын шаардлагад нийцсэн чадварлаг боловсон хүчинтэй байх, ажилчдынхаа мэдлэг мэргэжил, ур чадварыг нэмэгдүүлэх талаар шат дараалласан сургалтад хамруулах нь зайлшгүй шаардлагатай болж байна.

Зарим Улс орнууд албаны нохойг сургах нь нохой тэжээгчийг сургахаас эхэлдэг тул маш урт үйл явц юм. Нохой тэжээгчид нохойг хамгийн сайн сургаж сургахын тулд урт хугацааны сургалтад хамрагддаг. Нэгдүгээрт, нохойн эмч нь цагдаагийн академийн шаардлагатай сургалтад хамрагдаж, нэгээс хоёр жилийн эргүүлийн туршлагатай байх ёстой бөгөөд нохойн мэргэжлийн анги руу шилжих эрхтэй болно. Учир нь офицерын туршлага нь ирээдүйн нохойн ажилтнуудад хууль сахиулах ажилд үнэ цэнтэй туршлага хуримтлуулах боломжийг олгодог. Харин цагдаагийн сургуулиас гадуур нохойн мэдлэгтэй, сургах чадвартай байх нь нохойд дуулгавартай байх, олныг хянах, амьтадтай үр дүнтэй харилцах, ойр дотнын хүмүүсийн анхаарлыг татахуйц нохойтой байх нь чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. И.П.Павлов “Служебная собака” 1952 года
2. ОБЕГ-ын даргын 2018 оны А/58 тушаал
3. ОБЕГ-ын даргын 2019 оны А/239 тушаал, Албан тушаалын тодорхойлолт
4. НҮБ-ын дэргэдэх Олон улсын аврагч нохой байгууллага Цахим эх сурвалж холбоос <http://www.insarag.org/en/iec.html>
5. Allsopp 2012, p. 14–17.
6. "Dogs of all nations Mason, Walter Esplin, 1867–Free Download, Borrow, and Streaming Internet Archive".Internet Archive. 1915
7. Grabianowski, Ed (3 May 2004). "How Police Dogs Work". How Stuff Works. Retrieved 10 May 2017
8. J.Ensminger, Development of police and military dog functions, in: (Ed.), Police and Military Dogs, CRC Press, Boca Raton, FL, 2012, pp. 3–17
9. L.P. Waggoner, J.M. Johnston, M. Williams, J. Jackson, M. Jones, T. Boussom, J.A. Petrousky, Canine olfactory sensitivity to cocaine hydrochloride and methyl benzoate, in: Proceedings SPIE 2937, Chemistry- and Biology-Based Technologies for Contraband Detection, 216, 1997, <http://dx.doi.org/10.1117/12.266775>
10. "Detector Dog Program". Australian Border Force. 6 July 2020. Retrieved 3 June 2022.
11. Government of Canada, Royal Canadian Mounted Police (6 July 2004). "Police Dog Services". www.rcmp-grc.gc.ca
12. Sloane, Charles F. (1955). "Dogs in War, Police Work and on Patrol". Journal of Criminal Law and Criminology. 46 (3): 385–395. doi:10.2307/1139438. JSTOR 1139438.
13. SitStay. "Police dog training 101". sitstay.com. Retrieved 2 November 2018. Government of Canada, Royal Canadian Mounted Police (6 July 2004). "Police Dog Services". www.rcmp-grc.gc.ca
14. "Canadian Evidence Law: K9 Searches". Archived from the original on 8 October 2016. Retrieved 16 June 2016
15. Macrae, Penelope (9 August 2012). "India stray dogs to form security squad". Yahoo!. Retrieved 3 October 2014

МОНГОЛ УЛСЫН КОРОНАВИРУСТ ХАЛДВАРТ ӨВЧИНД ӨРТСӨН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

*доктор (Ph.D) Хурандаа Б.Баяржаргал
ДХИС-ийн Магистрант Н.Ганпүрэв*

Хураангуй: Эрдэм шинжилгээний энэ өгүүлэл нь дэлхийг цочроогоод буй цар тахал Монгол улсад хэрхэн явагдаж буй тооцоог ДХИС-ийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D), дэд хурандаа Б.Энхтүвшингийн “Гамшиг, гал түймрийн аюулын үзүүлэлтийг тогтоох арга зүй”-г хэрэглэн гамшгийн эрсдэлийн үзүүлэлтийг аймаг тус бүрээр харуулсан өгүүлэл юм.

Түлхүүр үгс: Гамшиг, эрсдэл, эрсдэлийн үнэлгээ, цартахал, Ковид 19

Удиртгал

Өдрөөс өдөрт хувьсаж буй бидний хорвоо ертөнцөд санаанд оромгүй гэнэтийн аюул осол хүн нийгэмд аюул учруулдаг болсон төдийгүй тэдний ихэнх нь хүн бидний өөсдийн бүтээсэн аюул байдаг ба энэхүү аюул бидний тэсэж чадах чадавхийг даван гарсан тохиолдолд гамшиг хэмээн нэрлэдэг билээ. Тус гамшигийг хор хохирол багатай туулахын тулд гамшиг судлалын шинжлэх ухааныг зайлшгүй өндөр түвшинд хөгжүүлэх хэрэгтэй юм.

Дэлхийд жилд хоёр сая орчим хүн эмэнд тэсвэртэй бактерийн халдвар авч хорин гурван мянга орчим хүн энэхүү халдвараас болж нас бардаг¹³⁷.

Өдгөө бидний өмнө хоёрхон жилийн өмнө дэлгэрэн хүн дэлхий нийтийг цочроосон аюулт цартахал болох Ковид-19 нь үүний тод жишээ болж байгаа бөгөөд Монгол Улсад аль аймаг хамгийн эрсдэл өндөртэй, аль аймгууд бага байгааг харуулах зорилготой энэхүү өгүүлэлийг хийж байна.

Үндсэн хэсэг

Цартахал гэдэг нь: Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас Цартахалыг улс орны хил хязгаар, далайг дамжин халдварлан олон хүн амьтан өвчлүүлж дэлхийд ихээхэн хор хохирол учруулж чадах шинэ өвчин хэмээн тодорхойлсон байдаг. Энэхүү жишээ нь мэдээ бидний сүүлийн хэдэн жил өдөр бүр сонсох болсон Коронавирус буюу Ковид-19 юм.

Дэлхий дээр олон тооны цартахал дэгдэж байсан бөгөөд үүнийг цаг тооны хүснэгтэд оруулан үзүүлбэл :

1918 онд Испани ханиад

1967 онд салхин цэцэг

2002 онд САРС

2005 оны шувууны ханиад

2009 онд Гахайн томуу

2014 онд Эбола вирус

2019 онд Ковид-19 зэрэг цартахлууд дэлхийд дэлгэрээд байна. Цартахал гарах давтамж 10-40 жил гэж тооцоолсон нь дээрх жишээнээс харагдаж байна.

Коронавирус гэдэг нь:

Титэмлэг вирус гэж зарим тохиолдолд нэрлэдэг бөгөөд байгаль дээр тархан оршиж байгаа вирусний нэг төрөл юм. Анх 1960 онд илэрсэн ба хэд хэдэн төрөл зүйлтэй юм. Хөнгөн хэлбэрийнх ч байдаг ба хүнд хэлбэрийн хүний амийг авч байсан төрөл зүйл ч байсан байна.

¹³⁷ “Онц байдал”. Ц.Ганчимэг. 2022 он

Микроскопоор томруулан харахад титэм хэлбэртэй байх тул харагдах шинжээр нь титэмлэг буюу корона вирус гэж нэрлэжээ. Энэ вирус нь голдуу амьсгалын замын хам шинжит өвчин үүсгэдэг.

Эрдэмтэд хүнд халдварладаг 7 төрлийн корона вирус байдгийг илрүүлээд байна. Үүнээс SARS, MERS (Ойрх Дорнодын амьсгалын замын хам шинжийн вирус) болон шинэ хэлбэрийн корона вирус нь хүнд ноцтой өвчин үүсгэдэг. Корона вирус зөвхөн хүнд халдварлах төдийгүй гахай, үхэр, муур, нохой, булга, тэмээ, сарьсан баавгай, хулгана, зараа зэрэг олон зүйлийн хөхтөн, жигүүртэн амьтанд халдварладаг байна.

Шинэ хэлбэрийн корона вирус-урьд өмнө нь хүний биеэс илэрч байгаагүй шинэ вирусийг хэлж байна. 2019 оны 12 сард У хань хотод уушгины үрэвсэлт өвчин үүсгэсэн вирус бол шинэ хэлбэрийн корона вирус юм. ДЭМБ-аас энэ вирусыг 2019-nCoV гэж нэрлэжээ.

Одоогоор У хань зэрэг хотод уушгины үрэвсэл үүсгэсэн шинэ хэлбэрийн корона вирус болох 2019-nCoV-ээс гадна HCoV-229E, HCoV-OC43, SARS-CoV, HCoV-NL63, HCoV-HKU1, MERS-CoV зэрэг 6 зүйл хүнд халдварладаг корона вирус байдгийг эрдэмтэд илрүүлээд байна.

Шинэ корона вирусын цар тахал- шинэ хэв шинжийн вирусээр сэдээгдэж, дэлхий дахиныг хамран тархах, хүндрэл болон эндэгдэл өндөртэй өвчлөл юм.

2022 оны сүүл сарын байдлаар Монголд Коронавирусын 5 дахь давалгаа дэгдсэн бол Америк улсад ч мөн 7-р сарын сүүлээр Коронавирусын давалгаа дэгдэн нийтдээ 90 сая гаруй хүн өвчлөж 1 сая гаруй хүн нас барсан байна. Харин Японд 7-р давалгаа 2022 оны 10-сард эхэлсэн бөгөөд Япон улсад нийтдээ 600 сая хүн Коронавирусээр өвчлөөд байгаа гэсэн албан мэдээг улс орнууд гаргасан байна.

2022 оны 10-р сард Европ тивд дахин нэг давалгаа дэгдлээ хэмээн ДЭМБ-с мэдэгдэл хийв. Хятад улсын хувьд 2023 оны нэг сар хүртэл хөл хориотой байсан бөгөөд албан ёсоор хөл хориогоо 1сарын 8нд цуцалсан бөгөөд олон улсын судалгааны нийгэмлэг болох IHME байгууллагаас гаргасан судалгаанд “Хятад улсын Коронавирусээр нас барагсдын тоо өсч 1 сая хүрч болзошгүй” хэмээн 2022 оны 12 сард мэдэгджээ.

Дэлхий дээрх Ковидын тархалтын байдал

Дэлхийд Ковид-19-ийн халдвар тархсан цагаас хойш буюу 2019 оноос хойш дөрвөн жилийн хугацаанд (2023 оны 3-р сарын 29-н хүртлэх байдлаар) нийт 761 402 282 хүн өвчилж түүнээс 6 887 000¹³⁸ орчим хүн нас бараад байгаа аймшигт тоо баримт байгаа бөгөөд мөн дэлхий дахинд 13 317 121 247 тун вакцин хийсэн хэмээн Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын сайт дээр мэдэгджээ.

Зураг 1. Дэлхий даяарх улс орнуудад халдвар тархсан байдлыг дэлхийн газрын зураг дээр харуулсан байдал.

¹³⁸ Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (WHO)

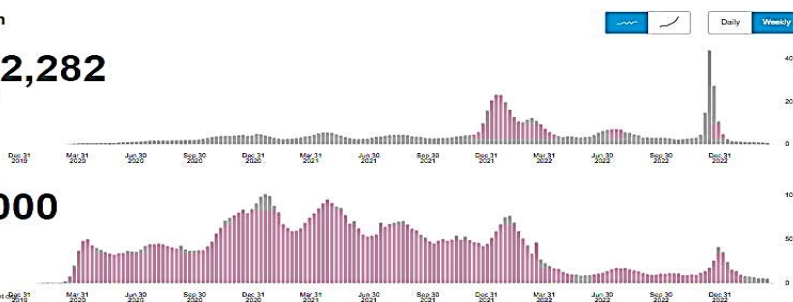
Globally, as of 9:19am CEST, 29 March 2023, there have been 761,402,282 confirmed cases of COVID-19, including 6,887,000 deaths, reported to WHO. As of 27 March 2023, a total of 13,317,121,247 vaccine doses have been administered.

Global Situation

761,402,282
confirmed cases

6,887,000
deaths

Source: World Health Organization
Data may be incomplete for the current day or week.

Зураг 2. Дэлхий даяарх улс орнуудад халдвар тархсан байдлыг 2019 оны 12 сараас 2022 оны 3-р сарын 27 хүртэл график дээр харуулсан байдал.

Энэ тоо баримт нь дэлхийн нийт өвчлөлийн тоог харуулсан бөгөөд улс орноор нь эрэмблэн жагсаавал нэгдүгээрт Америкын Нэгдсэн Улс 102 сая хүн өвчилсөн гэдэг тоогоор жагсаж байгаа бол хоёрдугаар байранд манай өмнөд хөрш болох Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс 99 сая хүн өвчилсөн тоо баримтаар оржээ. Манай улсын хойд хөрс болох Оросын Холбооны Улс 22 сая хүн өвчилсөн тоогоор арван нэгдүгээр байранд байгаа нь Монгол Улсад халдвар тархах нөхцөл тун өндөр бөгөөд эрсдэл их байгааг байнга сануулж байгаа.

Монгол Улс дахь Ковидын тархалтын байдал

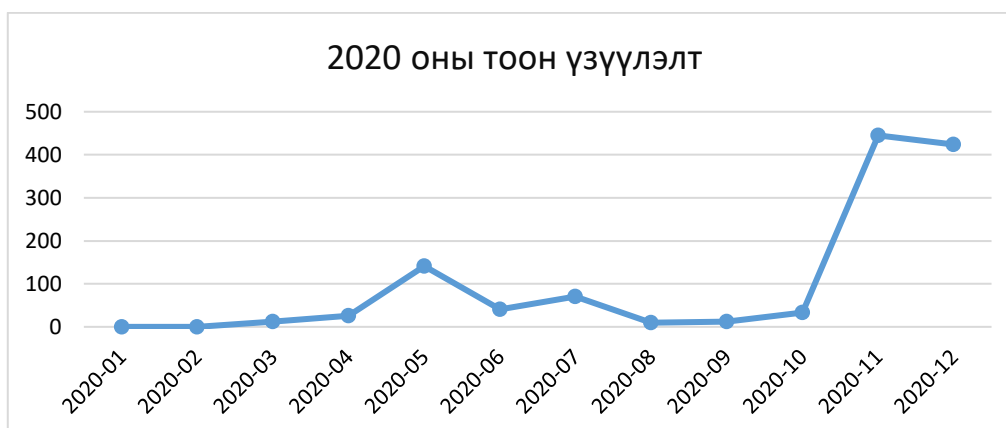
Харин Монгол Улсын хувьд анхны тохиолдол 2020 оны гуравдугаар сараас бүртгэгдэж эхэлсэн цагаас хойш 2023 оны 3-р сарын 31 хүртлэх байдлаар 1 007907 хүн Ковид-19-ийн халдвар авснаас 2136 хүн нас барсан тоо баримт байна.

Хүснэгт 1. Халдвар авсан өвчлөгсдийн тоог он оноор харуулсан байдал¹³⁹

2020-01	2020-02	2020-03	2020-04	2020-05	2020-06	2020-07	2020-08	2020-09	2020-10	2020-11	2020-12	нийт
0	0	12	26	141	41	71	10	12	33	445	424	1215

2021-01	2021-02	2021-03	2021-04	2021-05	2021-06	2021-07	2021-08	2021-09	2021-10	2021-11	2021-12	нийт
564	1,128	5,558	14,724	29,352	62,344	53,172	39,320	106,358	167,902	47,418	33,354	561,194

2022-01	2022-02	2022-03	2022-04	2022-05	2022-06	2022-07	2022-08	2022-09	2022-10	2022-11	2022-12	нийт
148,676	77,894	9,490	2,879	4,159	3,604	16,573	21,460	2,782	1,772	5,829	6,933	302,051

Зураг 3. 2020 оны 1-р сараас 2020 оны 12-р сарын хооронд Монгол Улсад Ковид-19-ийн халдвар бүртгэгдсэн тохиолдлын тоо. (Нийт 1215)

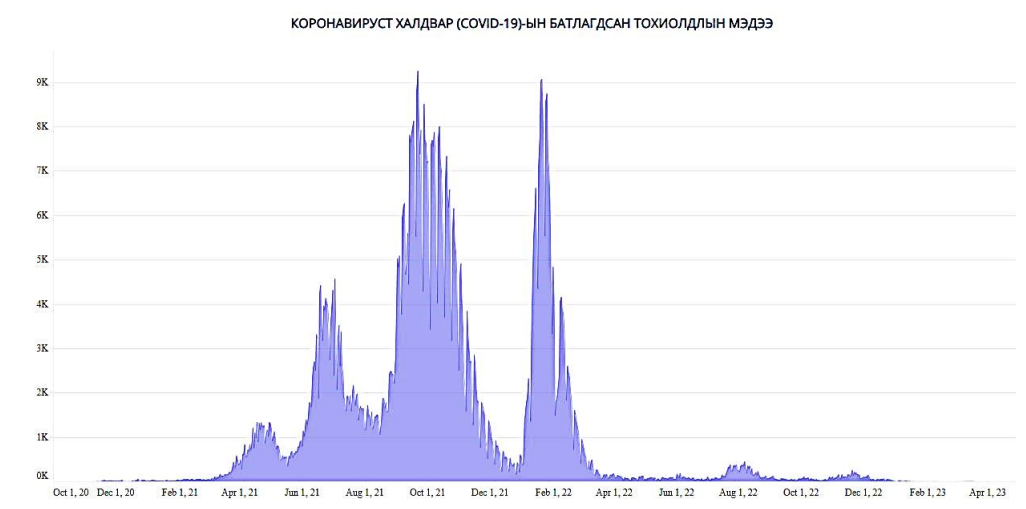
¹³⁹ 1212.mn сайт

Зураг 4. 2021 оны 1-р сараас 2021 оны 12-р сарын хооронд Монгол Улсад Ковид-19-ийн халдвар бүртгэгдсэн тохиолдлын тоо. (Нийт 561194)

Зураг 5. 2022 оны 1-р сараас 2022 оны 12-р сарын хооронд Монгол Улсад Ковид-19-ийн халдвар бүртгэгдсэн тохиолдлын тоо. (Нийт 302051)

Зураг 6. Монгол Улсад 2020-2023 онд тохиолдсон Ковидын давалгаа.
Ковидын эрсдэлийг тооцсон тооцоолол
 Монгол Улсын хүн амын ковид-19-ийн аюулын түвшинг тогтоохдоо ДХИС-ийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D), дэд хурандаа

Б.Энхтүвшингийн “Гамшиг, гал түймрийн аюулын үзүүлэлтийг тогтоох арга зүй”-г ашиглав.

Эхний шат: Тухайн аюулын үндсэн эрсдлийг тодорхойлно.

$R_{\text{нас баралт}}$ - тухайн бүс нутгийн гамшгийн улмаас нас барах эрсдэл,

$R_{\text{өвчлөл}}$ - тухайн бүс нутгийн гамшгийн аюулын улмаас гэмтэж, бэртэх эрсдэл, энэхүү гэмтэлийг Ковид руу хөрвүүлэн Өвчлөл болгов.

$R_{\text{хохирол}}$ -тухайн бүс нутагт тохиолдсон гамшгийн улмаас өртөх эд материалын шууд хохирол, буюу эмчилгээний зардал.

$$R_{\text{нас баралт}} = \frac{N_{\text{нас барсан}}}{N_{\text{хүн амын тоо}}}, \quad \frac{\text{Амь алдагсад}}{\text{хүн*жил}}$$

$$R_{\text{өвчлөл}} = \frac{N_{\text{өвчлөгсөд}}}{N_{\text{хүн амын тоо}}}, \quad \frac{\text{өвчлөгсөд}}{\text{хүн*жил}}$$

$$R_{\text{хохирол}} = \frac{C}{N_{\text{хүн амын тоо}}}, \quad \frac{\text{Хохирол}}{\text{хүн*жил}}$$

Тухайн аюулын эрсдэлийг тооцохдоо дээрх гурван томъёог ашиглан тооцно.

Хоёрдугаар шат: Дээрх гамшгийн аюулын үндсэн эрсдэлийг стандарчина(0-1 гэсэн тоон утгад шилжүүлэх). Энэ шатанд аюулын үндсэн гурван үзүүлэлтийг тус бүрд 0-1 хүртлэх тоон утгад шилжүүлэх бөгөөд доорх томъёог ашиглана.

$$R_i^* = \frac{R_{ij} - R_{imin}}{R_{Imax} - R_{imin}}, 0 \leq R_i^* \leq 1$$

Дараа нь дээрх томъёогоор бүх тоон утгыг хамгийн бага нь 0, хамгийн их нь 1 буюу бүх утгаа 0-1 ийн хоорондох утгад шилжүүлнэ.

Гуравдугаар шат: энэ нь аливаа судлаж буй үндсэн эрсдэлийг ач холбогдолтойгоор нь жингийн аргын тусламжтай тодорхойлов.

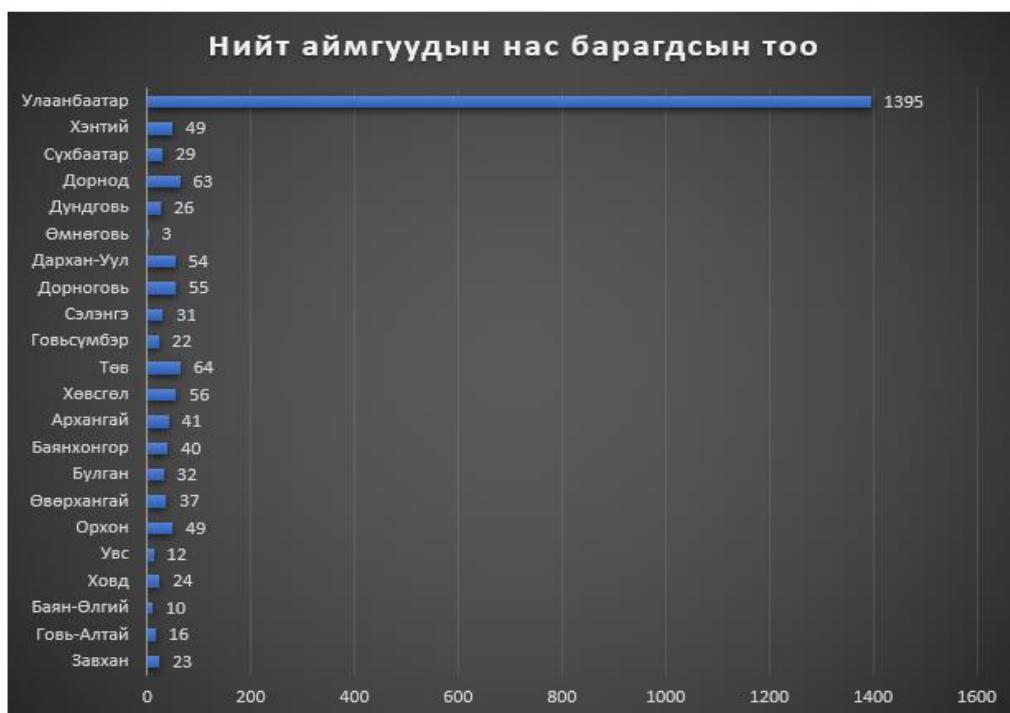
Үүнд: R_r^*

$$R_1 = 0.5, \quad R_T^* - k_2 = 0.33 \quad \text{харин} \quad R_y^* - k_3 = 0.17$$

Дөрөвдүгээр шат нь: Стандартчилагдсан эрсдэлийн үзүүлэлтийн нэгтгэн дүгнэх аргыг дараах томъёогоор тодорхойлно.

$$R_j^{C3} = R_r^* \cdot K_1 + R_T^* \cdot K_2 + R_y^* \cdot K_3: 0 \leq R_j^{C3} \leq 1,$$

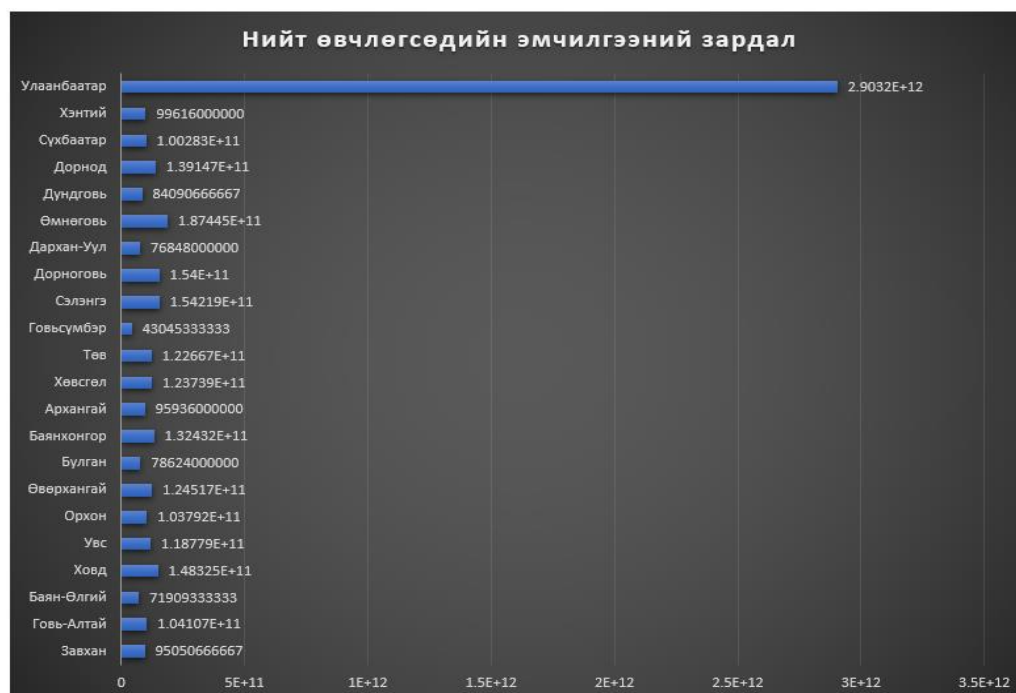
Нэгдүгээр шат: Ковидын аюулын үндсэн эрсдэл

Зураг 7. Нас баралтын тоог аймаг тус бүрээр хүснэгтээр харуулав. ($R_{\text{нас баралт}}$)

Зураг 8. Ковидоор өвчлөгсөдийн тоог аймаг тус бүрээр хүснэгтээр харуулав. ($R_{\text{өвчлөл}}$)

Зураг 9. Зардалын тоог аймаг тус бүрээр хүснэгтээр харуулав. ($R_{\text{Хохирол}}$)

Хоёрдугаар шат: Ковидын гамшгийн аюулын үндсэн эрсдэлийг стандартчилах бөгөөд аюулын үндсэн гурван үзүүлэлтийг тус бүрд 0-1 хүртлэх тоон утгад шилжүүлэхээр доорх томъёог ашиглав.

$$R_i^* = \frac{R_{ij} - R_{imin}}{R_{Imax} - R_{imin}}, 0 \leq R_i^* \leq 1$$

Хүснэгт 2. Дээрх томъёогоор бүх аймгуудын дундаж тоон утгыг хамгийн бага нь 0, хамгийн их нь 1 буюу бүх утгаа 0-1 ийн хоорондох утгад шилжүүлсэн байдал.

№	Аймгуудын нэрс	R1 Нас барагдын тоо	R2 өвчлөгсдын тоо	R3 Эмчлүүлэгсдын зардал
1	Завхан	0.34	0.23	0.34
2	Говь-Алтай	0.59	0.20	0.59
3	Баян-Өлгий	0.00	0.04	0.00
4	Ховд	0.50	0.19	0.50
5	Увс	0.39	0.09	0.39
6	Орхон	0.16	0.35	0.16
7	Өвөрхангай	0.22	0.24	0.22
8	Булган	0.32	0.41	0.32
9	Баянхонгор	0.43	0.35	0.43
10	Архангай	0.19	0.34	0.19
11	Хөвсгөл	0.13	0.31	0.14
12	Төв	0.34	0.55	0.34
13	Говьсүмбэр	0.87	1.00	0.88
14	Сэлэнгэ	0.39	0.21	0.39
15	Дорноговь	0.77	0.62	0.77
16	Дархан-Уул	0.04	0.39	0.04
17	Өмнөговь	1.00	0.00	1.00
18	Дундговь	0.58	0.44	0.58

19	Дорнод	0.52	0.61	0.52
20	Сүхбаатар	0.46	0.35	0.46
21	Хэнтий	0.31	0.49	0.32
22	Улаанбаатар	0.57	0.69	0.57

Гуравдугаар шат: энэ нь аливаа судлаж буй үндсэн эрсдэлийг ач холбогдолтойгоор нь жингийн аргын тусламжтай тодорхойлох бөгөөд үүнд

Үүнд: R_r^*

$R_1 = 0.5$, $R_T^* - k_2 = 0.33$ харин $R_y^* - k_3 = 0.17$

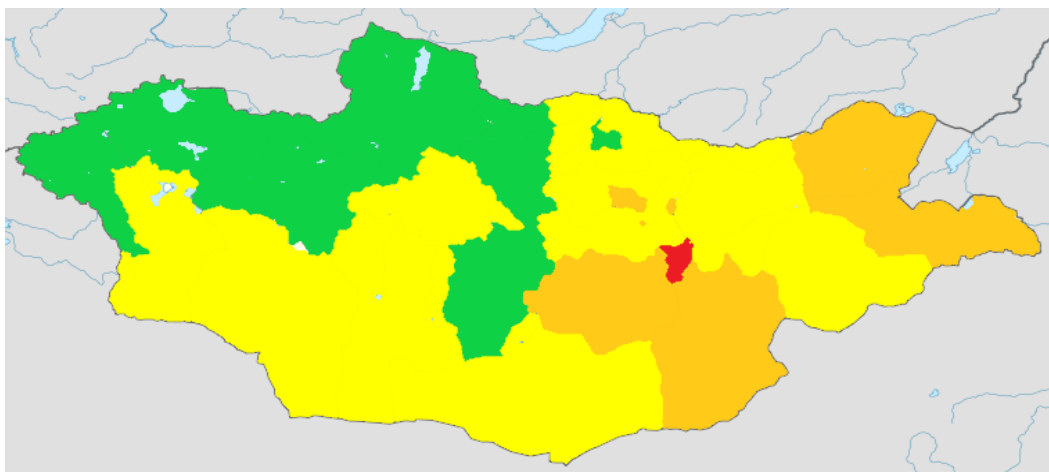
Дөрөвдүгээр шат нь: Стандартчилагдсан эрсдэлийн үзүүлэлтийн нэгтгэн дүгнэх аргыг дараах томъёогоор тодорхойлов.

Зураг 10. Эрсдэлийн үзүүлэлтийн нэгтгэсэн дүнг аймаг тус бүрээр хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 3. Ковидын аюулын түвшинг аймаг тус бүрээр өнгө өнгөөр ялган харуулав.

Ковидын аюулын түвшиний нэршил	Тооцоолох тоон хэмжигдэхүүн	Аймаг нийслэлийн нэрс
Хэт их түвшин	(0,76;1)	Говьсүмбэр
Өндөр аюултай түвшин	(0,51;0,75)	Улаанбаатар, Дорноговь, Дорнод, Дундговь
Дунд зэргийн аюултай түвшин	(0,26; 0,50)	Хэнтий, Сүхбаатар, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Баянхонгор, Булган, Ховд, Архангай, Төв, Говь-Алтай
Бага хэмжээний аюултай түвшин	(0,0,25)	Орхон, Өвөрхангай, Хөвсгөл, Дархан-Уул, Увс, Баян-Өлгий, Завхан

Зураг 11. Ковидын аюулын түвшинг аймаг тус бүрээр өнгө өнгөөр ялган Монгол Улсын газрын зураг дээр харуулсан байдал.

Дүгнэлт

Дээрх үзүүлэлтээс хамгийн эсдэл өндөртэй буюу хэт их түвшинтэй аймаг нь Говьсүмбэр аймаг байв. Эрсдэл өндөр гарсан шалтгаан нь аймгийн хүн амын тоо болон түүнд харьцуулсан нас баралт байгааг ажээ.

Өндөр аюултай түвшинд Улаанбаатар хот, Дорноговь аймаг, Дорнод зэрэг хамгийн хил дагуу хоёр аймаг болон хамгийн их хүн ам оршин суудаг нислэл хот орсон байна.

Дунд зэргийн аюултай түвшинд нь Хэнтий, Сүхбаатар, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Баянхонгор, Булган, Ховд, Архангай, Төв, Говь-Алтай аймгууд орсон байна.

Бага хэмжээний аюултай түвшинтэй аймагт Орхон, Өвөрхангай, Хөвсгөл, Дархан-Уул, Увс, Баян-Өлгий, Завхан зэрэг аймгууд оржээ.

Ашигласан материал

1. Буян-Өлзийн Баянжаргал “Гамшгийн төрөл бүрээр эрсдэлийн үнэлгээ хийх арга” 2016 он.
2. Цэвээндоржийн Ганчимэг “Онц байдал” 2022 он.
3. С. Хүрэлсүх, Мягмар. “Гамшиг судлал” 2021 он
4. Б.Энхтүвшин “Гамшиг, гал түймрийн аюулын үзүүлэлтийг тогтоох арга зүй”
5. <https://www.ideagen.com/thought-leadership/blog/risk-matrix-what-is-it-and-should-you-use-one>.
6. <https://www.wrike.com/blog/what-is-risk-matrix/#What-is-a-risk-assessment-matrix-in-project-management>.
7. <https://ikon.mn/n/2ng9>

УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ, ЭРҮҮЛ АХУЙД АНХААРАХ АСУУДАЛ

*ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрдэм
шинжилгээний ажилтан-багш, ахлах дэслэгч Б.Ганзагас*
*ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн Эдийн засаг, нөөц, ар талын тэнхимийн багш,
ахлах дэслэгч Н.Одмаа*

Хураангуй: Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт уул уурхайн осол, гүний уурхайд тохиолдох хорт хийн осол гарсан үед эх үүсвэр, голомтыг илрүүлэх, хордолтын зэрэг, хил хязгаар тогтоох, хор хөнөөлийг аюулгүй болгох энэ салбарт ажиллагсдын аюулгүй байдлыг хангах, тэдний үүрэг гүйцэтгэх үеийн тулгамдаж буй зарим асуудлыг судалгааны үндсэн дээр дүн шинжилгээ хийж, холбогдох байгууллагуудтай харилцан ажиллахад оршино.

Түлхүүр үг: Уул уурхай, эрсдэл, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал

Дэлхийн уул уурхайн салбарын хөгжил

Дэлхийн хэмжээнд эрдэс баялгийн түүхий эдийн эрэлт хэрэгцээ өсөж, ашигт малтмалыг олборлох, боловсруулах үйлдвэрүүд нэмэгдэж, нөөцийн хэмжээ улам бүр хомсдож байгаа өнөөгийн нөхцөлд ашигт малтмалын нөөцийг бүрэн гүйцэд ашиглах шаардлага тулгарч байгаа билээ. Энэ асуудлыг шийдвэрлэх үйлсэд дэлхийн олон улс оронд үүсэн бий болсон цагаасаа хойш 100 гаруй жилийг ардаа орхисон Бичил уурхай чухал үүрэг гүйцэтгэсээр ирсэн. Хэдийгээр аливаа улс орны эрдэс баялгийн нөөц нь эдийн засгийнхаа өсөлтийг хангах, ядуурлыг бууруулах бодлого хийгээд тухайн улсын тогтвортой байдал болон тогтвортой хөгжлийн үндэс суурь гэдэг боловч заримдаа эрдэс баялаг ихтэй орнууд ч хөгжлийн доройтол, ядуурал, хээл, хахууль болон иргэний тэмцэл зөрчилдөөнд хурцаар нэрвэгдэх байдал ажиглагдаж байна. Гэхдээ бичил уурхай, хувиараа ашигт малтмал олборлолтоос үүсэн буй болж байгаа эдийн засгийн хүчин зүйлсийг үнэлж олон улс орон холбогдох хууль гаргах, бичил санхүүгийн үйл ажиллагаа явуулах, сертификат буюу эрдэс баялгийн гарал үүслийн бичиг олгож хууль ёсны худалдааг дэмжих зэрэг бололцоотой бүхий л хэлбэрээр бичил уурхайн хөгжлийг дэмжихийг зорьж байгаа ажээ. Бичил уурхай хөгжсөн улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалтыг судалж үзэхэд, дийлэнх улс орон Уул уурхайн хуулиндаа бичил уурхайн тухай асуудлуудыг тусгаж өгсөн байх бөгөөд Гана, Филиппин, Перу зэрэг орон Бичил уурхайн тухай тусгай хууль гарган хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсад хувиараа ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагааны үүсэл

Монгол Улсад ашигт малтмалыг хувиараа олборлох үйл ажиллагаа нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засаг бүхий социалист систем задарч, зах зээлийн харилцаанд шилжиж эхэлсэн он жилүүдэд эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлт хийх үед гарч ирсэн ажилгүйдэл, мөнгөний ханшны уналт, хүн амын бодит орлогын бууралт зэрэг сөрөг үр дагаврын хариуд бий болсон үзэгдэл юм.

Тухайлбал шилжилтийн эхний жилүүдэд 5000 гаруй ажиллагсадтай байсан Налайхын их уурхай хаагдахад тус уурхайд үе дамжин ажиллаж ирсэн уурхайчид ажилгүйчүүдийн эгнээнд шилжсэн билээ. Ийнхүү ажил, амь зуулгаасаа салсан уурхайчид амьдрахын эрхээр хууль бусаар нүүрс олборлож эхэлснээр хувиараа ашигт малтмал олборлох анхны үйл ажиллагаа эхэлсэн гэж зарим хүмүүс үздэг. 1990-ээд оны үед олон

үйлдвэр, үйлчилгээний газрууд үүд хаалгаа барьснаас ажилгүй болсон ажилчид, түүнчлэн манай оронд хэд хэдэн жил дараалан тохиолдсон ган зудад нэрвэгдэж малгүй болсон иргэд 1990-ээд оны үед хувиараа ашигт малтмал идэвхтэйгээр олборлох болсон билээ.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн өнөөгийн байдал

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “иргэд хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, өндөр наслах, хөдөлмөрийн чадвар алдах болон хуульд заасан бусад тохиолдолд эд, мөнгөний тусламж авах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй” гэж заасны дагуу хувиараа ашигт малтмал олборлогч иргэд ямар ч үед эрүүл мэндийнхээ төлөө санаа тавих, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй билээ. Энэхүү харилцааг эрүүл мэндийн тухай, иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай, эмийн тухай, ариун цэврийн тухай болон бусад хууль тогтоомжоор зохицуулж байна. Иргэд эрүүл мэндийн даатгалтай нөхцөлд холбогдох хууль журамд заагдсан эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээгээр үнэ төлбөргүй хангагдана.

Мэргэжлийн хүмүүстэй хийсэн ярилцлагаас бид хувиараа ашигт малтмал олборлогчдын эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдан байдлаас дараах дүн шинжилгээг хийж байна. Судалгаанд хамрагдсан хувиараа ашигт малтмал олборлогч иргэдийн дийлэнх нь алт олборлож эхэлснээс хойш цээжээр хатгуулан ханиалгах зовуурь илэрдэг, үе мөч, бөөр өвдөх, шээс ойр ойрхон хүрэх, ууц нуруугаар өвдөх, хоолой сөөх зэрэг өвчлөл, зовуурьтай байгаа нь тэд агааргүй, тоосжилттой, хүйтэн, чийгтэй орчинд хүнд хүчир ажил эрхэлж, хүнд жинтэй шороо, хүдэр өргөж зөөх, удаан хугацаагаар зогсох зэргээр ажиллаж байгаагаас үүдэлтэй өвдөлт зовиур нэмэгдсэн байна.

Эрүүл мэндийн хувьд хохирч буй хувиараа ашигт малтмал олборлогчид бичил уурхайн хууль эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд бүртгэгдээгүй нөхөрлөлийн бүтэц, зохион байгуулалтад ороогүй байгаа учраас тэд бусдаас аль болох өрсөж их хэмжээний олборлолт явуулан ашиг олохыг хичээн ажиллаж байгаа нь өөрсдийгөө эрсдэлд оруулах нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Хувиараа ашигт малтмал олборлогчид өөрсдийн ажлын байрыг хадгалах, ажиллах нөхцөлөө сайжруулах талаар санаачилга муу байгаагаас гадна энэ талаарх мэдлэг, ойлголт нь тун хангалтгүй байна. Уул уурхайн олборлох үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд тавигддаг шаардлагуудыг хувиараа ашигт малтмал олборлогчдод тавихад хүндрэлтэйгээс гадна стандарт, техникийн шаардлагуудыг хэрэгжүүлэх санхүүгийн боломж нөхцөл ч тэдний хувьд хангалтгүй. Гэсэн ч хувиараа ашигт малтмал олборлогчид өөрсдийн үйл ажиллагаанд хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны наад захын арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

Орон нутагт явуулсан нийгэм эдийн засгийн судалгаагаар тодорхойлогдсон хувиараа ашигт малтмал олборлогчид (ХАМО)-ын хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны өнөөгийн байдлыг судлагахад алтны шороон ордод ажилладаг хувиараа ашигт малтмал олборлогчид нийтийг хамгаалах ямар ч хэрэгсэл байхгүй, харин хувийн хамгаалах хэрэгслийн хувьд гэвэл зайлшгүй хэрэглэхээс аргагүйд хүрэх тохиолдолд ахуйн хэрэглээний усны гутал, резинэн бээлий, амны хаалт, ажлын бээлий зэрэг хэрэглэгдэж байна. Түүнээс гадна ажлын багаж зэвсгийн хувьд судалгаанд хамрагдсан нийт ХАМО нарын 88.7 хувь нь хүрз, 35.5 хувь нь лоом, 41.4 хувь нь жоотуу, 52.2 хувь нь хувин, 41.9 хувь нь түмпэн, 17.2 хувь нь шуудай 11.3 хувь нь шигшүүр, 35.5 хувь нь сков, 1.5 хувь нь усны насос буюу помп, 4.4 хувь нь резин, 0.5 хувь нь шаланк, 7.9 хувь нь усан буу, 3.9 хувь

нь хуурай угаагч, 1.5 хувь нь пайжгар гэж хариулснаас үзэхэд хамгийн их хэрэглэдэг багаж хэрэгсэлд хүрз, лоом, жоотуу, түмпэн шуудай, сков зэрэг багтаж байсан.

Судалгаанд хамрагдагсдаас ямар техник, багаж таны ажлыг хөнгөвчилдөг вэ? гэсэн асуултад хамгийн их буюу 39.9 хувь нь хүрз, 20.7 усан буу, 16.3 хувь нь сков зэргийг хамгийн их ажил хөнгөвчилдөг багаж хэрэгсэл гэж нэрлэсэн бөгөөд экскаватор, бульдозер, усан насос, шлюзыг хэрэглэх сонирхол байгаа боловч үнэтэй, худалдаж авч дийлдэггүй учраас хямд, овор багатай хэрэгслүүдийг хэрэглэдэг нь болох нь ажиглагдсан.

Үндсэн ордод ажилладаг хувиараа ашигт малтмал олборлогчдын хувьд тоос шороотой нөхцөлд ажилладаг учир тэдний хувьд хамгийн хэрэгцээтэй зүйл нь маск байдаг хэдий ч агааргүй, битүү орчинд ажилладаг болохоор тэр болгон шаардлагад нийцсэн маскийг байнга, цэвэр хэрэглэх, худалдан авах боломжгүй байдаг учраас өдөр болгон хэрэглээд байж чаддаггүй байна. Хамгаалах нүдний шил, усны гутал, бэхлэгч, ажлын гутал, бээлий, каск зэрэг хөдөлмөр хамгааллын багаж хэрэгсэл, хувцас зэрэг нь тэдний ажилд маш их хэрэгтэй байдгаас гадна малгайн гэрэл, бэхлэгээний олс зэрэг багаж нь тэдний үйл ажиллагаанд зайлшгүй чухал шаардлагатай байдаг учир байнга хэрэглэх ёстой. Алтны үндсэн ордын хувьд илүү механикжсан байдал ажиглагдсан бөгөөд агааржуулах зорилгоор компрессор, агааржуулах төхөөрөмж зэргийг ашиглаж байна.

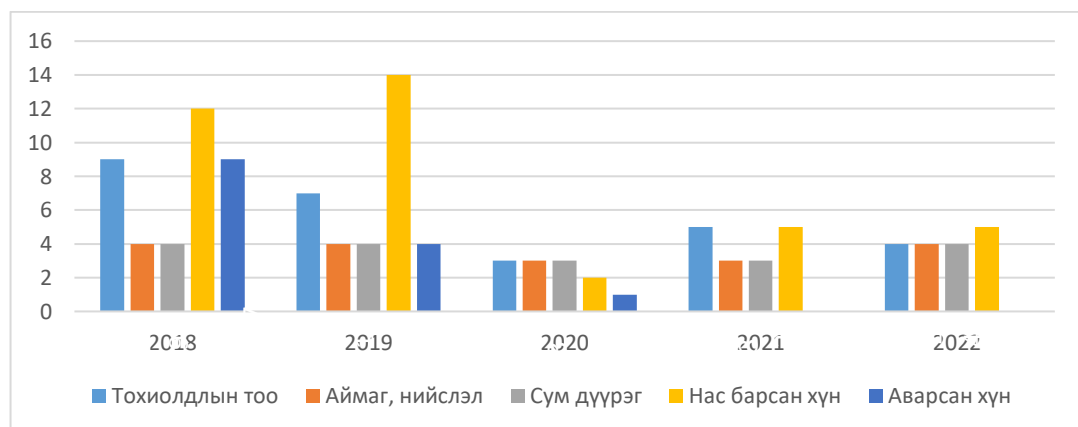
Үндсэн ордод тохиолддог бас нэгэн өвөрмөц бөгөөд шийдэхэд хүндрэлтэй, эрсдэлтэй зүйл бол тэсэлгээний асуудал юм. Хад, чулууг хагалж бутлахдаа тэсэлгээг хэнээр хийлгэдэг талаарх асуултад оролцогчдын 79,0 хувь нь туршлагатай хувиараа алт олборлогч нараар хийлгэдэг гэсэн бол үлдсэн хувь нь тэсэлгээний эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагаар гэж хариулсан боловч аль компаниас ихэвчлэн үйлчилгээ авдаг талаар тодруулахад үйлчилгээ үзүүлдэг компанийнхаа нэрийг хэлж мэдэхгүй, хэлэхийг хүсэхгүй байсан. Эндээс үзэхэд бичил уурхайн салбарт тэсэлгээний бодис нийлүүлдэг, борлуулдаг нууц сүлжээ бий болжээ гэж үзэж болох юм. Мөн тэсэлгээтэй холбоотойгоор үйлчилгээний хөлс өндөр, цагдаа болон мэргэжлийн байгууллагад шалгагдах магадлал их, тэсрэх бодис нь хууль бус учир олдоц муу, дээр нь хадгалахад аюултай байдаг зэрэг бэрхшээлүүдийг нэрлэсэн нь дээр дурдсан нууц сүлжээ бодитойгоор ажилладаг болохыг илтгэж байна.

Гар аргаар ашигт малтмал олборлогчид нь хүнд, аюултай хөдөлмөрийн нөхцөлд өндөр эрсдэлтэй ажилладаг бөгөөд бичил уурхай дахь хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг таниулан сурталчлах, болзошгүй осол, эндлээс сэргийлэх, бичил уурхайчдын дунд сургалт зохион байгуулах, түүнчлэн аюулгүй ажиллагаа, аврах албаны чадавхыг бэхжүүлэх замаар хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйг (ХАБЭА) сайжруулах зорилгоор 2006 оноос хойш үндэсний хамтрагч байгууллагуудыг дэмжиж, хамтрагч талуудтай нягт ажилласны үр дүнд бичил уурхайн олборлолтын талбайд осол аваар, эндлийн тоо буурсан ч 2016 оны байдлаар хууль бусаар ашигт малтмал олборлогчдын хувьд энэ үзүүлэлт өссөн байна.

Хүснэг 1. Улсын хэмжээнд 2018-2022 онд тохиолдсон гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын мэдээ / уул уурхайн осол/

№	Он/ Тохи олдсо Тохи		Нэрвэгдсэн хүн, мал	Эвдэ	Зарцу улсан зарда	Ажилласан хүч хэрэгсэл	
---	------------------------------	--	------------------------	------	-------------------------	---------------------------	--

			Аймаг, нийслэл	Сум, дүүрэг	Нийт	Нас барсан	Түлэгдсэн, бэртсэн,	Сураггүй болсон			Хүн	Техник	Аварсан хүн
1	2018	9	4	4		12				0.1	131	21	9
2	2019	7	4	4		14	4			350.7	636	89	4
3	2020	3	3	3		2				0.6	65	9	1
4	2021	5	3	3	7	5	2	0	0	0.113	61	13	0
5	2022	4	4	4	5	5	0	0	1	0.2785	24	5	0
Нийт		28	18	18	12	38	6	0	1	351.7915	917	137	14

Монгол Улсын хэмжээнд сүүлийн 5 жилд уул уурхайд тохиолдсон ослын үзүүлэлтийг харьцуулж харахад бүх жилүүдэд аюулт үзэгдэл, ослын тохиолдлын тоо бүртгэгдсэн боловч сүүлийн 2 жилд нийт 9 тохиолдол бүртгэгдсэн ч эрдэнэт хүний амийг аварч чадаагүй харамсалтай тоо баримт харагдаж байна.

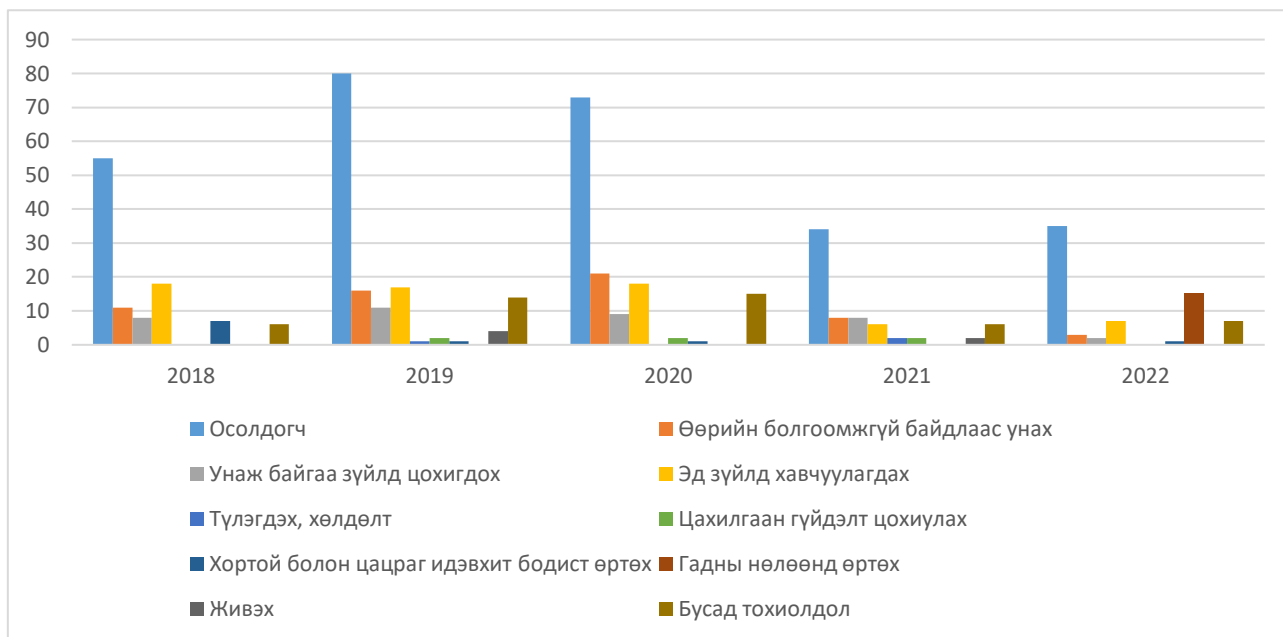
Монгол Улсын хэмжээнд Уул уурхайн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуй нэгж, байгууллагад ажиллаж байгаа ажилчид Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн дүрэм түүнтэй холбогдох эрх зүйн баримт бичгийг зөрчсөнөөс амь нас, эрүүл мэндээрэй хохирсон байдаг. Уул уурхайн салбарын үйлдвэрийн осолд өртөх байдал сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэх хандлагатай байна. Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн осол хурц хордлогод өртсөн ажилчдын судалгааг хүснэгт 2-д харуулав.

Хүснэгт 2. Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн осол хурц хордлогод өртсөн ажилчдын судалгаа

Он	Осолдогч	Өөрийн болгоомжгүй байдлаас унах	Унаж байгаа зүйлд цохигдох	Эд зүйлд хавчуулагдах	Түлэгдэх, хөлдөлт	Цахилгаан гүйдэлд	Хортой болон цацраг идэвхит бодист өртөх	Гадны нөлөөнд өртөх	Живэх	Бусад тохиолдол
2018	55	11	8	18	0	0	7	0	0	6
2019	80	16	11	17	1	2	1	0	4	14
2020	73	21	9	18	0	2	1	0	0	15
2021	34	8	8	6	2	2	0	0	2	6
2022	35	3	2	7	0	0	1	15	0	7
Бүгд	277	59	38	66	3	6	10	15	6	48
Хувь	100	21.3	13.7	23.8	1.1	2.2	3.6	5.4	2.2	17.3

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд сүүлийн 5 жилд Монгол Улсад 277 хүн осол, хурц хордлого гарсан шалтгаанаар өртсөн байна. Ослын шалтгааныг харахад өөрийн болгоомжгүй байдлаас унаж бэртэх 21.3 хувь, унаж байгаа эд зүйлд цохигдох 13.7 хувь, эд зүйлд хавчуулагдах 23.8 хувь, түлэгдэх, хөлдөлт 1.1 хувь, цахилгаан гүйдэлд цохиулах 2.2 хувь, хортой бодис, цацраг идэвхит бодист өртөх 3.6 хувь, гадны нөлөөнд өртөх 5.4 хувь, живэх 2.2 хувь, бусад тохиолдол 17.3 хувь байна.

Зураг 2. Монгол Улсын уул уурхайн 2018-2022 он хүртэлх хугацаанд гарсан ослын зураг

Дээрх зургаас харахад 2018-2022 онд нийт гарсан ослын хэмжээ 2018 онд 55, 2019 онд 80 болж 25 тохиолдлоор өссөн, 2020 онд 73 болж өмнөх оноос 7 тохиолдлоор буурсан, 2021 онд 34 болж өмнөх оноос 39 тохиолдлоор буурсан, 2022 онд 35 болж өмнөх оноос 1 тохиолдлоор ихэссэн байна. Судалгаанаас үзэхэд эд зүйлд хавчуулагдах, унаж байгаа эд зүйлд цохигдох, өөрийн болгоомжгүй байдлаас унах, бусад тохиолдол зэрэг нь дийлэнх хувийг эзэлж байгаа нь цаашид хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагаа, урьдчилан сэргийлэх дадлага сургуулилтыг илүү анхаарах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ

Уул уурхайн салбар үүссэн эхний үед хууль, эрх зүйн орчин нь тодорхойгүй, хүний эрх зөрчигдөх нь ердийн үзэгдэл болж, төрийн үйлчилгээ болон мэдээлэл авах боломж хязгаарлагдмал байсан. Бичил уурхайн нэгдсэн дээвэр холбоо байгуулагдсан цагаасаа бичил уурхайн бүхий л үйл ажиллагаанд хүний эрхэд суурилсан хандлагаар хандаж, хүний эрхийн тухай мэдлэг, мэдээллийг уул уурхайчид болон оролцогч талуудад түгээх, сурталчлахад хувь нэмрээ оруулан ажиллаж байна.

Түүнчлэн холбооны гишүүн байгууллагууд, дотоод хүний нөөцийг чадавхжуулахад анхааран ажилладаг. Тухайлбал, газрын зөвшөөрөл хүсэх, бичил уурхайчдыг албажуулах болон бүртгэлжүүлэх, албан татвар, орон нутгийн удирдлага, алтны нийлүүлэлтийн асуудлуудад хүний эрхийн өнцгөөс хандахад шаардлагатай ур чадварт суралцахад нь гишүүдээ дэмжиж ажилладаг. Энэхүү байгууллага нь 2013 онд бичил уурхайн нийгэм эдийн засгийн үр нөлөөг сайжруулах, бичил уурхайн талаарх олон нийтийн эерэг хандлагыг бий болгох, ажлын байрны аюулгүй нөхцөлийг бүрдүүлэх замаар тогтвортой бичил уурхайг төлөвшүүлэхэд бичил уурхайчдад тулгамдаж буй хэрэгцээ шаардлагыг шийдвэрлэхийн тулд бичил уурхайн байгууллагуудыг зангидсан дээвэр байгууллага байх зорилгоор байгуулагдсан.

Дүгнэлт

Уул уурхайн салбарын осол, өвчлөлийн бас нэг зонхилох шалтгаан нь тухайн ажилтан ажил, үүргээ осол, эндэгдэлгүй гүйцэтгэх арга барил, мэргэжлийн ур чадвар эзэмшиж ажлын байран дээрээ өөрөө өөрийнхөө аюулгүй байдлыг хангах үүргээ хангалтгүй

биелүүлж байгаатай холбоотой гэж дүгнэж болохоор байна. Үүнийг үйлдвэрлэлийн ослын мөрөөр гаргасан улсын байцаагчийн болон шинжээчийн дүгнэлтүүдэд тодорхой харагдаж байдаг.

Үүний зэрэгцээ ажлын байрны онцлогт нийцсэн аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журам, хөдөлмөрийн нөхцөлийг сайжруулах арга хэмжээг эрсдэлийн үнэлгээнд үндэслэн боловсруулж мөрддөггүй, нийтлэг дүрэм журмаар зохицуулж ирсэн нь учир дутагдалтай байна.

Ажилчдад хийж байгаа сургалтын чанар үр өгөөж хангалтгүй байгаагаас хийж байгаа ажилдаа хэт их дасаж анхаарал болгоомжгүй ажиллахаас гадна далд уурхайн агааржуулалтын системийг хангалтгүй төлөвлөснөөс болж ажилчид агаарын найрлага өөрчлөгдсөн орчинд эрүүл мэндээр хохирох тохиолдол их байна.

Уурхайн бэхэлгээг шаардлагын хэмжээнд хийгээгүйгээс нурангид дарагдах аюул дагуулах эрсдэлийг бий болгож байна.

Ажлын байрны аюултай, хортой хүчин зүйлийн нөлөөллийг арилгах, бууруулах, сайжруулахад шаардлагатай хөрөнгийг төлөвлөж зарцуулдаггүй.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйд тавигдах шаардлагын дагуу мөрдөж ажиллаагүйгээс ажилчдын аюулгүй ажиллагаа хангаж чадахгүй байна.

Ажилчдад олгож байгаа ажлын тусгай хувцас, хамгаалах хэрэгсэл нь стандартын шаардлага хангаагүйгээс аюултай хортой хүчин зүйлийн нөлөөллөөс бүрэн хамгаалж чадахгүй байна.

Эцэст нь дүгнэхэд ажилчдын аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн удирдлагын тогтолцоог нэвтрүүлж хэрэгжүүлж ажиллахад улсаас хууль эрх зүйн боловсруулалтыг сайжруулж хяналтыг тогтмол явуулж зөвлөх байгууллагуудыг дэмжих хэрэгцээ шаардлага байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. “Бичил уурхайн хууль, эрх зүйн орчин”, Уб,
2. “Бичил уурхайн олборлолтын талбайн зохион байгуулалт, ХАБЭН-н шаардлага, байгаль орчны хариуцлага” Уб, 2017 он
3. НҮБ-ын хүний эрхийн зөвлөл, “Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт, хэлэлцүүлэг” Уб, 2014 он
4. Бичил уурхайчдын “Нийгэм-Эдийн засаг, амьжиргаа” судалгааны хураангуй, Уб, 2014
5. www.mmhi.gov.mn